

T.C.

Hitit Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

**KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAME'DE AHLAK SİYASET
İLİŞKİSİ**

Cenk AYIK

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2016

KUTADGU BİLİG VE SİYASETNAME'DE AHLAK SİYASET İLİŞKİSİ

Cenk AYIK

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mevlüt UYANIK

Çorum 2016

KABUL VE ONAY

Cenk AYIK tarafından hazırlanan “Kutadgu Bilig ve Siyasetname’de Ahlak Siyaset İlişkisi” başlıklı bu çalışma, 29 Nisan 2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

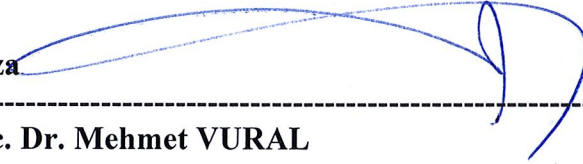
Prof. Dr. Mevlüt UYANIK (Başkan-Danışman)

İmza

Doç. Dr. Aygün AKYOL

İmza

Doç. Dr. Mehmet VURAL

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağımı gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (29/04/2016)

Cenk AYIK

ÖZET

AYIK, Cenk, *Kutadgu Bilig ve Siyasetname' de Ahlak Siyaset İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2016.

Bu çalışmamızın temel amacı; İslam Felsefesi içerisinde siyasetname özelliği taşıyan *Kutadgu Bilig ve Siyasetname* adlı eserleri siyasi ve ahlaki açılarından mukayese ederek aralarındaki ortak ve farklı noktaları tespit edip; İslam Felsefesi içerisindeki yerini ve önemini anlayabilmektir. Eserlerde teorik ve pratik olarak ortaya konan ahlaki ve siyasi tasavvurların dönemleri itibariyle birbirlerini nasıl etkilediği ve bu etkileşim sonucu ortaya çıkan düşüncelerin İslam Felsefesi Tarihi açısından tahlili yapılacaktır.

Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de ahlaki ve siyasi olana ilişkin ortaya konan görüş ve kavramlar, bu kavramlar arasındaki benzerlik ve farklılıklara ilişkin belirtilen ifadeler tezimizin kapsamını oluşturmaktadır. Bununla beraber eserlerde ahlaki ve siyasi olana ilişkin ifade edilen temel kavramlar ve onlara dayanak olarak alınan temel fikirler çalışmamızın temelini belirlemektedir. Bizde bu eserleri mukayeseli bir şekilde inceleyeceğiz.

Çalışmamızı üç bölüm üzerine kurguladık. Giriş bölümünde kavramsal temellendirme olarak ahlak, siyaset ve ahlak-siyaset ilişkisi hakkında genel bir bilgilendirme yapılarak araştırmaya alt yapı oluşturulacaktır. Birinci bölümde, çalışmamızın yazarları olan Yusuf Has Hacib ve Nizamülmülk'ün hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilecektir. İkinci bölümde bu eserlerde ahlak ve siyaset tasavvurunun nasıl verildiği incelendikten sonra; üçüncü bölümde de eserlerin mukayesesi İslam Felsefesi Tarihi bağlamında yapılacaktır. Sonuç kısmındaysa bu iki eserin siyasi otorite ve siyasal ahlak oluşturması açısından ne derece önemli olduğu, doğru düşünce ve doğru davranış/ Salih amel ile mutluluğu elde edilmesinde yeri İslam Felsefe Tarihi ve Ahlak Felsefesi bağlamındaki yeri belirtilecektir.

Anahtar Sözcükler: Kutadgu Bilig, Siyasetname, Ahlak, Siyaset, Hükümdar, Adalet, Hâkimiyet, İyi, Doğru, Akıl ve Bilgi, Mutluluk, Kut, Töre, Nefs

ABSTRACT

AYIK, Cenk, *Ethics-Politics Relations in Kutadgu Bilig and Siyasetname*, Master's Thesis, Çorum 2016.

The main aim of this study is to compare *Kutadgu Bilig* and *Siyasetname*, both of which have the feature of political treatise in the Islamic Philosophy and make their comparison from political and ethical aspects; thus to understand their significance in the Islamic Philosophy. The Works are to be scrutinized from the aspects of how political and philosophical thoughts affected one another theoretically as well as practically in that period and the thoughts arising from such an interaction.

The content of the thesis includes the views and concepts on the ethical and political subjects in *Kutadgu Bilig* and *Siyasetname* and the utterances on the similarities and differences among these concepts. In addition, the basic concepts on the subjects of politics and ethics in these two Works and the basic ideas underlying them determines the basis of this study. We'll analyze these Works comparingly.

We built our study on three chapters. In the login chapter, a general informing on the ethics, politics and ethics-politics relations are to be mentioned to set the conceptual basis of the study. In the first chapter, a brief information about the lives and Works of Yusuf Has Hacı and Nizamülmülk, the writers of the Works to be analyzed is to be shared. In the second chapter, how the thoughts of ethics and politics are approached is to be analyzed and then, in the third chapter, the Works are to be compared in the context of the history of Islamic Philosophy. In the conclusion part, how these two Works are significant from the aspects of forming political authority and political ethics, their place on getting the true knowledge and true practice/good deed so the happiness in the context of the History of Islamic Philosophy and Philosophy of Ethics are to be stated.

Key Words: Kutadgu Bilig, Siyasetname, Ethics, Politics, Ruler, Justice, Authority, Good, Truth, Wisdom and Knowledge, Happiness, Kut, Morals, Nafs.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1
1. KAVRAMSAL TEMELLENDİRME.....	3
1.1. Ahlak:.....	3
1.2. Siyaset:.....	6
1.3. Ahlak Siyaset İlişkisi:.....	9
I. BÖLÜM: “KUTADGU BİLİĞ” VE “SİYASETNAME”	11
1. YUSUF HAS HACİB VE ESERİ KUTADGU BİLİĞ.....	11
1.1. Yusuf Has Hacib’in Hayatı:.....	11
1.2. Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig” adlı Eseri:.....	13
2. NİZAMÜLMÜLK VE ESERİ SİYASETNAME.....	20
2. 1. Nizamülmülk’ün Hayatı:.....	20
2.2.Nizamülmülk’ün “Siyasetname” adlı Eseri:.....	24
II. BÖLÜM: KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAMEDE AHLAK VE SİYASET TASAVVURU	28
1.KUTADGU BİLİĞ’DE AHLAK SİYASET İLİŞKİSİ.....	28
1.1. Töre, Siyaset İlişkisi:.....	28
1.1.1.Hâkimiyet Tasavvuru:.....	29
1.1.2. Siyasi Otoritenin Meşruiyeti:.....	29
1.1.3. Yönetim Şekli:.....	33
1.1.3.1.Yöneten Yönetilen ilişkisi:.....	34

1.1.3.2.Devlet Düzenindeki Siyasal Yapı:.....	39
1.2. İyilik, Doğruluk ve Kut-Mutluluk Anlayışı:.....	65
1.2.1. İyilik Anlayışı:.....	66
1.2.2. Doğruluk Anlayışı:.....	78
1.2.3. Kut-Mutluluk Anlayışı:.....	84
1.3. Akıl ve Bilgi Sahibi Olma:.....	89
1.4. Nefs Terbiyesi-Gönül (Akıbet) ilişkisi:.....	104
2. SİYASETNAME'DE AHLAK SİYASET İLİŞKİSİ.....	111
2.1. Adalet-Siyaset İlişkisi:.....	112
2.1.1. Hâkimiyet Tasavvuru:.....	117
2.1.2. Siyasi Otoritenin Meşruiyeti:.....	118
2.1.3. Yönetim Şekli:.....	120
2.1.3.1. Yöneten- Yönetilen İlişkisi:.....	121
2.1.3.2. Devlet Düzenindeki Siyasal Yapı:.....	122
2.2. İyilik, Doğruluk ve Mutluluk Anlayışı:.....	152
2.3. Akıl ve Bilgi Sahibi Olma:.....	158
2.4. Nefs Terbiyesi.....	160
III. BÖLÜM: KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAME'NİN AHLAKİ VE SİYASİ AÇILARDAN KARŞILAŞTIRILMASI.....	165
1. KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAMEDE AHLAK VE SİYASETE DAİR BENZER GÖRÜŞLER.....	165
2. KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAMEDE AHLAK VE SİYASETE DAİR FARKLI GÖRÜŞLER.....	192
SONUÇ.....	199
KAYNAKÇA.....	202

KISALTMALAR

Kısaltma	Açıklama
A.g.e.	: Adı geçen eser
Ansk.	: Ansiklopedisi
b.	: Beyit
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
Üni.	: Üniversite
v.d.	: ve devamı

ÖNSÖZ

Ahlaki ve siyasi yaşama ilişkin sorgulamalar genel felsefe içerisinde değerlendirilebildiği gibi toplumların kendi içerisinde de siyasal, sosyal, kültürel, dinsel vb. bakış açılarına göre de değerlendirilebilir. Ahlaki ve siyasi alana ilişkin toplumların ortaya koyduğu değer yargıları ve hukuk kuralları, onların dünyaya bakış açıları hakkında bize bilgi verir. Aynı zamanda toplumların geçmişlerinden devraldıkları bu değerler ve normatif kurallar, yaşadıkları dönemde olduğu gibi gelecek kuşaklara da önemli katkılar sağlayabilir. Bu açılardan değerlendirildiğinde; çalışmamıza konu olan ve İslam Felsefesi açısından önem arz eden iki eserden Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig* ile Nizamülmülk tarafından kaleme alınan *Siyasetname* adlı eserlerin ahlaka ve siyasete dair önemli mesajlar verdiği kanaatindeyiz.

Tarihsel sürece bakıldığında İslam devlet geleneği içerisinde siyasetnamelerin önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak hükümdarlara tavsiyelerde bulunup, nasihat vermek amacıyla kaleme alınan bu eserlerin kendi dönemlerinde olduğu gibi gelecek kuşaklara da önemli katkılar sağlayacakları söylenebilir. Bu sebepten ötürüdür ki bu tür eserlerin varlığına özellikle İslamiyet sonrası kurulan devletlerde daha sık rastlayabiliyoruz. Siyasetname türünde yazılan eserler daha yakından incelendiğinde; eserlerin sadece hükümdara nasihat ve tavsiyelerde bulunma amacıyla yazılmadığı görülebilir. Özellikle toplumsal hayata ilişkin ortaya çıkan siyasi, ahlaki, kültürel, dini v.b gibi konulara ilişkin pek çok konuya değinildiği söylenebilir. Bu açılardan bakıldığında bu türde yazılan eserlerden; bu bakış açılarıyla kaleme alınmış eserlerin daha kapsamlı bir bilgiyi içerdiğini söyleyebiliriz.

Ahlak siyaset ilişkisi içerisinde çalışmamıza konu olan eserlerden *Kutadgu Bilig*'in de geniş bir bilgi içeriğine sahip olduğu ifade edilebilir. Bu eserin Türklerin Müslüman olması sonucu kaleme alınan bir eser olması sebebiyle kültürel arka planımızı anlamamız noktasında önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Eserin içeriğine bakıldığında hem eski Türk gelenekleri, görenekleri, adetleri, kültürel özellikleri ve bu çerçeve de şekillenen ahlak siyaset ilişkisi anlatılmakta hem de İslamiyet'in kabulü ile yeni benimsenen kültürle beraber ortaya çıkan ahlak siyaset kurgusu gözler önüne serilmektedir. Esere bütüncül bakıldığında ise kendi dönemindeki ahlak siyaset kurgusunun kapsamlı bir şekilde okuyucuya sunulduğu görülmektedir.

Eserde ahlaklı ve adaletli bir toplum yapısının oluşturulması ve geliştirilmesinin; siyasi iktidarın niteliksel özelliklerine bağlandığı görülebilir. Buradan hareketle sağlıklı kurulmuş bir siyasi otorite de insanların ahlaklı tutum ve davranışta bulunabileceği ve toplum içinde huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşamlarını sürdürebilecekleri söylenebilir.

Konumuzun ikinci eseri olan ve Nizamülmülk tarafından kaleme alınan *Siyasetname* adlı eser, İslam Felsefesi açısından önem arz eden bir yapıttır. Bu eser, siyasetname türünde yazılmış olup; nasihat vermekle yetinmeyip olayları nakleden, dönemin önemli devletlerinden biri olan Büyük Selçuklu Devleti'nin işleyişi, aksayan tarafları, alınması gereken önlemler, müesseselerin işlerlik kazanması için yapılması gereken düzenlemeler hakkında bilgi veren; meliklerin, vezirlerin, kadıların, hatip ve benzeri idarecilerin siyaset, ahlak ve davranışlarını tanzim etmek için kaleme alınmış bir eserdir. *Kutadgu Bilig*'de olduğu gibi *Siyasetname*'de de ahlaklı ve adaletli bir toplumsal ortamın oluşmasında siyasi iradenin niteliksel özellikleri önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızın, hemen her aşamasında beni çok değerli fikirleriyle yönlendiren ve araştırmamızın bütünlüğe kavuşmasında önemli katkılar sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Mevlüt UYANIK' a; yoğun çalışma temposu içinde bize her daim vakit ayırıp, çalışmamıza katkı sağlayan hocam Doç. Dr. Aygün AKYOL'a ve Doç. Dr. Mehmet VURAL hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın hazırlık aşamasında bana her konuda destek olan eşim Esra ve çalışmamın bitmesini sabırla bekleyen oğlum Mustafa Kaan'a da minnetlerimi sunarım.

Cenk AYIK

Çorum-2016

GİRİŞ

Felsefi düşüncenin temel sorunları arasında yer alan Ahlak ve Siyaset alanları, kavramsal açıdan birbirinden farklı içeriksel problemleri kendine sorun olarak belirlese de toplumsal yaşamda birbiriyle sürekli etkileşim ve iletişim içerisinde varlıklarını sürdürürler. Bu sebeple ki bu kavramları birbirinden tamamen ayrı düşünmenin doğru bir değerlendirme olmayacağı kanaatindeyiz. Bu kavramlardan biri olan Ahlak kavramı, felsefenin temel problemlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda Ahlak Felsefesi ise, daha çok insanın yapıp ettiği davranışları kendine konu edinir. Bu açıdan bakıldığında Ahlak Felsefesi, insan davranışlarındaki iyi, kötü, yanlış, doğru, erdem ve kusur gibi kavramların ne anlama geldiğini, herkes için genel geçer bir ahlaki doğrunun olup olmadığını felsefi açıdan tutarlı ve mantıklı bir şekilde çözümlenmeye çalışır. Bu bakış açısıyla da ahlakın konu alanının ortaya çıkacağı söylenebilir. Buna göre ahlakın konusu; insanın yapıp ettiği davranışlarla ilgili, ortak olarak benimsediği ve buna göre bir yaşam tarzı oluşturduğu ilkeler bütünü olarak görülebilir. Böyle bir değerlendirme içerisinde de insanın temel amacı; iyiyi elde ederek, mutluluğa ulaşmaktır. Bununla beraber insanın iyi davranışları yapması ve nihayetinde de mutluluğa ulaşabilmesi için birlikte yaşanan ortamın sağlıklı bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bunun içinde insan davranışlarını düzenleyecek bir takım kurallara ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumsal yaşam içerisinde insanlar; yaşadıkları toplumun ihtiyaç, beklenti, yaşam tarzı, değer yargıları ve inanışlarına göre ahlaki kurallar geliştirirler. Benimsedikleri bu ahlaki ilkeler çerçevesinde de ilişkilerini bir düzene sokup bu ilişkileri yürütürler. Bu ise toplumsal ilişkilerin yürütülmesinde ahlaki ilkelerin belirleyici bir rol üstlendiğini bize göstermektedir.

İnsanlar arası ilişkilerin yürütülmesinde ahlaki kuralların ve ilkelerin belirleyici bir role sahip olduğu söyleyebilmekle beraber tek başına yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle hak, eşitlik, adalet gibi kavramların toplum içerisinde sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için ahlak kurallarının dışında yaptırım gücü daha yüksek kurallara, yani hukuk kurallarına ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü toplumsal yaşamdaki insani ilişkilerin sadece ahlaki ilkeler yardımı ile çözümlenmesi güçtür. Bu sebeple ki insanlar arası ilişkilerin daha sağlıklı bir şekilde işlerlik kazanması ve sürdürülebilmesi için toplumsal yaşamda hukuk kurallarının varlığına zorunlu olarak

ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli olan hukuki kuralların mevcudiyeti ise devletlerin yönetim şekline göre işlerlik kazanmaktadır. Bu ise toplumsal yaşamda insanlar arası ilişkileri belirleyecek önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede devlet içerisindeki yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki ayrı bir sorun olarak belirmektedir. Bu ve benzeri hususlara bütüncül bakıldığında bu problemlere siyaset kavramı içerisinde çözüm bulunmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Bu açıdan insani ilişkilerin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için “siyaset” kavramının ayrı bir başlıkla değerlendirilip; sorunlarına çözüm bulması gerekliliği doğmaktadır. Bu anlamda “siyaset” kavramını felsefî açıdan Siyaset Felsefesi'nin temel problemi olarak ifade edebiliriz.

Toplumsal yaşam açısından önemli bir yere sahip olan siyaset kavramının anlam bakımından; idare etmek manasında ülke idaresi, yönetim işlerini düzene sokma gibi manalara geldiği söylenebilir.¹ Siyaset felsefesi ise “Belli bir hayat felsefesinin, siyasi iyi denen değerın ışığı altında siyasal şeylerin doğasını araştıran, meşruiyetlerini sorgulayan ve siyasal şeyleri en iyi siyasi düzenle ilişkileri açısından ele alıp değerlendiren bir değer felsefesi alanı”² olarak tanımlanabilmektedir. Siyaset felsefesi, siyasetle ilgili çözümlenmelerini yaparken; toplum içerisinde siyasetin en önemli göstergesi olan devlet kavramı ile yakından ilgilenir. Bunun temel sebebi ise devletin toplum içerisinde tüm birey, kurum ve kuralların üzerinde en güçlü etki ve yetkiyle donatılmış bir güce ve yasalara sahip olmasıdır. Siyaset felsefesi işte bu noktada ortaya çıkan devlet kurumu altındaki siyasi güçleri ahlâkî değerleri de gözetenek iktidarın kaynağı, sınırları, amaç ve hedefleri hakkında ahlâkî koşullarla onları denetleyecek ölçütler geliştirebilir. Bu noktada insanların toplumsal ilişkilerinde ve devlet işlerinde, siyasal gücün işlevi ve doğru işleyişinde uymak zorunda kaldığı şeyler hakkındaki soruları cevaplamaya çalışan bir siyasal ahlaktan bahsedilebilir.

Çalışmamıza konu olan *Kutadgu Bilig ve Siyasetname*'deki ahlak siyaset ilişkisini' de bu temel kavramlar ışığında değerlendirebilmek için öncelikli olarak ahlak ve siyaset kavramlarının ne olduğunu ifade edip; ahlak siyaset arasındaki ilişkinin mahiyeti üzerinde durarak konuya kavramsal bir çerçeve çizmeye çalışacağız.

¹ Hızır Murat Köse, *Siyaset mad.*, İ.A., T.D.V., İstanbul, 2009, c.37, s.294; Mevlüt Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Elis Yay., 3.Basım, Ankara, Ekim, 2012, s.215.

² Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., 4.Basım, Ankara, 1999, s.155.

1. KAVRAMSAL TEMELLENDİRME

1.1. Ahlak:

Ahlak kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup “seciye, tabiat, huy” gibi anlamları içeren “hulk veya huluk” kelimesinin çoğuludur. Sözlüklere bakıldığında çoğunlukla insanın fiziki yapısı için halk, manevi yapısı için ise hulk kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. İnsanın iyi ve kötü olarak nitelendirilmesine sebep olan manevi özellikleri, huyları ve bunların etkisiyle iradeli olarak yaptığı davranışların, ahlakın temel konusunu oluşturduğu söylenebilir. İslam Felsefesi içerisinde de ahlak kavramı, kelime anlamına bağlı olarak İslam filozofları tarafından “nefiste yerleşik olan yatkınlıklar” olarak ifade edilmektedir. Buna göre; insandaki doğal eğilimler sayesinde ortaya çıkan eylemler, nefisten herhangi bir düşünce ve irade gücüne ihtiyaç duymaksızın oluşur. Eğer eğilimler iyi olur ise nefiste faziletler ortaya çıkarken; eğilimlerin kötü olması sonucunda ise reziletler ortaya çıkacaktır. İşte bu noktada ahlakın temel vazifesi; nefis hakkında bilgiler sunmak ve nefsi iyi eylemler yapma noktasında onu terbiye etmektir.³ Bu sebeple insanların toplum içerisinde ortaya koyduğu tavır, davranış ve tutumların ahlaki olana ilişkin bilgi verdiği; olması gereken üzerinde muhakemelere ve farklı düşüncelere imkân tanıdığı söylenebilir. Kavram, mantıksal açıdan bir nesnenin zihinsel tasavvuru; felsefi açıdan değerlendirildiğinde; belli bir zaman dilimi içerisinde, belli insan topluluklarınınca kabul edilmiş olan, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen normlar bütünü olarak ifade edilir.⁴ Bu bağlamda ahlak “Bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü, huy”⁵ olarak da ifade edilmektedir. Tanımlardan hareketle hem bireysel hem de toplumsal açıdan insanı ve insanlar arası ilişkileri düzelterek bir takım ahlaki ve siyasi kural ve ilkelere ihtiyaç duyulduğunu söyleyebiliriz.

Giriş bölümünde de ifade ettiğimiz gibi insani ilişkilerin sağlıklı bir zeminde varlığını sürdürebilmesi için ortak değerlerin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ortak

³ Farabi, *Fususul-Medeni*, Çev.: Hanefi Özcan, Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi. Yay., İstanbul., 2005, s.54-55; Mustafa Çağrı, *Ahlak mad.*, İ.A., TDV. Yay., İstanbul, 1989, c.2, s.1; Mehmet Aydın, *Ahlak mad.*, İ.A., TDV. Yay., İstanbul, 1989, c.2, s.10; Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yay., 2. Basım, Ankara, Nisan, 2011, s.18-19; Abdurrahman Şeref, *Ahlak İlmi*, Günümüz Türkçesine Aktaranlar: Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, Elis Yay., Ankara 2012, s.17-18.

⁴ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul, 1994, s.18.

⁵ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., 4. Basım, İstanbul, Eylül, 2000, s.17.

değerlerin belirlenmesi hususunda ise tek tek fertlerin belirleyici bir role sahip olduğunu söylememiz gerekir. Bu noktada insana tabiatı itibari ile baktığımızda onun değer üretebilen bir varlık olarak, onu diğer canlı varlıklardan ayıran en önemli özelliğinin akıl olduğunu belirtmemizde fayda vardır. Çünkü insan, akli sayesinde çevresinde olup biten olayları anlayabilir ve davranışlarını bu zihinsel güce göre ortaya koyabilir. Bununla birlikte insan hayatındaki olay ve olgular hakkında muhakeme yaparken sadece salt akıl ile bir değerlendirme sürecine girmeyebilir. Daha doğrusu aklın/iradenin yanında duygular, vicdan da verilen kararlarda önemli bir yere sahip olabilmektedir. Ahlaki davranışlara ilişkin yapılan değerlendirmelerde de bir davranışın ahlaka uygun olup olmadığı; akılcı muhakemeler ışığında karara bağlanmakta ve davranışa dönüşmektedir. İşte bu nedenle düşünce/teorik ve pratik/eylem uyumu önem kazanmaktadır. Bazen düşünce iyi/sahih olduğu halde olumlu bir eyleme sonuçlanmayabilir. Bu nedenle ahlaki olana ilişkin zihinsel muhakemeler yapılırken o eylemin iyi mi, kötü mü; doğru mu, yanlış mı olduğu ve sonuçta insanı mutluluğa götürüp götürmeyeceğinin de düşünülmesi gerekmektedir. Ahlaki karar verilip eyleme geçilmeden önce de vicdani sorgulamanın yapılması insan tabiatına uygun olan bir davranıştır. Çünkü akıl tek başına karar vermek için yeterli olmayabilir. Bu nedenden ötürü vicdan, akla yardımcı olabilir ve ahlaki eylemin iyi, doğru ve adil olması noktasında belirleyici bir rol üstlenebilir. Çünkü akıl, bir şekilde meşruiyet sağlayacak dayanaklar bulabilir, ama yanlışta evet demeyen daimon/vicdan buna engel olabilir. Dolayısıyla toplumsal zeminde ortak kabullerin belirlenmesi için aklın ve iradi gücün yanında, insanın yetiştiği ortam, aldığı kültürel birikim ve en nihayetinde sağduyu da diye nitelendirebileceğimiz vicdan da etkilidir. Bu da ahlaki açıdan genel geçer doğrunun imkânı sorunu hakkındaki temel tezleri akla getirmektedir.⁶

Akıl ve iradi gücün birlikteliği ile ahlaki eylemin gerçekleştirilmesi noktasında İslam dininde de benzer fikirlerin olduğu söylenebilir. Buna göre; Rahman olan Allah tarafından fitratının bir gereği olarak ihsan edilmiş olan akıl ve feraset/sağduyu/vicdan sayesinde insan, başka canlılardan farklı olarak yaratılış gayesinden haberdar olabilmiştir. Akletme ve ferasette bulunma gücü ile karar ve takdir verme gücüne sahip

⁶ Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, s.183-213.

olmuştur.⁷ Bu nedenle de insanın ahlaka ilişkin seçimlerini gerçekleştirirken yaratılış amacına göre hareket edip etmemesi, onun hem bu dünyadaki hem de öbür dünyadaki konumunu belirleyecektir. Bundan ötürü insan, ahlaki olana ilişkin yaptığı davranışlarda iyi olan seçer ve doğru olanı yaparsa sonuçta mutluluğa da ulaşabilecektir. Tersî durumda ise aksi sonuçların ortaya çıkması muhtemel olacaktır.

Akıl ve irade sahibi olan insanın, sosyal bir varlık olarak diğer insanlardan varlığını soyutlayarak yaşamını sürdürmesi güçtür. Bu yüzden diğer insanlarla bir arada yaşarken ortak değerlerde buluşması, bu değerlerin niteliklerini ortak kabullerle belirlemesi gerekir. Belirlenen bu kabullerin ise insanların toplumsal birlikteliğini ve beraberliğini sağlaması; sağlıklı iletişim ve etkileşim kurması için bir zorunluluk olduğu söylenebilir. Çünkü toplumsal düzen ve uyumun varlığında ortak ilke ve kabuller, o toplumun sosyal, siyasal, kültürel sahalarda devamlılığı için önem arz etmektedir. Bununla beraber insanların sosyal ilişkilerinde de davranışlarını keyfiyete göre yapmamaları için belirli bir ölçü koyacağı da ifade edilebilir. Bu noktada insanların bir arada varlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için ahlak felsefesinin kendisine temel olarak aldığı; iyi, kötü, özgürlük, erdem, sorumluluk, vicdan, ahlak yasası, ahlaki karar, ahlaki eylem vb. kavramları irdeleyerek toplumsal hayatın daha sağlıklı bir şekilde varlığını korumasına yardımcı olmaktadır.⁸

Ahlaka ve ahlaki olana ilişkin değerlendirmelerde oldukça farklı soru/n'lar ve bunlara yönelik farklı cevaplar ortaya konulmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere genel geçer ahlak kurallarının imkânı bağlamında bunlar müzakere edilmektedir. Dolayısıyla toplum içerisinde insanlar tarafından üzerinde uzlaşmış mutlak değerlerin olmadığını söyleyen düşünürlerde vardır. Bu sebeple kavramların ortak kullanılışı, onların anlam bakımından aynı içeriğe sahip olduğunu göstermeyebilir. Bu açıdan aynı kavramlara yüklenen anlamların farklı toplumlarda farklı anlamlara delalet etme imkânı vardır.

Eserleri bu bakış açıları çerçevesinde incelediğimizde; bu eserlerin dönemin şartları ve sorunları bağlamında ortaya çıkan çözüm önerilerini üretirken, günümüzün siyasi ve ahlaki değerlerine katkı sağlayan boyutlarını da ortaya koyacağız. Bu bağlamda inceleyeceğimiz ahlak ile ilişki kuracağımız diğer bir kavram ise

⁷ Şeref, *Ahlak İlmî*, s.17; Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, Elis Yay, 1. Basım, Eylül, Ankara, 2013, s.37.

⁸ Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, s.185.

“siyaset”tir. Çalışmamızdaki eserlerin ahlak, siyaset ve ahlak siyaset ilişkilerinin anlaşılmasında bu iki kavramı temellendirdikten sonra metin analizine geçeceğiz.

1.2. Siyaset:

Siyaset kelimesi Arapça bir kelime olup; kök anlamı açısından “at talimi”, “at eğitimi”, “at bakıcılığı” gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Günlük dilde kullanılan “seyis” kelimesi de bu terimle ilgilidir. Siyaset kelimesi Eski Yunanda “politika” sözcüğünden gelmektedir. Kavrama genel olarak bakıldığında ülke idaresi, ülke işlerinin yoluna konması, ülke işlerinin yürütülmesi anlamlarına gelmektedir. Siyaset ve siyasete ilişkin temel kavramlar üzerine yapılan zihinsel sorgulamalar ise siyaset felsefesinin konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda siyaset felsefesi; aynı siyasi güce ve aynı yasalara itaat eden insanların oluşturduğu yasal topluluğu konu alan bir inceleme alanı olarak ifade edilebilir. Bir başka ifade ile siyaset felsefesi; olması gerekeni inceler ve aynı otoriteye ve yasalara bağlı insanların oluşturduğu siyasal topluluğun temel kavramlarını irdeler.⁹

Toplumsal zeminde insan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi siyaset kavramı ve bunun belirleyiciliğinde ortaya çıkan yeni anlama/yorumlamaların toplumun bütününe kuşatıcı bir şekilde uygulanması ile gerçekleştirilebilir. Ahlak siyaset ilişkisi bağlamında toplumlarda ahlaki kurallar insanlar arası ilişkilerde her zaman belirleyici bir rol üstlenmiştir. Fakat birey ve bireyler arası ilişkiler düzenlenirken; yukarıda da ifade edildiği gibi ahlaki kuralların varlığı her zaman yeterli olmamıştır. Toplumsal düzenin sağlanabilmesi için siyasetin öngördüğü başka kurallara da gereksinim duyulmuş ve bu noktada yaptırım gücü yüksek hukuk kuralları belirlenmiştir. Çünkü, sadece ahlaki ilkeler ve yazısız kurallarla yaptırım gücü uygulamak toplumsal düzeni sağlamakta yeterli olmamıştır.

Bu sebeple ki toplumlar geliştikçe hayat alanlarında yeni kuralların sağlıklı bir şekilde uygulanmasını sağlayacak devlet aygıtına ihtiyaç duymuşlardır. Bir hüküm-i şahsiyet olması nedeniyle devlet, siyaset felsefesinin önemli alanlarından birisini

⁹ Köse, *Siyaset mad.*, İ.A., T.D.V., İstanbul, 2009, c.37, s.294; Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.152-153; Ed.: Harun Tepe, *Siyaset Felsefesi-I*, Anadolu Üni. Yay., 1.Baskı, Eskişehir, Ağustos, 2011, s.3; Mevlüt Uyanık, *Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Dini Değerler*, Elis Yay., 1.Basım, Nisan, 2010, Ankara, 2010, s.15; Uyanık, *Felsefesi Düşünceye Çağrı*, s.215; Aygün Akyol, *Kutadgu Bilig’de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yay., 1.Basım, Ankara, Eylül, 2013, s. 115.

oluşturur. Çünkü devlet; toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini belirli ilke ve kurallar çerçevesinde yaptırım gücünü kullanarak uygulayan bir kurum olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰

Bu bağlamda devletin; “Belli sınırlar içindeki insan topluluğuna ait siyasi hâkimiyetin teşkilatlanmış şekli” olarak ifade edildiğini söyleyebiliriz.¹¹ Bir başka açıdan “Devlet”, siyasal kurumların başındaki kurumdur. Aynı zamanda kanunların yapılmasını ve uygulanmasını sağlayan siyasi bir yapıdır. Bu bağlamda devletin temel hedefi ise toplumsal düzeni ve adaleti sağlamaktır. Bağımsız ve egemen olması onun ayırt edici niteliğini göstermektedir.¹² Devlet içindeki işlerin sağlıklı yürütülmesi için bireylerin üzerine düşen sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. Bunlar yerine getirilmediği sürece devletin varlığını sürdürmesi güçtür.

İnsanın toplumsal bir varlık olarak varlığını hem madden hem de manen sürdürebilmek için yukarıda da ifade edildiği gibi hayatını diğer insanlarla birlikte sürdürmesi gerekir. Bu birliktelik sonucunda hayatlarını sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri için ortak değer ve yargılarda buluşmaları kaçınılmaz görülmektedir. Bu değer ve yargılara herkesin aynı şekilde uyması; bu değer ve yargıları herkese aynı şekilde uygulayacak üst bir gücün varlığına da ihtiyaç duyulur ki bu da, yukarıda belirttiğimiz üzere, devletin varlığının zorunlu olarak ortaya çıkmasına sebebiyet verir.¹³ Bu açıdan devlet gibi örgütsel bir yapının varlığını ve ona olan ihtiyacı tarihsel süreçte bakarak da görebiliriz. İlk çağ site/polis toplumlarından günümüze kadar devlete her dönem ihtiyaç duyulmuştur. Herkesin her şeyi istediği anda hiç kimsenin hiçbir isteği olmayacağı için herkesin adalet ve eşitlik ilkeleri bağlamında çalıştığı ve hak ettiğinin karşılığını alabilmesi ve/ya alma imkânının sağlanması için insanlar devlet kurumunu kendi hür iradeleriyle hük-m-i şahsiyet olarak oluşturmuşlardır. İnsanların

¹⁰ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.152.

¹¹ Ahmet Davutoğlu, *Devlet mad.*, İ., A., T.D.V., c.9, s.234.

¹² Orhan Hançerli oğlu, *Devlet mad.* Felsefe Ansk., Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s.304; Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, s.216.

¹³ Aristoteles, *Politika*, Çev.: Mete Tuncay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.9; Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, Çev.: Saffet Babür, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s.221- 1245b; Mehmet Ali Ağaoğulları, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, Vteori Yay., Ankara 1989, s.238; Aygün Akyol, *Ahlak-ı Nasırı'de Ahlak ve Siyaset İlişkisi-Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma*, Değerler Eğitimi Dergisi, c.10, S.24, Aralık 2012, s.10,19; Akyol, *Ailede Değerler Eğitimi- İslam Ahlak Felsefesi Açısından Bir Okuma- II. Uluslararası Değerler ve Eğitim Sempozyumu (16-18 Kasım 2012)*, Basılmamış Bildiri Metni, İstanbul, 2012, s.42.

ihtiyaçları neticesinde oluşturulan devlet kurumunun da zamana ve mekâna göre farklı yönetim tarzları ile varlığının ortaya konulduğu da malumdur.

Bu çerçevede insanlık tarihine bakıldığında toplumların olan ve olması gerekene ilişkin ideal devlet tasarıları ortaya koydukları görülmektedir. Örneğin; Platon *Devlet* adlı eserinde ideal bir devletin nasıl olması gerektiğine ilişkin düşüncelerini ortaya koymuş ve bu devlette yöneten-yönetilen ilişkisi; devletin bütünlüğünün korunması, devlette mutluluğun sağlanması gibi birçok meseleyi detaylı bir şekilde işlemiştir. Aynı şekilde İslam Felsefesinde de bu konu irdelenmiş ve ideal devlet tasarısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu konu da Farabi'nin *el-Medinetü'l-Fazıla* adlı eserini örnek olarak verebiliriz.¹⁴

İslam Felsefesi içerisinde ortaya konulan siyaset ve devlet yönetimi ile ilgili görüşlerin bir kısmının olması gerekene ilişkin görüşler olduğu; bir kısmının ise olandan hareketle birey ve devlet ilişkisini açıklamaya çalıştığı görülmektedir.¹⁵ İslam Filozoflarının siyaset ilmi ile ilgili görüşlerini ilimler tasnifi içinde ameli/pratik felsefenin konusu olarak değerlendirdikleri söylenebilir. Buna göre ameli felsefe; insanın iradesi ile yaptığı davranış ve eylemlerindeki faydaların kişinin yönelmiş olduğu yetkinlik derecesine ulaşmayı gerekli kılp, dünya ve ahiret hayatının hallerini düzenlemeye götürecek bir açıdan bilinmesi olarak ifade edilir. Bu anlayış ise bireyden topluma uzanan bir ifade ediliş biçimini gerekli kılmaktadır. Buradaki belirleyici unsur ise bireyin toplumla olan münasebetidir. Bu hususun temel dayanağıysa siyaset felsefesinde tartışılmaktadır.¹⁶ Görüldüğü üzere devlete ilişkin belirlenimlerin toplumların ihtiyaçları doğrultusunda ve bu ihtiyaçlarından hareketle gelişmişlik

¹⁴ Platon (Eflatun), Çev: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, *Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 3.Basım, Ekim., 2001., s.94, (p.n:412c,412e), 96,(p.n:414c,415a), 99,(p.n:419a), 102, (p.n:423b), 137, 155,(p.n:462-b, 480a), Ebu Nasr El Farabi; *Es-Siyasetü'l -Medeniyye veya Mebadi'ül- Mevcudat* Çev: Mehmet S.Aydın, Abdülkadir Şener, M.Rami Ayas, Büyüyen Ay Yay., 2. Baskı, İstanbul, Temmuz, 2012, s.75-77; Farabi , *el-Medinetül Fazıla*, Çev: Nafiz Danışman; M.E.B. Yay., Ankara 2001, 79-81.

¹⁵ Akyol; *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.116.

¹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, Çev.: Ahmet Arslan, Sosyal Yay., İstanbul, 1996, s.291-300, pn.:1025b, 1026ab; Ebu İshak Kindi, *Aristoteles Kitaplarının Sayısı Üzerine*, Felsefi Risaleler içinde, Çev.: Mahmut Kaya , İz Yay., İstanbul, 1994, s.159; Mevlüt Uyanık, *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s.84; Uyanık, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması Gazali Örneği*, Araştırma Yay., Ankara 2005, s.59-60; Akyol, *İbn 'i Haldun'un İlim Anlayışında Felsefe ve Tarih Tasavvuru*, Hitit Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/2, c.10, S.20, s.35-36; Akyol; *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.117.

düzeylelerini göz önüne alarak olanı ve olması gerekene ilişkin görüşler ortaya koymaya çalıştıkları söylenebilir.

Siyasete ve siyaset felsefesine ilişkin soru ve sorunlar sadece devletle ilgili değildir. Siyaset felsefesinin kendisine konu olarak belirlediği; birey, toplum, hak, adalet, egemenlik, iktidar, yönetim, bürokrasi, insan hakları, meşruiyet, sivil toplum, yasa, eşitlik, katılım vb. gibi kavramlarda temel soru ve sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig* ile Nizamülmülk tarafından yazılan *Siyer-ül müluk* adlı eserleri siyaset felsefesi açısından değerlendirmeye çalışacağız. Ahlaki görüşte olduğu gibi siyasi olay ve olguları dönemleri itibariyle ele alıp; günümüze olası katkıları ve/ya felsefi açıdan tutarlı olmadığını düşündüğümüz yönlerini belirtmeye çalışacağız.

1.3. Ahlak Siyaset İlişkisi:

İnsan sosyal bir varlık/zoon-politikon olması münasebetiyle birey-aile-toplum/devlet ilişkilerini düzenlerken birçok soru/n/la karşı karşıya kalmış, bunlara muhakeme ve irade gücü sayesinde çözüm üretmeye çalışmıştır. Toplum içerisinde sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmek ve toplumsal sorunlara çözüm yolları bulmak için ortak ilke ve değerlerde buluşmak gerekir. İnsanın ortak değerlerde buluşmasında ahlak önemli bir role sahip olmakla birlikte; ortak ilke ve kuralların belirlenmesi için gerekli toplumsal ve kamusal tedbirin alınması demek olan siyaseti uygulayacak devletin varlığına ihtiyaç duyulduğu kesindir. Buradan hareketle toplumsal hayatta insanlar arası ilişkilerde ve sosyal düzenin sağlanması noktasında bu kadar önemli olan bu iki kavram arasındaki ilişkinin mahiyeti önemlidir.

Toplumsal hayat içerisinde insanların ihtiyaç, istek ve beklentilerini karşılamak, ortaya çıkan soru ve sorunların çözümünde önemli bir rol üstlenen ahlak ve siyaset kavramları arasında kurulacak ilişkinin özünü araştırmak önemlidir. Bu iki kavram bazen farklı değerlendirme kriterleri ile hareket etseler de sosyal hayat içerisinde insanın yapıp ettikleri üzerinden hareket ettikleri için birbirleri ile sürekli etkileşim içerisindeyler. Toplum içerisinde yaşayan insanların bir arada hayatlarını sürdürürken birbirlerine karşı görev ve yükümlülükleri doğmakla beraber; onları denetleyici, kamu düzenini sağlayıcı unsur olan devletinde topluma karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Devletin bu sorumlulukları yerine getirirken salt kuralları uygulayarak insani

ilişkilerden soyutlanmış bir şekilde görevini icra etmesi çözülmesi zor birçok sorunu ortaya çıkaracaktır. Bu sebeple siyasal düzende de bir ahlaki değer yapısının varlığına ihtiyaç duyulur. Bu da siyasal bir ahlakı yani devlet ahlakını zorunlu kılar. Siyasal ahlakın ise devlet işlerinde bu işleri yürüten kişilerin nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili hususları kendine sorun edineceği ifade edilebilir.¹⁷

Ahlak siyaset ilişkisi bağlamında yukarıda da belirtildiği gibi devlet içerisinde siyasal bir ahlakın varlığı kaçınılmazdır. Her ne kadar siyasetin özünde bir görev bilinci de olsa ve sorumluluklarını bu kurallar çerçevesinde de gerçekleştirse; onun toplumsal sorunlar karşısında değer yargılarından arınmış bir şekilde davranış ortaya koymasını gerektirmez. Salt kurallara bağlı toplumsal sorunları çözme yaklaşımı toplumsal dokuya zarar verebilir. Bu sebeple siyaset ahlakı gereği toplumda görev yapan siyasal mekanizmanın ahlaki iyiyi önceleyerek davranışlarını buna göre sergilemesi gerekir. Bu sağlanabildiği sürece toplumsal ilişkiler açısından yöneten ve yönetilenler arasında sağlıklı bir iletişim ve etkileşim doğabilecektir. Tersisi durumda ise sıkıntılı bir süreç ile karşı karşıya kalınabilir. Bu nedenle Müslüman filozoflar, medeni ilim olan siyaseti ahlak ile doğrudan irtibatlı bir şekilde incelemişlerdir.

¹⁷ Ejder Okumuş, *Ahlak ve Siyaset*, Bahar, 2011, s.114. <http://www.köprüdergisi.com/> erişim: 07/04/2015.

I. BÖLÜM: “KUTADGU BİLİĞ” VE “SİYASETNAME”

1. YUSUF HAS HACİB VE ESERİ KUTADGU BİLİĞ

1.1. Yusuf Has Hacib’in Hayatı:

Yusuf Has Hacib’in hayatıyla ilgili detaylı bir bilgiye sahip değiliz, ancak *Kutadgu Bilig*’de bulunan bazı beyitlerde ve esere sonradan dâhil edilen biri mensur, diğeri manzum iki mukaddimede onunla ilgili bazı verilere sahip olabiliyoruz. Balasagun’da (Kuz- Ordu) muhtemelen 410/1019 doğduğunu buradan anlıyoruz. Ayrıca soylu bir aileye mensup olduğu, iyi bir eğitim aldığı; bilgisi, irfanı, ahlakı, zühd ve takvası ile toplum içinde önemli bir yere geldiğini kaynaklardan edindiğimiz bilgilerle göre söyleyebiliriz. Maalesef ölümü hakkındaysa net bir bilgiye sahip değiliz. Yusuf Has Hacib’in yetişmesinde soylu bir aileye sahip olması kadar; dönemin önemli kültür şehirleri olan Balasagun ve Kaşgar’ında etkisi bulunmaktadır.¹⁸

Türk İslam kültür ve edebiyatı açısından önemli bir yere sahip olan *Kutadgu Bilig* adlı eseri Yusuf Has Hacib, Balasagun’da yazmaya başlamış; Kaşgar’da tamamlamıştır. Kitap, Karahanlı hükümdarı Tavgaç Uluğ Buğra Han’a sunulmuştur. Hanın eseri beğenmesi ile yazara “Has Haciblik” unvanı verilmiştir.¹⁹ Yusuf Has Hacib’in bu unvanını almadan önce Türk devlet teşkilatı ile ilgili bilgilere vakıf olduğu söylenmektedir. Eserinde Karahanlı sarayı ile ilgili bilgiler sunmasından hareketle sarayda bir müddet görev yaptığı ihtimalinin güçlü olduğunu söyleyebiliriz.²⁰

Esere bakıldığında, Yusuf Has Hacib’in Arapça, Farsça ve Orta İran dillerinden Soğdakça’yı bildiğini; ayrıca bunların dışındaki bazı dillerle de ilgilendiğini görüyoruz. Eserde Yusuf Has Hacib’in kelim, belagat sanatı, edebiyat, felsefe, ahlak, matematik, hekimlik, astronomi, matematik gibi diğer bilim dalları ile de yakından ilgilendiği söylenmektedir. Ayrıca efsanelere de ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Ok atma, kuşçuluk, avcılık gibi bu spor dallarından, satranç ve çevgen gibi Türk kültürüne özgü oyunlardan

¹⁸ Kemal Eraslan, *Yusuf Has Hacib mad.*, İ.A., T.D.V., c.13, İstanbul,1986, s.438; H. Yakup Anat, Ahmet Almaz, *Karahanlılar Tarihi*, Oku Yay., İstanbul, 2003, s.16, 203.

¹⁹ İ.A., *Kutadgu Bilig mad.*, T.D.V., İstanbul, 2002, c.26, s.478; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Günümüz Türkçesine Aktaran: Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008, s.27; Ahmet Kabaklı., *Türk Edebiyatı. (İlk Destanlar Çağından 1908’e kadar Türk Edebiyatı Tarihi-İslamıktan Önce ve Sonra Anadolu Dışı Türk Edbiyatları-İslamık ve Tasavvuf-Dıvan, Halk ve Tekke Edebiyatları-Batıya Yöneliş-Tanzimat ve Servetifü’nun Edebiyatları)*, c.2., Türkiye Yayınevi.,3.Baskı., İstanbul.,1973, s.67; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, T.D.V., 3.Baskı, Şubat, Ankara, 2004, s.137.

²⁰ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, T.T.K., Ankara, 2002, s. XVIII.

Yusuf Has Hacib'in de haberdar olduğu bellidir. Tezimiz açısından en önemli husus ise, İslam filozoflarından Farabi'nin ve İbni Sina'nın düşünceleri ile Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseri arasında Tanrı görüşü, hükümdarlığın elde edilişi, ay altı âlem tasavvurları hususunda benzerlikler kurmaya çalıştığı; mutluluğun elde edilmesi noktasında ise Farabi'nin *Tahsilu's-Sa'ade* kavramı ile *Kut* kavramı arasında bir benzerlik kurulmaya çalışıldığı ifade edilebilir.²¹ Yusuf Has Hacib'in Farabi ve İbn Sina'nın dışında; Firdevsi, Biruni, Ömer Hayyam gibi dönemin ileri gelen düşünce adamlarından etkilendiği ve onların edebi eserlerini okuyarak görüşlerinden yararlandığı hususuna ilişkin görüşlerde mevcuttur.²²

Allah'ın varlığına ve birliğine gönülden iman etmiş bir Müslüman olan Yusuf Has Hacib'e göre Allah, yarattığı varlıklar içerisinde insanı seçerek yaratmış ve onu diğer varlıklardan ayıran önemli nitelikleri ona yüklemiştir. Bu nedenden ötürü, insan Allah'a ibadet etmeli, iyilik yapıp kötülüklerden uzak durmalıdır. Bunu yaptığı sürece hem Allah'ın rızasını kazanma fırsatı bulabilir hem de hayatını daha anlamlı kılabilir. O, bu noktada insanlar tarafından Allah'a yapılan ibadetin yeterli olmadığını söyler. Çünkü insanın bu dünyada iken yapıp ettiği davranışlar ile diğer insanların onun hakkındaki kanaatleri, onun bu dünyadaki konumunu ve bundan sonra nasıl anılacağını belirler. Yusuf Has Hacib, insanın bu dünyadaki nihai amacının iyi ad bırakıp; öldükten sonra da bu ad ile yaşamak olduğunu ifade eder.²³ Bu sebeple ki insan, iyi eylemi gerçekleştirme gayreti içerisinde olmalı; kötü eylemlerden de uzak durmalıdır. Bunu başarabilen insan ise hem bu dünyada hem de öldükten sonra iyi anılabilme imkânına sahip olacaktır.

Bu noktada bir özeleştirici yapan Yusuf Has Hacib, ömrünü insanlara hizmet ederek geçirdiğini, bu nedenle de Tanrı'ya ibadet etme de geç kaldığını söylemektedir.²⁴ Bununla kişinin hayatını bütüncül bir şekilde sürdürerek daha sağlıklı ve nitelikli yaşayabilme ihtimalini öncelemektedir. Ona göre insan, hem bu dünyadaki görev ve sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmalı; aynı şekilde Tanrı'ya da

²¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev.: Reşit Rahmeti Arat, s. 26- 27; Agop Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi* Ankara, 1995, s.22; Akyol; *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.22.

²² Abdulkadir İnan, *Yusuf Has Hacib ve eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar*, Türk Kültürü S.98, yıl, IX, Ankara, 1970, s.112.

²³ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.30, 965; b.5808.

²⁴ Hacib, *a,g,e*, s.949; b.5693; Eraslan, *Yusuf Has Hacib mad.*, İ.A.,T.D.V., c.13, s.438.

ibadette kusur etmemelidir. Bu başarılıbildiği ölçü de insanın mutlu ve huzurlu bir hayat sürebilme ihtimali artacaktır.

1.2. Yusuf Has Hacib'in “Kutadgu Bilig” adlı Eseri:

Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig* adlı eser “Kutlu olma bilgisi” veya “Hükümdarlık bilgisi” veyahut ta “siyasi hâkimiyet bilgisi, devlet olma, devletli olma bilgisi” gibi anlamlara gelmektedir. Eser devlet adamlarına öğütler vermek istemiş ve ideal devlet idaresi sistemini göstermeye çalışmıştır. Bu sebeple *Kutadgu Bilig* adlı eser siyasetname türünde yazılmış önemli bir yapıt olarak değerlendirilebilir.²⁵

Kutadgu Bilig; insana her iki dünyada mutluluğa ulaşmak için izlemesi gereken yolu göstermek amacıyla yazılmıştır. Yusuf Has Hacib, eserini sadece yüksek mevkilerde bulunan kişilere ahlak dersi veren bir nasihat kitabı olarak tasarlamamış; insan hayatının manasını çözümleyerek; onun toplum ve devlet içindeki rolünü ve sorumluluklarını belirlemeye çalışan bir hayat felsefesi kurgulamaya çalışmıştır. Ayrıca birbirine güçlü bağlarla bağlı olan birey, toplum ve devlet hayatının ideal bir şekilde tertip edilmesinde zorunlu olan anlayış, bilgi ve erdemlerin nelerden oluştuğunu, bunların nasıl kazanıldığı ve bunlardan nasıl yararlanılacağı hususunda önemle durduğu da söylenebilir.²⁶

Kutadgu Bilig'in günümüze kadar ulaşan üç yazma nüshası bulunmaktadır. Yazma nüshalarının tümü de *Kutadgu Bilig*'in üçüncü derlemesine aittir. Esere ait nüshalara bakıldığında, zaman içerisinde değişikliklere uğradığı görülebilir. Bu yazma nüshaların içerisinde en iyisinin Arap alfabesi ile kaleme alınan Fergana nüshası olduğu ifade edilmektedir. Arap harfleri ile yazılmış olan Kahire nüshası ve Viyana nüshası olarak bilinen Herat yazması diğer iki nüshayı oluşturmaktadır.²⁷*Kutadgu Bilig*'in günümüze kadar ulaşan üç nüshasından ilk bilineni Herat nüshasıdır. Bu nüsha Arap Alfabesi ile yazılmış; daha sonra Uygur diline çevrilmiştir. Nüshanın dikkatle incelendiğinde özensiz yazıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca bu nüshaya esas oluşturan

²⁵ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.152-153.

²⁶ *Kutadgu Bilig mad. İ.A.*, T.D.V., c. 26, s.478 ; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s. 29-30.

²⁷ Bahsedilen *Kutadgu Bilig* orijinal nüshaları T.D.K tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır. Bunlar için bkz.: Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Viyana Nüshası Tıpkı Basımı, c.1, Ankara, 1942; *Kutadgu Bilig*, Fergana Nüshası Tıpkı Basımı, c.2, Ankara, 1942; *Kutadgu Bilig*, Mısır Nüshası Tıpkı Basımı, c.3, Ankara, 1943; *Kutadgu Bilig mad. İ.A.*, T.D.V., c.26, s.479.

Arap harfleri ile kaleme alınan nüshanın da çok düzgün bir şekilde yazılmadığı, bazı kısımları kopyalayan kişi tarafından atlanmış olma ihtimalinin olduğu söylenmektedir. Bununla beraber kopyalanan kısmın asıl nüshada da bulunmama ihtimalinin olabileceği ifade edilmektedir.²⁸

Kutadgu Bilig nüshaları içerisinde en önemli nüsha olarak belirtilen Fergana nüshası hakkında; nüshayı bulan Fitret, Ma'arif ve Okutçu mecmuasında eser hakkında genel bilgi sunmuş; bu nüshanın 145.sayfasının tıpkıbasımını vermiş; lakin eserin tasvirini yapmamıştır. Bununla beraber bu makaleden sadece sayfaların dağıtılmış ve sonradan birleştirilip altın suyuna batırılarak yazıldığını öğrenebiliyoruz. Bu nüshanın baş ve son kısmı eksik olup ne zaman nerede, kim tarafından, kimin için yazıldığı bu kısımlarının da bu sayfalarla beraber kaybolduğu bilgisine ulaşabiliyoruz. Aynı zamanda yazıldığı tarih hakkında da tahmin etmekten öte bir yere gidilememektedir. Arap yazısı uzmanı Mortiz'e göre Fergana Nüshası, Herat Nüshasına göre daha eski bir zamanda; tahmini VII. asırda yazılmış olmalıdır. Diğer taraftan eserin bulunduğu mekân ve ithaf edilen hükümdara bakıldığında Doğu Karahanlı tarih ve geleneklerinin korunduğu bir dönemde yazıldığı da bir ihtimalin göstergesidir. Fergana nüshasında uyaklı bir önsöz bulunmaz iken Herat ve Mısır nüshalarında başlangıçta düzyazı önsöz bulunmaktadır. Bununla beraber Herat ve Mısır nüshalarında düzyazı önsözün arkasından uyaklı önsöz, ondan sonra babların fihristi ve en sonunda da eserin metni gelmektedir. Fergana nüshasında ise düzyazı önsözden sonra babların fihristi ve eserin metni gelmektedir.²⁹

Kutadgu Bilig'in diğer bir nüshası ise Mısır Nüshasıdır. Bu nüsha 1896 yılında Kahire'de bulunan Hidiv Kütüphanesinin o dönem ki müdürü Alman ilim adamlarından Moritz tarafından bulunmuştur. Dağınık bir halde bulunan esere ait parçalar bir araya getirilerek nüsha muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Eser'in bu üç nüshanın haricinde bazı beyitlere rastlanılmıştır. Bunlardan iki beyit Ankara Maarif vekâleti kütüphanesinde bir mecmuada bulunmaktadır. Bu mecmuayı inceleyen Fuat Köprülü mecmua hakkında aydınlatıcı bilgi sunmuştur.³⁰

²⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.37.

²⁹ Hacib, *a,g,e*, s.40-41.

³⁰ Hacib, *a,g,e*, s.42-43.

Radloff tarafından yayımlanan Herat nüshasının tıpkıbasımı aslı ile karşılaştırıldığında bazı çizgilerin temizlendiği dikkati çekmektedir. Diğer nüshaların ortaya çıkması ile beraber, bu temizleme işleminden kaynaklanan eksiklikler büyük sorun teşkil etmemektedir. Türk Dil Kurumu da Radloff'un yayımını, Herat nüshasını tıpkıbasım yaparken esas almıştır. *Kutadgu Bilig*'in diğer bir nüshası olan Fergana nüshası hazırlanırken, eserin sayfa numaralarında da bazı karışıklıkların olduğu tespit edilmiştir. Nüshalar arasında yazısı bakımından en iyi olanı ise Mısır nüshasıdır.³¹

Esere genel itibariyle bakıldığında, eserin şiir biçiminde kaleme alındığını ve hikâye tarzında sunulduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın eserdeki kişilerin karşılıklı konuşmalarının esere tiyatro havası da kattığını belirtebiliriz. Bu açıdan düşünüldüğünde Türk Edebiyatının ilk tiyatro eseri olduğu söylenebilir. Ayrıca *Kutadgu Bilig* adlı eserin yarı hikâye yarı tiyatro tarzında kaleme alınmış, temsili şiir biçiminde bir mesnevi olduğu da söylenmiştir.³² Reşit Rahmeti Arat ise bu konuda şöyle düşünmektedir:

“Eser, şairin seçtiği yarı hikâye, yarı temsil tarzında, arada hareketi hazırlayıp açıklayıcı monologlar ve canlı doğa betimlemeleriyle süslenmiş olan sahneleriyle bir bütün olarak öyle mükemmel bir üslup ve mimari içine yerleştirilmiştir ki, bu malzemeye başka ne gibi bir şeklin verilebileceğini düşünmek dahi güçtür”³³ görüşlerine yer vererek; Aratın da eseri yarı hikâye yarı tiyatro tarzı yazılmış bir eser olarak belirttiği görülebilir.

Yusuf Has Hacib eserinin bir bölümde şairlerin eser yazma amacına değinir. Genel itibariyle şairler tarafından kaleme alınan eserlerin; dönemin mevki sahiplerini övmek ve onlara iltifatta bulunmak maksadı ile yazıldığını söyler. Bununla beraber kendisinin kişisel çıkar peşinde koşmadığını, iltifat, makam, şöhret, göze girmek gibi amaçlara sahip olmayıp asıl amacının her dönemde geçerli olan erdem ve doğru bilginin kazandırılması olduğu ve gerekirse mevki sahiplerinin de bu amaçla eleştirilebileceğini ifade eder.³⁴ Yusuf Has Hacib'in kişisel düşüncelerinden hareketle her dönem insanların ilke edinmesi gereken bazı bilgi ve değerlerin insanlığa kazandırılıp; bu kazanımlar

³¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.45.

³² Ahmet B. Ercilasun, *İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat*, Türkler, c.5, Ankara, 2002, s.769; Yeni Türk Klasikleri, *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, c.1, İstanbul 1985, s.132; Özlem Acındı, *Kutadgu Bilig İle Siyasetnamedeki Halk Anlayışlarının Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üni., Niğde, 2006, s.7.

³³ Yusuf Has Hacib, *a.g.e.*, s.31.

³⁴ Hacib, *a.g.e.*, s.30.

paralelinde davranışların sergilenmesi gerektiği düşüncesinin ortaya çıkarılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Eserde dikkat çeken bir başka yönde eserin yazı dilidir. Bu noktada Yusuf Has Hacib'in Türk yazı diline hâkim bir şair olduğu söylenebilir. Onun, bu sahada Uygurların ananesini sürdürdüğü ve onu geliştirmeye çalıştığı; ayrıca eserinde İran sanatlarını ve aruz ölçüsünü kullandığı ile ilgili bilgiye de sahibiz.³⁵ Eser nazım şekli ve vezni açısından incelendiğinde mesnevi nazım şekli ve aruz vezninin “Feulün feulün feulün feul” kalıbıyla yazıldığı görülebilir. Eserde aruz veznini ustalıkla kullanmayan şairin doldurma kelimelerle vezni oluşturmaya çalıştığı da söylenebilir. Bununla beraber onun eseri yazmasının gerçek amacının bir siyasetname olduğu düşünülecek olunursa bu hususların çok dikkati çekecek kusurlar olmadığı kanaatindeyiz. Şehname geleneğindeki mesnevi ve aruz vezni ölçülerin eserde görülebildiği gibi kafiye açısından da eserin Halk şiir türüne benzediği söylenebilir.³⁶ Dil ve edebiyat bakımından önemli bir yere sahip olan eser, kendi döneminin edebi Türkçesi ile kaleme alınan ilk İslami – Türk manzum eser olma özelliğini taşımaktadır. Türk şiirinin oluşmasına katkı sağlayan eser, toplumsal hayatta sosyo-kültürel ortamın gelişmesine de katkı sağladığı söylenebilir.³⁷

Yukarıda da ifade edildiği gibi mesnevi tarzında yazılmış olan eserin 6645 beyitten oluştuğunu esere bakarak söyleyebiliriz. Eserde Yusuf Has Hacib'e ait olmayan 1'i mensur ve 77 beyitlik bir manzum mukaddime bulunmaktadır. Yazar, eserine Tanrı'ya, peygambere ve dört halifeye övgü ile başlar. Diğer şark eserlerinde de bunu görmek mümkündür. Bahar ayının güzelliklerini betimleyen yazar, hükümdarı öven cümlelerle eserine devam eder. Eser özellikle Çin ve Maçın hâkimleri ile doğu toplumlarındaki tüm Türk ve Çin büyükleri arasında kabul görmüş ve faydalı eser olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Çinliler bu kitaba “‘edebü'l-mülük, Maçinliler buna “‘Enisü'l-memalik”, doğu devletlerinin büyükleri, “‘Ziyetü'l-umera”, İranlılar “‘Şahname” ve Turanlılar ise bu esere “‘Kutadgu Bilig” ismini vermişlerdir. Kutadgu

³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.30.

³⁶ A.Bican Ercilasun *Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig, Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, c.1, Ötüken, İstanbul,1985, s.134; Halil İnalçık, *Kutadgu Bilig'de Türk İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet İçinde*, Eren Yay., İstanbul 2000, s.13.

³⁷ Alessio Bombacı, *Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülâhazalar*, Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s. 69; Oğuz Tuğral, *Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Devlet Anlayışı*, Niğde Üni., S.B.E., Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2008, s. 49.

Bilig'in yazıldığı dönemde Türklerin İslam dünyası ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu ve buna bağlı olarak da edebi yönden bilgi alış verişinde buldukları söylenebilir. Ayrıca Türklerin o dönemde Uygur alfabesinden farklı olarak Arap harflerini de yadırgamadan kullandığı görülebilir.³⁸

Eser, dikkatli bir şekilde incelendiğinde; dört temel karakterin ön plana çıktığı ve bunlara karşılıklı dört kavramın geliştirildiği söylenebilir. Buna göre; Hükümdar ‘‘Kün-Toğdı’’, adaleti; vezir, ‘‘Ay-Toldı’’ bahtı; vezirin oğlu ‘‘Öğdülmiş’’, akli ve vezirin kardeşi ‘‘Odgurmuş’’ akıbeti temsil etmektedir.³⁹ Küntoğdı karakteri; bilgili, adil, faziletli bir kimliği temsil ederken; hükümdarın hizmetinde ise Ay-Toldı isimli zeki bir kişi bulunmaktadır. Bu kişi hükümdarın veziri konumundadır. Hükümdar ile veziri arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir. Buna göre; hükümdar Küntoğdı ile vezir Ay-Toldı arasında devlet idaresi, hayata ilişkin meselelerin konuşulduğu; saadet, adil bir hayat, söz ve sözün faydaları gibi konular üzerinde konuşmaların gerçekleştiği görülebilir. Bu konuşmalar çerçevesinde vezirin, hükümdarın yanında bir danışma meclisi olarak görev yaptığı da düşünülebilir. Hükümdar için önemli bir yere sahip olan vezir Ay-Toldı’nın ölmeden önce oğlu Öğdülmiş’e çeşitli nasihatlerde bulunduğu ve öğütler verdiği dikkat çeken önemli bir noktadır.

Buna göre Ay-Toldı oğlu Öğdülmiş’e; Allah’a inanıp, onun emir ve yasaklarına uymasını, doğru yoldan asla ayrılmamasını, her zaman iyi bir insan olmasını, sabırlı olup acele kararlar vermemesini öğütlemektedir. Bununla beraber vezir Ay-Toldı hükümdar Küntoğdı’ya da devlet işlerinde her zaman adaletli olması; halkına nasıl ve ne türlü davranması gerektiği konusunda bilgiler içeren bir vasiyetname bıraktığı ifade edilmektedir. Eserde Ay-Toldı’nın, bu dünyada iken insanlara birçok iyilikte bulunduğu ve malını fakir fukaraya dağıttığı belirtilir. Bu hizmet ve meziyetlerinden ötürü hükümdar Küntoğdı’nın, onun vefatından sonra onun yerine oğlu Öğdülmiş’i veziri yaptığı ifade edilmektedir. Eserde Öğdülmiş karakterinde babası Ay-Toldı gibi zeki bir kişi olduğu; hükümdar ile devlet meseleleri, bilgi, adalet, cömertlik, göz ve gönül zevki gibi konular üzerine konuşmuşlar gerçekleştirip çeşitli hükümlere vardığı

³⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.34-35; A.Bican Ercilasun, *Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig, Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, s.132.

³⁹ Ercilasun, *Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig, Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, s.132.

belirtilmektedir. Ona göre; hükümdar kişinin iyi olması durumunda çevresindeki insanlarda iyi olmaktadır. Hükümdarın kötü huylara sahip olması durumunda ise çevresindeki insanların kötü olacağı ifade edilmektedir. Bu nedenden ötürüdür ki hükümdar, yanında bulunan kişileri çok iyi tahlil ederek seçmek zorundadır. Çünkü devlet yönetimde başarı sağlanabilmesinin en önemli koşulu bu olarak görülmektedir. Hükümdarın devlet yönetimi konusunda Ay-Toldı da yaşadığı durumu anlatmak için Ögdülmiş'e, onun gibi devlet işlerinde ona yardımcı olabilecek bir kişiyi nasıl bulabileceği sorusunu yönelttiğini görebiliriz. Ögdülmiş'in ise onun gibi devlet işlerinde ona yardımcı olabilecek Odgurmuş adında çok bilgili bir akrabasının olduğunu ancak onun dünya arzu ve isteklerinden uzak yaşadığını, kendisini edebi Âleme adanmış olgun bir zahit olduğunu ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle Hükümdar, Ögdülmiş ve Odgurmuş arasında bazen yüz yüze bazen de mektup vasıtasıyla tartışmalar yapıldığı dikkat çekmektedir. Dünya işleri konusunda hükümdara yardımcı olan Odgurmuş'un kendisinin ise dünya işlerini bir tarafa bırakıp ibadetle meşgul olduğu belirtilmektedir. Hükümdar ise Odgurmuş'un bu hayatını önceleri anlayamadığı daha sonra ise onu anladığı ve ebedi hayatın her geçen gün insana yaklaştığını kavradığı söylenmektedir.⁴⁰

Eserde üzerinde durulan temel konuya bakılacak olunursa; toplum içerisinde yaşayan insanların madden ve manen mutlu olabilmeleri için uygun yollar bulmaktır. Bu yolları sosyal düzen içinde, hukuk kuralları çerçevesinde, idari bir disiplinle hem dünya hem de ahiret sorunu olarak düşünüp; bunları bir bütün haline getirmek ve tüm bunları hükümdarlara aktarıp onlara öğütler şeklinde sunmaya çalışmak hedeflenir.⁴¹ Bir başka açıdan değerlendirilecek olunursa eserde aranan “ideal insan”dır. Yusuf Has Hacib, eserinde kendi döneminde ideal insanda olması gereken nitelikler üzerinde durur. Ona göre ideal olan insan; iyi huylu, Allah'a iman etmiş, takva ve ilim sahibi bir insandır. Ayrıca ideal insan adil, doğru sözlü, alçak gönüllü, eli açık, merhamet sahibi ve vicdanlıdır. Kötü işler yapmayan, yalan söylemeyen ve başkalarının arkasından konuşmayan niteliklere sahiptir. Yusuf Has Hacib ideal insanı diğer insanlardan soyutlamaz. Toplum içerisinde diğer insanlarla olan ilişkileri içerisinde inceler. Bu açıdan bakıldığında eser, hem sosyolojik hem de siyaset ilmi ile ilgili bir eser haline

⁴⁰ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar) Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971,c.1, s.236-237.

⁴¹ Banarlı, *a.g.e.*, s.235-236.

gelmektedir. Bu sebeble “Mes’ut olma bilgisi” anlamına gelen eser terim olarak “siyasetname” anlamını kazanmaktadır.⁴²

Kutadgu Bilig’de toplum içinde bulunan toplumsal sınıfların ve farklı iş gruplarında çalışan kişilerde bulunması gereken nitelikler, uyması gereken kurallar ve davranış şekilleri ayrıntılı bir biçimde ifade edilmektedir. Ayrıca çocuk eğitimi ile bilgilerde verilmektedir. Eser içerisinde toplumsal hayat ile ilgili siyasi, sosyal, hukuki, ahlaki yapılanmaların eski Türk devletlerine özgü devlet anlayışlarını gözlemleyebildiğimiz gibi Hint, İran ve İslam geleneğine özgü özellikleri de görebiliyoruz. Ayrıca Türk devletinin ve hâkimiyetinin temelini oluşturan “Töre ve Kut” kavramları üzerinde önemle durulduğu söylenebilir. Aynı düşüncelerin Orhun abidelerinde de olduğu görülebilir.⁴³

Yusuf Has Hacib’in, eserinde eski Türk yönetim anlayışı ve devlet teşkilatı ile ilgili konularda geleneğe bağlı bir söylem içerisinde olduğu görülmektedir. Eserde Türk han ve beylerinin özdeyişli sözleri, eski Türk atasözleri ve halk şiirleri yazarın Türk geleneklerine bağlılığına örnek olarak verilebilir. Milli değerlere bağlılığı ve bunları eserinde ustaca kullanması onun İslam dini ile tanışan Türk milletinin, İslam medeniyeti ile kaynaşması ve temel niteliklerini benimsemesinde önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu bağlamda Yusuf Has Hacib’in hayatında Farabi ve İbn Sina gibi önemli İslam âlimlerinin etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda çalışma yapan yerli ve yabancı birçok araştırmacı ve düşünür; Yusuf üzerinde Farabi ve İbn Sina etkisini araştırmış ve bunun gerisinde yatan Platon ve Aristo izlerini göstermeye çalışmıştır. Bununla beraber *Kutadgu Bilig*’in özünde Türk değer ve yargılarının ağır bastığı ve öz kültüre ilişkin bilgiler içeren bir eser olduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır.⁴⁴

Genel itibariyle esere baktığımızda Yusuf Has Hacib’in her ne kadar dönemin genel karakteristiği çerçevesinde hem bireysel hem de toplumsal olarak karşılaşılabilecek sorunlara karşı çözüm önerileri sunmaya çalışsa da günümüz okuyucusu içinde önemli tavsiyeler eserde dile getirilmektedir. Özellikle toplumsal

⁴² Ercilasun, *Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig*, Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri, s.132.

⁴³ Ercilasun, *a.g.e.*, s.133.

⁴⁴ Ercilasun, *a.g.e.*, s.133-134; Akyol, *Kutadgu Bilig’de Ahlak ve Siyaset*, s. 22.

sahada yaşanan problemlerin hem devlet düzeni içerisinde hem de toplumsal hayatta bir takım huzursuzluklara ve karmaşıklıklara yol açabileceği düşünülürse; bu hem geçmiş hem günümüz hem de gelecek için aynı olumsuz sonuçları doğurabilir. Bu sebeple eserde anlatılan kurgu çerçevesinde her ne kadar dönemler, yönetim biçimleri farklı da olsa çözüm önerisi olarak ileri sürülen yargıların her dönemi kapsayacak şekilde mesajlar verdiği söylenebilir.

2. NİZAMÜLMÜLK VE ESERİ SİYASETNAME

2. 1. Nizamülmülk'ün Hayatı:

Nizamülmülk adı ile bilinen ünlü siyaset adamının gerçek ismi, Ebu Ali Kıvamüddin (Gıyasüddeve, Şemsülmille) Hasan b.Ali b.İshak et-Tusi'dir. Büyük Selçuklu Devletine uzun yıllar vezirlik yapan Nizamülmülk, yaşadığı dönemde İslam dünyasının en başarılı devlet adamları içerisinde gösterilmiştir. Horasan'ın Tus şehrine bağlı Radkan köyünde 21 Zilkade 408/10 Nisan 1018 yılında dünyaya gelmiş olan Nizamülmülk, annesini bebek yaşta kaybetmiştir. Bundan sonraki hayatı ve eğitimi ile babası ilgilenmiştir. Nizamülmülk'ün babası, Gazneli Devleti'nin Tus amili ve Nükan kasabasının dihkani⁴⁵ görevini yapmıştır. Nizamülmülk'ün babasının maddi açıdan fakir olduğu ve bu sebep ile iyi bir eğitim alamadığı hakkındaki görüşün ise doğruyu yansıtmadığı belirtilmektedir. Küçük yaşta Kuran'ı Kerim'i ezberlediği belirtilen Nizamülmülk'ün, dönemin ileri gelen âlimlerinden hadis okuduğu söylenir. Bununla beraber edip ve şairlerin derslerine katıldığı ve bu sayede de kendini geliştirme fırsatı bulduğu ifade edilmektedir.⁴⁶

Nizamülmülk'ün babası ile birlikte Gazneli Devletinin Horasan Valisi Ebü'l-Fazl Suri'nin bir süre hizmetinde bulunduğu daha sonra Dandanakan Savaşı'nın çıkması ile buradan ayrıldığı söylenir. Horasan şehrinin Selçuklu Devleti'ne geçmesi ile babası ile birlikte o da Selçuklu Devleti hizmetine girmiştir. Nizamülmülk bundan sonra bir müddet Alp Arslan'ın Belh valisi Ebu Ali b. Şadan'ın emrinde kâtip olarak çalıştıktan

⁴⁵ Dihkan; Sâsânîler'le Ortaçağ'daki bazı İslâm devletlerinin idarî teşkilâtında köy reisi, şehir ve yöre beyi anlamına gelen bir tabirdir. Detaylı bilgi için bkz; Faruk Sümer, *Dihkan mad.*, İ.A., T.D.V., İstanbul, 1994, c.9, s.289-290.

⁴⁶ Abdülkerim Özaydın, *Nizamülmülk mad.*, İ.A., T.D.V., İstanbul, 2007, c.33. s. 194; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi (Başlangıcından Zamanımıza Kadar) Türkiye'nin Siyasi, medeni, kültür, teşkilat ve sanat tarihi*, c.I, Ötüken Yay., İstanbul, 1977, s.394.

sonra Merv şehrine giderek Çağrı Bey'in vezirliğini yapmıştır. Çağrı Bey'in vefatı ile oğlu Alp Arslan'a vezirlik görevinde bulunmuştur.⁴⁷

Nizamülmülk'ün Selçuklu Devleti içerisindeki ilk önemli rolü Tuğrul Bey'in ölümü ile ortaya çıkan taht mücadeleleri sırasında görülmektedir. Tuğrul Bey'in 1063 yılındaki vefatı ile Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanını kaybetmiştir. Bunun üzerine tahtı elde etmek için Doğu İran'dan (Horasan) Batı İran'a geçen Alp Arslan; karşısında Tuğrul Bey'in amcasının oğlu Kutalmış'ı bulmuştur. Kutalmış, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleyman Şah'ın babası olup Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda önemli katkılar sağlamıştır. Fakat devletin kuruluşundan sonra hak ettiğini düşündüğü mevki ve servetten payını alamadığını düşünerek; arkasına da Türkmen güçlerini alarak Büyük Selçuklu Devleti başkenti Rey'i kuşatmıştır. Fakat Alp Arslan'ın ona yaklaştığını duyunca bu kuşatmayı durdurmuş, onunla mücadele etmek yerine Alp Arslan ile arasındaki alanı bentleri açarak sular altında bırakmıştır. Bu durum karşısında Alp Arslan'ın tereddüte düştüğünü gören Nizamülmülk üzerindeki sivil kıyafetleri çıkarıp savaş elbiselerini giyerek orduyu savaş düzenine getirmiştir. Amacı, Alp Arslan Han'ın cesaretini arttırıp Kutalmış'ı mağlup etmektir. Bunun için Nizamülmülk Horasan'da kendisi için kurduğu dua okları şaşmayan, on iki bin kişilik din adamları ordusunun zaferi için gece gündüz dua ettiklerini söyleyerek, ona hemen hücumla geçmesi gerektiğini söylemiş; Alp Arslan da bunun üzerine hemen hücumla geçmiş ve Kutalmış'ın ordusunu mağlup ederek Selçuklu Devletinin başına geçmiştir.⁴⁸

Büyük Selçuklu Devleti'nin başına Alp Arslan'ın geçmesi ile birlikte Nizamülmülk'ü bu büyük devletin vezirliği görevine getirmiştir. Nizamülmülk olarak tanınan ünlü devlet adamının gerçek isminin Hasan b.Ali b.İshak et-Tusi olduğunu söylemiştik. Özellikle bu göreve getirilmesinden sonra devrin Abbasi halifesi Kaim bi-Emrillah tarafından kendisine "Nizâmü'l-Mülk", "Kıvamü'd-devle ve'd-din", "Râziye Emirü'l-mü'minin" gibi lakaplar verilmiştir. Fakat o bu lakaplar içerisinde "Nizamülmülk" olarak bilinmiş ve tanınmıştır.⁴⁹

⁴⁷ Nizamülmülk, "Önsöz", *Siyasetname içinde*, Çev. Mehmet Altay Köymen, T.T.K., Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu T.T.K Yay. XIX. Dizi- S.16, T.T.K., Basımevi, Ankara,1999, s.26.

⁴⁸ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk ve Tarihi Rolü*, Türkler, c.5, Ankara, 2002, s. 265-266.

⁴⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, s.26-27; İsmet Parmaksızoğlu, *Nizâmülmülk*, Türk Ansiklopedisi, c.25, Ankara, 1977, s. 299.

Nizamülmülk, Malazgirt meydan muharebesi dışında Alp Arslan'ın yaptığı bütün savaşlarda yer almıştır. Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün devlete ikinci büyük hizmeti ise Alp Arslan hükümdar iken devlete karşı isyan eden Alp Arslan'ın kardeşi ve Kirman Selçuklu hükümdarı Kavurd'a karşı yaptığı mücadele ile ilgilidir. Kavurd, Alp Arslan döneminde devlete karşı isyan etse de Alp Arslan onun yaptığı tüm isyanları bastırmıştır. Fakat Alp Arslan'ın hançerlenerek öldürülmesi ve yerine oğlu Melikşah'ın tahta geçmesi üzerine Kavurd, Selçuklu Devleti'nin başına geçmek için tekrar harekete geçmiştir. Melikşah ile Kavurd arasındaki mücadeleden Melikşah galip olarak çıkmış ve Kavurd yakalanarak hapsedilmiştir. İmparatorluk ordusuna mensup askerlerin savaş öncesi istekleri yerine getirilmeyince savaş sonunda “Yaşasın Kavurd” tezahüratları yapılmaya başlanmış; bunun üzerine Melikşah Nizamülmülk'ü bu işi çözmesi için görevlendirmiştir. Nizamülmülk'te bunun üzerine harekete geçerek bu ordu mensuplarına Melikşah ile görüşüp sonucu yarın kendilerine söyleyeceğini belirtmiştir. Gece olduğunda Kavurd'u yayının kirişi ile boğdurmuştur. Sabah ise isyan çıkaran ordu mensuplarına; Kavurd'un yüzündeki taşa sakladığı zehri içerek hayatını sonlandırdığı ve bu durumdan Melikşah'ın çok üzgün olduğunu söylemiş; böylece ordu mensuplarının dağılmasını ve tehlikenin ortadan kalkmasını sağlamıştır. Bu başarısından sonra Melikşah veziri Nizamülmülk'ü ihsanlara boğmuş Tus şehri dâhil birçok yerin iktasını ona vermiştir. Ayrıca Ata-beylik unvanına da vezirini layık görmüş ve ona bu unvanı vermiştir.⁵⁰

Nizamülmülk uzun yıllar Selçuklu Devleti içerisinde vezirlik görevini yerini getirmiştir. Bu durumdan rahatsız olan bazı devlet adamları onun idari tasarrufları, evlat ve kölelerini devlet kademesinde önemli yerlere getirmesi konularında çeşitli bahaneler ileri sürerek Sultan Melikşah'a şikâyetle bulunmuşlardır. Melikşah ise bu durum karşısında öncelikli olarak veziri Nizamülmülk'ü dinlemiştir. Bu görüşmeden sonra Nizamülmülk'ün haklı olduğuna kanaat getirmiş ve ona iftira atan kişileri cezalandırmıştır. Bu hususta başarı sağlayamadıklarını gören Terken Hatun ile veziri Tacülmülk, müstevfi Mecdülmülk ile Arızu'l-ceyş Sedidülmülk'ün desteğini alarak tekrardan Nizamülmülk aleyhinde konuşmalara başlamışlardır. Özellikle Terken Hatun

⁵⁰ Abdülkerim Özeydin , *Nizamülmülk mad*, İ.A., T.D.V., c.33, s.194; Nizâmülmülk, *Siyasetname*, Çev. Mehmet Altay Köymen, Önsöz, s. XVI-XVII.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilat ve Kültür*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yay., XXIV. Dizi-S.19, Ankara, 1995, s.78-81.

oğlu Mahmut'u veliâht tayin ettirebilmek ve Melikşah ile Nizamülmülk'ün arasını açmak için Nizamülmülk ve evlatlarının devlet içinde devlet olduklarını ve halkında bu durumdan rahatsız olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Sultan Melikşah, Nizamülmülk'ü uyarılmış ve vezirlik görevinden almakla ile tehdit etmiştir. Nizamülmülk ise buna karşı sert bir üslup ile kendisinin bu görevden alındığı takdirde, sultan Melikşah'a tacının da devletinin de yok olacağını söylemiştir. Bu olay üzerine Sultan Melikşah Nizamülmülk'e herhangi bir şey yapmamıştır. Fakat bu olaydan sonra Melikşah, Nizamülmülk, Terken Hatun, Tacülmülk ve beraberinde diğer devlet adamları ile İsfahan'dan Bağdat'a doğru yola çıkmışlar, seyahatleri esnasında Nizamülmülk Ebu Tahir-i Errari isimli bir batini fedaisi tarafından öldürülmüştür. Cenazesi İsfahan'a defnedilmiştir. Nizamülmülk'ün ölümü halkı ve askerleri galeyana getirirse de Sultan Melikşah ordugâha giderek askerleri bizzat kendisi yatıştırmıştır.⁵¹

Nizamülmülk'ün genel karakteristik yapısına bakıldığında; adaletli, idari kabiliyeti yüksek, güzel ahlak sahibi, bilge bir kişiliğe sahip, halkın hakkını ve hukukunu gözetip onların hiçbir haksızlığa uğramaması için mücadele eden bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Devlet kapısına gelen insanları geri çevirmeyen, bilge insanlara saygı gösterip hürmette kusur etmeyen bir davranışa sahip olduğu belirtilmektedir.⁵²

Nizamülmülk'ün vezirlik makamına paralel olarak devlet idaresindeki başarısı ona bazı unvanlar kazandırmıştır. Selçuklu Devleti'nde bir görev unvanı olarak bilinen "Atabey" sıfatı ilk defa bir vezir için kullanılmıştır. Bu unvanın kim tarafından ne zaman verildiği konusu bazı tarihçiler tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Kimi tarihçiler Alp Arslan zamanında Malazgirt Savaşı'ndan sonra verildiğini savunurken bazı tarihçiler ise Sultan Melikşah zamanında verildiğini söylemektedirler. Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu Devleti için çok önemli vazifeleri yerine getirdiğini söylemek çok da abartılı bir yargı olmayacaktır. Çünkü o sadece devlet teşkilatlanmasında değil; ekonomi, yönetim, askeri gibi alanlarda da aldığı tedbirler ve yeni düzenlemelerle Büyük Selçuklu Devleti'ni dönemin en güçlü devletlerinden biri haline gelmesini sağlamıştır. Devlet yapılanmasına dair yaptığı bütün düzenlemelerde İslam öncesi Türk devlet teşkilat yapılarını örnek aldığı kadar; dönemin önemli

⁵¹ Abdülkerim Özaydın, *Nizamülmülk mad.*, s.194-195.

⁵² Özaydın, *Nizamülmülk mad.*, s.195.

devletleri olan Samani, Gazneli, Abbasi ve Sasani gibi devletlerin devlet teşkilat yapılarını esas alarak yeni yapılanmalara gitmiştir.⁵³

Nizamülmülk eğitim alanında da önemli işlere imza atmıştır. Özellikle kendi ismi ile bilinen “Nizamiye Medreseleri” ile ilmin gelişmesine önemli katkı sağlamış; medreselere kitap bağışında bulunmuş ve araziler vakfetmiştir. Dini alanda ise Şii-Batini düşüncesinin sosyo politik açıdan da tutarlı olmadığını düşünerek Sünni düşünceyi yayıp güçlendirmeye çalışmıştır. Hadis yazımıyla da yakından ilgilenen Nizamülmülk, bu konuda farklı şehirlerde toplantılar yapmıştır.⁵⁴

Nizamülmülk devlet işlerini çok iyi kavramış bir siyaset adamıdır. Bunun en büyük göstergesi ise onun ölümü ile başlayan devlet içindeki idareci ve komutanların yönetim ve askeri kademenin üst makamlarında görev alabilmek için yaptıkları amansız mücadeledir. Ayrıca Nizamülmülk’ün ölümü ile devlet kademesinde yer bulan oğulları ve torunlarının bile onun gibi bir siyaset adamı ve devlet görevlisi olmadıkları söylenmiştir.⁵⁵

2.2.Nizamülmülk’ün “Siyasetname” adlı Eseri:

Doğu medeniyetlerinde eskiden beri, dönemin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda en iyi devlet yönetimi ve ideal hükümdarda bulunması gereken niteliklere dair kitap ve risaleler yazmanın adet haline geldiği söylenebilir. Siyasetname, nasihatname gibi adlarla bilinen İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası kurulan tüm devletlerde bu tür eserlerin varlığını görmek mümkündür. Bu eserlerin bir örneği de Nizamülmülk’e ait olan *Siyasetname* veya *Siyerü’l-mülük* dür. Lakin bu eserin diğer eşdeğeri olarak yazılmış eserlerden daha üstün bir seyirde olduğu söylenebilir. Buna göre; bu eser sadece devlet adamında bulunması gereken temel özellikler ve onun takip etmesi gereken yolları gösteren bir akıl kitabından ibaret olmayıp; Selçuklu devleti öncesi kurulmuş devletlerin idari, askeri, mali ve hukuki alandaki durumlarını da gözeterek, Selçuklu devleti ile aralarında muhakeme yapıp toplumsal yapıya ilişkin belirlemelerini ortaya koymaktadır.⁵⁶ Bu sebepten ötürü bu eserin siyasetname türünde yazılmış eserler

⁵³ Abdülkerim Özaydın, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Redak: H. Dursun Yıldız), c.VIII, İstanbul, 1992, s.128-140.

⁵⁴ Parmaksızoğlu, *Nizâmülmülk*, c.25, s. 299-300; Özaydın, *a,g,e*, s. 195; Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yay., 5.Basım, İstanbul, 1995, s.88.

⁵⁵ Parmaksızoğlu, *a,g,e*, s.300.

⁵⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu Veziri Nizamü’l-Mülk’ün Eseri Siyasetname ve Türkçe Tercümesi*, Türkiye Mecmuası, c.XII, s.231.

içerisinde toplumsal yapıya ilişkin belirlemeleri ile türlerinden farklı bir şekilde kaleme alındığı söylenebilir.

Nizamülmülk tarafından kaleme alınan eserin orjinaline bakıldığında, dilinin Farsça olduğu ve 51 fasıldan oluştuğu; bu fasıllarının kiminin çok kısa kiminin ise orta uzunlukta olduğu görülebilir. Muhammed Mağribi'ye göre Nizamülmülk'ün bu kitabı önce 39 fasılda tamamlamış; fakat daha sonra buna 11 fasıl daha eklemiştir. Bunun sebebinin ise devlete muhalif olan güçler konusuna açıklık getirmek olduğunu ve bu yüzden eserin sonraki kısmını kaleme aldığını söylemektedir.⁵⁷

Siyasetname'nin iki neşri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Schefer tarafından 1891'de Paris'te neşredilmiştir. İkinci neşir ise İran'da Seyyid Abdürrahim Halhali tarafından yapılmıştır. İstanbul'da bulunan yazma nüshalarına baktığımızda üç nüshanın olduğunu görüyoruz. İstanbul'da Üniversite, Fatih ve Molla Çelebi kütüphanelerinde bulunan bu üç yazma nüshadan en iyisi, en mükemmeli ve bugün mevcut olmayan asıl nüshaya en yakın olanının Molla Çelebi nüshası olduğu ifade edilmektedir.⁵⁸

Bir başka neşir ve tercüme ayrımı Nizamettin Bayburtlugil'in yaptığı neşir ve tercüme sınıflamasıdır: Buna göre; Neşirler: 1. Schefer (Paris 1891), 2. Seyyid Abdurrahim Halhali (Tahran 1310), 3. Abbas İkbâl Aştıyanî (Tahran 1329), 4. Murteza Müderrisi Çihardihî (Kazvinî'nin notlarıyla, Tahran 1334, 2. Baskı, Tahran 1344), 5. Hubert Darke (Tahran 1962), 6. Mehmet Altay Köymen (Ankara 1976).⁵⁹

Tercümeleler: 1. Fransızca: Schefer (Paris 1893), 2. Kısmen İtalyanca:F.Gabrieli (Orientalia, VII/1-2,s.80-94, 1938), 3. Rusça: B.Zakhoder (Leningrat,1949),4. Türkçe: a)Ebul Fazl Mustafa (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi,Ty.Nu.6952. Küçük boy 14 vr., seçme bir tercümedir), b) Mehmet Ali Aynî c)M.Serif Çavdaroglu (İstanbul 1954), 5. İngilizce: Hubert Darke (Nevhaven, 1960), 6.Almanca: K.E. Schabinger (Leiden 1960) M.Şerif Çavdaroglu'nun Türkçe tercümesi yayımladıktan sonra Prof. Dr İbrahim Kafesoğlu, Siyasetname'nin içeriği ve Türkçe tercümesi ile ilgili bir makale hazırlamış,

⁵⁷ Nizamülmülk, *Siyasetname (Siyeru'l-müluk)*Türkçesi: Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yay., 10.Baskı, İstanbul, Mart 2014, s.21; *Kadir Canatan, Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu olarak "Siyasetname", Büyük Devlet adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı üzerine*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/7 Fall 2009, s.202.

⁵⁸ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri Siyasetname ve Türkçe Tercümesi*, s.232.

⁵⁹ Bayburtlugil, *Nizamülmülk, Siyasetname(Siyeru'l-müluk)*, s.7-8.

mevcut neşirlerin yetersiz ve eksik olup eserin orijinaline en yakın olan nüshanın İstanbul Molla Kütüphanesinde bulunan nüsha olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰

Siyerü'l-mülük ismi ile tanınan eser; başlangıçta Sultan'a devlet işlerinde yardımcı olabilecek bir el kitabı olarak düşünülse de kendisinden sonraki devlet adamları ve özellikle siyaset bilimciler için zengin bir kaynak kitap olduğu söylenebilir. Eserde İslamiyet öncesi, Selçuklu devleti öncesi ve Selçuklu dönemine ait hikâyeler mevcuttur. Nizamülmülk bu dönemleri karşılaştırmalı olarak inceleyip; kendi dönemi için en uygun olan ve en yararlı olabileceğini düşündüğü şeyleri eserinde vermeye çalışmıştır.⁶¹ Eserde dikkati çeken bir başka hususta Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'de sadece nasihat vermekle kalmadığı, yaşanan olayları aktarıp, Selçuklu Devleti'nde aksayan yönleri ve bu yönler için alınması gereken tedbirler hakkında bilgi verdiği, Selçuklu'nun siyasal rakibi olan Fatimi devletinin itikadi görüşlerini oluşturan Batini – Rafizî hareketlere karşı önemli tedbirler aldığı belirtilebilir.⁶²

Diğer siyasetnamelerde olduğu gibi Nizamülmülk'ün kaleme aldığı “*Siyasetname*'de” de mevcut geleneğe bağlı görüşleri görmek mümkündür. Bununla beraber onlardan ayrılan yönleri de mevcuttur. Eserde sadece hükümdara nasihat ve övgüler sunulmamış devletin işleyişi konusunda önemli tespitlerde dile getirilmiştir. Özellikle devleti sıkıntıya sokacak hususlarda alınması gereken tedbirler önemle dile getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında kendisinden sonraki devlet idarecileri ve siyaset bilimciler içinde önemli bir eser olduğu görülmektedir.⁶³ Çünkü Ortaçağ Türk-İslam toplumlarında egemen olan anlayış ve görüşler, dini ve fikri inanışlar; bu bağlamda ortaya çıkan gelişmeler, sarayın, ordunun, halkın mevcut hali ve birbiri ile olan ilişkileri hususunda önemli bilgiler mevcuttur. Ayrıca devlet kademesindeki görevlilerin

⁶⁰ Bayburtlugil, Nizamülmülk, *Siyasetname (Siyerü'l-mülük)*, s.7-8.

⁶¹ Ömer Menekşe, *İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı, Maverdi ve Nizamülmülk Örneği*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V, S.3, 2005, s.198 ; T.D.V., İ.A., c.33, s.196.

⁶² Bayburtlugil, Nizamülmülk, *Siyasetname (Siyerü'l-mülük)*, s.6; Uyanık Mevlüt, *Fikirlerle Hadiselerin Coğrafya ile İrtibatı-I*, <http://www.haberlotus.com/2014/06/18/hadari-özgürlükçü-söylem-maturidilik/#.VpdMjraLTMw> (Erişim Tarihi: 29.01.2016); *Fikirlerle Hadiselerin Coğrafya ile İrtibatı-II*, <http://www.haberlotus.com/2014/06/19/din-ve-riyaset-arasındaki-çizgi/#.VpdMjLaLTMw> (Erişim Tarihi: 29.01.2016).

⁶³ Kadir Canatan, *Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu olarak “Siyasetname”*, *Büyük Devlet adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı üzerine*, s.200-201.

vazifeleri, halkın yapması gereken ödevler, mali, hukuki, dini ve askeri sahalarda takip edilmesi gereken şeyler eserde detaylı bir şekilde sunulmuştur.⁶⁴

⁶⁴ Canatan, *Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu olarak "Siyasetname"*, *Büyük Devlet adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı üzerine*, s.201; İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün eseri Siyasetname ve Türkçe Tercümesi*, s.232.

II. BÖLÜM: KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAMEDE AHLAK VE SİYASET TASAVVURU

1.KUTADGU BİLİĞ'DE AHLAK SİYASET İLİŞKİSİ

Birinci bölümde de ifade edildiği üzere ahlak ve siyaset kavramları zamandan zamana, toplumdan topluma değişen soru ve sorunlarıyla her dönemde bu soru ve sorunlara çözüm üretmeye çalışmıştır. Bu soru ve sorunlardan hareketle de her toplumun üzerinde uzlaşabileceği değer yargılarına ve hukuk kurallarına ulaştığını görebiliriz. Bu bağlamda *Kutadgu Bilig* adlı eserde de hem ahlak hem de siyaset ile ilgili konularda insanların iyi olanı tercih edip doğru davranışı gerçekleştirebilmesi için çeşitli çözüm önerileri sunulduğunu görebiliriz. Bu önerilerin toplumsal, ahlaki, siyasi vb. sahalara ilişkin örnekler verilerek sunulması, çalışmayı daha da değerli kılmaktadır. Bunlara ilaveten çözüm önerilerinde ahlaki değer öğeleri hakkında muhakeme yapılırken kesin hüküm vermekten kaçınılması da çok önemli görülmektedir.⁶⁵

Kutadgu Bilig'de ahlaki ve siyasi sahalara ilişkin muhakeme yapılırken belirleyici unsur olarak dört kavramın ön plana çıktığını belirtmiştik. Eserin temelini oluşturan dört kavramın ve bunlara karşılık gelen şahısların sırasıyla; Küntoğdı, töre (doğru kanun); Ay-toldı, kut (saadet, ikbal, devlet); Ögdülmiş, akıl (ukuş) ve Ogdurmuş'ın akıbet, gönül(hayatın sonu) simgesidir. Dolayısıyla *Kutadgu Bilig*'de *töre*, *kut*, *akıl* ve *gönül* kavramları hem ahlaki hem de siyasi hayatta insanın iyi olana yönelmesi ve doğru eylemi gerçekleştirip insani değerleri kazanması noktasında önemli işleve sahiptir.⁶⁶ Bu nedenle dört kavramdan hareketle eserdeki ahlak siyaset kavramlarını birbiriyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışacağız.

1.1. Töre, Siyaset İlişkisi:

Siyaset kavramını kavramsal temellendirme kısmında genel olarak; ülke idaresi, ülke işlerini yoluna koyma ve yürütme anlamına karşılık geldiğini belirtmiştik.⁶⁷ *Kutadgu Bilig*'de ülke idaresi, yönetim işleri ve yönetim biçimleri ile ilgili hususların töre kavramı ile bağlantı kurularak verilir. Bu doğrultuda eserdeki hâkimiyet tasavvuru, siyasi otoritenin meşruiyeti, yönetim şekli, yöneten yönetilen ilişkisi ve devlet

⁶⁵ Akyol; *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s. 31.

⁶⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.33; Akyol; *a,g,e*, s. 31,32.

⁶⁷ Uyanık, *Felsefesi Düşünceye Çağrı*, s.215.

yapılanması gibi hususlarda törenin yani hükümdarın niteliklerine ve görevlerine göre şekillenmektedir. Eserdeki töreyi yani doğru kanunu/hükümdarı daha iyi anlayabilmek için siyasi kurgunun nasıl gerçekleştiğinin anlaşılması gerekir. Bunun içinde öncelikli olarak müellifin hâkimiyet tasavvuruna bakmamız gerekir.

1.1.1.Hâkimiyet Tasavvuru:

Geçmişten günümüze kadar ki toplumlara bakıldığında pek çok farklı siyasi hâkimiyet düşüncesi ve bunların uygulama biçimlerini görmemiz mümkündür. Her toplum gelişmişlik düzeyine göre bir siyasi yönetim şekli geliştirse de her birinin adaleti ve eşitliği gözeten, yasaları adil bir şekilde uygulayan, doğru ve iyi bir yönetime sahip olması beklenir. Yasama, yürütme ve yargı erkleriyle bunu yapan aygıt devlet denir. Devlet; insanların refahı ve mutluluğu için eşitliği ve adaleti temele alarak insanlar arasındaki ilişkileri sağlam temellere oturtmak için kanunlar çıkarıp, bu kanunları halk arasında ayırım yapmadan uygulayan bir hüküm-i şahsiyettir. Yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde kurulması ve sürdürülmesi devlet içindeki insanların yönetime olan güven duyguları arttırılması, kamu menfaati/iyi tasavvuru ile adalet ve eşitlik ilkelerini uygulama tarzına bağlı olacaktır. Yusuf Has Hacib'inde siyasi hâkimiyet anlayışını yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişkinin sıhhatli/tutarlı bir şekilde kurulup devam ettirilmesine bağladığı görülmektedir. Bu ilişkinin iyi olması durumunda devletin daha güçlü olacağı, ilişkinin kötü olması durumunda ise devletin varlığının tehlikeye gireceğini belirtir ve önlemlerin, çözüm önerilerinin neler olacağını söyler.⁶⁸ Bu husus önemlidir, çünkü devletin topluma hâkim olmasının en büyük göstergesi onun siyasi anlamda meşru bir dayanağının olması gerekir. Bu bağlamda siyasi otoritenin meşruluğunun nasıl açıklandığı hususu üzerinde durmak gerekir.

1.1.2. Siyasi Otoritenin Meşruiyeti:

İnsan toplumsal bir varlık olması nedeniyle diğer insanlarla sağlıklı bir iletişim kurup, ortak paylaşımlarda bulunabilmek için ortak değerler ve kurallar üretmek zorundadır. Bu değer ve ilkelerin sağlıklı bir şekilde kurulması ve yürütülmesi ise bireyler arasında yapılacak olan iş bölümüne bağlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılacak iş bölümüyle toplumlar; siyasi, sosyal ve kültürel sahalara ilişkin belli bir

⁶⁸ Mevlüt Uyanık, *İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik*, Kaknüs Yay., 2.Basım, Eylül, İstanbul, 2001, s.21; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.118.

yapısal bütünlük kazanabilirler. Lakin değerlerin anlaşılıp hayata aktarılamadığı noktalarda insanların ortak olarak uyabilecekleri normlar ve bunu adaetli bir şekilde uygulayacak siyasi bir otoritenin varlığına ihtiyaç duyulur. İşte bu noktada da kurucu unsur olarak siyasi otorite, devlet aygıtı ortaya çıkmaktadır. Bu hususta devletin insanların ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla oluşturulan kurumlar üstü bir yapı olduğu ve varlığını ise bireye borçlu olduğu açıktır. Bu sebeple ki devletin temel amacı yasama-yürütme ve yargı erkleriyle bütün kurumlarına işlerlik kazandırarak, halka hizmet etmektir. Bunun verimliliğinin artırılması ise insanlar arasındaki dayanışmayı en üst safhaya getirmekle mümkün olabilir.⁶⁹

Kutadgu Bilig'de siyasi otoritenin meşruiyetini daha iyi anlayabilmek için hem eski Türk toplumlarındaki; hem de Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ile birlikteki devlet kavramını nasıl değerlendirdiklerine bakmamız gerekir. Türk toplumunda devlet, "il" kavramı ile ifade edilmiş; toprağı ve halkı belli bir töreye göre yöneten, koruyan, milleti huzur ve refah içinde yaşatmayı amaç edinmiş siyasi bir kuruluş olarak tanımlanmıştır.⁷⁰

Türk toplumunda siyasi otoritenin ilahi bir özelliğe sahip olduğu da söylenebilir. Siyasi otorite Tanrı'dan aldığı güçle insanlar arasında adaleti ve düzeni sağlayıp güvenli bir ortam oluşturmalıdır. Bu anlayışına göre; Eski Türk toplumlarında Hakan'ın Tanrı'dan aldığı ilahi güçle devletini yönetmesi onu, Tanrı'nın dünyadaki temsilcisi gibi göstermektedir.⁷¹

Kutadgu Bilig'de siyasi otoritenin varlığını; devletin başında hükümdarı temsil eden Küntoğdı karakteri olarak görüyoruz. "Küntoğdı" ise doğan güneş, batmayan gün gibi anlamları içerip; hükümdar ve hakan kavramlarına karşılık gelmektedir.⁷² Eserde bu anlam içeriğinden hareketle töre kavramı ile güneş kavramı arasında bir ilişki kurularak "Küntoğdı" karakteri daha iyi anlatılmaya çalışılmaktadır. Buna göre; güneş

⁶⁹ Aristoteles, *Politika*, s.9, 85; Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, s.206; Akyol, *Ahlak-ı Nâsiri'de Ahlâk ve Siyaset İlişkisi: Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma*, Değerler Eğitimi Dergisi, S. 24, Aralık 2012, s.17. Uyanık, *İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik*, s.25; Aygün Akyol, *Şehrezûri ve Adalet Anlayışı*, Hitit Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/1, c.7, sayı:13, s.108,109.

⁷⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 1998, s.233.

⁷¹ Kemal Çiçek, Salim Koca, *Devlet Geleneği ve Teşkilat*, (Ed: Hasan Celal Güzel), Türkler Ansk., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, c.2, s.827-828.

⁷² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig.*, s.145; b.350-355; Sait Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, İrfan Yay., 5.Baskı, İstanbul, 2011, s.103.

evrenin ısı ve ışık kaynağıdır ve insanlar ona her daim ihtiyaç duyarlar. Hatta yokluğunda hayat şartlarının çok zorlaşacağı da söylenebilir. Eserde bu kurgu içerisinde hükümdarında güneş gibi halkı için önemli bir role sahip olduğu belirtilmektedir.

Buna göre; güneşin hiç küçülmeyip, bütünlüğünü her daim koruduğu, parlaklığını ise her zaman güçlü bir şekilde yansıttığı; hükümdarında güneş gibi olup, onunda tabiatında doğru yol ve adalet üzerine kurulu olup, izlediği bu yolun böyle devam edeceği belirtilir. Ayrıca güneşin ışınları ile her yeri aydınlatıp insanlara eşit bir şekilde ısını ve ışığı yayarak kendinden bir şey eksilmediği gibi; hükümdarın da davranışları ve sözlerinin tüm halk için aynı olduğu ve bunun da hükümdarın bir hükmü olup aynı yerde durup ortadan kaybolmayacağı dile getirilmektedir. Ona göre; güneş nasıl yaydığı ısı ve ışıkla tabiatın canlanmasını sağlıyorsa hükümdarda töresini doğru yoldan uygulayarak memleketi kayalık verimsiz bir yer dahi olsa oraya hayat kazandırabilir. Güneş ısı ve ışığı ile nasıl ki herkesi nasiplendirebiliyorsa hükümdar da halkı için büyük bir nimet olup; herkes ondan nasibini alabilir.⁷³ Görüldüğü gibi eserde hükümdar, güneş gibi önemli bir role sahip olarak karşımıza çıkmakta, güneşin doğaya hayat katıp evrendeki düzeni sağlamada oynadığı rol gibi; hükümdarında Tanrı'dan aldığı ilahi güçle halkını en iyi şekilde yönetmek için adil, eşit ve doğru yoldan ayrılmayan bir çizgiye sahip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasi otoritenin meşruiyetinin sağlanmasında hükümdarla güneş arasında kurulan ilişki gibi ilahi güç unsurunun da etkisi vardır. Çünkü toplumdaki otoritenin sağlanmasında ortaya konulan kural ve yasaların işlerlik kazanıp hükümdarın sözünün dinlenmesinde ilahi gücün etkisi bulunmaktadır. Bu husus ile ilgili devletin başındaki Bey'in gücünü Tanrı'dan aldığı ifade edilir. Eserde Bey'in Tanrı'dan aldığı bu ilahi güç ile halkına; halkında Bey'ine karşı nasıl davranması gerektiği ile ilgili bilgiler sunulmaktadır. Buna göre; halkın Bey'ine karşı iyi olması durumunda, onun da halkına karşı iyi olacağı ifade edilir. Kötülük durumu söz konusu olduğunda ise halk gibi Bey'in de kötü davranışları sergileyebileceği belirtilir. Lakin Bey'in kötülüğünün sebebi kötülük yapan halkın iyilikten anlamaması sonucu bu yola başvurusu olarak gösterilir. Bu sebeple halkın tavrını düzeltmesi gerektiği; halk tavrını düzeltince Bey'in de tavrını düzeltereği ifade edilir. Ayrıca Bey'in tavrını düzeltmesiyle iyi yürekli insanların

⁷³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.223; b.825-827, 225; b.828-832.

yaşadıkları ortamdaki kötülük yapanları temizleyeceği de belirtilir.⁷⁴ Görüldüğü gibi iç düzenin sağlanmasında Bey'in tutum ve davranışları çok önemli görülmektedir. Bey'in tavrı ve davranışlarının daima doğru olması gerekmektedir. Bununla beraber eserde Bey'in tavrının yanlış olması durumunda halkın nasıl bir yol izlemesi gerektiği ile ilgili bilgilere rastlayamamakla birlikte; halkın tavrı ve davranışlarını Bey'in onlara karşı tutum ve davranışlarına göre belirlediklerini görebiliyoruz.

Siyasi otoritenin, yetkisini ilahi bir güçten alması hususu hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet sonrası kurulan Türk devletlerinde görülmektedir. Buna göre İslamiyet öncesi Türk tarihi için önemli bir kaynak olan Orhun Abidelerinde buna ilişkin olarak “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır”⁷⁵ ifadesi siyasi otoritenin gücünü ilahi bir güçten aldığı somut bir göstergesi olabilir. Yönetim anlayışında ilahi bir yönün olması İslam'ın kabulü sonrasında da Türk devlet geleneğinde varlığını sürdürmüştür. Bu hususta ifade edilen “Ey inananlar, Allah'a, peygambere ve içinizden emredekiler kudret ve liyakata sahip olanlara itaat edin!” ayeti kerimesinin bu konudaki mevcut yapıyı destekler nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.⁷⁶ Ayrıca İslamiyet sonrası kurulan Türk devletleri içerisinde yetişmiş âlim ve filozofların bir kısmında da buna benzer düşüncelerin olduğu görülebilir. Örneğin İslam filozofu Farabi; siyasi otoritenin gücünü hükümdarın “Faal Akıl” yardımı ile Tanrı'dan aldığını ve aldığı bu güç sayesinde adaletli ve eşit bir yönetim mekanizmasını oluşturabileceğini ve neticede de halkın mutluluğunun sağlanabileceğini ifade ettiğini söyleyebiliriz.⁷⁷ Bir başka İslam Filozofu Gazali ise devlet başkanını Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak nitelendirip; devlet yönetiminin en üst kademesindeki

⁷⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.985; b.5947-5949.

⁷⁵ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri* Neşreden: Boğaziçi Yay., İstanbul,2011,s.3,13,37; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.121.

⁷⁶ Kur'an-ı Kerim, *Nisa Suresi*, 4/59, Mevlüt Uyanık, *İslam Akaidinde Karşıt Fikirler*, Ankara Üni. S.B.E., Kelam ve İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, s.122; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.121.

⁷⁷ Farabi, “*El Menidetül Fazıla*”, Çev. Nafiz Danışman, M.E.B. Yay. Ankara, 2001, s.85-86; Farabi'nin Üç Eseri, “*Mutluluğu Kazanma (Tahsilü's- Sa'ade) Eflatun Felsefesi ve Aristo Felsefesi*” Çev. Hüseyin Atay, Kültür Bakanlığı Yay., 1.Baskı, Ankara, 2001, s.78; Hanifi Özcan, “*Farabi'nin İki Eseri Fusulül Medeni-Tenbih'i Ala Sebili's Sa'ade*” Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. Nu.196., 1.Basım, İstanbul, Kasım, 2005, s.68.

siyasi otorite olan hükümdara ilahi bir güç yükleyerek ona meşruiyet kazandırmaktadır.⁷⁸

Kutadgu Bilig'de siyasi otoritenin meşruiyetine dair ortaya çıkan tabloya baktığımızda hükümdarın Tanrı'dan aldığı güçle toplum içindeki düzeni sağlayan ve halkı adil bir şekilde yönetme amacıyla olduğunu görebiliriz. Eserde özellikle kuralları uygulama noktasında hem hükümdarın hem de toplumun uyması gereken kurallar ve değerler açıkça ifade edilmektedir. Hükümdarın; adil, eşit, ahlaki değerlere sahip, doğru yoldan ayrılmayan bir role sahip olarak sorumlulukları yerine getirmekle mükellef olduğu ve halkında toplumsal sorumlulukları bilerek davranmak zorunda olduğu söylenmektedir.

Hükümdarın siyasal anlamda meşruluğunu sağlam temellere oturabilmesindeki en önemli göstergelerden biri de devleti nasıl bir yönetim şekli ile yönettiğidir. Bu doğrultu da eserdeki yönetim şeklinin de incelenmesi gerekmektedir.

1.1.3. Yönetim Şekli:

Kutadgu Bilig'de hükümdarın sahip olduğu yetki dâhilinde tek kişinin baskın bir role sahip olup devlet yönetiminde söz sahibi olması, monarşik bir yönetim anlayışının varlığını göstermektedir. Bununla birlikte herkesin hükümdar olamadığı; ilahi gücün Bey olacak kişiye Beylik vasıflarını vermesi gerektiği ile ilgili bilgilere de rastlamaktayız. Buna göre eserde; Bey olacak kişinin Bey olarak dünyaya geleceği; doğduktan sonra devletteki yapacağı işleri görerek öğreneceği ve işlerden hangisinin iyi olup olmadığını bu süre içinde bilebileceği ifade edilir. Eserde Tanrı'nın kime Bey olmayı nasip etmişse bu büyük görevle orantılı olarak; akli ve gönlü de vereceği söylenir. Buna göre Tanrı kimi Bey olarak yaratmak isterse ona kol kanat gerip, bu işe uygun tavır ve davranışları ona nasip eder. Aynı şekilde kişinin babası Beyse oğlu da Bey olarak doğacağı söylenir.⁷⁹ Bu da Beyliğin Tanrı vergisi bir nimet olduğunu, ona sahip olanın, kendisinden sonra gelen çocuğunun da Bey olabileceğini bize göstermektedir.

⁷⁸ İmam-ı Gazali, ‘‘ Devlet Başkanlarına, Nasihat-ül-Mülük’’, Tercüme: Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul, Kasım, 1969, s.52.

⁷⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.397; b.1932, 399; b.1933-1936; Bahaddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara, 1982, s.49-50.

Monarşik ve ilahi bir güce dayalı yönetim şekli içerisinde yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin nasıl olacağı da önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda konunun bütüncül olarak daha iyi anlaşılması açısından yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiye kısaca açıklamanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

1.1.3.1.Yöneten Yönetilen ilişkisi:

Toplumların siyasi, sosyal ve ekonomik açılardan dengeli bir politika yürüterek buna bağlı gelişim göstermesi, halkını refah içinde yaşatabilmek için yöneten ile yönetilen arasındaki dengeyi iyi kurması gerekir. Yöneten ve yönetilenlerin bu dengeyi kurabilmelerinde hem yöneticiye hem de yönetilenlere büyük görev ve sorumlulukların düştüğü söylenebilir. Ayrıca yöneticilerin ve yönetilenlerin zihinsel donanımları da toplumsal düzen için önem arz eden bir niteliklerdir. Çünkü toplumsal hayatta insanlar arası ilişkileri belirleyen yasa ve cezalar insanların zihinsel donanımlarına paralel olarak şekillenmektedir. Bu yüzden toplumsal sorunların sağlıklı bir şekilde çözülebilmesi için hem idari tarafın hem de halkın nitelikleri ölçüsünde üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir.

Eserde, yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiye baktığımızda yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kişilerin sahip olduğu statü ve bu statülere ilişkin ortaya koydukları davranışlara göre toplum içindeki ilişkinin şekillendiği söylenebilir. Öncelikli olarak yönetici olarak karşımıza çıkan hükümdarın halkla olan ilişkisinde adil olması ve hak ihlali yapmaması gerekmektedir. Buna göre eserde Bey'in daimi bir yöneticilik için halka her zaman adil davranması ve onlara zulüm etmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca adil bir Bey'in yüzünü gören kimsenin kutlu olacağı; sevaba girip günahattan uzaklaşacağı ifade edilir. Yusuf Has Hacib'e göre; Bey'in adil olması hem kendisi için hem de halkı için büyük bir önem arz etmekte olup; toplumsal uyumun sağlanmasında önemli bir görevi yerine getirmiş olmaktadır.⁸⁰

Eser, toplumsal açıdan incelendiğinde havas ve avam ayrımı dikkati çekmektedir. Özellikle yukarıda da ifade edildiği gibi hükümdarlığa ilişkin belirlenimler çerçevesinde ilahi temelli yönetim anlayışının şekillenmesi yöneten ve yönetilenler arasında da bir ayrımın doğmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda eserde hükümdara,

⁸⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.319; b.1435, 431; b.2171, 567; b.3121, 615; b.3465; Haydar Seçkin Çelik, *Kutadgu Bilig'de Halk-Devlet ilişkileri: Karşılaştırmalı Bir Bakış*; Türk Dünyası Araştırmaları, s.188, Ekim 2010, s.46.

kendisine başkaldıran halktan uzak durmasının öğütlendiği ve avamın çıkardığı kargaşanın içine girmeyip oradan uzaklaşması gerektiği ifade edilir. Aynı şekilde avamın tabiatının Bey'e uygun olmadığı söylenir. Bey kişinin avam gibi davranması sonucu toplumdaki itibarının düşeceği ifade edilir. Eserde bir Bey'in sıfat olarak Bey ismi alabileceği; lakin tabiatının avamın ki gibi olması durumunda onun toplum içerisinde avamdan daha aşağıda bir konumda görüleceği söylenir. Avamdan olan kişilerin nefesine yenik düşerek içki içmeye rahatlıkla yönelebileceği ve bu kişilerin malını da bu yolda kolayca kaybedebileceği ifade edilir. Fakat bir Bey içkiye düşkün olursa onun durumunun avaminkinden daha kötü olacağı söylenir. Bu sebepten ötürü avamdan kişiler malını kaybederken; Bey kişi itibarı dışında memleketini de kaybetmekle karşı karşıya kalabilir.⁸¹

Yusuf Has Hacib avamdan olan kişilerin tabiatının farklı olduğunu söyler. Ona göre; onların sahip olduğu bilgi, akıl ve sergiledikleri davranışlar tabiatlarına uygundur. Bu tür insanlar görgüsüz olurlar ve bu sebepten ötürü onlarda töre ve usul bulunmaz. Lakin bu kişiler olmadan da işler yürümez. Bu yüzden onlara iyi davranılmalı, gönülleri hoş tutulmalı; bununla birlikte onunla arkadaş ve dost olunmamalıdır. Tabiatları kara olan bu insanların işlerinin ve güçlerinin de tabiatlarına uygun olduğu söylenir. O sadece temel ihtiyaç odaklı yaşayan bu insanların tek kaygısının yeme içme olduğunu ifade eder.⁸² İşte bu nokta da havas olarak nitelendirilen kısımda bulunan insanların nitelikleri paralelinde avam grubundaki insanlara yardım ederek onları doğru davranışlara yöneltecek eylemleri yapmaları gerekir. Başka bir ifade ile yasa, kanun, töre gibi yazılı ve yazısız kurallarla onların davranışlarını düzeltici düzenlemeler yapılması bu grubun işi olmaktadır. Eserde bu noktada kendini bilen akıllı başında, bilgili insanların bu tür insanlarla olan münasebetlerinde dikkatli olması gerektiği ifade edilir. Buna karşın onlarla iyi ilişkiler kurup, onların temel ihtiyaçlarını karşılamalı, bu tür insanlarla gereksiz diyaloga girmemeli, az konuşmalı, kendine daima hâkim olmalı, söyleyeceği sözü düşünerek söylemelidir. Bunu yapmadığı takdirdeyse ileri de çok pişman olacağı belirtilmektedir.⁸³

⁸¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.301; b.1313, 419; b.2079-2082, 421; b.2097.

⁸² Hacib, *a.g.e*, s.475; b.4320-4325.

⁸³ Hacib, *a.g.e*, s.747; b.4330-4335.

Eserdeki Bey/hükümdar ile halk arasındaki ilişkiye biraz daha ayrıntılı baktığımızda devlet içinde görev alan ile almayan kişilere ait bilgilere ulaşmamız mümkündür. Buna göre eserde, doğrudan devletle ilişkisi bulunmayan kesim daha çok avam tabakası olarak ifade edilen grup olarak karşımıza çıkarken; devletle doğrudan irtibatı bulunan kişiler ise bürokratik grup ve askeri kanat olarak ifade edilmektedir. Bir de devletle ilişkisi doğrudan olmayan ama devlet için çok önemli olan âlim grubunun varlığından bahsedilmektedir. Yusuf Has Hacib'in âlim grubunu çok önemseydiği ve hükümdarın danışabilip tavsiyelerini alabileceği kişiler olarak görmesi önemlidir. Çünkü ona göre; âlim insanın ilminden yararlanılmalı, onlara hürmette kusur edilmemelidir. O, âlim kişilerin doğruyu ve yanlış ayırt edebilen hikmet ehli kişiler olduğunu; onlar olmadan toprağa ekilen tohumdan bile yiyecek çıkmayacağını, insanlara yol gösteren bir meşale gibi herkesi aydınlattıklarını dile getirir. Bu sebeplerden ötürü Bey kişinin onlara malından hisse ayırması gerektiği, onları yedirip içirmesi, onlara karşı güler yüzlü olması, sert ve kaba üslup kullanılmaması gerektiği ifade edilir. Ayrıca âlimlerin sözlerini dinleyerek hareket etmesi gerektiği; çünkü onların doğruluk yolu üzerinde oldukları belirtilir. Ona göre insanları doğru yola sevk edende; bu yola götürende âlimlerdir. Âlimlerden sonraki grup ise muhtesiplerdir. Ona göre bu grup fasık ve başıboş dolaşanları gözetim altında tutmakla görevlidir. Bundan sonraki grup ise devlete hizmet eden kişilerdir. Fakat bu gruba dikkat edilmesi gerektiği söylenerek; bu kişilere yükleri oranında karşılık verilmesi öğütlenmektedir.⁸⁴

Yusuf Has Hacib, devlet hizmetinin dışında bulunan grubun avam grubu olduğunu ifade eder ve bu gruba yasaların uygulanması gerektiğini söyler. Ona göre; avam grubu üç gruptan oluşmaktadır. Bunlardan ilki zenginler zümresidir ki bunlar halk içinde en güçlü olan gruptur. Bunların ardından orta halli insanlardır ve ona göre bu kişiler zenginlerin yaptığı şeyleri yapamazlar. Bunlardan sonra ise yoksullar gelir ki onlar daima korunmaya ve kollanmaya muhtaçtırlar. Yusuf Has Hacib; zenginlerin yükü orta halliye, orta hallinin yükü de yoksula yüklenmemesi gerektiği kanaatinde. Şayet bunun gerçekleşmesi durumunda onların o yük altında ezileceğini söyler. Buna karşın yoksulun korunması ile onların orta halli olacağı; orta halli insanların kendini biraz toparlaması ile onların zengin; orta hallinin zengin olması ile de memleketin

⁸⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.749; b.4341-4353, 927; b.5551-5557, 929; b.5558; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.132,133.

zenginleşeceği belirtilir. Memleketin zenginleşmesiyle de devlet içinde bir huzur olacağı ve insanların bir düzene gireceği ifade edilir. Buradan hareketle eski toplumlarda sosyoekonomik güce ve sahip olunan statüye göre ayrı bir grubun içinde değerlendirildiği söylenebilir. Buna karşılık halkı oluşturan tüm grupların adalet önünde eşit bir şekilde yargılandıkları da gözden kaçırılmamalıdır.⁸⁵

Eserde, insanların toplumda geçerli olan değer yargıları ve töreye uygun yaşadıkları müddetçe hiçbir baskıya maruz kalmadan hayatlarını özgürce sürdürebilecekleri vurgulanmaktadır. Dikkati çeken önemli bir hususta toplumdaki insanlar arasında keskin çizgilerle çizilmiş sınırların olmamasıdır. Bir başka ifade ile sosyolojik açıdan kapalı bir toplumsal tabaka sistemi görülmemektedir. İnsanlar ilahi gücün onlara bahsettiği sıfatlar dışında bilgileri ve çabaları oranında arzuladıkları işleri yapabilirler.⁸⁶ Bundan ötürüdür ki Kutadgu Bilig’de havas ve avam olmak üzere iki grubun varlığını görsek de sınıfsal olarak keskin bir ayrımın olmadığını söyleyebiliriz. Toplumsal sınıf ayrımının olmaması toplum içerisinde insanların belli değerlere ve bilgiye sahip olduğunda devlet yönetimi içerisinde önemli mevkilere gelebileceğini bize göstermektedir. Eserde özellikle akıl ve bilgi sahibi kişilerin önemli statülere ulaşabileceği ifade edilmektedir. Yusuf Has Hacib’in akıl ve bilgiye önem veren bu fikri alt yapısının oluşmasında Farabi ve İbn Sina’nın etkisi olduğu da söylenebilir.⁸⁷ Çünkü havas ve avam ayrımı İslam filozoflarında da önemlidir.

Muallim-i Sani diye nitelendirilen Farabi’ye göre her insan aynı derecede üstün bir yetkinliğe ve erdeme sahip olamaz. Hükümdar vasfına sahip olan kişiler her bakımdan bu vasfı kendinde barındırırlar. Farabi, avamın ve havas kısmında bulunan kişilere uygulanacak öğretimde de farklılıkların olduğu kanaatindedir. Buna göre ikna etme ve hayal gücüne dayalı yöntemler avama daha uygundur. Ona göre; filozof öğretimi özel ve genel olmak üzere ikiye ayırmalıdır. Özel öğretim burhani yolla; genel öğretim ise cedeli, şiir ve hatabi yollarla yapılmaktadır. Âlim kişi, neyi nerede nasıl anlatacağını bilir, insanlara akli yetince konuşandır. Buna dair yöntemleri iyi bilen

⁸⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.929; b.5559-5568; Sadri Maksudi Arsal; *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, Üni. Hukuk Fakültesi Yay.1947, s.117.

⁸⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, Türkler Ansiklopedisi içinde*, ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay.,c.5. Ankara, 2002, s.166.

⁸⁷ Agop Dilaçar, *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig incelemesi*, T.D.K Yay., no:340, Ankara, 1972, s. 24-28; Haydar Seçkin Çelik, *Kutadgu Bilig’de Halk-Devlet İlişkileri*, s.44.

kişidir.⁸⁸ Bir başka İslam Filozofu olan İbni Sina ise felsefi bilgilerin sadece akli ve ahlaki yönden bu konulara vakıf olan insanlara verilmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir. İbn Rüşd ise tevil ehli olmayan kişilere ilmi meselelerin tartışılmaması gerektiğini önermektedir.⁸⁹ İmam Gazali de bu konu hakkındaki görüşlerini dile getirirken devlet başkanı ve halk ayırımına gitmiş; devlet başkanının önemli vasıflara ve sorumluluklara sahip olarak yapması ve yapmaması gereken görevleri açıkça dile getirmiştir. Aynı şekilde halkında devlet başkanına olan sorumluluklarını belirtmiştir.⁹⁰ Buradan hareketle Havas ve avama ilişkin ayrımların İslam düşüncesinde de olduğu söylenebilir.

Yusuf Has Hacib'e göre hükümdarın halk üzerinde hakkı bulunduğu gibi halkında hükümdar üzerinde aynı şekilde hakkı bulunmaktadır. Halk hükümdarın bu hakkını gözetmeli; hükümdar da halkının canını ve malını korumalıdır. Bu başarılı olduğu sürece karşılıklı hak ihlali yaşanmamış olacaktır. Aksi durumda ise her iki taraf içinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir. Ayrıca hükümdarın davranışına göre halkın itaat biçimi ortaya çıkmaktadır.⁹¹

Eserde, halkın hükümdar üzerinde üç hakkı bulunduğu söylenir. Bunlardan biri; ekonomik değeri olan gümüşün ayarıyla oynamadan onun temiz kalması sağlanmalıdır. Yani hükümdar kafasına göre ekonominin değerini bozucu fiillerde bulunmamalıdır. Bir diğeri, halka karşı adil yasalar uygulamasıdır. Üçüncüsü ise halkın güvenini sağlamak, onları korumak ve kollamaktır. Halkın ise hükümdara karşı öncelikli olarak itaat etmesi gerekir. Halk kazandıkları üzerinden hazine hakkına düşeni vermelidir. Bir başka ifade ile vergisini gelirine göre vermelidir. İyi gün de kötü günde devletin yanında bulunmalıdır. Dostta karşı dost düşmana karşı düşman gibi olması gerekir. Bu olmazsa devletin güçsüzleşmesi söz konusu olur.⁹²

⁸⁸ Ebu Nasr El-Farabi, *İhsau'l-'Ulum*, Çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan Divan Kitap Yay. 3. Basım Ankara 2011, s.3-4,61 v.d.

⁸⁹ Farabi, *Mutluluğun Kazanılması*, Çev.: Ahmet Arslan, Vadi Yay., Ankara,1999, s. 78,80,88; İbn Sina, *İşaretler ve Tembihler*, s. 204; İbn Rüşd, *Fasulu'l-Makal*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 2004, s.110; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.128-129.

⁹⁰ İmam-ı Gazali, “*Devlet Başkanlarına, Nasihat-ül-Mülük*”, s.52-53.

⁹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.7; b.42, 79;b.43-46; Talat Portlakkaya, *Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig'in Türk Devlet Yönetimindeki Yeri ve Önemi*, Dumlupınar Üni. S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2009, s.111.

⁹² Yusuf Has Hacib, *a.g.e*, s.931; b.5574-5582.

Sonuç itibariyle değerlendirildiğinde devletin siyasal düzende istikrara kavuşması, ekonomik ve sosyokültürel ilişkilerini sağlıklı bir şekilde devam ettirmesinin, yöneten ile yönetilen kişiler arasındaki ilişkinin durumuna bağlı olduğu görülmektedir. Bu noktada herkes üzerine düşen görevi yaparsa devletin bekasının sağlanacağı; tersi durumda ise devletin akıbetinin iyi olmayacağı ifade edilmektedir. Bu sebeple ki devleti yöneten Bey'in daima adil, eşitliği önceleyen siyasal bir düzen kurması beklenirken; halkında devlete karşı itaatkâr olarak üstüne düşen görevleri layıkıyla yapması gerekmektedir. Bunlar yapıldığı sürece devletin istikrarı sağlanmış olacak ve devlet içinde varlığını sürdüren her kişi mutlu ve huzurlu bir hayat sürme fırsatına sahip olabilecektir. Bunların sağlanabilmesi için siyasal yapı içerisinde sırasıyla en önemli göreve sahip olan hükümdar, vezir ve kumandanın görev ve sorumluluklarının ne/neler olduğunun ifade edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple devlet düzenindeki siyasal yapının açıklanmasını yapmaya çalışacağız.

1.1.3.2.Devlet Düzenindeki Siyasal Yapı:

Her toplum devlet mekanizması içerisinde işlerini sağlıklı yürütebilmek için görev dağılımı yapar. Devlet içi ve devletlerarası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için bu gerekli bir husustur. Bu sebeple siyasal anlamda bir düzenin varlığı, devletler için gereksiz değil gerekli ve zorunlu bir ihtiyaçtır. Yusuf Has Hacib de eserinde bunun bilincinde olarak devlet mekanizması içerisinde görev alacakları belirler ve onların görev ve sorumluluklarının ne olması gerektiği hususuna değinir. Ona göre; devlet yönetiminde hükümdar/bey, vezir, kumandan ve devlete hizmet eden diğer görevliler yönetim kademesini oluşturmaktadır. Yusuf Has Hacib, Bey'e büyük görev ve nitelik yükleyerek; hükümdarın Tanrı'dan aldığı ilahi güçle halkını adil bir şekilde yönetmesi gerektiğini belirtir. Yönetim işini sürdürürken yanındaki yardımcılarının varlığı çok önemlidir. Çünkü devleti tek başına idare etmek güçtür. Bu yüzden güvenilir yardımcılara ihtiyaç vardır. Yusuf Has Hacib bu konunun önemini belirtmek için; memleketlerin kılıç ile alınabileceği; buna karşın kalem ile elde muhafaza edilebileceği söyler. Kalem olmadan o memleketin elde tutulması güçtür. Bu yüzden huzurlu ve mutlu bir hayat için yasalarla belirlenmiş bir sosyal ortamın varlığına ihtiyaç duyulur. Bu da ancak kalemle olabilir.⁹³ Bu sebeple ki hükümdar ve ona hizmet

⁹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.467; b.2425-2428.

eden tüm görevliler hakkı ve hakkaniyeti gözeterek hareket etmeli kimsenin hakkını yemeden halkın refahı için çalışmalıdırlar.

Bu doğrultuda devletteki siyasal yapı içerisinde öncelikli olarak hükümdarın görev ve sorumlulukları açıklamanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

1.1.3.2.1. Hükümdar:

Yusuf Has Hacib'in üzerinde durduğu konulardan biri de hükümdara ait nitelik, görev ve sorumluluklardır. Hükümdar diğer bir ifade ile Bey kişi devletin başında bulunan, devleti yöneten ve devletin sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesini sağlayan, devletin en üst yetkilisi ve törenin uygulayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple hükümdar eserde önemli bir konuma tekabül etmektedir.

Geçmişten günümüze kadar ki toplumların siyasal yapıları içindeki yönetim şekillerinin nasıl yürütüldüğüne baktığımızda her toplumda devlet içerisinde yönetici vasfına sahip kişilerin emretme yetkisine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Eski Türk devletlerinde de hâkimiyete sahip hükümdara yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiği ve bu sebeple halkın hükümdara sadık olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu husus önemlidir. Çünkü bu anlayışa göre Tanrı yeryüzünde yarattığı insanlar içerisinde birine özel nitelikler ve sorumluluklar yükleyerek onu diğer insanların huzurunda lider kılıp; kendisinin dışındaki insanların onun aracılığı ile doğru olanı yapmasını istemektedir.⁹⁴ Bu da onu diğer insanların nezdinde ayrıcalıklı kılmakta ve ona önemli sorumluluklar yüklemektedir.

Hükümdarın Tanrı'dan aldığı yönetme hakkını iyi bir şekilde yürütebilmesi için önemli vasıfları kendi hüviyetinde bulundurması gerekmektedir. İlahi olan bu görev herkese nasip olmamaktadır. Özellikle eserde de ifade edildiği gibi hükümdar olabilmek için *Kut*'a sahip olmak gerekir. Bir başka ifade ile *Kut* bahşedilen bir ailenin mensubu olmak gerekir. Hükümdar olan kişi *Kut*'a sahip olarak Tanrı'ya karşı sorumlu hale gelmektedir. Çünkü bu ilahi gücü ona veren Tanrı'dır.⁹⁵

Hükümdarlık vasfı yukarıda da ifade ettiğimiz gibi herkesin sahip olabileceği bir statü değildir. Hükümdar soyundan olmak önemli bir kriterdir. Bununla birlikte eserde

⁹⁴ Oğuz Tuğral, *Kutadgu Bilig ve Siyasetnamede Devlet Anlayışı*, s.81.

⁹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.397; b.1932, 985; b.5947.; Mehmet Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2001, s. 48.

de gördüğümüz gibi herkese *Kut* gelmemektedir. *Kut'a* sahip olmak için hükümdar kişinin sahip olması gereken önemli nitelikler bulunmaktadır. Bu vasıfları kendi kişiliğine dâhil edebilen insan istenen bir hükümdar sıfatına kavuşabilir.⁹⁶ Bu noktada da hükümdarın sahip olması gereken niteliklerin ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır.

Eserde hükümdarın sahip olması gereken nitelikler ile ilgili öncelikli olarak hükümdarın asil bir soydan gelmesi gerektiği söylenmektedir. Buna göre; eserde Bey kişinin doğarken Beylikle doğacağı; Tanrı'nın kime Beylik işini nasip etmiş ise o kişiye bununla beraber, aklı ve gönlü de vereceği ifade edilir. Ayrıca Tanrı'nın, Bey olarak yaratacağı kişiye uygun tavır, davranış ve akıl verip kol kanat gerdiği söylenmektedir. Bey işini Bey kişinin bilebileceğini söyleyen Yusuf Has Hacib, babası Bey olanının kendisinin de Bey olacağını açık bir şekilde dile getirmektedir.⁹⁷ Bu da bize Beyliğin öncelikli olarak Tanrı vergisi olduğunu ve babadan oğula geçen bir statüye bürünerek bu vasfın meşrulaştırıldığını göstermektedir.

Beylik için aranan ilk şartın asil bir soya sahip olmak gerektiğini yukarıda ifade etmiştik. Fakat eserde iyi bir Bey olabilmek için asil soya sahip olmak yeterli bir vasıf olarak görülmemektedir. Eserde asil soya sahip olan Bey'in aynı zamanda cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olması gerektiği de dile getirilir. Ayrıca Bey olacak kişinin bilgili ve akıllı olması; cömert ve yumuşak bir huya sahip olması da gerekli görülmektedir. Ona göre; Bey kişi bilgisi ile devletin başında onlara önderlik ederken aklı ile de halkının işlerine çözüm bulan kişi olmalıdır.⁹⁸

Eserde akıllı ve bilgili olma niteliği üzerinde ısrarla durulduğu görülebilir. Akıl ve bilgi sahibi olan bir hükümdarın devletin temeli için önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmektedir. Ona göre; insan dünyaya sahip olmak için anlayışlı olmalı, onlara hükmedip itaat altına alabilmek içinde bilgi sahibi olmalıdır. Dünya'ya hâkim olacak ve onu idare edecek kişi için birden fazla erdem, akıl ve bilgi olmalıdır. O, insanın ancak ve ancak akıl ile yükselip, bilgi ile büyüyebileceğini ve bu ikisi sayesinde de itibar

⁹⁶ Sait Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, s. 81-101.

⁹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.397; b.1932, 399; b.1933-1936.

⁹⁸ Hacib, *a.g.e*, s.401; b.1949-1952.

kazanacağını dile getirir. Bu sebeple; hangi insanda akıl varsa o, asil insan olur ve hangi insanda bilgi varsa, o Beylik bulacaktır denilmektedir.⁹⁹

Yusuf Has Hacib'in üzerinde durduğu hükümdarın sahip olması gereken diğer önemli bir özellik ise doğruluk ve dürüstlüktür. Bey kişi eylemlerinde doğru olanı tercih edip davranışlarını buna göre yapmalıdır. Ona göre; hükümdarın tavrı doğru, hareketi temiz; yoldaşı akıl, danışmanı ise bilgidir. O, Bey kişinin işlerini doğruluk ile halledeceğini ve insanlar arasında ayırım yapmayacağını söyler. Beyliğin temeli doğruluk olarak ifade edildiğinden Beylerin doğru olması sonucunda dünyanın huzura kavuşacağı dile getirilmektedir. Bey kişi yasaları doğru uygulamalıdır. Bilmedir ki doğru ve dürüst olarak kuralları uygulamazsa kıyamet gününde sıkıntıya düşebilir. Bey kişi ayrıca doğru sözlü, davranışlarında tutarlı ve samimi olmalıdır. Bu olduğu sürece halkı ile arasında güven duygusu sağlanabilir.¹⁰⁰

Yusuf Has Hacib göre Bey'in en önemli özelliklerinden biri de adil olabilmesidir. Bey kişi ebedi bir Beyliğe sahip olmak istiyorsa adaletten ayrılmamalı ve halkına zulüm etmemelidir. Bey kişi halkına karşı adil olursa; bunun yararı tüm halkı etkiler ve halk mutluluğa kavuşur.¹⁰¹ Beye ait bir başka nitelik ise onun cesur ve yürekli bir kimliğe sahip olmasıdır. Ona göre Bey kişi cesur, kahraman, yiğit, yürekli ve güçlü olmalıdır. Bey'in cesur olması halkı içinde bir güven kaynağıdır. Bey cesur olmalıdır ki askerlerine cesaret verebilsin. Korkak olan askerin cesaret kazanmasında Bey'in ve kumandanlarının cesur olması büyük önem taşır. Bu yüzden Bey kişi cesur ve atılgan olmalıdır ki bu cesareti ile düşmanına karşı durabilsin.¹⁰²

Eserde Bey kişinin siyaset sahibi, tedbirli ve uyanık olması gerektiği belirtilir. Yusuf Has Hacib'e göre, Bey memleketi ve kanunu siyaset ile düzene sokar; halk ise davranışlarını onun siyasetine bakarak düzenler. O devlette yürüttüğü siyasetle memleketi düzene koyduğu gibi, halk arasında çıkan karmaşıklığı da önlemiş olur.¹⁰³ Bey kişi devlet işinde tedbirli ve uyanık olmalıdır ki devlet uzun süre varlığını devam ettirebilsin. Hükümdar kişi memleket almaya istekli olur ise ihtiyatlı olmalıdır. Aynı

⁹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.127; b.224, 135; b.281, 137; b.301.

¹⁰⁰ Hacib, *a,g,e*, s.221; b.809, 223; b.819, 311; b.1374, 411; b.2039, 879; b.5209.

¹⁰¹ Hacib, *a,g,e*, s.319; b.1435, 587; b.3266.

¹⁰² Hacib, *a,g,e*, s.401; b.1949, 403; b.1961, 413; b.2043-2044.

¹⁰³ Hacib, *a,g,e*, s.425; b.2128-2131.

zamanda bu ihtiyat şeriatında emrettiği şeydir. Ölçülü davranan bir Bey'in devletine faydası çok olur ve o devlette huzur gelir.¹⁰⁴

Yusuf Has Hacib, Bey'in akıllı ve bilgili olduğu gibi zeki olması gerektiğini de dile getirir. Ona göre insan zeki olursa, hiçbir zaman mala muhtaç olmaz; bilgili olursa, işinde hiçbir zaman hataya düşmez.¹⁰⁵ Yusuf Has Hacib, Beyde bulunması gereken önemli özelliklerden birinin de cömertlik olduğunu söyler. Ona göre; insanlar arasında itibara sahip kişi cömert kişidir. Cömert kişi malını dağıtır, yedirir, içirir, cömertliğin adı ebediyete kadar kalır ve ölmez. Beyler cömert olursa adları tüm dünyaya yayılır; nam ve şöhretleri daima devam eder. Eli açık cömert insan daima kazanır. Cömert bir Bey asla aç gözlülük yapmaz.¹⁰⁶

Eserde Bey kişinin, tok gözlü, hayâ sahibi ve yumuşak bir doğaya sahip; sözü ve davranışları açık ve net olması gerektiği söylenir.¹⁰⁷ Yusuf Has Hacib, edep ve hayâ sahibi bir Bey'in uygunsuz işler yapmaması ve hiçbir işte acele etmeden sabırlı davranarak hareket etmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre; insan her işte aklını ve bilgisini kullanarak hareket etmeli ve nefesine hâkim olmalıdır. Yusuf Has Hacib, insanın sabırlı olduğu sürece tüm isteklerine kavuşacağını ve sabrı ile tüm işlerini yoluna koyacağını ifade eder. Ona göre Bey için sabır ve sükûnet değerli bir ziyettir. Bunu kullanabilirse kazançlı çıkar. Buna karşın acelecilik tüm insanlara zarar verdiği gibi Beye de zarar verir. Acele eden bir Bey'in yüzünün kül gibi olacağını da ifade eden Yusuf Has Hacib; Bey'in küstah, aceleci ve zevzek tabiatlı kişilerden uzak durması gerektiğini belirtir.¹⁰⁸

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib'in halkı koyuna, Beyi de onu otlatan çobana benzeterek; Bey kişinin halkına karşı daima merhametli, gönlü ve eli olması gerektiği ile ilgili düşünceleri ortaya koyduğu görülmektedir.¹⁰⁹ Ona göre, Bey kişi daima nefesine hâkim olmalı, zinadan, içkiden ve fesattan uzak durmalıdır. O, Bey kişinin davranışları ile halkına her daim örnek olacak kişi olduğunu söyler. Ona göre; nefesine hâkim olan kişi para pula, altına gümüşe tamah etmez. Nefsi arzulara yenik düşmeden ibadetini

¹⁰⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.157; b.440, 159; b.446-448.

¹⁰⁵ Hacib, *a,g,e*, s.403; b.1971, 471; b.2447.

¹⁰⁶ Hacib, *a,g,e*, s.257; b.1028, 283; b.1192, 315; b.1402.

¹⁰⁷ Hacib, *a,g,e*, s.407; b.2000.

¹⁰⁸ Hacib, *a,g,e*, s.301; b.1310, 303; b.1321, 407; b.1988-1996.

¹⁰⁹ Hacib, *a,g,e*, s.317; b.1412, 417; b.2073.

yapan kişi düşmanına fırsat vermemiş olur. Nefsine hâkim olan insanın da tüm iyiliklere kavuşabileceği söylenir. Yusuf Has Hacib, Bey kişinin aklını kullanarak nefesine yenik düşmeyebileceğini belirtir. Eserde özellikle Bey'in şaraba düşkün olmaması gerektiği ifade edilir ve ondan uzak durması öğütlenir, ayrıca ikiyüzlü de olmamalıdır. O, halkın içkiye düştüğünde malını kaybedeceğini; Bey'in içkiye bulaştığında ise memleketinin elden gidebileceğini ifade etmektedir. Bu sebeptendir ki Bey kişi içki ve ona zarar verici şeylerden uzak durması gerekmektedir.¹¹⁰

Yusuf Has Hacib kibirli ve gururlanma gibi olumsuz niteliklerin, bireye zarar vereceğini ve bu tür davranışlardan bireyin uzak durması gerektiğini söyler. Hükümdar olan kişi de bu davranışlara sahip olmamalıdır. Ona göre kibirli insanı kimse sevmez ve kibirli insanların itibarı her geçen gün azalır. Bey kişi askerine ve ona hizmet edenlere güvenerek hiçbir zaman kibirlenmeyip alçak gönüllü olmak için gayret etmelidir. Bey kişi devletin başı olmakla kendini üstün bir sıfatta tanımlamalıdır.¹¹¹ Bunların dışında Bey kişi inatçı olmamalıdır. Çünkü inatçı ve haşin insanın işi düzgün gitmez ve hayatta çok sıkıntılarla karşı karşıya kalır. Bu yüzden kişi, bu ağır yükten kendini bir an önce kurtarmalıdır. Ayrıca ona göre insan; yumuşak huylu, tatlı dilli, akıllı, bilgili, mütevazı ve alçak gönüllü olmalıdır. İnsan her işinde tatlı dilli olursa tüm işlerinde mutluluğa ulaşabilir.¹¹²

Yusuf Has Hacib hükümdarın sahip olması gereken insani değerlerin dışında Bey kişinin sahip olması gereken fiziksel özelliklere de değinmektedir. Buna göre; “Bey güzel yüzlü, saç-sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nam ve şöhret sahibi bulunmalıdır.”¹¹³ “Yüzüne gören herkes, bakınca onu sevmeli; memleketi ve halkı ona bakıp, güvenle yaşamalıdır.”¹¹⁴ Bey kişi düşmanına karşı cesur ve mert olmalıdır. Halkı ona baktığı zaman güven duyabilmelidir. O ne çok uzun ne de çok kısa olmalıdır. Kısa kişiler inatçı ve asi olurlar ve gittikleri yerde kavga eksik olmaz. Bey orta boylu olmalı ve her şeyi bunun ile mütenasip olmalıdır. Bu sebeple ki bilgili insan yani Bey kişi itidalden asla ayrılmamalıdır.¹¹⁵

¹¹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.305; b.1334, 365; b.1725, 639; b.3628, 783; b.456, 1009; b.6097.

¹¹¹ Hacib, *a,g,e*, s.303; b.1330, 361; b.1706, 879; b.5211, 895; b.5326.

¹¹² Hacib, *a,g,e*, s.141; b.326, 175; b.547, 301; b.1311, 357; b.1670, 417; b.2064-2066.

¹¹³ Hacib, *a,g,e*, s.419; b.2083.

¹¹⁴ Hacib, *a,g,e*, s.419; b.2084.

¹¹⁵ Hacib, *a,g,e*, s.419; b.2085-2090.

İslam felsefesi içerisinde değerlendirildiğinde devletin başında bulunan hükümdar kişide bulunması gereken nitelikler hususunda İslam Filozofu Farabi ile bir bağ kurulabilir. Farabi *el-Medinetü'l-Fazıla* adlı eserinde devlet başkanında bulunması gereken özellikleri sıralarken şu niteliklere dikkat çekmektedir: Öncelikli olarak o, devleti yönetecek kişinin vücudunun tam ve her uzvunun yerinde olması gerektiğini ifade eder. Farabi'ye göre yöneticinin tabiatı iyi olup; iyi bir kavrayışa ve hafızaya sahip olmalıdır. Ayrıca yönetici; uyanık, zeki, güzel konuşma becerisine sahip, öğretmeyi ve öğrenmeyi seven biri olmalıdır. Farabi'ye göre yönetici kişi yeme, içme gibi bedensel hazlar peşinde koşmamalı, kadınlara ve oyunlara düşkün olmamalıdır. Farabi yönetici kişinin, doğruluğu sevmesi gerektiğini ve yalandan da nefret edip ondan uzak durması gerektiğini söyler. Bununla beraber yöneticinin ululuğu, adaleti sevmesi, azimli ve irade sahibi bir kişiliğe sahip olarak kötü davranış ve tutumlardan uzak durması gerektiğini ifade eder. Ona göre bu özelliklerin tümünün bir insanda bulunması çok düşük bir ihtimal olmakla birlikte; bu meziyetlere sahip kişinin yöneticilik vazifesini üstlenebileceğini söylemektedir. Eserin Farabi sonrası kaleme alındığı düşünülecek olunursa; Yusuf Has Hacib'in Farabi'nin bu eserinden etkilenmesi muhtemel olacaktır.¹¹⁶

Buraya kadar ki yapılan değerlendirmeler çerçevesinde hükümdarın önemli niteliklere sahip olması gerektiği görülmektedir. Fakat bu niteliklere sahip olmakla beraber hükümdarın belli görev ve sorumlulukları da üstlenmesi gerekir. Bu husus ile ilgili esere baktığımızda Yusuf Has Hacib'in hükümdara adaletli bir yönetim anlayışına sahip olma sorumluluğunu yüklediğini söyleyebiliriz. Özellikle Türk töresi açısından da bu çok önem arz eden bir durumdur. Çünkü devlet, halkın refahı ve mutluluğu için koyduğu yasaları adil bir şekilde uygulamak zorundadır. Şayet bu olmazsa o ülkede devlete ve yöneticilere olan güven de azalacaktır. Bu sebeple ki eserde Beyliğin çok iyi bir statü olduğu, fakat bundan daha önemli olanın ise kanunlar olduğu belirtilmekte ve bu kanunlarında halka doğru bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Eserde halk içinde yüksek makamlara gelebilen her kişinin; halka iyi yasaları uygulamayı kendine görev bilmesi ve ona göre hareket etmesi gerektiği söylenir. Bu sebeple ki iyi kanun koyan Bey'in ömrünün de iyi geçeceği ve nihayetinde de mutluluğa ulaşacağı ifade

¹¹⁶ Farabi, *el Medinetü'l-Fazıla*, s. 86-90, Farabi, İdeal Devlet, *el Medinetü'l-Fazıla*, (Açıklamalı Çeviri: Ahmet Arslan) Divan Kitap, 5.Baskı, Ankara, 2013, 102-107.

edilmektedir. Yusuf Has Hacib'e göre Bey kişi koyduğu kanunlarla memleketinin gününü aydınlatabilir. Uzun süre memleketine hizmet edip onlara faydalı işler yapmak isteyen Bey kişi, kanunları her zaman doğru uygulamak zorunda ve halkının güvenini tanzim etmek mecburiyetindedir.¹¹⁷ Görüldüğü gibi Bey kişi kanunları uygularken daima adaleti gözetmeli ve insanlar arasında ayırım yapmadan herkese eşit mesafede durabilmelidir. Ayrıca Bey kişinin kanunları uygularken eş, dost, akraba ayırımı yapmadan işlerini doğruluk üzerine kurması; kanunları herkese eşit bir şekilde uygulaması da gerekmektedir.¹¹⁸

Toplumda adaletin sağlanmasının Töre ile olacağı ifade edilir. Buna göre; “Adalete dayanan kanun bu göğün direğidir; kanun bozulursa gök yerinde durmaz. Bu kanun koyan Beyler hayatta bulunmasalardı, Tanrı yedi kat yerin düzenini bozmuş olurdu.”¹¹⁹ İfadelerinden de anlaşılacağı üzere adaletin sağlanması, toplumsal düzen açısından önem arz etmektedir. Adaletin sağlanması için de *Töre*'yi doğru bir şekilde uygulayacak bir hükümdara ve doğru kanunların belirlendiği bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Eserde bu görevi üstlenen ve toplum içerisinde bunu uygulayan karakterin, hükümdar sıfatına sahip olan “Küntoğdı” olduğu, hükümdar sıfatına sahip kişilerin bu yetkilerini Tanrı'dan aldığı ve Bey'in sahip olduğu gücün kaynağının da ilahi bir temele dayandığı ifade edilmektedir. Eserde bu hususla ilgili geçen beyitlere baktığımızda “Bey doğarken Beylikle doğar; görerek öğrenir ve işlerin hangisinin iyi olduğunu bilir. Tanrı kime bu Beylik işini verirse, ona işiyle oranlı akıl ve gönül de verir. Tanrı kimi Bey olarak yaratmak isterse, ona önce uygun tavır ve hareket, akıl ve kol, kanat verir”¹²⁰ görüşlerinde Beyliğin ilahi bir temele dayandırıldığını görmemiz mümkündür.

Burada diğer önemli bir hususta bu görüşlere paralel fikirlerin İslam Felsefesi Meşşai geleneğinin önemli filozofu olan Farabi'de de görülmesidir. Farabi'nin filozof yöneticisi ile Yusuf Has Hacib'in “Küntoğdı” karakterleri arasında bir benzerlik kurabiliriz. Farabi'nin *el-Medinetü'l-Fazıla* adlı eserinde erdemli şehrin başında bulunan yöneticinin sahip olduğu nitelikler ve bilgilerde ilahi bir yönün varlığı

¹¹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.159; b.454, 175; b.545, 323; b.1456-1459, 411;b.2017, 413;b.2033.

¹¹⁸ Hacib, *a,g,e*, s.221; b.809, 223; b.817-818.

¹¹⁹ Hacib, *a,g,e*, s.615; b.3463- 3464.

¹²⁰ Hacib, *a,g,e*, s.397; b.1932, 399; b.1933-1934.

görülebilmektedir. Buna göre; yöneten kişinin adaletli bir yönetimi benimsemesi insanlar için edebi saadet anlamına gelen ‘Saadetü’l-Kusva’nın ortaya çıkmasını sağlayacaktır.¹²¹

Eserde, adaletin sağlanması hususunda üzerinde ısrarla durulan önemli bir hususta yukarıda da ifade ettiğimiz gibi doğru eylemin doğru kanunla gerçekleşeceği görüşüdür. Bu husus ile ilgili eserde hükümdarın; adaleti sağlarken doğruluktan ayrılmaması gerektiği; ayrıldığı takdirde tahtının sallanacağı; insanlar arasında hiçbir ayırım yapmadan onların işlerini kısa sürede halletmesi gerektiği, zulme uğrayan kişilere her daim yardım edip onların mutlu olması için çalışması ve zorba olanlar için daima sert bir mizaçla, onların hak ettiği gibi muamele görmesi için her türlü çabayı sarf etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Beyliğin adaletle yönetilmesi ve insanlar arasında iyi eylemlerin çoğalıp kötü davranışların azalması için de doğru yönetimin şart olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Bey’in doğru olması sonucunda kendisinin de bütün istek ve arzularına kavuşacağı dile getirilmektedir.¹²²

Yusuf Has Hacib’in toplumsal düzenin sağlanabilmesi için devletin adil bir şekilde sosyal ilkeleri gözeterek üzerine düşen görevi layıkıyla yapması gerektiği fikrine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu görüşe paralel olarak eserde Bey kişinin her türlü zahmete katlanabildiği ölçüde halkının zenginleşeceği; halkı zenginleşince de Bey’in isteklerinin karşılanmış olacağı dile getirilir. O, bu konuda Bey kişinin devletindeki fakiri fukarayı tespit ederek onlara mal dağıtması gerektiğini; bunun sonucunda da Tanrı’nın onu kazalardan ve belalardan koruyacağını ifade etmektedir. Ayrıca; Bey kişinin halkının temel ihtiyaçlarını karşılayıp onları yedirip içirmesi gerektiğini söyler. O, Bey kişiyi hekime, halkı ise hastaya benzetir. Ona göre; hekim olan Bey kişi halkının hastalığına çözüm bulmak zorundadır. Yoksula, fakire, bedbaht durumda olana el uzatıp onların ilacı olmalıdır. Bey kişi bunu yapmazsa bu halkı için büyük bir felaket olur. Bu yüzden halkının mutlu olabilmesi için onları en iyi şekilde korumalı, kanunları uygulayıp düzeni sağlamalıdır.¹²³ Görüldüğü gibi eserde sosyal

¹²¹ Farabi; *Es-Siyasetü’l-Medeniyye*, Çev: Mehmet S. Aydın, Abdulkadir Şener, M. Rami Ayas, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980., s.45; Farabi, *El-Medinetü’l Fazıla*, s.84-87; Özcan, *Farabi’nin İki Eseri Fususu’l-Medeni-Tenbih’i Ala Sebili’s Sa’ade*, s.68; Akyol, *Kutadgu Bilig’de Ahlak ve Siyaset*, s.35.

¹²² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s. 219-223; b.800-822.

¹²³ Hacib, *a,g,e*, s.541; b.2937, 753; b.4372, 767; b.4469, 883; b.5241-5245, 891; b.5302, 899; b.5355-5356.

devlet ilkesi gereği hükümdarın halkına eşit bir şekilde davranması ve onların temel ihtiyaçlarını karşılaması gerektiği belirtilmektedir.

Eser’de Töre’nin işlevine ilişkin şu beyitlerde dikkati çekmektedir: “Sen bu kadar halkın yükünü yüklenmişsin; uyanık ol, gafil olma ve düşünerek hareket et. Bir sürü aç kurt senin etrafına yığılmıştır; ey kahraman hükümdar, koyunları iyi koru. Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, Tanrı onu sana soracaktır, gözünü aç. Ey hükümdar, bugün sen bir meş’ale gibi yanıyorsun, fakat bunun ışığı, başkaları içindir; ey temiz kalpli”¹²⁴ beyitlerinde de görüldüğü üzere hükümdarın önemli sorumluluklara sahip olup, bilgisini adalet üzerine inşa ederek tüm halkını koruması gerektiği; halkını koruyamadığı takdirde ise Tanrı’nın ona bunun hesabını soracağı belirtilmektedir. Buna karşın hükümdar Küntoğdı’nın da sorumluluğunun bilincinde olduğu söylenebilir. Bunu şu beyitlerde görmemiz mümkündür: “Bak benim doğamda yana yatmaz, doğrudur; eğer doğru olan eğilirse kıyamet kopar. Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları Bey veya kul olarak ayırmam”¹²⁵ görüşlerine yer verilerek hükümdar Küntoğdı’nın doğruluğu ölçü aldığı ve insanlar arasında ayırım yapmadan eşit davranmayı amaç edindiği görülmektedir.

Hükümdara ait önemli görevlerden biri de askerinin başında olup ordusunu kurmak ve onları düzene sokmaktır. Bilindiği gibi Türk milletinin en önemli özelliklerinden biri askeri bir güce dayanmasıdır. Ülke topraklarının korunup kollanması için askeri güce her daim ihtiyaç duyulmuştur. Askeri güce sahip olmak ise ülke topraklarının korunması için yeterli bir nitelik değildir. Bu sebeple askeri güce sahip olan bir devletin, askerlerinin rahatı için her türlü tedbiri alması gerekir. Eserde bu husus ile ilgili olarak bir Beye çok asker ve ordu lazım olduğu; bunun içinde Bey kişinin çok malının ve servetinin olması gerektiği belirtilir. Buna göre; Bey kişinin askerini memnun edemediği durumda askerlerinin de onun için savaşmayacağı söylenir. Ona göre kılıç kullanabilen bir Bey memleketine sahip olabilirken; kılıç kullanamayan bir Bey memleketine sahip olamaz. O, düşmanın kılıç kullanılan yere saldırmayacağını; gerekli olduğu yerde kılıç kullanmanın hem Bey hem de devlet için gerekli olduğunu ifade eder. Bey kişinin askerlerini her daim memnun etmesi gerekip onlarsız olmaması gerektiği; çünkü onların Bey’in kolu kanadı olup onun gücünü gösterdikleri

¹²⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.871; b.5166.

¹²⁵ Hacib, *a,g,e*, s.221; b.808-809.

söylenmektedir. Bu sebeple Bey kişi çok mal dağıtıp çok asker tutmalıdır ki istediği memleketlere sahip olabilsin. Bu durumda asker de Beyden memnun olursa Bey'in istediği memlekete kavuşması an meselesi olacaktır.¹²⁶ Görüldüğü üzere Bey'in askeri bir güce sahip olması belli şartlara bağlanmakta olup; bu şartların yerine getirilmesi durumunda Bey'in önemli nimetlere kavuşacağı; getirilmediği takdirde ise bu nimetlerden yoksun kalacağı görülmektedir.

Bununla beraber Yusuf Has Hacib'in kalabalık ordu yerine iyi donanıma sahip seçilmiş ve seçkin kişilerden oluşan bir ordunun daha başarılı olacağını söylemesi de dikkat çekicidir. Buna göre o, çok adama gerek olmadığını; bununla beraber asker seçimi yapılarak ve onları tam teşkilatlı silahlarla kuşatarak daha büyük başarıların elde edilebileceğini söyler. Ona göre; kalabalık ordu başsız, başsız ordu da cesarettен yoksun olur. Ordu cesaretli kişilerden oluşursa daha başarılı olacaktır. O, az sayıda disiplinli ve tam teçhizatlı askerlerin daha başarılı olacağını ve saç sakalı ağarmış savaşçıların deneyimleri sayesinde düşmanı rahatça bozguna uğratabileceği kanaatindedir.¹²⁷

Bey'in önemli görevlerinden biri de devlet kademesinde görev yapan kişileri seçmesidir. Ona göre, bu kademedeki görev yapacak olan kişiler insanların en seçkini, en akıllısı ve en bilgilisi olması gerekir. Bu vasıflar eksikse ve bu göreve layık olmadığı kanaati varsa bu kişilere bu görevler verilmemelidir. Ona göre; Bey donanımlı birini bulduğunda ona sıkıca sarılmalı ve ona hakkını fazlası ile vermelidir. O, Beye gönülden hizmet eden kişilerin onu asla yarı yolda bırakmayacağını ve ona karşı hizmetlerinde kusur etmeyeceklerini de ifade etmektedir.¹²⁸

Hükümdarın bir başka görevi ise âlimleri koruyup kollamaktır. Özellikle memleket idaresinde bu kişilerin önemli bir yere sahip olduğu; devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde de bu vasfa sahip olan insanlara çok ihtiyaç duyulduğu ifade edilir. Eserde Bey kişinin de âlim kişinin de insanların başı olduğu; Bey'in kılıç ile halkı itaat altına alırken; âlim kişinin kalemi ile insanları doğru yola götürdüğü söylenir. Faydalı ve zararlı olan şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz yola götüren kimselerin de bu insanlar olduğu; bu sebepten ötürü de Bey kişinin onları koruyup

¹²⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.415; b.2057, 427; b.2138-2145, 551; b.3005-3006, 555; b.3030-3033.

¹²⁷ Hacib, *a,g,e*, s.455; b.2332-2340, 459; b.2372.

¹²⁸ Hacib, *a,g,e*, s.489; b.2571-2574, 493; b.2603, 567; b.3127, 709; b.4074.

kollamasý, yedirip içirmesi, malýndan bir payda onlara ayýrmasý gerektiđi söylenir. Onlara karşı kaba bir dil kullanmamasý, iyi bir üslupla onlarla konuřması gerektiđi belirtilir. Bunlarý bařarabilirse hem bu dünyada hem de öbür dünyada saadete kavuřabileceđi ifade edilir.¹²⁹

Eserde hükümdara asayiři sađlamak ve kötü fiillerde bulunanlarý cezalandýrmak görevi de verilmektedir. İşlenen suçá karřılık toplumsal düzenin sađlıklı bir şekilde yürümesi için cezai yaptırım uygulanması şart kořulmaktadır. Ayrıca, hükümdarın kötülere gerekli dersi vermesi gerektiđi de vurgulanır. Buna göre zalim olmadan zulmü kötülere karřı yaparak memleketin bütün kötülerden arýndırılması gerektiđi ifade edilir. Kötü kiřilere de gerekli cezalar verilerek dođru yola getirilmeleri gerektiđi söylenir. İç güvenlik ačiusından da kasaba içindeki tüm hýrsýzların ortadan kaldırılması önemli bir husustur.¹³⁰

Yusuf Has Hacib'in hükümdara ait yüklediği bir başka görev ise hükümdarın yeni yerleri feth ederek İslamiyet'i yaymasıdır. Kutadgu Bilig'de Bey kişiye İslamiyet'in kapýlarına insanlığa ačius, Şeriatı insanlara yayması istenir ve bu sayede seçkin ve nam sahibi bir hükümdar olabileceği ifade edilir. Müslüman kişilere karşı hak yememesi, onların işlerine karışmamasý gerektiği söylenir ve Müslüman'ın Müslümanla kardeş olup, birbirine zarar vermeden gečinmeleri öğütlenir.¹³¹ Bey'in görevlerinin dışında, Bey'in devlet işlerini yürütürken dikkat etmesi gereken bazı hususlarda bulunmaktadır. Buna göre Bey kiři, ihmalkâr, zayıf ve yiyici olmamalıdır. Bu üç hususa Bey dikkat etmez ise bu toplumun çöküşüne sebep olacaktır. Bu sebeple Bey kiři bu üç olumsuz özelliklerden uzak durmalıdır.¹³²

Buraya kadarki değerlendirmelere bakýlacak olunursa devletin başında bulunan Bey kişinin aklını ve bilgisini kullanarak halkına karşı daima adil olup onlar arasında hiçbir şekilde ayırım yapmadan törenin hükümleri çerçevesinde adaletli ve eşit bir yönetim adabý belirlemesi gerekmektedir. Adaleti sağlarken daima doğru yolu takip etmeli ve doğru kanunların toplumda esaslı bir şekilde uygulanmasını sağlamalıdır.

¹²⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.133; b.268, 749; b.4343-4349, 751; b.4354, 927; b.5551.

¹³⁰ Hacib, *a,g,e*, s.887; b.5280, 921; b.5505, 927; b.5546-5548.

¹³¹ Hacib, *a,g,e*, s.919; b.5488-5490.

¹³² Hacib, *a,g,e*, s.565; b.3109-3111; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.155.

Bunu başarabilen Bey'in hem kendisinin hem de halkının dilek ve isteklerine kavuşabileceği zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber eserde hükümdara devlet içinde önemli görev ve nitelikler yüklense de devlet işlerini yürütme noktasında ona yardımcı olacak belli kişilerin varlığına da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kişilerin başında ise vezir gelmektedir. Bizde bu noktada vezir hakkında kısa bir bilgi vermenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

1.1.3.2.2. Vezir:

Yusuf Has Hacib; devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için görev paylaşımı yapılmasının zorunlu olduğunu belirtir. Eserde bu görev paylaşımı öncesinde devlet görevlilerinin belli kriterlere göre seçilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu görev paylaşımı içerisinde Bey'den sonra gelecek olan ve ona her konuda yardımcı olacak bir kişinin bulunması gerektiği fikri ön plana çıkmaktadır. Bu kişi ise eserde “vezir” olarak gösterilmektedir.

Eser dikkatli bir şekilde tahlil edildiğinde vezir görevini üstlenmiş olan karakterin Ay-Toldı olduğu görülecektir. Ay-Toldı karakterinin vefatı ile de bu görevi oğlu Ögdülmiş üstlenmiştir. Vezirlik görevini üstlenmiş olan Ay-Toldı karakterinin eserde mutluluğu temsil ettiği görülürken; vezirin oğlu konumundaki Ögdülmiş karakterinin ise akli temsil ettiği görülmektedir. Bu noktada hükümdarın hem mutluluğu elde etmesinde hem de akli ile hareket ederek doğru davranışları yerine getirmesinde vezirlerin büyük etkisi olduğu söylenebilir. Bununla beraber yanlış yönlendirmeler neticesinde istenmeyen olayların ortaya çıkmasına da sebep olabilirler. Bu nedenle vezir olacak kişilerinde belli özelliklere sahip olması gerekmektedir.

Kutadgu Bilig'de devlet işlerinde Beye yardımcı olacak en önemli kişilerin başında vezirlik görevinde bulunan kişinin olduğu belirtilir. Eserde devlet içerisinde vezirlik görevini yerine getiren kişinin Bey'in eli gibi olduğu ve Bey'in de bu eller ile her işini yaptığı ifade edilir. Bey kişi için vezir büyük bir öneme sahip olup vezirin iyi olması durumunda Bey kişinin huzur içinde uyuyabileceği söylenir. O, Beylerin tüm yükünü sırtlanan ve onların Beyliğini sağlamlaştırmanın vezir olduğunu ve bu işi de herkesin yapamayacağını ifade eder. Ona göre; bu işi yapacak kişi, bu işi yapabileceğine inanmalı, akli, gönlü ile işe yürekte bağlıdır. Vezirlik önemli bir iş olduğu için seçkin insanlar arasından bu işi yapacak kişi seçilmeli; seçilen kişinin de

doğru ve asil tabiatlı bir kişiliğe sahip olmasına dikkat edilmelidir. Ona göre vezir, iman ve takva sahibi olmalı, temizliğine dikkat etmeli, milleti ondan emin olmalıdır. Vezirin yüzü güzel ve düzgün, kendisi de halkının hakkını adaletli bir şekilde sağlayabilen bir kişi olmalıdır.¹³³

Eserde, vezirin hükümdara karşı yaptığı işlerde doğru yolu izlemediği durumlarda yaptığı tüm işlerin eğri olacağı ifade edilir. Ona göre; vezir olan kişi hesap kitap işlerini bilmeli; âlim, zeki ve bilgili olup farklı yazı çeşitlerini okuyup yazabilmelidir. Vezir olacak kişinin olgun bir yapıya sahip olması da gerekir. Ayrıca onun okuyan, yazan ve insanlara karşı anlayışlı; hizmete hazır, vefalı, emanete hıyanet etmeyen, temiz yürekli bir insan olması gerekir.¹³⁴ Yusuf Has Hacib'e göre vezir kişi; güvenilir, dürüst, doğru sözlü, iyi ve dini bütün biri olmalıdır. Halkına her daim yararlı biri olmalı; halkın üzerinde bir güneş ve ay gibi parlayabilmek içinde soyunun temiz olması gerekmektedir. O, bu noktada soyu temiz olan insanın iyi bir insan olacağını; iyi olan insanın da doğası gereği kötü fiilleri işlemeyeceğini ve halkının da her daim iyiliği için mücadele vereceğini söyler. Ayrıca o, doğası iyi olan insanın ağzından çıkan sözlere her daim dikkat edeceğini; sözlerini düşünerek söyleyeceği için yaptığı işlerinde tertemiz olduğunu belirtir.¹³⁵

Yusuf Has Hacib vezir kişinin; gözü tok, hayâ sahibi ve nazik olması gerektiğini söyler. Buna göre o, gözü tok olan vezirin asla rüşvet almayacağını; rüşvet aldığı durumda ise Bey'ini gülünç duruma düşüreceğini ifade eder. O, rüşvetin her işi bozacağını belirtir. Bununla birlikte vezirin edepli, hayâ sahibi, temiz ve nazik olması durumunda ise ondan herkese iyilik geleceği; hayâ ve edep sahibi kişilerin başkalarını asla kırıp incitmeyeceğini söyler. O, nazik kişilerin devlete layık olan kişiler olduğu kanaatindedir. Bu noktada aklın ve bilginin önemine vurgu yapan Yusuf Has Hacib akıllı, bilgili ve zeki bir vezirin devletine ve milletine büyük fayda sağlayacağı; akli ve bilgisi ile mala muhtaç olmadan varlığını sürdürebileceğini ifade eder.¹³⁶

Eserde vezir kişinin; yüzü ve giysisinin güzel ve temiz, saçı ve sakalının düzgün, erkek sesli ve açık sözlü bir insan olması gerektiği; yüzü ve giysisinin güzelliği ile

¹³³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.433; b.2181-2187, 435; b.2190, 437; b.2208.

¹³⁴ Hacib, *a,g,e*, s.437; b.2210, 439; b.2218, 441; b.2234-2237.

¹³⁵ Hacib, *a,g,e*, s.469; b.2436-2440.

¹³⁶ Hacib, *a,g,e*, s.471; b.2454.

herkesin onu seveceği söylenir. Yusuf Has Hacib'e göre; vezir kişi mert bir tavra sahip olursa Bey'in huzuruna girip çıkışlarında iyi tepkiler alacaktır. Ayrıca vezirin takva sahibi, dindar ve tabiatının da temiz olması gerekir. Doğası temiz olursa davranışları da temiz olacaktır. Ona göre; takva sahibi, dindar ve temiz kişiler iş yaparken üşenmez daima başkalarının hizmetinde bulunur.¹³⁷

Eserde vezirin gönül sahibi ve akıllı, tabiatı sakin ve verdiği sözü tutan bir kişi olması gerektiği söylenir. Yusuf Has Hacib'e göre gönül sahibi insan daima verdiği sözü tutar. Buna karşılık; gönül sahibi olmayan insan verdiği sözü tutmaz. Ona göre gönül, arkadaş seçiminde; akıl ise bir işi yapmada çok önemli bir yere sahiptir. Yusuf Has Hacib vezir kişinin Akıllı ve gönlü ile insanlara karşı yardımsever olup; dul, yetim ve fakirlere şefkatle davranması gerektiğini söyler. Ayrıca onun; kanunları ve nizamları akıllı ile halka uygulayıp; halkı ile diyalogunda tatlı dilli ve güler yüzlü olması gerektiğini belirtir. Onun her zaman sabırlı ve kendine hâkim olarak hareket etmesi gerektiğini de ifade eden Yusuf Has Hacib; vezirin tüm erdemleri kendinde barındırması, kalem sahibi olarak akıl ve bilgisi ile işlerini yürütüp başarılı olmak için çok çalışması gerektiğini ifade eder.¹³⁸

Yusuf Has Hacib; genel olarak bakıldığında vezirlik için sahip olunması gereken bir takım özelliklerden bahsetmekte ve bu nitelikleri şu şekilde sıralamaktadır. Buna göre vezir kişi; keskin bir göze sahip olup; kulağı delik, gönlü geniş, güzel yüzlü, temiz kıyafetli, boylu, anlayışlı, akıl ve bilgi sahibi olan bir kişiliğe sahip olmalıdır. Bu özelliklere sahip bir kişinin de Bey kişi tarafından seçilerek vezirlik makamına getirilmesi büyük bir olasılık teşkil etmektedir. Bununla beraber bu özelliklere sahip olan bir kişinin de devlet kademesinde önemli görevleri üstlenmesi beklenir.

Yusuf Has Hacib eserinde bu husus üzerinde durarak vezirin yapması gereken görev ve sorumlulukların neler olduğunu ifade etmiştir. Buna göre o, devlet idaresinde iki önemli makamın olduğunu, bunlardan birinin vezirlik bir diğersinin ise kumandanlık olduğunu belirtir. Vezirin en önemli işi kalem tutmak, ordu kumandanının en önemli işi ise kılıç sallamaktır. Devletin istikrarlı bir şekilde varlığını sürebilmesi bu iki önemli görevi üstlenen kişinin elindedir. Bu iki güç istikrarlı bir yol izlerse devlet daima

¹³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.473; b.2458-2463.

¹³⁸ Hacib, *a,g,e*, s.475; b.2469-2483.

kazançlı çıkar. Bununla birlikte bu kişilerin görevlerini ifa ederken başkaldırma teşebbüsünde bulunmaları onların hayatının sonu olabilmektedir. Aynı zamanda onların başkaldırışı devlete de zarar verir. Bu sebeple vezir ve kumandan kişiler seçkin insanlar arasından seçilmelidir. Seçkin insanlar devletine ve milletine her zaman faydalı işler yapabilir ve milletin huzurlu ve mutlu bir hayat sürmesini sağlayabilirler. O, kılıç ile alınan devletlerin uzun ömürlü olabilmemesinin koşulunu, kalem ile yönetilmeye bağlamaktadır. Kalem olmazsa alınan memleket çabuk kaybedilir. Bu nedenle devletin bekası için yönetim mekanizmasının varlığı önem taşımaktadır. Ayrıca o, kalem ile varlığını sürdüren memlekette herkesin isteklerine ve arzularına kavuşabileceği kanaatinde dir.¹³⁹ Buradan hareketle devlet mekanizması içerisindeki organların birbiriyle sıkı bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Devletin mevcudiyeti için her ikisinin üzerine düşen görev ve sorumlulukları en iyi şekilde yerine getirmesi gerekmektedir. Bunu sağlayabilen devletlerin hem kendini hem de halkını güvence altına alarak her türlü istek ve arzularına kavuşabileceği söylenebilir.

Yusuf Has Hacib'e göre bir Bey'in gören gözü veziridir. Devletteki yasaları, usul ve örfü yerine getirme işi vezir kişiye aittir. Vezir bu işleri düzenleyip; yoluna koymakla görevli kişidir. Ona göre vezirlik işi önemli bir iş ve görev olduğu için bu işi her kişi başaramaz. Bunu başaracak kişinin önemli meziyetlere sahip olması gerekir. Vezir kişi ülkenin her türlü işi ile ilgilenir. Devlette hem siyasi yapılanma içerisinde görev yapan kişilerle ilişki kurarken hem de devlet idaresinde görev yapmayan insanlarla da ilişkide olduğu söylenebilir. Ayrıca yabancı elçilerin karşılanması, misafir edilip hediyeler verilmesi gibi işlerle uğraştığı; merasim, örf, adetlerin yapılması ile de yakından ilgilendiği ifade edilebilir.¹⁴⁰

Devlet içerisinde siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel meselelerde vezirin varlığını görmemiz mümkündür. Buna göre onun; fakir, dul, yetim ve öksüzlerin isteklerini dinleyip Beye ilettiği; haksızlığa uğrayanlara yol yordam gösterip, bu haksızlıkları gidermeye çalıştığı söylenebilir. Fakat bunları yaparken halka karşı haşin davranmamalıdır. Vezir kişi içte ve dışta olabilecek şeylere karşı daima tedbirli olmalı, öncelikli olarak uygunsuz davranışta bulunanları uyarmalı ve akabinde bu davranışlara engel olup bunların olmasını engellemelidir. İşlerin sağlıklı bir şekilde yürümesi de

¹³⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.467; b.2417-2428.

¹⁴⁰ Hacib, *a,g,e*, s.477; b.2489-2497.

yürümemesi de onun elindedir.¹⁴¹ Özellikle toplumsal hayatta insan ilişkilerinin düzenlenmesi ve devlet işlerinin belli bir düzen içerisinde yürütülmesinde vezirin önemli bir göreve sahip olduğu görülebilir.

Eserde vezire yüklenen önemli bir görevde onun hükümdara olan sadakatidir. Buna göre Beye her daim itaat etmenin devletin bekası için gerekli olduğu dile getirilmektedir. Eserde bu hususla ilgili vezirin hükümdar kişinin sözünden dışarı asla çıkmaması, ayrıca heva ve heveslerinin peşinden koşmaması gerektiği söylenir. Bununla birlikte devlet işlerinde vezirin daima uyanık olması, ağzına geleni dilediği gibi söylememesi, rüşvet almayı, üstüne düşen görevleri en iyi şekilde yaparak Bey'ine sadık bir kişi olmalıdır. Bunlara karşın Bey kişinin yanındaki kişilere karşı daima uyanık ve dikkatli olması gerekir. Özellikle yalancı ve kötü davranışlara sahip kişilerin mevki ve makamları ne olursa olsun ondan daima uzak durması gerektiği de belirtilmektedir.¹⁴² Bu sebeple vezirin her türlü hal ve hareketlerine dikkat etmesi, doğru sözlü ve iyi bir vasfı kişiliğinde her daim taşınması gerektiğini söyleyebiliriz.

Genel itibari ile bakıldığında vezirlik görevinin Beylikten sonra en önemli görev olduğu söylenebilir. Vezir kişi hükümdara her konu da yol ve yöntem gösteren bir konuma sahip olarak, Bey'in sağ kolu mahiyetinde olduğu düşünülebilir. Özellikle kamu düzeninin sağlanmasında ve devlet içerisindeki sosyal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde belirleyici bir role sahip olduğu görülebilir. Beye, halka, muhafızlara ve devlete hizmet edenlere yol gösteren kişi olarak vezirin yapacağı yanlış davranışlarda hem kendisine hem de devletine zarar vereceği söylenebilir. Bununla birlikte vezirin yapacağı her olumlu davranışta hem kendisine hem de devletine olumlu katkı sağlayacağı da ifade edilebilir.¹⁴³

Devlet idaresinde vezirden sonra önemli bir başka makamda kumandanlıktır. Devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde vezirlik kadar önemli bir yere sahip olan bu görevinde açıklanması konunun daha iyi anlaşılması açısından gerekli görülmektedir.

¹⁴¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.479; b.2498-2502.

¹⁴² Hacib, *a.g.e.*, s.479; b.2507-2509.

¹⁴³ Hacib, *a.g.e.*, s.895; b.5336-5337.

1.1.3.2.3. Kumandan:

Devlete hizmet etme noktasında vezir kadar önemli bir değere sahip olan diğer bir devlet görevlisi de kumandandır. Özellikle Türk devlet anlayışında askeri gücün önemli bir yere sahip olduğu düşünüldüğünde kumandanın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin İslamiyet öncesi Türk devletlerinin askeri yapısına baktığımızda sürekli teyakkuzda olduklarını görebilir; savaş ve barışta her türlü savaş durumunda gerekli tedbiri aldıkları söylenebilir. Orhun Abideleri'ne de bakıldığında da bu görülmektedir. Türklerin Çin baskısına karşı sürekli hazırlıklı oldukları ve gerekli tedbirleri aldıkları görülmektedir.¹⁴⁴ Ayrıca Türk devlet ve hâkimiyet anlayışında ele geçirilen yerlerin tekrardan kaybedilmemesi için insanların gönlünün kazanılmaya çalışıldığı ve o yerlerde aidiyet duyguları geliştirilerek kendilerine yurt edinmeye çalıştıkları söylenebilir.¹⁴⁵ Bu da bize Türklerin kendilerini korumanın dışında yurt edinmek için yaptıkları mücadelelerde savaşmak için savaşmadıklarını, barışçı bir yol izleyerek de gittikleri yerlerde toprak edinirken insanlarla bir bağ kurmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Yusuf Has Hacib'in eserinde bu konu üzerinde önemle durduğu ve yukarıda da ifade edildiği gibi Beyden sonra vezir gibi kumandanında devlet kademesinde önemli bir yerde olduğunu görebiliriz. Eserde bu husus ile ilgili olarak kumandana ilişkin bazı özelliklerin öne çıktığı görülebilir. Devletin idaresinde önemli bir konuma sahip olan kumandanın vezir gibi seçkin insanlar arasından seçilmiş olma şartı ilk dikkati çeken noktadır. Bu önemli bir husustur. Çünkü ordunun başındaki insanın önemli meziyetleri hüviyetinde barındırması devlet için önem arz etmektedir. Yanlış bir kumandan seçimi ülkenin felaketi olabilirken; doğru bir kumandan seçimi ile ülkenin refahı ve huzuru sağlanabilir.¹⁴⁶

Yusuf Has Hacib, devlette önemli bir görev olarak gördüğü ordu kumandanlığı için bu görevin başında bulunan kişinin önemli niteliklere sahip olması gerektiği kanaatindedir. Ona göre düşmanın uykusunu kaçırarak bir ordu kumandanına ihtiyaç vardır. Bu işi yapacak kişinin çevik, kuvvetli, sert; aynı zamanda savaş deneyimi olan,

¹⁴⁴ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, s.3,4; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.164.

¹⁴⁵ Mevlüt Uyanık, *Felsefe'yi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak, İslam Felsefesinin Günümüzdeki Anlamı Üzerine Bir Deneme*, İslamiyat, c.8, S.4, 2005, s. 69,70.

¹⁴⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.467; b.2422.

pek yürekli biri olması gerekir. Yusuf Has Hacib, bir orduyu kumanda edip düşmanını mağlup etmenin zor bir iş olduğunu; böyle bir işi yüklenecek kişinin aynı zamanda uyanık, tedbirli, cömert, cesur, alçakgönüllü, eli açık, soğukkanlı, adil ve cömert olması gerektiğini ifade eder. O, kumandan kişinin savaşlarda elde ettiği ganimetleri askerlerine dağıtıp; onların birçoğu ile dost ve silah arkadaşı olması gerektiğini söyler. Eserde kumandanın kendisi için çok mal ayırmasına gerek olmadığı; bir at, giyecek ve silahı olması dünya da bir nama sahip olması onun için yeterli olarak görülmektedir. Kumandan kişinin mal mülk derdine düşmemesi gerektiği; eşi çocuğu için mal toplama gayreti içerisinde olmayıp sadece devlet güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğunu bilmesi gerekmektedir.¹⁴⁷

Yusuf Has Hacib; kumandanın tüm isteklerine kılıcı ile ulaşabileceği kanaatinde. Ona göre kumandan kişi kaba gücü ile vurup almalı; lakin bu aldıklarını dağıtmalı ve namını bu şekilde yürütmelidir. Ayrıca tüm silah arkadaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Bu şekilde bir davranışa sahip olduğu sürece kumandan için mert ve yiğit kişilerin onun etrafında toplanacağı ve varlığını ona adayacakları söylenir. Eserde cesur, zeki, mert ve yürekli olan bu kumandanın yanında da onun gibi mert ve yiğit askerlerin olması gerektiği belirtilir. Yüreksiz askerlerin ordunun düzenini bozacağı; savaşta düşmana karşı mertçe çarpışıp ecel gelmeden hiçbir yiğidin ölmeyeceği ve bu sebeple de savaşçı kişilerin ölümden korkmaması gerektiği söylenir. Ona göre kumandan kişi savaşta cesurca savaşır, haysiyetini ve onurunu ayaklar altına aldırılmaz. Şeref duygusu ile insan düşmanını kolayca alt edebilir. Bununla beraber şerefini ayaklar altına alan kişiler savaştan ilk kaçan kişilerdir. Fakat şeref duygusuna sahip korkak insanların bile haysiyetini korumak için kahramanca savaşacağı da gözden kaçmayan bir ayrıntıdır.¹⁴⁸

Eserde alçakgönüllü bir kumandanı herkesin seveceği; hırçın, asi, kötü dilli ve hiddetli bir kumandanı ise kimsenin sevmeyeceği ve herkesin ondan uzaklaşacağı dile getirilir. Yusuf Has Hacib kumandan kişinin ihmalkâr olmaması gerektiğini; böyle bir özelliğe sahip olması durumunda sonunun hazin olacağını söyler. Ona göre; kumandanın adının yayılması için hem ahlaki hem de fiziki özelliklerine dikkat etmesi gerekir. Saçı sakalı düzgün, heybetli ve mert bir kişi olmalıdır. Kötü kişilere karşı

¹⁴⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.445; b.2270-2273, 447; b.2274-2278.

¹⁴⁸ Hacib, *a.g.e.*, s.447; b.2279-2287, 449; b.2288-2293.

heybetli; iyi kişilere karşı yumuşak durmalıdır. Kumandan kişi aynı zamanda siyasetten de anlamalıdır. Ordu içinde yöntemli bir siyaseti olursa başarılı olur. Kumandan kişi aynı zamanda ordusunun her daim başında bulunmalı ve ordusunu başsız bırakmamalıdır.¹⁴⁹ Kumandan kötü vasıflara sahip insanlara karşı haşmetli ve siyasi bir yol izlemeli; iyi insanlara her zaman hürmetkâr olmalıdır. Kumandan, her daim iyilik yaparak doğruluğun yolunu açmalı, insanlara karşı insanca davranmalıdır. Bu durumda hür ve serbest olan insanlara iyilik yapıp onların gönlünü kazabilirse; onlarda hükümdarın her zaman yanında olacaktır. Savaş meydanında kumandan düşmanına karşı, bileği kaplan pençesi gibi kuvvetli ve yırtıcı, kurt gibi güçlü, domuz gibi inatçı, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci, kızıl tilki gibi hilekâr, deve aygırı gibi kinci ve öç alıcı olmalı, arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirebilirse savaşçı ve işinin ehli bir insan olabilir.¹⁵⁰

Yusuf Has Hacib; devletin iç ve dış tehlikelere karşı güçlü bir şekilde ayakta durabilmesi ve varlığını uzun müddet devam ettirebilmesi için kumandan kişinin yukarıda da ifade ettiğimiz gibi önemli niteliklere sahip olarak ordusunun başında devleti her türlü kötülüklerden korumakla mükellef olduğunu ifade eder. Bununla birlikte ordunun sağlıklı bir şekilde ayakta durabilmesi içinde devletin izlediği siyaset önemlidir. Bu açıdan hem siyasi kademedekiler hem de kumandan kişi iyi bir siyasi yol izlemeyi kendine amaç edinmelidirler. Bu başarılabilirdiği müddetçe devletin bekası sağlam temellere dayandırılabilir.

Ona göre; iyi bir kumandanın en önemli vazifelerinden biri askerine gözü gibi bakmasıdır. Bu sebeple kumandan, askerinin her türlü ihtiyacı ve sıkıntısını gidermelidir. Bu şekilde davrandığı müddetçe iyi bir itimat uyandırıp, onların gözünde cömert bir insan olabilir. Kumandan kişinin en önemli görevlerinden biri de askerine karşı doğru sözlü olup, sözüne karşı onlarda güven duygusu uyandırmasıdır. Bununla beraber kumandan kişi asla yalan söylememeli, daima cömert olup ihsanlarda bulunmalı; asla cimri olmamalıdır. Yürekli ve korkusuz olmalıdır ki askeri ondan cesaret kazanabilsin. Hile ve kurnazlık yollarını bilmeli ve zor durumlarda bunu kullanmalıdır. Askerini coşturmalı ve kesin hükümlü olmalıdır. Bunları yapabilirse

¹⁴⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.449-451; b.2294-2302.

¹⁵⁰ Hacib, *a,g,e*, s.451; b.2303-2315.

başarılı olur ve askerleri ile devletini koruma ve kollama görevini layığı ile yerine getirmiş olur.¹⁵¹

Yusuf Has Hacib'e göre kumandan kişi ordusunu savaşa hazırlarken bazı konularda dikkatli bir yol izlemelidir. Buna göre; savaşta çok adam yerine savaş için nitelikli asker seçmeli ve seçilen askerlerin de silahları tam olmalıdır. O, kalabalık askeri gücün savaş meydanına yayılması durumunda onları tekrar toplamanın güç olacağını ve onların savaş disiplininin kopabileceğini söyler. Bu sebeple iyi ve nitelikli askeri gücün seçilip, savaş stratejisine göre savaş düzeni alınarak bu stratejiye göre saldırıya geçilmesi gerekmektedir.¹⁵² Kumandan savaş öncesi ve savaş sonrası olabilecek tüm olasılıkları düşünebilme ve ona göre tedbirler alabilme zekâsı, kabiliyeti ve cesaretine sahip olmalıdır. Kumandanın savaştan önceki en önemli görevlerinden biri de karargâh seçimidir. Karargâh seçimi yapılırken; düşmanın göremeyeceği saklı bir yer seçilmeli, askerlerini toplu olarak bulundurup onların uzaklaşmasını engellemelidir. Karargâh seçiminden sonra istihbarat görevi için çalışmalıdır. Ordu kendi bilgilerini muhafaza ederken, düşmanından bilgi toplamak için gayretle çalışmalıdır. Öncü kuvvetler belirlemeli ve onları düşmanın yakınına kadar sokabilmelidir. Komutan kişi kendi savaş taktiklerini ve askerinin niteliklerini düşmanın bilmesini engellemelidir. Dışarıdan sızabilecek ajanlara karşıda daima uyanık olunmalıdır. Ayrıca savaşta düşmanı yenmek için hile ve aldatmaya da başvurulabilir.¹⁵³

Yusuf Has Hacib'e göre düşman ile anlaşma yolu söz konusu ise savaşmaktan vazgeçilip anlaşma yolu seçilmelidir. Anlaşma ihtimali zayıfsa düşman usandırılana kadar gayret edip savaşılmalıdır. Buna karşın kazanmak için imkân bulunamazsa elçi gönderilip barış istenmeli, sözle oyalanmalı ve savaş için acele edilmemelidir. Buna rağmen savaş kaçınılmaz olursa asker toplanıp onların ihtiyaçları fazla fazla karşılanarak savaşa hazırlanılmalıdır. Askeri cesaretlendirici duygular aşılılarak onların hem zihinsel hem de duygusal açıdan savaşa hazır hale getirilmesi sağlanmalıdır. Savaşın uzaması düşmanın yeni yol ve yöntemler geliştirmesine sebep olabilir. Bu sebeple deneyimli askerlerin öğütleri iyi dinlenmeli ve onların tecrübelerinden yararlanılmalıdır. Ordu içindeki genç ve toy yiğitler çok ateşlidirler. Fakat yüz

¹⁵¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.453; b.2316-2330.

¹⁵² Hacib, *a,g,e*, s.455; b.2332-2344.

¹⁵³ Hacib, *a,g,e*, s.457; b.2347-2358.

çevirdiklerinde ateşlerinden eser kalmaz. Onun için onlara karşı sabırlı olup yaşlılarında her daim tecrübesinden yararlanılmalıdır.¹⁵⁴ Savaş meydanında cesur olup düşmanını alt etmek için çaba harcamak gerekir. Kahraman kumandan düşmana karşı ordusunu şahinin kuşa saldırması gibi hücum eder, tozu dumana katıp düşmanı savaştır. Kahraman askeri de yiğitçe çarpışır ya öldürür ya da vuruşarak ölür. Düşmanın hareketine göre hareket edip; onun her hareketine karşı bir karşılık verilmesi öğütlenir.¹⁵⁵ Eserde düşmana karşı her daim ihtiyatlı olunması gerektiği de belirtilir. Buna göre düşman kaçmaya başlarsa o takip edilmeli ve esir alınmaya çalışılmalıdır. Düşmanı yendim deyip onun rahatça gitmesine izin verilmemelidir. Çünkü o, tekrar geri dönüp karşı tarafı mağlup edebilir. Kaçacak yolu kalmayan düşman çetin savaştır. Ona karşı insan kendini daima iyi korumalıdır. Düşman geri çekilmiş ve çok uzaklaşmışsa takip bırakılmalıdır. Bırakılmazsa zarar görülebilir.¹⁵⁶ Yusuf Has Hacib savaşta yarar gösteren askerlerin ödüllendirilmesi gerektiğini söyler. Bununla beraber savaşta yaralanan asker varsa onun tedavisi yapılmalı, esir düşen asker varsa da bir an önce kurtarılmalıdır. Ölen varsa cenazesi kaldırılmalı, kalanlarına yardım edilmelidir. Asker bunu görünce sevinir ve savaşta seve seve canını verir.¹⁵⁷

Genel itibariyle bakıldığında Bey'in sağlam bir otorite kurmasında askeri gücün ve nitelikli bir kumandanın büyük bir rolü olduğu söylenebilir. Bununla birlikte devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinin sadece Bey, vezir ve kumandan ibaret olmayacağı aşikârdır. Bu sebeple devlet işlerinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için devlet mekanizması içerisinde bazı kişilerin mevcudiyetine ihtiyaç duyulmaktadır. Bizde bu noktada devlet mekanizması içerisinde kimlerin bulunduğu ve görevlerinin ne olduğunu açıklamaya çalışacağız.

1.1.3.2.4. Devlete Hizmet Eden Diğer Görevliler:

Devleti yönetme yetkisinin hükümdar/Bey kişi de olduğunu ve bu görevini yerine getirirken de en büyük yardımcılarının vezir ve kumandan olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Lakin devlet işlerinin yürütülmesi için sadece bu üç kişinin varlığı yeterli olmamaktadır. Devletin sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmesi, halkına en iyi

¹⁵⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.459; b.2360-2373.

¹⁵⁵ Hacib, *a,g,e*, s.459; b.2379-2387.

¹⁵⁶ Hacib, *a,g,e*, s.463; b.2388-2398.

¹⁵⁷ Hacib, *a,g,e*, s.463; b.2401, 465; b.2402-2404.

şekilde hizmet verebilmesi, dostuna karşı güven, düşmanına karşı korku salabilmesi için devletin iç örgütlenmesinin çok sağlam olması gerekir. Bunun için devlet içinde görev yapacak kişilerin nitelikli ve güvenilir kişiler olması gerekir.

Yusuf Has Hacib, devlete hizmet eden hizmetkârların iki şekilde bu göreve geldiklerini belirtir. Ona göre bunlardan biri küçük yaşta devlet hizmetinde çalışmaya başlarken; diğer bir grup ise büyüdüktan sonra devlette hizmete başlamaktadır. O, küçük yaşta devlette işe başlayanların sonradan başlayanlara göre daha iyi olduğunu; çünkü küçük yaşta benlik ve gururdan geçerek öğrenmesi gereken şeyleri daha iyi öğrenebildiklerini ifade eder. Ayrıca küçük yaşta bu hizmete girenlerin töre, usul bilerek davranışlarını kolayca düzeltebildiklerini ve edepli tavırlar edinmelerinin küçük yaşta daha kolay olduğunu belirtir.¹⁵⁸

Eserde, Bey'in hizmetinde bulunacak kişinin işlerini tez zamanda bitirmesi için sabah erken vakitte kalkması gerektiği ifade edilir. Bununla beraber onun her zaman işine özen göstermesi, gözü kulağının daima tetikte olması, büyüğüne hizmet edip, gereksiz konuşmaktan uzak durması gerektiği söylenir. Böyle davranışlara sahip olan kişinin daima Bey'ine yakın olacağı ve akabinde de başarılı olacağı belirtilir. Ona göre hizmetkâr kişi Bey'inin belirlediği işleri düzgün yapar, aklını kullanır ve dürüstlükten ödün vermezse devlet kademesinde yükselebilir. Yükselbilme şansını yakalayan kişiler meziyetlerine göre devlet kademesinde görevlendirilirler. Eserde bu husus ile ilgili olarak; iyi bir nişancının oku ve yayının olacağı söylenirken; tabiatı doğru insanın da mühür sahibi olacağı belirtilir. Davranışları düzgün, huyu güzel insanlarsa Bey tarafından değerlendirilerek *saki* unvanına getirilir. Yazı ve hesap işlerine hâkim kişi hazinedar olurken; anlayış sahibi ve gelişmiş bir zekâyâ sahip olansa kâtip görevine getirilmektedir. Bu görevlerin her biri çok önemlidir. Her bir görevi yerine getiren kişi daima tedbirli olmalı ve iyi hizmet vermek için çalışmalıdır. Bey'in huzurunda çalışan kişi dikkatini her daim yüksek tutmalı, görmemesi gereken şeyleri görmemelidir. Hizmette bulunan kişi kendini gözetmeli, hareket ve tavırlarına dikkat etmeli, ağzından çıkan ifadelere dikkat ederek sözünü uzatmamalıdır.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.703; b.4031-4038.

¹⁵⁹ Hacib, *a,g,e*, s.703; b.4039, 705; b.4040-4053.

Kutadgu Bilig’de Beye hizmet eden hizmetkârların nasıl bir davranış şekli ortaya koyacağı ayrıntılı bir şekilde dile getirilir. Buna göre; Bey’in huzurunda bulunan kişinin gözü daima yerde, kulağı ise başköşede olmalıdır. Eller kavuşturulup, sağ el sol elin üstüne konmalıdır. Kapıdan girerken sağ ayak ile girilmeli, emir verildiği zaman aklı başka yerde olmamalıdır. Bir şey arz ederken, ellerini aşağı doğru sarkıtmalı, iki dizi üstüne çöküp arzını samimi ve sakin bir ruhaniyetle yapmalıdır. Bey’in yanındayken sağa sola bakmamalı Bey’in sözlerini dikkatle dinlemeli, sorulan sorulara daima doğru cevap vermeli, verilen emri sadakat içerisinde yerine getirmeli, içki içmemeli, boş işlerle uğraşmamalı, kendisine yakışmayan işlerden daima uzak durmalıdır. Böyle yaptığı sürece işi yoluna girmiş olur. Hizmette kusur etmeyen devlette subaşı, hacib ve kâtip gibi iyi derecelere yükselebilir ve arzularına kavuşabilir. Eserde hizmetkârların görevini iyi yapması durumunda hem kendilerinin kazançlı çıkacağı hem de Beylerinin fayda bulacağı söylenir. Buna karşın hizmetkârların işlerini doğru yapmadıkları takdirde yanlış yollara sapacakları ve Beye büyük zararları dokunacağı ifade edilir. Ayrıca bilgisiz insana hak etmediği makamın verilmesi durumunda onun Bey’ine sadakatte kusur edeceği ve gereksiz konuşmaları ile Bey’inin zihnini bulandıracığı söylenir. Bu sebeple akıllı ve bilgili kişilere bu işler daha uygun olup; aklını ve bilgisini kullanamayan insanlara böyle makamlar uygun görülmemektedir.¹⁶⁰

Yusuf Has Hacib’e göre hizmetkâr kişi daima gözüne ve nefesine hâkim olmalı, asla Beylik unvanına sahip olmuş gibi büyüklenmemeli, yalan ve tamahkârlıktan uzak durmalı, dedikodu yapmamalı, gammazlık etmemeli, daima hürmetkâr ve nazik olmalı, kibirden uzak durmalı, kaba ve küstahça davranışlar yapmamalı, oturmasına ve kalkmasına her daim dikkat etmelidir. Hizmetkâr kişinin dürüst, sadık, doğru tavırlı olması onun her daim sevilmesini ve korunup kollanmasını sağlayacaktır. Bununla beraber yanlış davranışlara başvurması durumunda ise canından olacağı eserde ifade edilen önemli bir detaydır.¹⁶¹ Yusuf Has Hacib, devlet hizmetinde görev alan kişilerin büyüklere hizmette kusur etmemesini ve onların her daim sözlerini dinlemesi gerektiğini söyler. Bununla birlikte hizmetkâr kişinin kendine akran olanlar ile dost geçinip, onları kendine düşman edinmemesi gerektiği; küçüklere karşı her zaman

¹⁶⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.707-709; b.4055-4081.

¹⁶¹ Hacib, *a,g,e*, s.713-715; b.4103-4123.

sevencen olup hayatın acı ve tatlı anlarını onlarla beraber paylaşması gerektiği vurgulanır. Bunları yaparken de her zaman tedbirli olup yapılmaması gereken şeylerden daima uzak durması gerekmektedir.¹⁶²

Yusuf Has Hacib devlete hizmet edenlerin yaptıkları işe göre kendi içinde ayrıldıklarını ve belli statüler kazandıklarını belirtir. Vezir ve kumandan bunlar arasında öne çıkan iki isimdir. Lakin bunların dışında devlete hizmet edip önemli görevleri üstlenen şahsiyetlerin de olacağı ve bu şahsiyetlerinde önemli vasıfları kendi hüviyetlerinde taşıması gerektiği eserde belirtilen bir başka yöndür. Bu karakterden biri *kâtip*'tir. Eserde kâtip kişinin devlet kademesinde önemli bir göreve sahip kişi olduğu belirtilerek; belli özellikleri kendi hüviyetinde taşıması gerektiği söylenir. Yusuf Has Hacib bu hususta katib kişinin; akıllı, bilgili, iyi bir belagat sahibi, tok gözlü, doğru, samimi ve gönlü açık, doğası temiz, davranışı düzgün ve içkiden uzak duran bir kişiliğe sahip olması gerektiği kanaatindedir. O, Kâtip kişinin daima göreve hazır bir şekilde Bey'in emrinde hazır bulunması gerektiğini de ifade eder. Ona göre, Kâtip kişiye sır söylemek gerektiği vakit, kâtip bunu asla kimseyle paylaşmamalıdır. Sır saklayan kişi itaate değerdir; aynı zamanda onun dini bütün bir kişi olduğu da söylenebilir. Bu noktada eserde Bey kişinin devlet işleri hakkında önemli bilgileri paylaşacak birine ihtiyaç duyabileceği dile getirilir. Ona göre bu değerli bilgileri paylaşabileceği kişilerden biri vezir diğeri ise kâtiptir.¹⁶³ Bu sebeple Kâtibin Beyi tarafından ona duyulan güveni kaybetmemesi için bu özelliği daimi bir şekilde kişiliğinin bir parçası haline getirmesi onun devlet kademesindeki akıbetini belirleyecektir.

Eserde öne çıkan bir başka devlet görevlisi de *hazinedardır*. Yusuf Has Hacib bu görevi yapacak kişinin seçilirken çok dikkatli olunması gerektiğini söyler. Buna göre “Bey'in gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutması için, hazinedarın çok doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması”¹⁶⁴ gerekir. Bey'in servetinin mutluluk içinde çoğalması için, hazinedarın tok gözlü olması, hal ve hareketlerinde insanlara karşı güven vermesi ve kalbinde de Allah korkusunun olması gerekir. Ona göre hazinedar kişi Bey'ine bağlı, uyanık, tedbirli ve zeki olmalıdır. Hazinedar her türlü hesap kitap işini bilmeli ve maddiyata dayalı hususların özenle evrak ile ilgili olan

¹⁶² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.725; b.4178-4184.

¹⁶³ Hacib, *a.g.e.*, s.505; b.2675-2679, 507; b.2693, 511; b.2721, 513; b.2729-2731.

¹⁶⁴ Hacib, *a.g.e.*, s.515; b.2744.

kısımlarını dikkatlice kayda geçmelidir. Yanlış işlere başvurmadan, her daim dilini ve gönlünü temiz tutmalı, aklını kullanarak nefesine yenik düşmemelidir. Hazineci devlet hazinesini boşa harcayacak tedbirsizce davranışlardan kaçınmalı, her zaman tasarruflu olmalı ne çok cimriliğe kaçmalı ne de gereksiz yere cömert olmalıdır. Her daim aklını ve bilgisini kullanıp gereksiz şeylerden uzak durmalıdır.¹⁶⁵

Devlet içerisinde görev yapan bir başka görevli ise *kapıcı başı*dır. Yusuf Has Hacib'e göre kapıcı başı; Bey'ine daima sadık, hizmette kusur etmeyen, tüm hal ve hareketlerinde nazik ve kibar bir kişiliğe sahip olmalıdır. Ona göre, kapıcı başı saray içinde görev yapan diğer görevlilerin sorumluluğunu hatırlatıp görev yerlerinde yapması gerekenleri bildirmelidir. Bey'in huzuruna çıkarken diğer görevlilerin başında olmalı, hizmetkârların sorunlarıyla ilgilenmeli temel ihtiyaçları noktasında onlara her daim yardımcı olmalıdır. Ayrıca o mizacından tatlı dili, güler yüzü eksik etmemeli, her daim Bey'inin yanında olup ona gözü gibi bakmalı, onu tehlikeli kişilere karşı korumalıdır.¹⁶⁶

*Kutadgu Bilig'*de diğer önemli bir görevde *elçilik* görevidir. Buna göre; elçi olan kişi diğer insanlar arasında akıllı, zeki, bilgili, seçkin, cesur, sözünü bilerek konuşan, gönlü tok, samimi, itimat edilir, doğru ve dürüst bir tabiata sahip, edep ve hayâ sahibi, nazik, sürekli okuyan ve yazan, başkalarının düşüncelerinden istifade eden, fazilet sahibi bir insan olmalıdır. Ayrıca ilimden ve tıp biliminden anlayan, bütün lisanları bilen, bütün yazıları okuyabilen, bir özelliğe sahip olmalıdır. Ona göre elçinin zeki olması Bey'ine büyük fayda sağlayacak ve gittiği her yerde saygı görmesine vesile olacaktır. Aynı zamanda bu niteliği Bey'ine de itibar kazandıracaktır. Buna karşın elçinin gittiği yerlerde usule uygun davranmaması Bey'inin itibarının düşmesine sebebiyet verecektir. Yusuf Has Hacib elçi olacak kişinin fiziksel özelliklerine de değinir. Buna göre elçinin; yüzü temiz, saç sakalı düzgün, fiziksel özellikleri ile insanlar arasında görünür bir tarafı olmalıdır. O, bu fiziksel özelliklerin dışında onun görevini iyi yapması ile ölüm cezasının ona uğramayacağını da ifade etmektedir.¹⁶⁷

Devletteki diğer bir görevli ise *içkici başı*dır. Bu görevi yerine getiren kişinin nefesine hâkim, tabiatı düzgün, doğru yoldan şaşmayan, güvenilir, sadık, gönlü ve gözü

¹⁶⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.515; b.2750-2751, 517; b.2761, 519; b.2773, 521; b.2792-2793.

¹⁶⁶ Hacib, *a,g,e*, s.483; b.2529-2537, 489; b.2576, 491; b.2582-2584.

¹⁶⁷ Hacib, *a,g,e*, s.493; b.2597-2600,497; b.2607, 495; b.2621, 499; b.2629-2639, 503; b.2663, 667; b.3818.

tok bir insan olması gerektiği söylenir. Ona göre; içkici başı her daim hazım, kuvvet ve müshil ilaçlarını hazır bulundurmalı, insanları sağlığına kavuşturacak ilaçları hazırda tutmalıdır. O, ahçı ve içkici başının güvenilir olması gerektiğini de söyler. Ahçı ve içkici başı güvenilir olmazsa Bey kişinin hayatı tehlikeye girebilir. Bu sebeple bilgili, akıllı, işinin ehli insanlar bu göreve getirilmelidir. O, insan için az yemek yemenin sağlıklı olduğunu söyler. Ona göre boğaza, şifada dertte ağızdan gelir. Bu sebeple içkici başı titiz olup işlerini düzenli yapmalı, yaptığı içkileri kendi eli ile düzenleyip saklamalıdır. İçki ve yemeklere karıştırılan otların miktarını çok iyi belirleyip bunların temizliğine dikkat etmelidir. İşe emeğini katıp tüm hünelerini sevgisini o işte göstermelidir. Yusuf Has Hacib diğer devlet görevlilerinde olduğu gibi aşçı ve içkici başının da fiziksel özelliklerine değinir. Buna göre; güzel yüzlü, boyu uzun, beli ince, omzu geniş, teni beyaz, yanakları al kırmızı olmalıdır. Giydikleri elbiseler renkli ve temiz olmalıdır. İçkici başının sakalı olmamalıdır. Beyler ona güvenebilmelidir. Bu güven oluşturulabilirse Beyler her daim onları yanında tutar.¹⁶⁸

Yusuf Has Hacib'in devlet hizmetinde görev yapan kişilere ait ortaya koyduğu ortak vasıflara baktığımızda her birinin; sadık, tedbirli, akıllı, bilgili, zeki, tok gözlü, alçak gönüllü, fazilet sahibi, doğru tavır ve hareketlere sahip kişiler olması gerektiği düşüncesinde olduğunu söyleyebiliriz. O, bu hususta Bey kişinin de yanında bulundurduğu kişileri bu ölçüler çerçevesinde değerlendirmesi gerektiğini; Beyliğini ancak bu şekilde güvence altına alabileceğini belirtir.

Buraya kadar olan kısma genel itibariyle baktığımızda töre siyaset ilişkisi içerisinde törenin doğru bir şekilde uygulanabilmesi için toplumda adalet; adaletin doğru bir şekilde uygulanabilmesi içinde doğru kanunlara ve bunu uygulayacak bir hükümdara ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada yukarıda da ifade edildiği gibi hükümdarın ve devlet yönetiminde mevki sahibi olan kişilerin görev ve sorumluluklarını yerine getirip getirmemeleri devletin siyasi hayatını belirleyecek en önemli unsur olacaktır.

1.2. İyilik, Doğruluk ve Kut-Mutluluk Anlayışı:

İyilik, doğruluk ve mutluluk kavramlarının hem genel felsefe içerisinde hem de İslam Felsefesi ve Türk düşüncesi içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu

¹⁶⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.533; b.2880-2882, 535; b.2883-2926.

söyleyebiliriz. Eserimiz *Kutadgu Bilig*'de de bu kavramlara ilişkin ayrıntılı bir bilgiye ulaşmamız mümkündür. Özellikle eserde, siyasal ve sosyal hayata dair mutluluğun kazanılması ile ilgili beyitlerde iyi ve doğru olana ilişkin davranışların yapılmasının gerekliliği üzerinde durulduğu söylenebilir. Bu sebeple eserdeki bu kavramlar arasındaki ilişkinin mevcudiyetinin daha iyi anlaşılması açısından bu kavramları öncelikli olarak ayrı ayrı ifade etmeye çalışacağız. Buradan hareketle de bu üç kavram arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışacağız.

1.2.1. İyilik Anlayışı:

Ahlak felsefesinin temel kavramlarından biri olan “İyi” kavramı üzerinde, *Kutadgu Bilig* müellifi Yusuf Has Hacib’inde ayrıntılı bir şekilde durduğunu söyleyebiliriz. Yusuf Has Hacib’in bu kavram üzerindeki görüşlerine geçmeden önce kelimenin genel anlamına ilişkin bir bilgilendirmenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

İyi kavramı, kötünün karşıtı olarak Latince, kökü “bonum” olan, “zenginlik, mal, mülk, mutluluk, talih” gibi anlamları içermektedir.¹⁶⁹ Sözlüksel anlamı itibariyle; İnsanın değerli gördüğü, istediği, arzu ettiği, kendi özgür iradesi ile akla dayalı mantıklı bir seçim sonucunda değerli bulunduğu, gereksinimlerini gideren ve insanın kendi varlığını tam anlamıyla gerçekleştirmesine yardımcı olan, içinde bulunduğu topluluk içinde faydalı ve kıymetli olan şey¹⁷⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifade ile iyi; hiçbir çıkar gözetmeden, sırf kendisinden dolayı istenen şey olarak da ifade edilebilmektedir.¹⁷¹

İyi kavramı İslam düşüncesinde hayr kavramına karşılık gelmektedir. “Sözlükte “iyi olmak, iyilik etmek, üstün olmak, üstün kılmak” gibi anlamlara gelen hayr kökünden masdar-isim olup “iyi” yahut “iyilik” manasında ve şerrin karşıtı olarak kullanılmaktadır.” Mal ve servet “manasına da gelen hayr ayrıca “en iyisi, daha iyisi” şer de “en kötüsü, daha kötüsü “anlamında ism-i tafdildir.”¹⁷²Aynı zamanda hayr

¹⁶⁹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.144.

¹⁷⁰ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s.523; Bedia Akarsu, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, 5.Baskı, İstanbul, 1994, s.108.

¹⁷¹ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s.523.

¹⁷² Mustafa Çağrıncı, *İyilik mad.*, İ.A, T.D.V, İstanbul, 1998, c.17, s.43.

kavramı, arzu edilen, istenilen bir şeyin konusu olan, mutlak, mükemmel varlık olarak ifade edilmektedir.¹⁷³

Genel itibariyle iyi kavramını insanın akli muhakemeleri sonucunda, iradi gücünü kullanarak davranışlarını ortaya çıkarması ve bunu yaparken de çıkar amacı gütmeyen, menfi kaygılardan uzak, kötü eylemden arınık bir şekilde davranışını gerçekleştirmesi olarak ifade edebiliriz. Lakin Ahlak felsefesinin temel problemleri içerisinde yer alan iyinin nasıl bir amaç için istendiği her daim cevabı aranan bir soru olmuştur. Buna göre; mutlak bir iyi den bahsedilebilir mi? İyi'nin mahiyeti, doğası hakkında neler söylenebilir? İyi subjektif bir öze mi yoksa objektif bir öze mi sahiptir? gibi soru ve sorunlar sürekli sorulara gelmiş ve bu sorulara farklı cevaplar verilmiştir. Hem genel felsefe içinde hem de İslam felsefesi içerisinde düşünürlerin bu konuda çeşitli kanaatleri ileri sürdüğünü söyleyebiliriz. Bu nedenle Yusuf Has Hacib'in fikirlerini değerlendirmeye çalışırken; bu hususta benzer fikirler ileri sürmüş İslam filozoflarının da fikirlerini vermeye çalışacağız.

Kutadgu Bilig'de iyi kavramına ilişkin ilk göze çarpan soru vezir Ay-Toldı'nın hükümdar Küntoğdı'ya iyinin nasıl bir mahiyete sahip olduğu ile ilgili soru olduğunu görüyoruz. Hükümdar Küntoğdı ise bu soruya cevaben; iyi olanın, faydalı olan ve insanlığa yararı dokunan olarak ifade ettiğini söyleyebiliriz. Küntoğdı'ya göre; bu vasfı üzerine alan insan tüm halkına iyilik yapar; asla yaptığı iyiliği sürekli insanın yüzüne vurmaz, onu incitmez, kırmaz. Kendi menfaatini düşünmez, karşılığını beklemeden daima başkalarına faydalı olmak için çalışır.¹⁷⁴ Ayrıca, bu vasa sahip kişilerin iyiliğin doğasına uygun davranışlar sergileyeceği de belirtilmektedir.

Yusuf Has Hacib'e göre bu dünya da insanlara iki temel vasıf yüklenir. Bunlar ise iyilik ve kötülüktür. Buna göre; kötü olan hakkında iyi şeyler söylenmezken; iyi olan hakkında her daim övülecek şeyler söylenir. İnsanın seçme özgürlüğüne sahip bir varlık olarak iyi ve kötü olandan istediği birini seçerek ona göre bir vasa sahip olacağı belirtilir. Eserde; kişinin ölünce vasfı iyiyse övülmeye devam edeceği; kötü bir karaktere sahip olarak öldü ise beddua ile anılacağı söylenmektedir.¹⁷⁵ Bu sebeple insan

¹⁷³ Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yay., 2.Basım, Ankara, Nisan, 2011, s.212.

¹⁷⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.229; b.854-858.

¹⁷⁵ Hacib, *a,g,e*, s.129; b.238-246.

kendi kişiliğini ve karakterini oluştururken iyiye ve kötüye ilişkin yapacağı tercihler onun hem bu dünyadaki hem de ölümünden sonraki akıbetini belirleyecektir.

Eserde iyi insanın iki türlü olduğu ifade edilmektedir. Buna göre; Birinci tür iyiliğe sahip olanın doğrudan doğruya iyilik yolunu takip edeceği ve bunun anadan doğma bir iyilik olup böyle bir niteliğe sahip olan insanın doğru ve dürüst bir hayat süreceği belirtilir. İkinci tür iyilik ise taklit yolu ile benimsenen iyiliktir. Bu tür bir iyilikte kişi, kötü olanın yolunu takip edecek olursa kötü bir vasfa sahip olacağı; iyi olanın yolunu takip ettiğinde ise iyi bir insan olacağı söylenmektedir.¹⁷⁶ Görüldüğü üzere insanın, doğuştan iyi olanın mahiyetine ilişkin temel nitelikleri kendi hüviyetinde barındıran bir kimlik ile dünyaya gelmesi, onun ileride de iyi bir karaktere sahip olmasını sağlayacaktır. Aynı durum kötü olarak nitelendirilen insan içinde iyi insanın tersi bir mahiyette onun varlığı için etkili olacaktır. İyinin taklit yolu ile kazanılması durumundaysa iyi yolun seçilmesi kişiye iyi insan olması noktasında önemli bir katkı sağlarken; kötü bir yolun seçilmesi noktasındaysa kişinin iyi olanın doğasından uzaklaşmasına ve kötü fiilleri yapmasına neden olacaktır.

İyi olanın doğasına ilişkin İslam Filozofu Farabi'nin görüşleri ile Yusuf Has Hacib'in görüşleri arasında bazı noktalarda benzerlik kurulabilirken; bazı noktalarda da farklılıkların olduğu söylenebilir. Buna göre Farabi, insanların doğuştan fazilet sahibi ya da aşağılık duygulara sahip bir şekilde yaratılmadığı görüşünü ortaya koymaktadır. Ona göre insan, kendisine etki eden bir dış kuvvet bulunmadığı müddetçe, kendisini zorlamayan fiilleri yapmaya yönelir. İnsandaki faziletin ortaya çıkması da onun doğal eğilimle faziletli işlerin kendisinden ortaya çıkıncaya kadar o faziletle ilgili işlere yoğunlaşır onu âdet haline getirmesi ve onu sürekli olarak tekrar etmesine bağlıdır. Farabi'ye göre insanda ahlaki anlamda bir fazilet veya aşağılık bir durum adet haline geldi mi artık bunun nefisten çıkarılması güçtür. İnsan; edindiği ahlaki erdemlerle ve ahlaki bozukluklarla zaman içinde olgunlaşır. Eğer edindiği değerler iyi şeylerse yani ahlaki anlamda faziletli şeyler ise iyi mertebelere ulaşır. Doğuştan bütün iyi erdemleri kendinde hazır hale getirip bunu eyleme döküp âdet haline getirirse ilahi insan sıfatını kazanır. Bununla birlikte bütün kötü fiilleri kendinde toplayıp bunları âdet haline getiren

¹⁷⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.231; b.872-874.

kişilerse kimilerinin deyimiyle vahşi hayvan adı ile anılırlar. Bu iki uç durumun insanlar arasında çoğunlukta bulunması Farabi'ye göre beklenir bir şey değildir.¹⁷⁷ Bu noktada Farabi'nin doğuştan bazı niteliklerin insanla beraber getirildiği görüşü ile *Kutadgu Bilig* arasında bir benzerlik kurulabilir. Bununla birlikte insanın fazilet sahibi ya da aşağılık duygulara sahip bir karakterde yaratılmaması ve nefiste var olan önceden kazanılmış niteliklerin ve yeteneklerin zor da olsa değiştirilebileceği hususunda iki düşünür arasında farklılıkların olduğu söylenebilir.¹⁷⁸

Kutadgu Bilig'de iyilik ile ilgili öne çıkan bir başka hususta onun doğruluk ile eş görülmesi ve onun hayatın ta kendisi olduğu görüşüdür. Buna göre; insanın eylemlerinin iyi olması yani doğru davranışlar çerçevesinde insanın eylemlerini gerçekleştirmesi onun diri bir mahiyete sahip olacağının göstergesi olarak düşünülmektedir. Buna karşın; insanın hayatında doğru olandan uzaklaşıp, yanlış olana yönelerek kötü fiilleri davranış haline getirmesi, onun bu hayatta yaşayan bir ölüden farkının olmamasına sebep olacağı fikrini ortaya koymaktadır. Ona göre; bu hayat gelip geçicide olsa iyi bir tabiat ve bu tabiatın çizdiği yol kalıcı olacaktır.¹⁷⁹ Bu nedenle insanın kendine seçeceği yol bir nevi onun akıbetini belirleyecektir. Bunun için insanın yapacağı doğru eylem ve paralelinde iyi bir doğaya sahip oluşu onun hayatında iyi odaklı fikir ve eylemlerin ortaya çıkmasını sağlarken; tersi durumda kötü düşünce ve fillerin ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir. Eserde bununla beraber; iyiliğin annenin ak sütü ile insanın ruhuna girmesi durumunda o kişinin ölüncüye kadar doğru yoldan çıkmayacağı ve insanın doğası ile bütünleşmiş olan ahlaki değerlerin, ölüm gelmediği sürece bozulmayıp insanla beraber varlığını sürdüreceği ve anne karnında oluşan bu değerlerin yalnızca ve yalnızca hayatın bitmesi ile ondan ayrılacağı söylenmektedir.¹⁸⁰

Yusuf Has Hacib iyi bir insanın, kötü davranışlı insanlarla arkadaşlık etmesi durumunda onunda tabiatının bozulacağı ve kötü davranışlar sergileyeceği; aynı şekilde kötü davranışlara sahip bir insanın iyi bir insan ile arkadaşlık etmesi durumunda ise onun iyi tabiata sahip kişi sayesinde davranışlarını düzeltereği ve bununda kendisi için

¹⁷⁷ Farabi, *Fusulü'l-Medeni*, s.53-56.

¹⁷⁸ Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.71.

¹⁷⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.981; b.5922-5924; Mehmet Akgün; *Kutadgu Bilig'de Ahlak, Felsefe Dünyası*, S.23, Kış, 1997, s.101-102.

¹⁸⁰ Hacib, *a,g,e*, s.233; b.882-883.

büyük bir nimet olacağını belirtmektedir.¹⁸¹ Bu sebeple ki iyi davranışlara sahip olan insanların iyi olanı yapıp kötü olandan uzaklaşmaları veya kötü olana yönelip iyi olandan uzaklaşmalarında; aynı şekilde kötü davranışlara sahip olup kötü olanı yapmaya devam etmeleri veya iyi olan davranışları yapmaya yönelmelerinde seçtikleri arkadaşların büyük bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Yusuf Has Hacib; bu hususta iyi arkadaş edinerek onunla zaman geçirilmesi gerektiği kanaatindedir. Ona göre; insanın arkadaşı iyi davranışlara sahipse kendisi de iyi davranışlara sahip olacaktır.¹⁸² Böyle olduğu sürece de insanın yanlış eylemleri yapma olasılığı daha düşük olacaktır.

Yusuf Has Hacib'in inançlı bir Müslüman olduğunu söylemiştik. Ona göre; iyiye ve kötüye dair verilen bütün kararlar Tanrı tarafından olduğu için, insanların buna inanması ve dolayısıyla da Tanrı'ya karşı olan kulluk vazifelerini yerine getirmeleri gerekir. Tanrı yaratan, insan ise yaratılıştır. Bu sebeple ki aciz olan bu varlık ondan iyi olmayı dilemelidir. Çünkü mutlak güç ve kudret sahibi Tanrı'dır.¹⁸³ Tanrı mutlak güç ve kudret sahibi olarak insanlara iyi olan davranışları yapmaları, kötü davranışlardan ise uzak durmaları gerektiğini, her kutsal kitapta ifade etmiştir. Bu noktada Kuran'da buna ilişkin bilgiler bulmak mümkündür. Buna göre Kuran'daki ayetlerden örnek verecek olursak; “Onlar, Allah'a ve ahret gününe inanırlar. İyiliği emrederler kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar Salihlerdendir.”¹⁸⁴, “.....iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılarlar zekâtı verirler. Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁸⁵Yine Tevbe Suresi 112.ayette ve Lokman Suresi 17. Aayette Allah'ın iyiliği emredip kötü işlerden uzak durulması gerektiğini ile ilgili bilgileri insanlığa yolladığını belirtebiliriz.

Bununla beraber iyilik yapanları hem bu dünyada hem de öbür dünyada büyük mükâfatların beklediği ile ilgili ayetlere ulaşmamızda mümkündür. Buna göre; “Allah da onlara hem dünya nimetini hem de ahretin güzel mükâfatını verdi. Allah güzel davrananları sever.”¹⁸⁶, “.....Allah onlara, devamlı kalacakları içinden ırmaklar

¹⁸¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.233; b.884-886.

¹⁸² Hacib, *a,g,e*, s.607,779; b.3405-4543.

¹⁸³ Hacib, *a,g,e*, s.297; b.1279-1280.

¹⁸⁴ Kur'an-ı Kerim, *Al-i İmran Suresi*, 114. Ayet

¹⁸⁵ Kur'an-ı Kerim, *Tevbe Suresi*, 71. Ayet

¹⁸⁶ Kur'an-ı Kerim, *Al-i İmran Suresi*, 148. Ayet

akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İşte bu iyilik yapanların mükâfatıdır.’’¹⁸⁷ Bu noktada insanın her iki dünyada da kurtuluşa erdirecek olan şeyin iyilik olduğu sonucuna ulaşabiliriz.¹⁸⁸ Bu sebeple ki insanın eylemlerinde daima iyi olanı amaç edinmesi, onun hem bu dünyada hem de öbür dünya da kurtuluşa ermesini sağlayacaktır. Eserde bu dünya ahretin tarlası olarak görülmektedir. İnsanın bu dünya da ne ekirse onu biçeceği ifade edilir. Buna göre insan iyilik yaparsa iyilik; kötülük yaparsa kötülük bulacaktır. Kötülükler ise insanın ileri de karşısına çıkacağı ve ona her daim yük olacağı söylenmektedir. Bundan dolayı insan bir an önce nefsi istek ve arzularından uzaklaşmalı ve doğru davranışları yapmaya gayret etmelidir.¹⁸⁹

Eserde, iyilik ile ilgili bir başka belirlemenin de insanın gönlünde iyi niyet besleyerek hareket etmesi sonucu yaptığı her işte başarılı olacağı düşüncesinin olduğunu görüyoruz. Buna göre; iyi niyetle hareket eden her kişinin, karşılığında iyilik göreceği; niyetini gerçekleştiremediği durumlarda dahi gönlünde iyi olanı istediği sürece bunun mükâfatını bir gün alacağı belirtilmektedir.¹⁹⁰ Bu düşünceye paralel, doğası itibari ile iyi davranışlara sahip olan insanı herkesin seveceği ve onu en üst mertebelere oturtacağı da ifade edilir.¹⁹¹ Aynı şekilde eserde doğası iyi ve güzel olanın hayatının da iyi ve güzel olacağı belirtilmektedir.¹⁹² Görüldüğü üzere insanın iyiye ilişkin tüm nitelikleri kendi kişiliği içerisinde taşıması veya iyi olanı istemesi sonucunda, onun bu hayatta iken tüm güzel ve iyi şeylerle eninde sonunda karşılaşmasını ve onlara sahip olmasını sağlayacaktır.

Yusuf Has Hacib’in eserdeki iyilikle ilgili ilişki kurduğu bir başka kavram çifti ise bilgili olmak ve aklını iyi kullanmaktır. Eserde bununla ilgili fikirlere bakıldığında şu düşüncelere yer verildiğini görebiliriz: ‘‘Kim bilgiye sahip olmuş ise aklını kullanarak iyi kanunlar koymuşsa yaptığı her işte iyiliği önceleyerek iyinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Kimler yaptıkları ile iyi bir şana sahip olmuş ise iyilerin başında o bulunmaktadır.’’¹⁹³ Görüldüğü üzere iyi vasfa sahip kişilerin bilgi yönünden

¹⁸⁷ Kur’an-ı Kerim, *Maide Suresi*, 85. Ayet

¹⁸⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.355; b.1659.

¹⁸⁹ Hacib, *a.g.e.*, s.807; b.4733-4736.

¹⁹⁰ Hacib, *a.g.e.*, s.955; b.5732-5733.

¹⁹¹ Hacib, *a.g.e.*, s.355; b.1661.

¹⁹² Hacib, *a.g.e.*, s.405; b.1982.

¹⁹³ Hacib, *a.g.e.*, s.131; b.252-253.

donanımlı, aklını doğru kullanarak hareket eden bir kişiliğe sahip olması gerekmektedir. Eserde bilgili olmak ile anlayışlı olmanın çok önemli iki nitelik olduğu vurgulanır ve buna sahip olanın bu özellikleri kullanarak göğe ulaşabileceği söylenir.¹⁹⁴ Bir başka ifade ile insan iyi davranışlara sahip olduğu ölçüde nihai hedefi olan Tanrı'sına kavuşabilir.

Kutadgu Bilig'de bir başka önemli belirlenimde insanın soyunun iyi olması ile kendisinin de iyi olacağı görüşüdür. Buna görüşe göre; iyi olan insan halkı içinde daima iyilik ister. Bu vasfa sahip olan insan giyecek, yiyecek, içecek ve binecek konusunda diğer insanlara daima iyilikte bulunur. Tabiatı iyi olan insan sözlerini daima tartarak söyler ve her yaptığı işi doğru ve düzgün bir şekilde yapar.¹⁹⁵ İnsaniyet aynı zamanda iyiliğe de karşılık gelmektedir. Asil soya sahip olan kişiler yedirip içirirler. Asil olan insan daima iyiliği önceler ve gönlünü başka taraflara kaydırmaz.¹⁹⁶ Asil bir soya sahip olmanın ölçütü ise; o insanın hareketinin, tavrının, düşüncesinin ve sözünün doğru olması ile ilişkilidir.¹⁹⁷ Bununla birlikte asil soya sahip olan ve her türlü davranışı istediği gibi yapan bir kişinin asil bir soya sahip olmasından ötürü iyi bir kişi olduğunu söylemek de bu ölçütler çerçevesinde doğru bir akıl yürütme olmayacaktır.

İyi niteliklere sahip olan insanın temel niteliklerinden biri de diğer insanlara daima faydasının olmasıdır. Bu nedenle; iyi niteliklere sahip kişiler bu özellikleri ile diğer insanlar tarafından daima sevilir ve sayılırlar. Bundan ötürü insanlar daima iyi olanı arar ve ona sahip olmak için mücadele veririler. Fakat iyiye sahip olmak kolay bir iş değildir. İyi; özü itibari ile ayırıcı vasıflara sahip seçkin bir değerdir ve onu elde edecek kişinin de seçkin değerlere sahip olması gerekir. Değerli, seçkin ve nadir olan şeyi elde etmek güçtür. Değersiz olanı yapmak ise kolaydır. Çünkü o özü itibariyle insana iyi olanı veremez. Kötü olandan herkes uzak durmaya çalışırken iyi olanı herkes ister. O, ipekli kumaşlar gibi değerli bir şeydir.¹⁹⁸

İyi olanı yapmak, yokuş tırmanmak kadar zor bir iştir ve bu işi başarabilecek olan kişi aklını iyi kullanabilen kişidir. Kötü olanı yapmak ise yokuş inmeye benzer.

¹⁹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.125; b.215.

¹⁹⁵ Hacib, *a,g,e*, s.469; b.2438-2440.

¹⁹⁶ Hacib, *a,g,e*, s.351; b.1636-1637.

¹⁹⁷ Hacib, *a,g,e*, s.739; b.4287-4288.

¹⁹⁸ Hacib, *a,g,e*, s.235; b.897-902.

İnsanı yormaz. Yapması çok kolaydır. Akılsız ve bilgisiz insan kolay olanı tercih ederek kötü davranışları yapması daha muhtemel iken; akıllı ve bilgili olan insanın hata yapma olasılığı daha düşüktür. Ona göre; iyinin yaptığı iş her daim övülür. İyinin değerini daha iyi anlamak için kötünün varlığı gereklidir. Kötünün varlığı ile iyinin değeri ortaya çıkar. İyi olan daima iyilik istediğinden içinde fesat, kin vb. ruhani durumları içinde barındırmaz ve yaptığı işlerde başarılı olur. Daima ilerisini düşünür. Kötü ise sadece bu günkü menfaatini düşündüğü için yarın kaygılı bir durumda kalabilir. Daima iyilik yapan bugün karşılığını göremese de bir gün elbet bunun karşılığını görecektir. Kötü ise bu gün cezasını çekmese de bir gün mutlaka cezasını çekecektir. Bu yüzdendir ki iyilik insana daima fayda sağlar iken; kötülük hiçbir zaman insana fayda sağlamamaktadır.¹⁹⁹

Görüldüğü üzere doğuştan iyi vasıflara sahip olanın özünde bir değişiklik olmaz iken kötü vasıflara sahip olanın tabiatında değişikliklerin olduğunu ve bu sebeple de iyi olanın insana hem bugün hem de yarın hiçbir zararı dokunmazken kötü olanın bugün faydalı gibi görünse de yarın zararının dokunacağı söylenebilir.²⁰⁰

Eserdeki iyinin doğasının değişken olmaması ile kötünün doğasının değişken olmasına ilişkin benzer düşüncelerin, Farabi ve İbn Sina gibi filozoflarda da bahsi geçen mevzular olduğunu görebiliyoruz. İslam felsefesi Meşşai gelenekte Tanrı mutlak iyi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple doğasında hiçbir değişiklik söz konusu olmayacaktır. Bununla beraber ay altı âlem olarak nitelendirilen âlem oluş ve bozuluşa sahip olduğundan, kötülük olarak nitelendirilebilecek durumlar ortaya çıkabilecektir. İbn Sina kötülüğü yokluk ile eş tutarak; kötülüğü bir şeyin kendisinde doğasına ait bir yetkinliğin bulunmaması olarak ifade eder. Kötülük tabiatı itibariyle asli bir durum değil arazi bir durum; maddi hayata ilişkin bir yansımanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında *Kutadgu Bilig*'deki kötülük kavramı ile İslam Felsefesindeki maddi unsurlara bağlanan kötülük arasında bir bağ kurulabilir.²⁰¹

¹⁹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.237; b.903-913, 239; b.914-916.

²⁰⁰ Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.75.

²⁰¹ Farabi, *El-Medinetül Fazıla*, s.28-30; *İbni Sina, Kitabı, Ş Şifa/Metafizik II*, s.160-169; Hüseyin Atay, *Farabi' ve İbni Sina'ya Göre Yaratma*, Kültür Bakanlığı Yay., 1.Baskı, Ankara, 2001., s.53; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.75-76; Akyol; *Farabi ve İbni Sina'ya göre Mead Meselesi*; s.132-134.

Yusuf Has Hacib, kendini iyi yetiştirip geliştiren ve daima iyi olanı yapmaya çalışan insana malın kendiliğinden geleceğini söyler. Buna göre; iyi vasıflara sahip olan insanda, mal mülk kaygısı olmamalıdır. İyi insandan beklenen şey; maldan öte iyi huya sahip olmasıdır. İyi huya sahip olan insanda ise bunları elde edebilecek kapasite mevcuttur.²⁰² Ona göre; insan sağlığı yerinde iken her şeyi iyilikle karşılamalı, mal ve serveti varken bunları dağıtıp yedirip, içirmelidir.²⁰³ Fakat bu yapılırken belli ölçü çerçevesinde yapılmalıdır. İnsan savurgan olursa yarın kendisi de aç duruma düşebilir. Bu noktada Kuran'dan bir ayeti hatırlatacak olursak: “Mallarınızı Allah yolunda harcayın, kendi elleriniz ile kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin, doğrusu Allah iyilik edenleri sever”²⁰⁴ ayetiyle Yusuf Has Hacib'in bu beyitleri arasında bir benzerliğin olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka ifade ile insan cimrilik yapmadan Allah yolunda malını ve servetini harcamalı; fakat bunu yaparken de ölçüsüzce davranmamalıdır.

Görüldüğü üzere Kutadgu Bilig'de iyi kavramı önemli bir yere sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde de ifade edildiği gibi insan, hayatında iyi ve doğru olana yönelir ve davranışlarını bu doğrultuda gerçekleştirirse hem bireysel hem de toplumsal açıdan istenilir bir davranışı ortaya koymuş olacaktır. Bu da onun yaşamındaki hayat gayesine ulaşmasına olanak tanıyacaktır. Bunun tersi durumunda ise istenmeyen durumlarla karşı karşıya kalabilecektir.

Yusuf Has Hacib'in eserinde iyi kavramı kadar bu kavramın zıddı olan kötü kavramına da değindiğini görebiliriz. Onun bu konu üzerindeki fikirlerine geçmeden önce kavram hakkında kısa bir bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Buna göre; kötü kavramı, iyinin karşıtı olarak; bir hedefe uygun olmayan, eksik ve kusurlu olan, korku ve kaygı duyguları uyandırıp, tedirginlik veren, kınamanın, ayıplamanın konusu olan her şey olarak tanımlanabilir.²⁰⁵ Ahlaki açıdan iyi olanın karşısında yer alan doğru ve kabul edilebilir olmayan şey olarak ta tanımlanmaktadır.²⁰⁶ Kötü kavramı İslam düşüncesinde *Şer* kavramına karşılık gelmektedir. Buna göre sözlükte “kötü olmak,

²⁰² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.301; b.1305-1307.

²⁰³ Hacib, *a,g,e*, s.309; b.1368.

²⁰⁴ Kur'an-ı Kerim, *Bakara Suresi*, 195. Ayet

²⁰⁵ Akarsu, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, s.120; Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s.574.

²⁰⁶ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s.574.

kötülüğe meyletmek, kötülük yapmak” ve “kötü, en kötü, çirkin, zararlı” gibi anlamlara gelen bir masdar-isim olan şerr, hayrın karşıtıdır. Kelimeye terim olarak “kimsenin hoşlanmayıp yüz çevirdiği zararlı ve kötü şey; zararlı şeylerin yayılması; bir şeyin kendi tabiatıyla örtüşmemesi”²⁰⁷ gibi manalar verilmiştir.

Kutadgu Bilig'de ise kötülük kavramına baktığımızda onun ateş kavramı ile eş tutulduğu görülebilir. Buna göre eserde; ateşin doğası itibariyle yakıcı bir özelliğe sahip olduğu, temas ettiği yeri yakacağı ve ateşin yolundan geçebilecek bir geçit bulunmadığı ifade edilmektedir. Buradan hareketle kötülüğünde ateş gibi insanı yakacağı sonucuna ulaşılabilir. Eserde aynı düşünce doğrultusunda kötülüğün bir yılanla benzetildiğini ve dikkat edilmediği takdirde insanı sokacağı belirtilmektedir.²⁰⁸ Ateş gibi yılanın da doğası itibariyle insana zarar veren bir özelliği olduğu düşünüldüğünde insanın yapacağı yanlış davranışlar neticesinde istemediği sonuçlarla karşı karşıya kalması muhtemel olacaktır.

Kitabın müellifine göre kötü, değersiz bir şeydir. Ona göre; kötüyü değersiz kılan her işin ve o işi yapanın da değersiz olacağı muhakkaktır. Nihayetinde bir işe kötülük bulaşmışsa o iş değersiz olacaktır. Değersiz olan işe ise kimse bakmaz ve ona değer vermez. Değerli olanı ise herkes önemseyeceğinden ona değer verir ve onu en başköşeye oturturlar.²⁰⁹ Yusuf Has Hacib'e göre; kötü bir tabiata sahip olmak, inatçı ve yalancı olmak, insana faydadan çok zarar getirmektedir. Kişi doğası itibariyle kaba ve inatçı bir tavra sahip olursa işi gücü ters gidecektir. Yalan söyleyerek bir unvan elde ettiyse daima bu kötü şöhretle anılacaktır.²¹⁰ Tanrı'nın kötü tabiat verdiği kişilerince eziyet içinde hayatını sürdüreceği söylenmektedir.

Böyle bir doğaya sahip olan bir Bey'in dahi işlerinin düzgün gitmeyeceği vurgulanır ve hayatında sevinç yüzü göremeden keder içinde hayatını geçireceği ifade edilir. Aynı zamanda böyle bir doğaya sahip olan bir Bey'in yaptığı kötü fiiller sonucunda kötülükler çoğalıp güçlenirken; iyi fiiller yıpranmaya başlayacaktır. Bu noktada kötü fiillerden uzaklaşılması gerektiği, uzaklaşmadığı sürece adının kötüye

²⁰⁷ Yusuf Şevki Yavuz, *Şer., mad., İ.A., T.D.V.*, c.38, İstanbul, 2010, s.539.

²⁰⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.131; b.249, 299; b.1297.

²⁰⁹ Hacib, *a.g.e.*, s.235; b.901-902.

²¹⁰ Hacib, *a.g.e.*, s.355; b.1667-1668, 357; b.1669-1671.

çıkacağı bunun içinde kötü fiilleri zapt edip onların ortaya çıkmasına müsaade edilmemesi gerektiği vurgulanır. Ayrıca Yusuf Has Hacib kötülüğü bu noktada zehre benzeterek, o zehrin içilmemesi gerektiğini; o zehrin içilmesi durumunda ise insanın hayatının tehlikeye gireceğini dile getirmektedir.²¹¹

Eserde kötü ile iyi arasındaki münasebete bakıldığında onların hiçbir zaman anlaşamayacağı dile getirilir. İkisi arasında bir uyuşma olmadığı için kötü iyiye katılmaz ve ondan kaçmayı tercih eder.²¹² Görüldüğü üzere ikisinin de tabiatının farklı olması birbiriyle olan münasebetlerini doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte iyi ile kötünün değerini anlayabilmek içinde her ikisinin varlığına ihtiyaç olduğu düşünülebilir. Buna göre kötünün bulunmadığını düşünülecek olunursa iyinin değeri anlaşılamayacağı; iyinin bulunmadığı yerde de kötünün ne olduğunun bilinemeyeceği söylenebilir. Kötünün doğası itibariyle iyiyle mücadele içinde olması ve bu mücadelede de daima zayıf taraf olarak kalması, onun her yerde doğasına uygun davranarak iyinin gününü karartmak için davranışlarda bulunması onun tabiatını bize doğal bir şekilde gösterdiğini söyleyebiliriz.²¹³

Kötülüğün hiçbir zaman fayda sağlamayacağı bir başka önemli tespittir. Bugün yarar sağladığı düşünülen kötü bir fiilin eninde sonunda insana zarar vereceği söylenir. Bununla beraber kısmi huzurlu bir nefsi durumda da olsa yaptığı kötü fiilin pişmanlığını insanın er geç duyacağı ve bunun azabını yaşayacağı belirtilmektedir.²¹⁴ Ona göre; kötü olan hiçbir zaman övülmez. Çünkü onun insanlara yarardan çok zararı dokunmaktadır. Bu sebeple insanlar ondan uzak durmaya çalışır onu arzulamazlar. Küstahlık, kabalık, aksilik gibi toplumca haz edilmeyen davranışların kötülere ait temel davranışlar olduğu dile getirilmektedir. Aynı zamanda kötülüğün bela, zahmet, eziyet, pişmanlık, keder gibi karşılıklara tekabül ettiği de söylenmektedir.²¹⁵ Görüldüğü üzere kötülüğün tabiatı itibariyle birçok olumsuz niteliği üzerinde taşıdığı, insana yarardan çok zarar getirdiği ve kötü fiilleri yapan kişinin eninde sonunda bunun olumsuz yönleri ile karşı karşıya kalacağını söyleyebiliriz.

²¹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.405; b.1983-1984, 881; b.5226-5228.

²¹² Hacib, *a.g.e.*, s.443; b.2249, 885; b.5256.

²¹³ Hacib, *a.g.e.*, s.237; b.910-911.

²¹⁴ Hacib, *a.g.e.*, s.239; b.916-918; Numan Külekçi, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig'ten Seçmeler*, Toker Yay., 3.Baskı, İstanbul, 2005, s.89.

²¹⁵ Hacib, *a.g.e.*, s.241; b.930-932.

Eserde kötünün insanda iki türlü bulunacağına dikkat çekilmektedir. Fakat bunların her ikisi de aynı derece de kötü olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bunlardan bir tanesi doğuştan kötüdür ki, bu insanın üzerine bulaşmış olan kir ölünceye kadar onunla beraber var olur ve temizlenmez. İkincisi ise taklit yoluyla kötüdür. Taklit yolu ile kötü olanın durumu doğuştan kötü olana göre biraz farklıdır. Buna göre taklit yolu ile kötü olanın iyi bir arkadaş seçimi ile iyi yola gireceği söylenir. Fakat doğuştan kötü olan için böyle bir imkân söz konusu olmamaktadır. Buna karşın taklit yolu ile kötü olan birinin iyi ve doğru nitelikleri kendinde barındıran bir insan ile düşüp kalkması sonucu kendisinin de iyi yola girip kendini düzeltebileceği belirtilmektedir. Ayrıca böyle bir kişinin iyi bir kişi ile karşılaşmasının kendisinin doğru yola ulaşmasında bir meşale gibi olacağı söylenir. Bu noktada seçilen arkadaşın bu hayatta ne kadar önemli bir yere sahip olduğu da önem kazanmaktadır. Buna göre iyi kişilerle arkadaşlık eden iyi yola, kötü kişilerle arkadaşlık edenin de kötü yola gireceği ifade edilebilir. Buradan hareketle iyi kimselerle arkadaşlık eden kötü vasıflara sahip kişilerin zorunlu olarak iyi hareket etmek durumunda kalacağı; kötü ile arkadaşlık eden kötü karakterli kişilerinde kötü hareket etmek zorunda kalacağı söylenebilir.²¹⁶

Kutadgu Bilig’de, insanın kötü fiillerden uzak durarak iyi olana yönelmesi mümkün kılınmaktadır. İnsan, kötü fiillerden kurtulmak için ondan uzak durmalı, onunla birlikte olmamalı hatta onun etrafında bile bulunmamalıdır. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kötü olan; ateş gibi insanı yakar, yılan gibi insanı sokar. Eserde küstah olan kişilere uyulmaması gerektiği, fesattan kaçınılması, uygunsuz ve yakışsız şeylerle kötü fiillerin yapılmaması gerektiği söylenmektedir. Ayrıca rehavete kapılıp zaman boşa harcanırsa ve içki içme fiili hayata dâhil edilirse bu iki davranış sebebiyle kişinin iyi bir yola giremeyeceği belirtilmektedir.²¹⁷ Bu sebeple ki insanın hem bu dünya için hem de öbür dünyayı kazanabilmek adına daima iyi olanı tercih etmesi; kötü olandansa uzak durması onun için zorunluluk arz etmektedir. Ona göre, insan Tanrı’nın karşısına tertemiz bir şekilde çıkmak istiyorsa doğru olandan ayrılmamalı, kötü olana katılmamalıdır. O, kötü karakterlerle birlikte olan insanın güneşinin kararacağını ve artık etrafı aydınlatamayacağını; bu nedenle de daima karanlığa mahkûm ve hüsrana

²¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.231; b.875, 233; b.876-890; Mehmet Akgün; *Kutadgu Bilig’de Ahlak*, s.107-108.

²¹⁷ Hacib, *a.g.e*, s.877; b.5206-5208.

uğramış bir şekilde hayatını sürdüreceğini ifade eder.²¹⁸Yusuf Has Hacib; kötülük yapan kişinin daima kötülük bulacağını; her kim kötülük ederse kendine edeceğini ve yaptığı kötülüğün karşılığı ise yine kötülük olacağını belirtir. Bu sebeple kişi özgür iradesi ile dilerse kötülük yapabilecektir. Fakat bunun karşılığının ise kendisine çok acı şekilde döneceği ifade edilmektedir.²¹⁹

Yusuf Has Hacib'in genel itibariyle bakıldığında iyi ve kötü olanın doğasına ilişkin genel bir çerçeve çizdiği ve bu çizilen çerçevede insanların nelerin yapıp neleri yapmayarak iyi ve kötü olanı elde edebileceklerini söylediğini görebiliriz. Fakat çizilen bu çerçeve çizgisinde de yapılacak davranışların doğruluğu ve yanlışlığı hakkında bir bilgiye sahip olunması gerekmektedir. Bu sebeple eserdeki doğru ve yanlış olana ilişkin görüşleri açıklamayı uygun buluyoruz.

1.2.2. Doğruluk Anlayışı:

Doğruluk kavramı; hem epistemolojik açıdan hem de etik açıdan önemli bir yere sahiptir. Biz konumuz itibari ile ahlaksal açıdan doğruluk kavramını Kutadgu Bilig içinde değerlendirmeye çalışacağız. Lakin kavramın daha iyi anlaşılabilmesi açısından iyi kavramında olduğu gibi doğru kavramı hakkında da kısaca bilgi vermenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

Doğruluk kavramı, kelime anlamı itibariyle; ileri sürülen yargı, önerme, inanç ya da kanaatin gerçeğe uygun olması, verilen bir olguyla uyuşması olarak ifade edilmektedir. Yani düşüncenin kendi kendisi ile uyum içinde olması, herhangi bir çelişkiyi içinde barındırmaması anlamına gelmektedir.²²⁰ İslam felsefesi açısından kelimeyi tahlil ettiğimizde “sıdk” kelimesine karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Sıdk kelimesi ise eski sözlüklerde “vakıaya uygun hüküm ifade eden söz, yalanın karşıtı” diye tanımlanmakta; diğer İslami kaynaklarda ise hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgiyi ortaya koymak, dürüst, güvenilir ve sözünün eri olmak manalarında mastar; hakikati söyleyen, gerçeğe uygun söz, doğruluk, güvenilirlik, dürüstlük anlamlarında ise isim olarak kullanılmaktadır. Ahlaki bir terim olarak düşünüldüğünde de niyetinde

²¹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.921; b.5510-5511.

²¹⁹ Hacib, *a,g,e*, s.1033; b.6263-6264.

²²⁰ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s.58; Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, s.282.

dürüst olan, söz ve davranışlarında gerçeğe uygun hareket eden anlamında kullanıldığı söylenebilir.²²¹

Doğruluk kavramının kelime anlamından hareketle hem felsefi sahada hem de dini ve ahlaki sahalarda önemli bir yere sahip olduğunu belirtebiliriz. İnsanların sosyal hayat içerisinde birbirleriyle olan ilişkilerinde doğruluk erdemini esas alarak eylemlerini hem bireysel hem de toplumsal zeminde buna göre belirlediklerini söyleyebiliriz. Düşünce tarihi açısından da konuya baktığımızda birçok filozofun bu konuya eğildiğini ve doğruluk erdeminin hem bireysel hem de toplumsal zeminde ne kadar önemli olduğu hususunda görüşlerini ifade ettiklerini belirtebiliriz. Örneğin İlkçağın önemli Yunanlı düşünürü Platon, *Devlet* adlı eserinde doğruluk erdemi üzerinde uzunca durmakta ve nihayetinde doğruluğun insanın iç eylemleri ile uyuşup, dış eylemleri ile uyuşmadığını dile getirmektedir. Diğer önemli bir düşünür olan Aristoteles'te ahlaki açıdan insanlar arasında gerçek manada kurulan dostlukların doğruluk ve dürüstlük üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir.²²²

Kutadgu Bilig'de ise bu kavramın, önemli bir yere sahip olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Eserde doğruluğun manası ve onun mahiyetine ilişkin niteliklerin ne olduğunu vezir Ay-Toldı ile hükümdar Küntoğdı'nın karşılıklı konuşmalarına bakarak öğrenebiliyoruz. Buna göre; Ay-Toldı hükümdara doğruluğun ne olduğunu, insanın gününü nasıl aydınlattığını ve onun aslının ne olduğu gibi soruları hükümdara yönelttiğini görüyoruz. Bu sorulara cevaben hükümdarın; "Hangi insanın düşündüğü ile söylediği örtüşüyorsa yani birbiri ile aynı anlamda ise o doğru insandır" ifadelerini kullandığını görebiliyoruz. Yusuf Has Hacib'in bu noktada doğru insanın; içinin dışı gibi, dışının da içi gibi olduğunu yani içi dışı bir olduğunu ifade ettiğini söyleyebiliyoruz. Ona göre; doğru insan, kimseye mahcup olmadan dolaşabilir. İnsan doğru olduğu sürece mutluluğu kazanabilir. Her yerde insana rastlamak mümkündür; lakin doğru, dürüst insana rastlamak hiç de kolay değildir. İnsanlar arasında değerli olan da doğru, dürüst ve güvenilir kişilerdir.²²³ Buradan hareketle kitabın müellifinin, insanın aklını kullanarak doğru eylemi yapabileceği kanaatinde olduğunu belirtebiliriz. Bununla

²²¹ Mustafa Çağrı, *Sıdk mad. İ.A.*, T.D.V., c.37, s.98.

²²² Eflatun(Platon), *Devlet*, s.121., pn:443d; Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, Çev: Saffet Babür, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s.179-1239b.; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.81.

²²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.229; b.860-863, 231; b.864-869.

birlikte burada dikkati çeken bir hususta; içi ve dışı bir olan insanın hem aklını hem de gönlünü aynı doğrultuda kullanıldığı ölçüde doğru yola ulaşacağı ve mutluluğu elde edebileceği görüşüdür. Eserde, ayrıca aklın önemli bir yere sahip olmakla birlikte tek başına yaptığı tercihlerde yanlış olanı seçme olasılığı olduğu ve bu noktada gönlün akli doğru yola sevk ederek doğru kararlar vermesinde belirleyici bir rol üstlendiği de söylenebilir.²²⁴

Eserde, insanın hayatında daima doğru olması ve dürüstlükten ödün vermemesi durumunda mutluluğu elde edebileceğine kanaat getirilir. Hareketi doğru olan insanın hem bu dünyayı hem de öbür dünyayı kazanacağı belirtilir. Ona göre insan, gününün mutlu geçmesini istiyorsa çareyi doğrulukta aramalıdır. O, asıl zenginliğin doğrulukta olduğunu söyler. Ona göre; doğru yoldan şaşmayan kişi, diğer insanlara lider olabilir. Bu sebeple ki kişi daima akıllı, tavrı ve davranışları doğru olursa hem bu dünyada hem de öbür dünyada saadete kavuşur ve güneş gibi etrafına ışık saçar.²²⁵ Eserde doğruluğun insana bir sermaye olduğu dile getirilmektedir. Tüm yapılan iyilikler ise bu sermayeden elde edilen kar olarak belirtilmektedir. Yusuf Has Hacib'e göre; elde edilen bu kar ile kişi sonsuz tadı bulmuş olacaktır. O, insanın doğru olduğu sürece her gününün iyi olacağı ve dolayısıyla da sonsuz mutluluğu elde edeceği kanaatindedir. Bu sözü kendine ölçü alan, düşüncesi ve sözleri doğru, hareketi güvenilir olan mutluluğu yakalayacaktır ve bütün dünya nimetleri onun önüne gelecektir. Bunun için insan, saadete kavuşup kutlu ve mutlu bir ömür sürmek için daima doğru hareket etmek zorundadır.²²⁶

Yusuf Has Hacib'e göre insan; aklını kullandığı sürece kötü fiillere yönelmez. Bununla birlikte insan bilgiye de sahip olursa doğru ve dürüst hareket ederek yanlış olandan uzaklaşmış olur. Nasıl ki ok düzgün olmazsa doğru gitmeyeceği gibi, insan da doğru hareket etmezse doğru yoldan gidemez ve başkalarının esareti altına girer. Bunun içindir ki insan daima doğruluk için çalışmalıdır. Çünkü doğruluktan daha iyi bir şey yoktur.²²⁷ İnsan daima doğruluğu kendine ölçü olarak tüm eylemlerinde doğru ve dürüst davranmalıdır. Bu manada insan kendini daima gözetim altında tutmalı eylemlerini yaparken gönlü ve dili dürüst olmalı, yalana yanlışla kaçmamalı ve sözünü kısa

²²⁴ Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.81.

²²⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.297; b.1289-1290, 299; b.1291-1294.

²²⁶ Hacib, *a,g,e*, s.515; b.2756, 517; b.2757-2760.

²²⁷ Hacib, *a,g,e*, s.515; b.2896, 517; b.2897-2899.

tutmalıdır. Böyle olduğu sürece tüm işleri yoluna girecek ve iyi insanlarla arkadaşlık kuracaktır. İnsan kendisine sorulan her soruya doğru cevap vermelidir ki hem doğru olanı yapmış olsun hem de diğer insanların güvenini kazanabilsin. Ayrıca Yusuf Has Hacib'e göre insan, sözünün her daim geçerli ve güvenilir olmasını istiyorsa sorulan her soruya doğru ve dürüst cevap verebilmelidir.²²⁸

Eserde, doğruluk üzerine kurulan hükümlerliliğin ömrünün de uzun olacağı söylenmektedir. Bilge kişilerin sözüne daima kulak verilmesi öğütlenirken, Beyliğin temelini sağlam olması için doğruluk temelli bir hükümlerlilik kurulması gerektiğine işaret edilmektedir. Öteki dünyayı elde etmek için de doğruluk yolundan ayrılmamak gerektiğine kanaat getirilir.²²⁹ İnsanın, doğru olduğu sürece tüm dileklerine kavuşacağı ve doğru olan kişinin de Tanrı'nın sevgisini kazanacağı söylenir. Ayrıca hükmeden insanın halktan yanlış yapan insanlara kızıp; doğru olandan ayrılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Doğruluk sayesinde gök yerinde dururken; yer sabit olduğundan dolayı üzerinde ot ve ekin bitmektedir. Bu nedenle insan sağa sola meyletmeden doğru durmalı ve gönlünü dürüst tutmalıdır. İnsan bunu başarabilirse hem bu dünyada hem de öbür dünya da doğruluğa kavuşacaktır.²³⁰

Yusuf Has Hacib'e göre; doğru söz serttir ve insanın gönlünü incitebilir. Lakin doğruluğun manasını insan kavrar ve içine sindirebilirse yararı onun için tatlı olur. İnsana başka bir insan sert bir söz söyler ise o insana kızmamak gerekir. Doğru söz acıdır. Bunu hazmedebilen insan bunun yararını görür ve bu ise o kişiye zevk verecektir. Doğru söz gönle acı ve sertte gelse o daima doğrudur.²³¹ Eserde ömrünü kötü işlerle sürdürmeyip dürüst olan ve doğruluk yolundan ayrılmayanın tüm dilek ve isteklerine kavuşacağı söylenir. Buna karşılık insan doğru yoldan sapar, dürüst olmaz ve onun sözü tam olmaz ise yalancı vafına bürüneceği ve bu tür kişilerin de küstah olacağı belirtilir. Bu sebepten ötürü insanın, bu tür durumlara düşmemek için daima iyi hareket etmesi, doğru olanı yapması, tatlı dilli güler yüzlü, cömert, alçak gönüllü, başkalarının ayıbını örtüp, insanları yedirip içirmesi, nefesine daima hâkim olması gerektiği söylenir.²³² Buradan hareketle de, insanın iyi ve doğru olana ilişkin tüm eylemlerini

²²⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.705; b.4052-4053,707; b.4060,741; b.4300.

²²⁹ Hacib, *a,g,e*, s.873; b.5170-5173.

²³⁰ Hacib, *a,g,e*, s.933; b.5597-5601.

²³¹ Hacib, *a,g,e*, s.961; b.5774-5778.

²³² Hacib, *a,g,e*, s.1009; b.6087-6097.

doğru bir Şekilde yapması durumunda, yukarıda sayılan tüm olumlu niteliklere kendiliğinden sahip olacağını söyleyebiliriz.

Eserde, doğru kavramı gibi zıt anlamlısı olan yanlış kavramı paralelinde doğru olmayan kavramına da değinildiğini görebiliriz. Yanlış kavramının bilindiği üzere; doğru olmayan, dŐnme kanunlarına uymayan ve zihinsel olarak tasarlanan, dŐnlen Şey ile uyuŐmayan anlamlarına karşılık geldiğini belirtebiliriz.²³³ Yusuf Has Hacib'in yanlış kavramını doğru olmayan anlamında; doğru söz söylemeyen, doğru davranışlarda bulunmayan, sözünde durmayan, dürüst davranmayan manalarında kullandığını söyleyebiliriz.

Yusuf Has Hacib'e göre; insanı kötü fiillere götüren sebeplerden biri yalandır. Eserde bu hususla ilgili olarak kişiyi kötü eylemlere götürecek Şeylerin; yalan söylemek, verilen sözden dönmek, iÇkiye düşkün olmak, inatÇı olmak, kaba huylu, boŐbođaz, hiddetli ve öfkeli olmak gibi olumsuz nitelikler olduğu söylenir. Bu Şeyler kişi de toplanır ise kişi mutluluğu asla elde edemez ve yaptığı davranışlarında istikrarı bulunmaz.²³⁴ Grldğu üzere kötü tabiata sahip olan insanların temel özelliklerinin başında yanlış davranışlara sahip olması gelmektedir. Buna ilişkin görüşleri eser iÇerisinde görmemiz mümkündür. Eserin bir başka beyitinde; hükümdar ile Ay-Toldı arasında geÇen konuşmada hükümdarın hoŐlanmadıđı zellikleri Ay-Toldı'ya sıraladığı görülmektedir. Buna göre; Hükümdarın beğenmediği Şeylerden biri yalandır. Sonrasında zulüm edenler, tabiatı olgun olmayan kişiler, aceleci ve gözü doymaz olan kimseler, her işte hiddetli davrananlar, iÇkiye düşkün olan ve Őalıp Őırpan kişilerin insana hiÇbir faydası olmayacağını aksine zarar olacağını söylemektedir.²³⁵ Bir başka beyitte ise insana faydası dokunmayan ve onu zarara götüren Ő Şeyin olduğu belirtilir. Bunlar; kötü doğalı olmak, inatÇı olmak ve yalan söylemektir.²³⁶ Grldğu zere Yusuf Has Hacib birÇok beyitte aynı hususlara değinerek yanlış davranışlara sahip olma üzerinde durmaktadır.

²³³ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, s.195.

²³⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.143; b.337-344.

²³⁵ Hacib, *a,g,e*, s.227; b.846-851.

²³⁶ Hacib, *a,g,e*, s.355; b.1668.

Yusuf Has Hacib'e göre; insan ağızından çıkan her söze dikkat etmek zorundadır. Dilinden yalan söz çıkan insanın itibarı düşer.²³⁷ Ayrıca insan yalan söyleyerek itibar kazanmışsa her daim bu itibar ile hatırlanacaktır.²³⁸ Ona göre; yalan söyleyen insanlar vefasız olurlar. Vefasız olan kişiler ise halka uygunsuz hal ve hareketlerde bulunur. Sözü yalan kişilerin yaptıkları hal, hareket, tavır ve davranışları cefadır. Cefaya sahip olan kişi ise hayvandır. Yalancı kişiden vefa beklenmez. Çünkü bu uzun yılların tecrübesi sonucu elde edilmiş bir kanaattir.²³⁹

Eserde; bir insanda kötü huy ve yalancılık var ise bu kişiliğe sahip olan insanlara iş verilmemesi gerektiği ifade edilir. Böyle tabiata sahip olan insanlardan uzak durulmalı, insan kendi yakınına bile yaklaştırmamalıdır.²⁴⁰ Bu tespit önemlidir. Çünkü hem geçmiş dönemler açısından hem de günümüz hayatı açısından bu tür kişiliğe sahip olan insanlarla yapılan her türlü paylaşımın insana zarar verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca hükümdarın sahip olması ve sahip olmaması gereken hususlar sıralanırken; sahip olması gereken davranışlardan birinin de yanlış işler yapmaması gerektiğini belirtmekte fayda olduğu kanaatindeyiz.

Buna göre; bir hükümdarın verdiği sözden dönmesi çok kötü bir davranıştır. Verdiği sözü yerine getirmeyen bir hükümdar asla büyüklük vasfına ulaşamaz. Yalan söyleyen ve öfkesi ile bir yönetim yolu benimseyen hükümdarı kimse istemez. Bu yüzden böyle bir hükümdarın olmaması gerekir. Ayrıca; yalancı, cimri ve yanlış işler yapan bir Bey de asla idareci vasfına ulaşip halkı yönetemez. Zaten insan yalan yanlış işler yapar ise asla mutlu olamaz. Yalancı olan insan kötüdür. Sözüne kimse güvenmez. Kötülerin kötüsü ise verdiği sözden dönen kişilerdir.²⁴¹

Yusuf Has Hacib'e göre insan; daima doğru olanı yapmalı, doğru ve dürüst hareket edip, yanlış olandan uzak durmalıdır. Eserin geneline bakıldığında yalan yanlış yapılan tüm işlerin sonunda insana büyük zarar vereceği bugün faydalı görünse de yarın zararının insana dokunacağı vurgulanmaktadır. Yanlış işler yapan insan hangi mevki ve makamda olursa olsun daima yaptığı işlerle anılacağı ve çevresinde de yaptığı işlere

²³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.303; b.1326.

²³⁸ Hacib, *a,g,e*, s.357; b.1671.

²³⁹ Hacib, *a,g,e*, s.413; b.2039-2042.

²⁴⁰ Hacib, *a,g,e*, s.479; b.2507-2509.

²⁴¹ Hacib, *a,g,e*, s.857; b.5072, 859;b.5073-5077.

göre insan bulacağı ifade edilmektedir. Kötü eylemler içerisinde en kötü olan fiilin verilen sözü yerine getirmemek olduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle insanın yerine getiremeyeceği sözü vermemesi gerektiği sonucuna rahatlıkla ulaşabiliriz. Şayet söz verildi ise de o sözün bir an önce yerine getirilmesi için çalışılması gerekmektedir. Yoksa tüm insanların gözünde fiili yapan kişinin değeri düşecektir.

Bu noktaya İslam filozoflarının da değindiği söylenebilir. İslam filozoflarından Zekeriya er-Razi yalan kavramını açıklarken hevanın sebep olduğu normal olmayan durumlardan biri olarak belirtmektedir. Zekeriya er-Razi; tüm hayatı süresince yalan söyleyerek elde ettiği hazzın hayatında bir defaya mahsus dahi olsa, insanların onun tüm yaptığı yanlış davranışları ayıpları, utanç verici şeyleri ortaya koyduklarında, onu rezil ve hakir gördüklerinde, ona olan tüm güven duyguları azaldığında duyacağı utanç ve üzüntüye denk olmayacağını söylemektedir. Fakat bu tüm rezil, yalan yanlış, alçaklıkta son noktaya gelmemiş olan insanlar için geçerlidir. Rezil ve yanlış işlerde sınırları zorlayan kimseleri ise insan olarak görmemektedir.²⁴²

Genel olarak bakıldığında Yusuf Has Hacib, doğru olan davranışları önceleyip; yanlış davranışlardan uzak durulması gerektiğini söylemektedir. Toplumsal hayatta insan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde de doğru davranışların ölçü alınması gerektiği ve bu çerçevede de doğru eylemler yapılarak insanların mutluluğu elde edebileceği fikri yansıtılmaya çalışılmaktadır. Bu noktada ise mutluluğun kazanılmasını ayrı bir başlık altında değerlendirmeye çalışacağız.

1.2.3. Kut-Mutluluk Anlayışı:

İnsan davranışlarının temel amacının mutluluğa ulaşmak olduğu söylenir. Bu hedef doğrultusunda insanın hem hayatına anlam kazandırmaya çalıştığı hem de diğer insanlarla belli ilkeler doğrultusunda ilişkiler kurduğu gözlenir. Bu amaca uygun fikirlerin dini ve felsefi saha da tartışma konusu olduğu ve bu tartışmalar sonucunda insanın iyi olanı seçerek kötü olandan uzak durması gerektiği fikri ortaya çıkmaktadır. Bu görüş çerçevesinde de insanın daima iyi ve güzel olanı seçerek eylemlerini bunun

²⁴² Ebu Bekir Zekeriya er-Razi, *Ruh Sağlığı*, Çev.: Hüseyin Karaman, İz Yay., İstanbul, 2005, s. 97, 98; Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s.111.

üzerine yapması ve başka insanlara zarar vermeden varlığını sürdürmesi gerektiği ifade edilir.²⁴³

Kut kavramı Türk dilinin en eski ve en yaygın kültür kavramlarından biri olup siyasi iktidar kavramına eş olarak kullanılmaktadır.²⁴⁴ Özellikle *Kutadgu Bilig*'de bu kavram ile ilgili metinlere bakıldığında çeşitli manalara gelecek şekilde kullanıldığı görülebilir. Buna göre; talihlilik, saadet, cesaret, ikbal, siyasi hâkimiyet gücü, devlet idaresi gibi anlamları içerdiği söylenmektedir.²⁴⁵ Bununla birlikte Kut kavramının daha belirleyici olarak mutluluk kavramına karşılık geldiğini görebiliyoruz. Buna göre; “Bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan doğruya kanundur; Ay-Toldı ise mutluluktur.”²⁴⁶, “Kişiye mutluluk gelir, meşhur olur; yeni ay gibi büyür parlaklığı artar”²⁴⁷ ifadelerinde bu düşünceleri görmemiz mümkündür.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kut kavramının içerik bakımından geniş bir anlam zenginliğine sahip olduğunu görmekteyiz. *Kutadgu Bilig*'de “Ey Devletli hükümdar, Tanrı sana mutluluk verdi; adını bin kere zikrederek ona şükretmek gerekir” beyitinde Tanrı'nın hükümdara verdiği bu iyilik ile onun her daim Tanrı'ya şükranlarını sunması gerektiği ifade edilmekle birlikte Kut'un değerini arttırmanın da Tanrı olduğu söylenmektedir.²⁴⁸ Aynı şekilde; “Beni yarattın ve mutluluk içinde yükselttin; ben senin kusurlu, günahkâr ve asi bir kulunum.”²⁴⁹ “Bu zamana dek bana çok lütuf ve ihlanda bulundun; tüm arzularımı yerine getirdin, dünyanın en iyi nimetlerini verdin.”²⁵⁰ “Bütün arzu ve nimetlere tamamen ulaştım; ey iyi rabbim sen beni her bakımdan sevindirdin.”²⁵¹ “Tanrı kime inayet ve yardım ederse, o kişi her iki dünyada da mutlu olur”²⁵² beyitlerinde hükümdarın Tanrı'nın kendisini yaratıp onun mutluluğunu arttırdığı; buna karşın kendisinin her daim hata yapabilecek bir varlık olduğu ifade

²⁴³ Mevlüt Uyanık, *Bireysel Ahlak, Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak içinde*, ed.: Recep Kaymakcan, Mevlüt Uyanık, Dem Yay., İstanbul 2007, s.566. Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.15.

²⁴⁴ İbrahim Kasefoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, 16.Basım, İstanbul, Kasım,1997, s.249,250.

²⁴⁵ S. Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Yay, No:336, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul,1947., s.120; Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, s.103.

²⁴⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s. 145; b. 355.

²⁴⁷ Hacib, *a,g,e*, s.209; b.740.

²⁴⁸ Hacib, *a,g,e*, s. 109; b.109.

²⁴⁹ Hacib, *a,g,e*, s. 293; b.1258.

²⁵⁰ Hacib, *a,g,e*, s.293; b.1259.

²⁵¹ Hacib, *a,g,e*, s.293; b.1260.

²⁵² Hacib, *a,g,e*, s.295; b.1267.

edilmiştir. İnsanın doğru eylemi yaptığı sürece, Tanrı'nın da yardımı ile her türlü güçlüğü aşacağı, nihayetinde de mutluluğun elde edilebileceği söylenmektedir.²⁵³

Kutadgu Bilig'de "Kut" kavramının "saadet, mutluluk" gibi anlamlara karşılık geldiğini yukarıda ifade etmiştik. Buna paralel olarak "Kut" kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için onun Ay-Toldı karakteri ile bütünleştirilip anlatılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bundan dolayı Ay-Toldı karakterinin daha yakından incelenmesi "Kut" kavramının anlaşılması için gerekli görülmektedir. Eserde bu karakterle ilgili bölümlere bakıldığında öncelikli olarak onun şu kişisel özelliklere sahip olduğu görülebilir. Ay-Toldı; doğası sakin, akıllı, bilgili, zeki, iyi gönüllü, yüzü güzel, sözü yumuşak ve doğru, her türlü erdemi tamamen bilen, hiçbir zaman erdemi elden bırakmayan bir kişiliğe sahiptir.²⁵⁴ Ay-Toldı'nın bilgi ve erdem sahibi, zeki ve doğru sözlü bir karaktere sahip olması; onun mutluluğa her daim sahip olma imkânını kendinde bulunduracağı fikrini bizde uyandırmaktadır. Bu noktaya paralel olarak eserde Ay-Toldı'nın, tabiatının iyi olmasıyla her daim güzel şeylerin kendisiyle beraber olacağı; kötü şeylerin de kendisine uğramayacağı belirtilmektedir. Yani tabiatında bu özellikleri bulundurması onun "Kut'a" sahip olup; onu daimi bir şekilde kendinde bulundurması için ilk temel unsur görevi görmektedir. Ayrıca o bu hususta; insanların mutluluğu elde etmek için ona kafa tutmak yerine ona tabii olmaları gerektiği kanaatindedir. Bunu yapabildikleri sürece de huzurlu ve mutlu bir hayat sürebilme imkânına sahip olacaklardır.²⁵⁵

Eserde "Kut'un" elde edilebilmesi için kişide belli şartların bulunması gerektiği söylenir. Buna göre; kişi içkiden uzak durmalı ve nefesine her daim hâkim olmalı; bunu başarabildiği ölçüde kişinin mutluluğa ulaşamama gibi bir durumu söz konusu olamaz.²⁵⁶ Diğer bir şart ise insanın alçak gönüllü oluşudur. Beyitte; İnsanın alçak gönüllü olması durumunda mutluluğun onu bulacağı söylenir.²⁵⁷ Yine Kut'un güler yüzlü ve tatlı dilli insanı seveceği ve Kut'un ona geleceği bir başka beyitte ifade edilmektedir.²⁵⁸ Eserde insanın gerçek mutluluğa ulaşabilmesi için iyilik yapması, edep ve hayâ sahibi olması, doğruluktan ayrılmaması gerektiği vurgulanır. Bu üçünü

²⁵³ Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, s.82.

²⁵⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.161; b.465.

²⁵⁵ Hacib, *a,g,e*, s.197-199; b.673-682; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.39.

²⁵⁶ Hacib, *a,g,e*, s. 501; b.2649.

²⁵⁷ Hacib, *a,g,e*, s.475; b.2478.

²⁵⁸ Hacib, *a,g,e*, s.1009; b.6095.

başarabilen insanlar mutluluğu elde edebilirler. Yumuşak huylu olan ve iyilik yapan insanların her iki dünyada da mutlu olacakları; buna karşın edep ve hayâ yoksunu insanların dengesizce yaptığı hareketlerden dolayı kötü sonuçlarla karşı karşıya kalacakları ifade edilmektedir.²⁵⁹

Kut'a sahip olan bir insanın onu muhafaza etmesi ve onu yitirmemesi büyük bir önem taşımaktadır. Eserde; ‘‘İnsan tutabilirse, mutluluk kaçamaz kalır; eğer kaçarsa sıra sana tez gelmez’’²⁶⁰ denilmektedir. Aynı zamanda Kut'a sahip olanın onu çok iyi muhafaza etmesi gerektiği, bunu yapmadığı takdirde Kut'a sahip olmanın zorlaşacağı belirtilmektedir. Kut'a tekrar sahip olabilmek için doğru bir yola girip sabırla bu yolun üzerindeki engelleri aşmak gerektiği ve bu takdirde de ona ulaşabileceği ifade edilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi doğru yoldan ayrılmayan, iyilik yapan, edep ve hayâ sahibi, alçak gönüllü, merhametli, yumuşak dilli, saygılı davranışlara sahip olan bireyler için ‘‘Kut,'a’’ sahip olmanın kolaylaşacağını söyleyebiliriz. Bununla birlikte kişinin adaletten saparak kibir ve gururuna yenik düşüp; kötü davranışlarda bulunması durumunda bu kişiden Kut'un gideceği söylenmektedir. Bu hususla ilgili *Kutadgu Bilig*'deki şu beyitlere bakmamız doğru olacaktır: ‘‘Mutluluk gelir, tutmasını bilmezsen gider, mal verir; ama yemesini bilmezsen alır.’’²⁶¹, ‘‘ Kararsız mutluluğu bulursan çok sıkı tut; koruma altına almazsan, yine gideceğine şüphe etme.’’²⁶², ‘‘Mutluluğa ermiş kişinin ihtiyatlı olması, bütün yakışıksız işlerden uzak durması gerekir.’’²⁶³, ‘‘Kendisi temiz olmalı ve doğru yolda yürümeli; bunun bağı böyledir, bunu bilmeli’’²⁶⁴ beyitlerinde de görüldüğü gibi Kut'a sahip olan insanın onu çok iyi muhafaza etmesi, bunu başarabilmek içinde doğru vasıflara sahip olması gerektiği vurgulanır. Buna karşın yanlış davranışlara sahip olan ve doğru olmayan yolda yürüyen insandan ise Kut'un gideceği belirtilmektedir.

Kut kavramına karşılık gelen ‘‘Mutluluk’’ kavramı, genel itibariyle ahlak felsefesi özel itibariyle de İslam Ahlak Felsefesi içinde önemli bir yere sahiptir. İslam Felsefesi Meşşai geleneğin önemli savunucularının başında gelen Farabi de bu husus

²⁵⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.355; b.1659-1664.

²⁶⁰ Hacib, *a,g,e*, s.205; b.713.

²⁶¹ Hacib, *a,g,e*, s.207; b.724.

²⁶² Hacib, *a,g,e*, s.207; b.725.

²⁶³ Hacib, *a,g,e*, s.207; b.726.

²⁶⁴ Hacib, *a,g,e*, s.207; b.727.

üzerinde durmaktadır. Ona göre; Mutlu olmak için çaba harcayan herkes, ona ancak bir “yetkinlik”/kemal olmasından dolayı yönelir. Bunun sebebi de onun çok bilinen bir amaç olmasıdır. İnsanın istek duyduğu her yetkinlik ve her hedef ancak iyi/hayır olduğu için arzulanır. Bu sebeple mutluluğun kendiliğinden iyi olduğu söylenebilir.²⁶⁵ İyi şeyleri tercih etme konusunda bireyler farklı yönelimler gösterebilirler. Bazı insanlar iyiyi başka bir hedefe ulaşmak için araç olarak kullanırken; bazıları da iyiyi kendisinden dolayı yani özünden/kendinden dolayı tercih ederler. Bir başka deyişle bizatihi iyi olmasından dolayı tercih ederler. Örneğin; mutluluğun kendisi bizatihi iyi olarak düşünülebilirken; araç olan iyi mal, mülk edinmeyi; hem araç hem de hedef olan iyi de bilgi edinmeyi sağlamaktadır. Farabi ise gerçek mutluluğun bizatihi kendisi için istenen şeyler aracılığıyla elde edilebileceği kanaatindedir.²⁶⁶ Görüldüğü üzere Farabi, insanların mutluluğu elde edebilmek için iyi olanı kendine amaç edinmesi gerektiğini, bununla beraber iyi olanı yapmak için çaba sarf ederek hiçbir çıkar gözetmeden bizatihi kendisi için istenilen şeyler aracılığıyla doğru eylemi gerçekleştirerek nihai hedefe ulaşılabilirliğini söylemektedir.

Eserde dikkat çeken Kut’a ait bir başka nitelikte onun Ay’a benzetilmesidir. Buna göre;

“Ay-Toldı dedi ki: Adımı ve doğamı hâkimler aya benzetirler. Ay doğarken önce çok küçük doğar; sonra gün geçtikçe büyür ve yükselir. Büyüyüp dolunay haline gelince dünyaya ışık saçar, dünya halkı onun aydınlığından faydalanır. Ay büyüyüp tamamlanarak en yüksek noktaya çıkınca, yine eksilmeye başlar ve güzelliği gider.”²⁶⁷, “Parlaklığı azalır ve sonunda kaybolur; sonra küçük olarak doğar ve yine büyür. Benim de doğam bunun gibidir; bazen var bazen de yok olurum”²⁶⁸

Beyitlerinde de görüldüğü gibi Ay-Toldı karakteri ile Ay arasında bir ilişki kurulmaya çalışıldığı; Ay’ın doğasına özgü kâinattaki hareketleri, bu hareketler neticesinde aldığı şekiller ve çeşitli yansımalar Ay-Toldı karakterinin yapısına uygun bir şekilde anlatılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

²⁶⁵ Farabi, *Tenbih’i Ala Sebili Saade*, s.159.

²⁶⁶ Farabi, *a.g.e.*, s.159,160; *Kitabu’l-Mille* Çev.: Fatih Toktaş, *Divan Dergisi*, yıl:7, sayı:12, 2002/1, s.264; Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s.66; Akyol, *Kutadgu Bilig’de Ahlak ve Siyaset*, s.37,38.

²⁶⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.207; b.730-733.

²⁶⁸ Hacib, *a.g.e.*, s.209; b.734-735.

Görüldüğü üzere “Kut” kavramı eserde önemli bir yere sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Kut’a sahip olan insanın dolayısıyla mutluluğu da sahip olacağı belirtilmektedir. Buna karşın kuta sahip olmak ise kolay bir iş olarak görülmemektedir. Kut’a sahip olacak kişinin öncelikle alçak gönüllü olması gerekir. Bununla beraber tatlı dilli, güler yüzlü olup edep ve hayâ sahibi olması da gerekmektedir. Ayrıca insanın tüm işlerinde doğru davranışlardan ödün vermeyip insani değerlerinde iyi olanı önceleyerek eylemlerini gerçekleştirmesi de onun mutlu olabilmesinde önemli bir ölçüt olarak görülmektedir. Netice itibarıyla de bu niteliklere sahip olan insanın mutlu ve kutlu olacağı söylenmektedir.

1.3. Akıl ve Bilgi Sahibi Olma:

İnsanı insan yapan en önemli özelliğin akıl olduğu söylenebilir. Bu özelliği ile insan hem kendisine hem de çevresindeki varlıklara şekil verebilme gücüne sahiptir. Bunu yaparken de akli vasıtasıyla edindiği izlenimleri zihinsel bir süzgeçten geçirdikten sonra elde ettiği uyaranları davranış olarak ortaya koyar. Bununla beraber insanların edindiği bilgiler neticesinde zihinsel donanımını artırıp davranışlarını, hayat içerisinde daha bilinçli ve istenilir bir şekilde yapmaya başlar. Bu ise onun ayırıcı vasfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya’daki hiçbir varlıkta böyle bir özelliğin olmadığı söylenebilir. Bu sebeple ki düşünme, muhakeme etme, bilgi sahibi olma gibi süreçlerin bütününe içine alan akıl ve bilgi kavramları hem genel anlam da Ahlak Felsefesi hem de özelde İslam Ahlak Felsefesi üzerinde önemle durulan konuların başında gelmiştir.

Genel Felsefe içinde “Akıl ve Bilgi” kavramlarının önemli bir problematiğe sahip olduğu söylenebilir. Özellikle Bilgi Felsefesi’nde bu konu üzerinde detaylı olarak durulmaktadır. Bununla birlikte diğer tüm felsefi sorgulama alanlarında da akıl ve bilgi vurgusunun ön planda tutulduğu görülmektedir. Bilgi, varlık, ahlak ve siyasete ilişkin sahalarda bu sorgulamaları görebiliyoruz. Örneğin İlk Çağ felsefesinin önemli düşünürlerinden biri olan Sokrates, bilgi öğretisinde rasyonel(akılcı) bir öğretiyi savunarak akıl ile doğru bilginin elde edilebileceğini savunmuştur. Sokrates ile başlayan bu akılcı görüşün kendisinden sonra Platon ve Aristoteles ile sürdürüldüğünü söyleyebiliyoruz. Sokrates’in öğrencisi olan Platon, gerçek ve değişmez olanın duyular dünyasından bağımsız “İdealar Evreni’nde” var olduğu tezini ortaya koymuştur. Ona göre; idealar evreni duyularla değil ancak ve ancak akıl ile kavranabilmektedir.

Aristoteles ise bu konuda İdealar dünyasının ayrı bir yerde olmadığını, insan zihnine bağlı olarak şekilsiz maddeye şekil verdikleri sürece anlam kazanacaklarını ifade etmiştir. Ona göre hem Tanrı hem de akıl maddesiz bir form olarak mevcut olmaktadır. Buna göre o, bilginin de tümelin bilgisi olduğu ve akıl ile bilgiye ulaşılacağı kanaatindedir.²⁶⁹ İslam felsefesi açısından da bakıldığında, akıl ve bilgi kavramlarının önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Özellikle Ebu Bekir Zekeriya er-Razi, İbn Miskeveyh, Meşşai felsefenin kurucu filozofu Farabi ve İslam Felsefesine altın çağını yaşattığını söyleyebileceğimiz İbn Sina'nın, akıl kavramı üzerinde önemle durduklarını belirtebiliriz.

Bu filozoflardan Ebu Bekir Zekeriya er-Razi'ye göre akıl, Allah'ın insana vermiş olduğu en büyük ve en değerli hazinedir. İnsan akli aracılığıyla hayatını iyileştiren ve güzelleştiren şeylerin bilgisini elde ederek amaçlarına ulaşabilir. Ona göre insan, akli üst bir konumdan aşağı konumlara indirmemelidir. Bunun içinde insanın, nefsin heva ve heveslerinden uzak durması; akli hâkim ve tabi olunan bir konuma getirmesi gerektiğini söyler.²⁷⁰

İbn Miskeveyh de insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğin akıl olduğu kanaatindedir. Ona göre insan, düşünme gücü vasıtasıyla eylemlerini iradeli bir şekilde yerine getirmektedir.²⁷¹ Bununla beraber akıl hususundaki tespitlerin ahlaka ve siyasete ait yansımalarını Kutadgu Bilig'de de paralel bir kurguyla oluşturulmaya çalışılmıştır. Eski Yunan da olduğu gibi özellikle Meşşai geleneği takip eden Farabi ve İbn Sina'da da ontolojik, epistemolojik, kozmolojik ve ahlak ile bütünsel bir yapı içerisinde karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Kutadgu Bilig'de ise aklın daha çok ahlak ve siyaset açısından değerlendirildiğini görmekteyiz. Bu noktada Yusuf Has Hacib'in, insanın akli

²⁶⁹ Platon (Eflatun), Çev: Sabahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz, *Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 3.Basım, Ekim, 2001, s.199.(532a); Abdulkadir Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, Asa Kitabevi 1.Basım, Bursa 2001, s.102-105,120; Ahmet Cevizci, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, 3.Baskı, Bursa, 2001, s.134,135.

²⁷⁰ Ebu Bekir Razi, *et-Tıbbu'r-Ruhani, Resailu Felsefiyye(içinde)*,nşr. Paul Kraus, Beyrut, Daru'l-Afaki'l- Cedide, 1982, s.18-19; Hüseyin Karaman, *İslam Felsefesi Tarihi içinde. Dehriyyun ve Tabiiyyun Ekolleri*, ed: Bayram Ali Çetinkaya, Grafiker Yay., 1.Baskı, Ağustos, Ankara, 2012, s.70; Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Çev.: Kasım Turhan) Birleşik Yayıncılık, 5. Basım, İstanbul, 2000, s.139-140.

²⁷¹ Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, s. 240.

aracılığıyla hem ahlaki hem de siyasi açıdan en üstün konuma gelebileceği fikrine sahip olduğunu söyleyebiliriz.²⁷²

Yusuf Has Hacib'in, eseri *Kutadgu Bilig*'de akıl ve bilgi kavramlarına yoğun olarak değindiğini; bu kavramları kimi zaman birlikte kimi zamanda ayrı bir şekilde konu edindiğini söyleyebiliriz. Eserde öncelikli olarak akıl kavramına bakacak olursak; onun Ögdülmiş karakteri ile temsil edildiğini ve onunla özdeşleştiğini görmekteyiz. Ögdülmiş karakteri ise eserde yukarıda ifade ettiğimiz Ay-Toldı karakterinin oğlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ögdülmiş, Ay-Toldı'nın vezirlik görevinden sonra hükümdarın danışacağı, fikir ve tavsiyelerine başvuracağı bir isim olmuştur. Bu ise bize, hükümdarın akli başında bir danışmana her daim ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Burada dikkati çeken bir başka hususta, ahlaki açıdan önemli bir değere sahip olan akıl ile hükümdarı temsil eden doğruluğun birbiriyle olan diyalogudur. Buna göre; Hükümdar Ögdülmiş'e; “ Bütün akıllı ve bilgili insanlar seni över; akıllı bir kişi var ise sen aklın kendisinin, bilgili bir kişi var ise sen bilginin kendisisin”²⁷³ diyerek Ögdülmiş'e olan güvenini, akıl ve bilgi sayesinde işlerin doğru bir şekilde yapılabileceğini ifade ederek anlatmaya çalışmıştır.

Kutadgu Bilig'de akıl ile ilgili önemli tespitlerden biri de aklın Tanrı vergisi olduğudur. Bilginin, erdemin, iyi tavır ve davranışların sonradan kazanılabileceği ifade edilirken; aklın sonradan kazanılamayacağı belirtilmektedir. Ona göre, insan kendisine verilmiş akıl ile bin türlü iyi kısmet ve nimeti elde eder. Akıllı insan bunu kullanmasını bilirse insanların en büyüğü sıfatını kazanır. Akılsız insan ise aklını kullanmadığı için insanlar tarafından itibar görmez ve hiçbir insan ona hem inanmaz hem de güvenmez. Aklını iyi kullanamayan insanların hayatta hata yapma payları ise yüksektir.²⁷⁴ Bu sebeple insan hayatını daha anlamlı hale getirmek ve davranışlarında tutarlı olmak için aklını doğru bir şekilde kullanmak mecburiyetindedir.

²⁷² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.145; b.356; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.47-48; Akyol *İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi –İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma-*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi –Değerler Özel Sayısı-, yıl: 9, sayı: 36, Ankara, Nisan, Mayıs, Haziran 2013, s. 47-48.

²⁷³ Hacib, *a.g.e*, s.277; b.1158-1159, 559; b.3061-3062; Hilmi Özden, *Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Etkisi*, Ötüken Neşriyat Yayın Nu:686, İstanbul, 2007, s.48.

²⁷⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.379; b.1824-1827, 381; 1828, 1831; Mehmet Akgün, *Türklük Dünyası'nın 11.Asırdaki Abide Eseri Kutadgu Bilig'de Akıl ve Bilgi*, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yay., S.19, Kış, 1996, s.83.

Eserde insan için önemli bir yere sahip olan aklın insan vücudunda nerede bulunduğu ile ilgili bir soru sorulmaktadır. Bu soruya ise aklın beyinde bulunduğu ve bunun sebebinin ise değerli bir nimet olmasından kaynaklığı cevabı verilmektedir.²⁷⁵ Bununla beraber insan için bu kadar önemli bir yerde bulunan bu yetinin nasıl kullanılması gerektiği de önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde bu hususla ilgili olarak; insanın aklını kullanarak davranışlarını ortaya koyması gerektiği ifade edilmiştir. Yusuf Has Hacib'e göre akılla yapılan her iş doğru ve ölçülüdür. İnsanın yanlış yapacağı davranışlar içinse aklın bu davranışlar önünde bir engel olduğu söylenir. O, Tanrı'nın seçtiği kulunun hareketini ve dilini akli ile engelleyerek onun doğru davranışları yapmasını sağladığı kanaatindedir.²⁷⁶

Aklın, insan hayatı için önemli bir yere sahip olduğunu yukarıdaki ifadelerle de bakarak görebilmekteyiz. Fakat buradaki önemli bir soru/sorunda eserde yazarın akli nasıl tanımladığı ile ilgilidir. Yusuf Has Hacib'in bu hususla ilgili olarak; aklın yüzü, tavrı, davranışı, hareketi, yaşı, derecesi, boyu, hayatta ne ile uğraşıp oyalandığı ve hayattan nasıl teselli bulunduğu²⁷⁷ gibi soruları sormaktadır. Onun bu sorulara ise aklın hareketinin doğru, itibarının büyük, tabiatı itibariyle sakin bir mizaca ve merhametli bir gönle sahip olduğu cevabını vermektedir. Ayrıca aklın, nerede bir sorun olsa oraya gitmesi ile sorunların çözüleceği ve onun sözüne herkesin tabi olacağı fikirlerine de yer verilerek aklın önemli bir görevi yerine getirdiğini görmekteyiz.

Yusuf Has Hacib'e göre, aklın yüzü sıcak olduğu için diğer kişiler onu sevimli görür. O, aklın insanlara daima yarar sağlayacağı kanaatindedir. Ona göre; aklın keskin bir görüşe sahip olması onun olayları değerlendirirken aldığı kararlar öncesinde ayağını yere sağlam basmasına yardımcı olmaktadır. Aklın bütün karmaşık işleri zihindeki muhakeme kabiliyeti ile çözülecek duruma getirebileceğini ve en problemlilerde bile acele etmeden büyük bir kararlılıkla sorunu çözüme kavuşturacağını ifade eder. Bu hususta, aklın tüm sorunlu şeyleri çözebilme gücüne sahip bir varlık olarak kaçanı yakalayıp uçanı tutacağı; kırık olanı sarıp bozuk olanı eski haline getireceğini söyler. Aklını iyi kullanamayan kişilerin durumuna da değinerek bu özelliği kullanamayan insanın gönlünün, ölüden bir farkı olmadığını belirtir. Bu noktada eserde aklın bir

²⁷⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.381; b.1835-1836.

²⁷⁶ Hacib, *a,g,e*, s.381; b.1837-1838.

²⁷⁷ Hacib, *a,g,e*, s.383; b.1848-1849.

meşale gibi olduğu; ona sahip olan bir kör için göz, ölü bir beden için can ve dilsiz bir kimse için ise söz olduğu ifade edilerek aklın önemi belirtilmeye çalışılır.²⁷⁸

Eserde aklın, doğruluk ve dürüstlüğü temsil ettiği ifade edilir. Ayrıca onda hilenin bulunmayacağı ve onun insanı aldatmayacağı da söylenir. Yusuf Has Hacib'e göre akıl, davranışları ve tavırları ile aylar yıllar dahi geçse doğruya aykırı eylemlerde bulunmaz. Akıl, doğruluk üzerine kurulmuştur. Onun sözü ve dili yumuşaktır. O; halim, selim, sakin ve sabırlı bir tabiata sahip olduğu için yaptığı işlerde daima dikkatli ve sükûn içindedir. Tavrı ve davranışlarında bir ihtiyar olgunluğu gösterse de o her zaman gençtir. Problemleri çözerken sorunlara soğukkanlı yaklaşır ve duygularının, heyecanlarının ve tutkularının esareti altına girmez. Akıl her sorunu insanın lehine sonuçlandırdığı için daima onun yanında olmak gerekir. Yusuf Has Hacib bununla birlikte onun küçüklüğünün sevimli, ihtiyarlığının sakin, kendisinin halim, alçak gönüllü ve her daim ise insana yarar sağlayan bir mizaca sahip olduğunu söyleyerek onun genel yapısı hakkında bize bilgi vermektedir.²⁷⁹

Yusuf Has Hacib'e göre; akılla yapılan işlerde aklın doğru olarak kullanılması, insanlara daima kolaylık sağlar. Bu sebeple ki onun bu doğru işleri daima alkışlanır ve övülür. Buna karşılık aklını kullanmayan kişilerin işlerinin daima yerileceği söylenir.²⁸⁰ Buradan hareketle aklın doğru kullanıldığında insana fayda sağlayacağı; yanlış kullanıldığında ise insana zarar vereceği ifade edilir. Eserde; akıllı insan ile aklını iyi kullanamayan insan arasındaki farklara sık sık değinilmektedir.

Buna göre: “Akıllı olan insan hiçbir şeyi unutmaz; işini hesaplı ve düşünerek görür, asla yanılmaz.”²⁸¹, “Akılsız adam dikkat edersen, unutkan olur; akılsız hazinedar kendi işini bozar”²⁸² beyitlerinde; aklını kullanan kişinin muhakeme gücüyle elde ettiği uyarıları akıl ve mantık süzgecinden geçirerek düşüncelerini ifade edeceği, sonuçta da hata yapma riskinin çok az olacağı; bununla beraber aklını kullanmayan kişilerinse daima hata yapma riskinin yüksek olup unutkan bir zihne sahip olacağı belirtilmektedir. O, akıllı insanların iyi isme sahip olmak istediklerini ve bu insanlarda

²⁷⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.385; b.1850-1861.

²⁷⁹ Hacib, *a,g,e*, s.387; b.1863-1871; Mehmet Akgün, *Türklük Dünyası'nın 11.Asırdaki Abide Eseri Kutadgu Bilig'de Akıl ve Bilgi*, s.83.

²⁸⁰ Hacib, *a,g,e*, s.139; b.304, 371; b.1776.

²⁸¹ Hacib, *a,g,e*, s.517; b.2770.

²⁸² Hacib, *a,g,e*, s.517; b.2771.

insanlık vasfı hâkim olduğundan onların daima insani olan davranışları önceleyip; insani olmayan davranıştan uzak duracaklarını söyler. Bu sebeple ki insanların başında da akıllı insan bulunur. Ona göre; akıllı insan da vefalı bir kişiliğe sahip olduğundan başkaları için kendini feda edebilir.²⁸³ O, akıllı insanla ilgili görüşlerine devam ederken akıllı insan için dünyanın dikenlerle dolu olduğunu; dikkat etmediği takdir de ayağına bu dikenlerin batabileceğini söyler. Bu yüzden de daima dikkatli olması gerektiğini ifade eder.²⁸⁴ Bu da akıllı insanın her işinde dikkatli davranması gerektiğini bize anlatmaktadır.

Yusuf Has Hacib'e göre Tanrı insana, hayatında çok önemli olan değerler vermiştir. Akıl, erdem, anlayışlı olma gibi değerlerin yanında bir de bilgili olma vardır ki bu insan hayatı için çok önemli bir yere sahiptir.²⁸⁵ Eserin başından sonuna kadar olan kısımlar dikkatle incelendiğinde bunu görmek mümkündür. Eserde Tanrı'nın insanı önce yaratıp sonra onu yükselttiğinden bahsedilmekte sonrasında ise ona erdem, bilgi ve anlayış verdiği ifade edilmektedir. Ona verdiği bilgi sayesinde insanın yükseleceği; Tanrı'nın verdiği akıl, bilgi ve anlayış kimde olursa da o kişinin mutluluğa elini uzatabileceği söylenmektedir. Ayrıca o, insanlar arasındaki seçkin kulların bilgi ve anlayış sayesinde yükselebileceğini; bilgiye sahip olan insanın da büyüklük bulacağını ifade etmektedir. Ona göre; anlayışlı olan hemen anlar, bilgili insan ise hemen bilir. Bilen ve kavrayan insanlar tüm istek ve arzularına çabucak ulaşabilirler.²⁸⁶

Yusuf Has Hacib eseri *Kutadgu Bilig*'de bilgili olma ile bazı kavramlar arasında ilişki kurmaya çalışmaktadır. Bu kavramlardan biri de anlayışlı olmadır. Buna göre; bilgi sahibi olan insanlar çok azdır. Buna karşılık bilgisiz insanlar ise çoktur. Bunun gibi anlayışlı insan nadir bulunurken; anlayışsız olan insanlar fazladır. Bilgisiz kişi bilgili kişiyi kendine düşman bilir ve onunla bir mücadele içine girmeye çalışır. Bilgisiz insan gelişigüzel konuşur. Bilgili insan ise düşünür, tartar, ölçer, biçer ona göre konuşur. Bilgili kişi yapıcı bir mizaca sahip olup, karşısındaki kişiyi kırmadan sözlerini ifade

²⁸³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.533; b.2872-2875.

²⁸⁴ Hacib, *a,g,e*, s.1053; b.6383.

²⁸⁵ Hacib, *a,g,e*, s.579; b.3200.

²⁸⁶ Hacib, *a,g,e*, s.115; b.148-154, s.117; b.155.

eder ve anlayışlı bir tavra sahiptir.²⁸⁷ Onun bu noktada anlayışlı insanla bilgili insanı; anlayışsız insanla da bilgisiz insanı bir tuttuğu görülmektedir.

Yusuf Has Hacib'e göre anlayış ve bilgi çok iyi şeydir; bunu bulan insan, bunu çok iyi kullanmalıdır. Buna sahip olan devletin Beyi; halkına karşı daima anlayışlı olmalıdır ki dünyaya hükmedebilsin. Halka hâkim olabilmesi içinde hem aklını ve bilgisini iyi kullanabilmeli hem de yürekli ve cesur olmalıdır. Bu zamana kadar ki süreçte devlet Beyleri halkı bilgiler ile yönetip; anlayış ile düzeni sağlamışlardır. Hatta Hz. Âdem'den beri anlayışlı insanlar sayesinde iyi devlet düzenlerinin sağlandığına ilişkin bilgilere eserde rastlamaktayız. Ona göre; bilgili kişiler iyi konumlara sahip olup; toplumsal karmaşa ve kaosu bilgi ile çözüme kavuşturabilirler.²⁸⁸ Eserde bilgiye sahip olan Beylerin, dünyaya da hâkim olduğunu ve böyle kişiliğe sahip olan insanların da iyi töre koyarak insanlar arasında iyi değerleri yaymaya çalıştığı söylenmektedir. Ayrıca bu insanlar, görevlerini yaparken de yanlarında bilgili kişileri bulundurmakta ve yaptığı işlerde daima dikkatli davranıp, bilginin gösterdiği yoldan yürüyerek halkını yönetmektedirler.²⁸⁹

Bilgi ile ilgili önemli tespitlerden biri de bilginin nadir bulunan inciye benzetilmesidir. Buna göre; insanın gönlü dipsiz bir denize benzer. Bilgi de bu denizin dibinde bulunan inci gibidir. Fakat kişi bu inciyi denizin dibinden çıkarmazsa bunun inci olmasının bir önemi olmaz, incinin herhangi bir çakıl taşından farkı kalmaz. Bu aynı zamanda yerin altında bulunan altına da benzer. Yerin altından çıkarılmayıp işlenmediği sürece o altının sıradan bir taştan farkı yoktur. Bilgili kişi bilgisini ortaya çıkarmadığı sürece, bilgisi ile çevresini asla aydınlatamaz. Bu yüzden insan kendisinde var olan bu bilgiyi bir an önce çıkarmalıdır.²⁹⁰

Görüldüğü gibi insanda var olan bir potansiyelden bahsedilmektedir. Bu potansiyelini kullanabilen insan kendisinde var olan bu inci kadar değerli olan bilgiyi açığa çıkarabilir. Bu bilginin açığa çıkması ise insanın hayatını olumlu yönde etkileyecektir. Rasyonel düşüncenin önemli iki temsilcisi olan Sokrates ve Platonda da bu görüşlere paralel düşüncelerin olduğu düşünülebilir. Buna göre onlar insanda var

²⁸⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.123; b.199-205.

²⁸⁸ Hacib, *a,g,e*, s.125; b.215-221.

²⁸⁹ Hacib, *a,g,e*, s.131; b.251-255.

²⁹⁰ Hacib, *a,g,e*, s.125; b.211-214.

olan bir potansiyelin olduğunu, bu potansiyelin açığa çıkması ile kendi varoluşsal gerçekliklerini ve hayattaki görevlerini daha iyi tamamlayacakları ifade ederler. Buna karşın; bilgiye ulaşma, onu elde etme hususlarının birebir örtüştüğünü söylemek de mümkün değildir.

Bu konu da Yusuf Has Hacib'in daha yüzeysel bir geçişle aklın bilgi edinme sürecindeki önemini vurguladığı görülebilirken; Sokrates ve Platon'un daha derin bir zihinsel muhakeme ile akılcı görüşün bilgi edinme sürecindeki rolünü anlattıklarını söyleyebiliriz. Örneğin Sokrates; doğuştan insan aklında var olan doğru bilginin ironi (alay) ve maotik (doğurtma) yöntemleri ile ortaya çıkartabileceğini kanaatindedir. Platon ise hocası Sokrates'in fikirlerini takip etse de ondan özgün olarak; gerçek, değişmez ve mükemmel, duyular dünyasından bağımsız olarak var olan idealar dünyasından bahsederek özgün bir görüş ortaya koyar. Bu idealar dünyası ile tabir edilen dünyanın bilgisine ise ancak ve ancak akıl ile ulaşılabilir.²⁹¹ Platon'u bu fikre götüren sebepleri birçok diyaloguna bakarak görebiliriz. Örneğin Platon, "Devlet" adlı eserinde duysal olana ilişkin elde edilen verilerin değişken ve değişebilir olmasından dolayı gerçekliğin bilgisini bize vermeyeceğini söyler.²⁹² Yani duyular aracılığı ile elde edilen bilgi görelidir; kişilere göre değişebileceğinden güvenilir bilgi olamaz.²⁹³ Platon değişenin değil değişmeyen bilgisini aramaktadır. Ona göre değişmeyen bilgisine ancak düşünme gücü yani akıl ile ulaşılabilir. Yalnız başına akıl, bilginin kaynağıdır. Akla dayalı elde edilen bilgi genel kavramlara ait bilgidir. Onlar duyulardan önce ve onlardan bağımsız olarak var olurlar ve onlar anımsamadan ibarettirler.²⁹⁴ Yusuf Has Hacib'in epistemolojik anlamda Sokrates ve Platon çizgisinde olduğunu söyleyemeyiz. Lakin bilgi edinme sürecinde akla verdiği önemle bu filozoflar arasında bir ilişki kurabiliriz.

Eserde bilgi hususunda dikkati çeken bir başka husus ise bilginin kimyaya benzetilmesidir. Buna göre; eşya bilginin etrafında dolanmakta, akıl bilginin sarayı olarak ifade edilirken; bilginin içinde eşyanın yığılı olduğu belirtilmektedir. Yusuf Has

²⁹¹ A. Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, s.102-105.

²⁹² Platon, *Devlet*, s.154.

²⁹³ Ernst Von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Günümüz Diline Uyarlayan: Vural Okur, İm Yay., 2.Baskı, İstanbul, Mart, 2000, s.163.

²⁹⁴ Platon, *Menon* Çev: Adnan Cemgil, Diyaloglar-1, Remzi Kitabevi, 5.Basım, İstanbul, Eylül 1998, s.163; Platon; *Phaidon*, Çev: Hamdi Ragıp Atademir-Kemal Yetkin, Sosyal Yay., İstanbul, 2001, s.36-43; Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., 2.Baskı, Ankara, Eylül, 1996, s.43.

Hacib'e göre bilgi ve misk birbirine benzer ve insan bunları gizleyemez. Misk kendini kokusundan; bilgi'de dili ayarlamasından belli olmaktadır. Bu nedenden ötürü bilgi asla fakirliğe düşmez, o hırsızların bile alamayacağı büyük bir servettir. Aynı şekilde insan için iyi ve yeminli bir dost; bilgi ise merhametli bir kardeştir.²⁹⁵ Akıllı insan aklın değerini bildiği gibi bilginin değerini de bilgili insan bilebilir. Bilgili insan akla hürmette kusur etmez. Bilgisiz insan ise aklın ve bilginin değerini bilemez. Bu yüzden ki bilgili insan bilgi nerede bulunursa bulunsun ona ulaşmak için çaba sarf ederken, bilgisiz insan yanı başında dahi olsa da ona ulaşmak için herhangi bir emek harcamaz.²⁹⁶

Bilgi'nin dünyaya hâkim olma ve halkı itaat altına alma aracı olduğu söylenebilir. Bilgi yukarıda da ifade edildiği gibi akıl kadar önemli bir yere sahiptir. Peki, bu bilgi denilen şey insana doğuştan mı verilmekte yoksa sonradan mı kazanılmaktadır? Yusuf Has Hacib'e göre insan bilgisiz doğmakta, yaşı ilerledikçe bilgiye sahip olmaktadır. Bilgi sahibi olan kişi de her işini başarabilmektedir. Ona göre insan, bilgi sahibi oldukça itibarda kazanılmaktadır. Akıl ise çalışmakla kazanılabilecek bir şey olmayıp; o insanın hamuruna Tanrı tarafından doğuştan katılmaktadır. Akıl hariç insan bütün erdemleri öğrenip bilgisini genişletebilmektedir.²⁹⁷ Yusuf Has Hacib'e göre; Tanrı bilgiyi verendir. Yani o bilginin kaynağıdır.²⁹⁸ İnsanın bilgiyi kazanması hususuna başka beyitlerde de rastlamamız mümkündür. Bu noktada Yusuf Has Hacib'in insanın öğrenerek mi yoksa doğuştan mı hâkim olarak doğduğu sorusunu sorduğunu görebiliriz.²⁹⁹ Bu soruya ise şu şekilde cevap verdiği söylenebilir: Tanrı insanı yaratırken ona akıl ve gönül ihsan ederse o insan çocuk yaşta bilgi için büyük bir sermayeye sahip olmuş olur. Aklın olgunlaşması ile bilgisi genişler, karşısına çıkan soru/sorunları çözümlenerek her dilediğini öğrenir ve onun bilgisine sahip olur. Böylece bilgisi genişledikçe bilge insan sıfatına kavuşur ve diğer insanlara da faydası dokunmaya başlar. Tanrı, insana mutlaka gönül vermelidir. Yoksa hiçbir isteği gerçekleşmez. Bir insan bilgiyi istiyorsa küçük yaşta bilgiyi öğrenmeye başlamalıdır.

²⁹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.139; b.310-317.

²⁹⁶ Hacib, *a,g,e*, s.163; b.470-473.

²⁹⁷ Hacib, *a,g,e*, s.357; b.1678, 359; b.1680-1683.

²⁹⁸ Hacib, *a,g,e*, s.373; b.1783.

²⁹⁹ Hacib, *a,g,e*, s.379; b.1816.

Küçük yaşta bilgiyi öğrenirse büyüyünce tüm isteklerine kavuşur.³⁰⁰ Görüldüğü üzere insanın bilgiyi elde etmesi için hem bilgiyi edinme sermayesi olmalı hem de bilgiyi istemelidir. Bunları başarabildiği sürece her isteğine kavuşacağı belirtilmektedir.

Yusuf Has Hacib, insanın ibadetleri ile bilgili olma arasında da bir ilişkinin olduğu kanaatindedir. Buna göre insan, ibadetlerini doğru bir şekilde yerine getirebilmek için bilgili olmak zorundadır. O bu hususta, ancak bilgili insanın ibadetlerini yerine getireceğini söyler. Buna karşın bilgisiz insanın yaptığı ibadetlerin değerinin ve faydasının olmadığını ifade eder. Bu sebeple o, bireyin önce bilgi edinmesi gerektiğini daha sonra da edindiği bilgilerle ibadetlerini yerine getirmesi gerektiğini belirtir. Ona göre; Tanrı'nın ibadetlerine bilgi ile yaklaşan kişi bu bilgi sayesinde cehennemden kurtulur. Çünkü onun için cehennemin kapısı mühürlenecektir. Bilgi ile yapılan ibadetlerin sevabı fazlayken bilgi sahibi olmayan kişinin yaptığı ibadetlerin sevabı olmayacaktır. Bilgi sahibi olmayan insanın ibadetle geçirdiği zamandan, bilgili insanın uykuda geçirdiği zamanın sevabı daha fazladır.³⁰¹

Yusuf Has Hacib yapılan bütün iyiliklerde bilginin önemli bir rol üstlendiğine değinir. Ona göre; insan bilgi ile göğe yükselebilir. Bu düşünce hem maddi varlıklar anlamında insanın bilgi ile göğün bilgisine hem de manevi anlamda Tanrı'ya ulaşabileceği düşüncesine bizi götürebilir. Ayrıca Yusuf Has Hacib, sözünü bilgiyle söyleyen kişinin önemli vasıflar ve sıfatlar kazanacağı kanaatindedir. Bu açıdan insan, ağzından çıkan söze dikkat etmelidir ki değer kazanabilsin.³⁰² Ona göre; bilgili insanlar vücutlarını yıpratır; bilgi ile avunur ve ruhlarını her daim beslerler. Bu ifadelerden hareketle bilgi edinmenin kolay olmadığı kanaatine ulaşabiliriz. Ayrıca bilgili insanın ruhani anlamda doyuma ulaşmadığı sürece mutluluğu yakalayamayacağını da düşünebiliriz. Ona göre, nasıl ki insan bedensel olarak boğazından beslenerek doyuma ulaşıyorsa; ruhunu da doğru söz ile besleyerek doyuma ulaşabilir. Bundan dolayıdır ki bilginin iki alameti vardır. Bunlardan biri dil; diğeri boğazdır. İnsan bu ikisine hâkim

³⁰⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.379; b.1818-1823; Akgün, *Felsefe Dünyası, Türklük Dünyası'nın 11.Asırdaki Abide Eseri Kutadgu Bilig'de Akıl ve Bilgi*, S.19, s.89.

³⁰¹ Hacib, *a,g,e*, s.581; b.3216-3225.

³⁰² Hacib, *a,g,e*, s.125; b.208-210.

olduğu sürece hayatta çok yarar görecektir. Bu yüzden bunlara hâkim olan bilgiye sahip olacak olandır.³⁰³

Kutadgu Bilig'de bilgili olmak kadar bilgisiz olmanın da üzerinde durulmaktadır. Buna göre eserde bilgisizlik kavramını bilgili olmanın zıttı olarak görmemiz mümkündür. Eserde bu husus ile ilgili ilk dikkati çeken noktanın bilgiye sahip olan insanlara hastalıkların uğramazken; bilgisiz insanın daima hastalıklı olacağı görüşüdür. Buna göre o, hastalığın tedavisinin yapılmaması durumunda kişinin ömrünün kısa olacağını söyler. Ona göre; bilgisiz insanın çaresi de ilacı da bilgili insandır. O, bu hususta bilgisiz insanın bir an önce hareket ederek hastalığını tedavi ettirmesi gerektiğini belirtir.³⁰⁴ Bu da bize bilgili insanın bilgisiz insan için ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü insan, bilgisi ile hem kendine hem de başkalarına faydalı işler yapabilirken; aynı durum bilgisiz insan için geçerli değildir. Bilgisiz insan bilgili insanın bilgisine muhtaç durumdadır. Bu sebeple bilgili insanın bilgisinden istifade etmesi onun için zorunlu bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Yusuf Has Hacib'e göre; bilgisiz insanın sözü kendi başına bela olur. Bilgili insan söyleyeceği sözü düşünerek, akılcı bir tasavvurdan sonra söylerken; bilgisiz insan gelişigüzel söylemektedir. Bundan ötürü bilgisiz insanın ağzından çıkan sözleri bugün; bugün olmazsa yarın mutlaka başına bir dert açacaktır. O, bilgiden nasibini almamış bilgisiz insanın kör olduğunu ifade ederek; bilgisiz insanın bir an önce bilgiden payını alması gerektiğini söyler.³⁰⁵

Eserde bilgisiz insanın sayısal olarak ta bilgili olan insana göre fazla olduğu ifade edilir. Bu ise bize yukarıda da ifade ettiğimiz gibi anlayışlı olan insanların anlayışsız olan insanlara göre az olduğunu göstermektedir. Çünkü bilgisiz insanın anlayışlı olması güçtür. Onlar tabiatları itibariyle anlayışsız olmaya daha meyillidirler. Bundan dolayıdır ki bilgisiz kişi bilgili kişiyi kendine daima düşman olarak görecektir ve onunla bir mücadele içerisine girecektir.³⁰⁶ Bilgisiz insanın kelime haznesi ve hayat şekli bilgili insan gibi olmamaktadır. Bu yüzden ona ne kadar da hayata dair öğüt ve nasihatler verilse de onun anladıkları zihinsel donanımı kadar olacaktır.

³⁰³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.251; b.990-994.

³⁰⁴ Hacib, *a,g,e*, s.117; b.156-158.

³⁰⁵ Hacib, *a,g,e*, s.119; b.170-179.

³⁰⁶ Hacib, *a,g,e*, s.123; b.199-200.

Yusuf Has Hacib'e göre; akılsız ve bilgisiz insanlar hak etmedikleri mevkilere getirilirseler çevresindeki insanlara büyük zarar verirler. Akıllı insanın dediği gibi hak etmedikleri mevkilere bu insanlar getirilmemelidirler. Devleti yöneten kişi de, bilgisiz kişilerin elinden tutmamalıdır. Tutar ise bu kişiler ilerde hem hükümdara hem de halktan insanlara zarar verebilirler. Ona göre; akılsız insanlar bilginin aslını bozar; bilgisiz insanlar ise halkı harap eder. Hükümdar olan kişi bilgisiz bir kişiyi yükseltirse o kişi hükümdara sadakat göstermez. Akılsız ve bilgisiz kişi zaman içinde hükümdarı da bunaltır. Bundan dolayıdır ki herkese hak ettiği değeri verip bilgisi ve donanımı neticesinde bir görev verilmesi en uygunu olur.³⁰⁷ Bununla beraber o, bilgisiz bir insan başköşede kendine bir yer edinirse, artık o başköşe eşik, eşiginse başköşe sayılacağını ifade eder. Buna karşın; bir bilge kişi eşikte bir yere isabet ederse, o eşik başköşeden daha iyi ve yüksek olur. Yani hayatta şu ya da bu şekilde bilgisiz bir kişi kendine üst makamlarda yer edinirse aslında onun gerçek yeri alt seviyedir. Bir âlime ise gerçek değerinin altında bir yer verilirse; o yer aslında onun için en üst mevki olurken; onların belirlediği üst mevki ise alt mevki olacaktır.³⁰⁸ Bu da bize göstermektedir ki hak edene hak ettiği mevki verilmelidir ki toplum daha sağlıklı bir düzene kavuşabilsin.

Bilgisiz insan için en büyük düşman kendi bildiği ve yaptığı fiillerdir. Dışarıdan bir düşmanı olsa bile bu kendi bildiği ve yaptığı davranışlar onun daima başını ağrıtır. Bilgisiz insanın davranışları onun kötü huylu insanlarla arkadaşlık kurmasına da neden olur.³⁰⁹ Bu sebeple insan daima düşünerek hareket etmeli, yaptığı davranışların farkındalığına da sahip olmalıdır. Bunu başarabilen insanın hayatında iyilik, güzellik, doğruluk bir arada bulunurken; başaramayan insan ise tersi durumlarla karşı karşıya kalacaktır.

Yusuf Has Hacib iki türlü kişinin konuşamadığını; bunlardan birinin bilgisiz diğerinin ise dilsiz kişi olduğunu söylemektedir. Dilsiz olan kişinin dili konuşamazken; bilgisiz insan da sözünü gizleyememektedir. Bu sebeple bilgisiz kişinin ağzı kapalı kalmalıdır ki ağzından çıkan sözlerle diğer insanların yanlış yapmasına sebep olmasın. Aynı zamanda bilgisiz insanın gönlünü kumsala benzeten Yusuf Has Hacib, nehrin aksa

³⁰⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.709; b.4073-4079.

³⁰⁸ Hacib, *a,g,e*, s.131; b.262-263; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig'den Seçmeler* (Numan Külekçi) Toker Yay.3.Baskı. İstanbul, 2005, s.59.

³⁰⁹ Hacib, *a,g,e*, s.141; b.318-321.

bu kumsalı dolduramayacağını ot ve yemin orada yetişmeyeceğini dile getirir. Yani tabiatı o kadar yavan o kadar yoksundur ki o hiçbir işe yaramaz ve onun kimseye faydası dokunmaz. Onlardan bilgili şeyler beklemek çok da gerçekçi bir beklenti olmaz.³¹⁰ Bu sebeplerden ötürü onun susması herkesin hayrına olacak bir durumdur. Ona göre akıllı ve bilgili kişinin işi daima övülür. Buna karşın bilgisiz akılsız kişinin işi ise daima yerilir. Akıllı ve bilgili insan işini belli kural ve nizamlara göre yaparken bilgisiz insan işini gelişigüzel yapar. Bu sebeple ki bilgili ve akıllı kişiye saadet, mutluluk çok güzel yakışacaktır. Buna karşın bilgisiz insan mutluluğa ulaşamaz. Bilgisiz insana yönetme işi verilir ve mutluluk sunulursa bile o, halktan insanların arasına fitne fesat girmesine olanak tanıyacağından memleketine zarar verir ve bu da memleketinin felaketi olur. Buna karşın akıllı ve bilgili insan başa geçerse insanlara huzur ve mutluluk gelir.³¹¹

Eserde bilgisiz insanların en önemli özelliklerinden birinin de aceleci, zevzek ve hiddetli bir kişiliğe sahip olması gösterilir. Buna göre; acele yapılan tüm işlerin sonunun felaket olduğu ifade edilir.³¹² Yusuf Has Hacib'e göre; kişi yapacağı işte önceden bilgi sahibi olursa o işte başarı sağlayabilir. Buna karşın bilgi edinmeden bir işe koyulur ve o işi gelişigüzel yaparsa; o işten iyi bir netice alamaz. Yusuf Has Hacib bilgisiz insandan uzak durmak gerektiğini; bilgisiz insanı kendine yakın tutması durumunda onun yakışık olmayan davranışlarda bulunabileceğini ve yanındaki kişiyi hem rezil hem de mahcup edebileceğini söyler. Ona göre; bilgisiz insanın sözü ve davranışları da ince değildir. Kaba ve kırıcı davranışlar sergileme olasılığı yüksektir. Bu sebeple insanın bu tür insanlarla iletişim kurarken iki kez düşünmesi gerekir.³¹³

Yusuf Has Hacib; içkinin insan hayatındaki olumsuz yansımalarına da değinmektedir. Buna göre; bilgi sahibi bir kişi içki içerse bilgiden yoksun bir hale düşer. Yani bilgisiz olur. Bilgisiz içki içerse ondan geriye hiçbir şey kalmaz. Ona göre; içki hem bilginin hem de aklın düşmanıdır. İçkinin gerçek ismi ise kavga ve gürültüdür. İnsan ne kadar bilgili ve akıllı olursa olsun içki içtiği sürece işi yolunda gitmez. Bundan

³¹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.247; b.969-975.

³¹¹ Hacib, *a,g,e*, s.371; b.1776-1777, 373; b.1778-1781.

³¹² Hacib, *a,g,e*, s.407; b.1996-1998.

³¹³ Hacib, *a,g,e*, s.765; b.4450-4453.

dolayıdır ki bilgili insan içkiye kendini verirse bilgisiz duruma düşer. Bilgisiz insanın ise içki içmesi durumunda küçük bir çocuktan farkı kalmayacaktır.³¹⁴

Eserde “akıl ile bilgi” arasında sıkı bir ilişki kurulmaktadır. Akıl ve bilginin tabiatına ilişkin yapılan değerlendirmelerde ikisinin birbirini tamamlayıcı bir misyona sahip olduğu görülebilir. Buna göre eserde akıl; karanlık bir gecede insanı aydınlatan bir meşaleye benzetilirken; bilgi ise insanı aydınlatan bir ışığa benzetilmektedir. Kişinin akıl ile yükselip, bilgi ile büyüyeceği vurgulanarak; akıllı ve bilgili insanın aslı ile değer kazacağı ifade edilir. Ona göre, insanın üstüne giydiği elbise onun değerinin ölçüsü olamaz. İnsan aklı ile asil insanlığı, bilgisi ile de Beyliği kazanır. İnsan yeryüzündeki her şeyi, bilgisinin yardımı ile çözümlenmektedir.³¹⁵

Görüldüğü üzere akıl ve bilgi sahibi olan bir kişinin daima yükseleceği, büyüyeceği ve akabinde ise iyi bir itibara sahip olacağı ifade edilmektedir. Aynı zamanda akıllı insanın hürmet ve itibar görürken, aklını kullanamayan insanın bu niteliklerden yoksun kalacağı belirtilmiş akıl ve bilgi sahibi olma ön plana çıkarılmıştır. Buna karşın akılsız ve bilgisiz kişinin ne kendini yükseltebileceği ne de büyüyebileceği belirtilmiştir.³¹⁶ İnsanın toplum içerisinde belli bir itibara sahip olup diğer insanlar tarafından sevgi ve saygı görmesinin ölçütünün de akla bağlandığını söyleyebiliriz.

Bilgili ve akıllı insanların her türlü problemin üstesinden geleceği vurgulanmaktadır. İnsan vasfına sahip kişilerin akıllı ve bilgili; bunun dışındaki kişilerin hayvan tabiatlı olacağı söylenir. Ona göre; işi bilen de işi yapan da akıllı ve bilgili insandır. Tüm karmaşık problemler bilgi ile çözüme kavuşur. İnsan bilgisi ile bilmeli, aklı ile hayatı anlamalıdır. Aynı zamanda anlayışlı olmalıdır. İnsan bilgi ile işlerini yerine getirirse sözü de doğru olur. İnsan bilginin değerini bilir, öğrenmeye devam ederse zamanını da boş yere harcamayacaktır.³¹⁷

Eserde akıl ile ilişki kurulmaya çalışılan bir başka kavramda nefis kavramıdır. Bu hususta Yusuf Has Hacib kim boğazının isteklerine yenik düşmez, az konuşur, kendisine yakışmayan işlerden uzak durursa heves ve arzularının esiri olmayacağını

³¹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.501; b.2650-2659.

³¹⁵ Hacib, *a,g,e*, s.135; b.287-289, 137; b.299-302.

³¹⁶ Hacib, *a,g,e*, s.137; b.297-298.

³¹⁷ Hacib, *a,g,e*, s.573; b.3165-3169.

belirtir. Ayrıca insanın hiddet ve asabiyetle davranışlarını sergilemeyerek akıllı ve bilgili insan sıfatını kazanacağı görüşünde olduğunu söyleyebiliriz. O, akıllı kişinin doğasının sakin olduğunu ve bu kişinin sözlerini daima bilerek söyleyeceğini belirtir. Bu sebeple ki bu sıfatlara sahip bir insan doğru ve dürüst bir kimliğe sahip olacaktır. Kendine yakışan davranışı yaparken yakışmayandan daima uzak duracak; gereksiz şeyleri ise görmezden gelecektir.³¹⁸ Buradan hareketle insanın nefsi duygulara yenik düşmeden aklını ve bilgisini doğru kullanarak yanlış davranışları yapmaktan uzak durabileceği gibi; aklını ve bilgisini kullanmadan sadece nefsinin istek ve arzuları ile hareket ederek doğru olmayan yollara girebileceğini de söyleyebiliriz.

Aklın insan hayatı için çok önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliyoruz. İnsanın hayatındaki eylemlerini doğru bir şekilde yapıp iç huzura ulaşmasında önemli bir rolü olduğu ortadadır. Lakin insanın mutlu ve huzurlu bir hayata sahip olmasında, aklın doğru kullanılmaması iyi olmayan davranışların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir. İnsan aklını doğru kullanamazsa akıllı ona yarardan çok zarar getirecektir. Bu sebeple ki hem *Kutadgu Bilig*'de hem de İslam filozoflarında mutluluğun elde edilmesi sadece akıl vasıtasıyla olmayacağı dile getirilmektedir. Aklın yanında gönlünde varlığına ihtiyaç duyulduğu fikrinin bu düşünürlerde öne çıktığını söyleyebiliriz. Buna göre insan doğuştan bir akletme becerisi ile dünyaya gelmeli ve şeriatın istediği adalete, dürüstlüğe ve ahlaki erdemlere sahip olmalıdır. Bu sebeple ki hem *Kutadgu Bilig*'de hem İslam düşünce geleneğinde aklını iyi kullanan hikmet sahibi kişilerin akıl ve gönül birlikteliği ile erdemleri ve mutluluğu yakalayabilecekleri fikrinin ortaya çıktığını belirtebiliriz.³¹⁹ Yusuf Has Hacib'in bilgi konusunda hem rasyonalist bir görüş hem de deneyci(amprist) görüşe sahip olduğu söylenebilir. Bilginin kaynağı konusunda ve bilgi elde edilirken aklın bir sınırı olduğu, bilginin akılda tutulduğu yer olarak gösterilmesi noktasında akılcı bir görüşe sahip olduğu söylenebilirken; bilginin, akıl haricinde tüm fazilet ve değerlerin sonradan kazanılması hususunda deneyci(amprist) bir görüşe sahip olduğu düşünülebilir.³²⁰

³¹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.1049; b.6353-6367.

³¹⁹ İbn Sina, Ebu Ali, *İşaretler ve Tembihler*, Çev. Ali Durusoy, Muhuttin Macit, Ekrem Demirli, Litera Yay., İstanbul, 2005, s.204; İbni Rüşd., *Faslu'l-Makal*, Çev. Doç. Dr. Bekir Karlığa, Şaret Yay., İslam Düşünce Klasikleri 1, İstanbul, 1992, s.72; Akyol, a.g.e, s.50-51.

³²⁰ Akgün, Felsefe Dünyası, *Türklük Dünyası'nın 11.Asırdaki Abide Eseri Kutadgu Bilig'de Akıl ve Bilgi*, s.97.

Kutadgu Bilig’de aklın önemli bir yere sahip olduğunu buraya kadar ki bilgilere bakarak görebiliyoruz. Aklın bilgi ile işlenmesi sonucu doğru eylemin gerçekleşeceği söylenir. Lakin aklın doğru eylemi yapmasında onu yönlendirici bir gücün daha varlığına ihtiyaç duyulduğunu görürüz. Bu kavram ise gönül kavramıdır. İnsanın iyi eylemi gerçekleştirip doğru olanı yapması ve mutluluğa ulaşması noktasında aklın yanında gönle ihtiyaç duyduğunu; bu noktada gönlün akli tamamlayıcı bir unsur olduğunu ifade edebiliriz.

1.4. Nefs Terbiyesi-Gönül (Akıbet) ilişkisi:

Nefsin terbiye edilmesi konusu, İslam Ahlak Felsefesi içinde önemle durulan konulardan biridir. Özellikle insanın yaptığı eylemlerde nefsi ile olan mücadelesi her filozof tarafından ele alınmış bir konudur. İnsanın nefesine hâkim ve nefsinin esiri olması durumu onun hem bu dünyadaki konumunu hem de öbür dünyadaki akıbetini belirleyecek olan önemli bir meseledir.

Yusuf Has Hacib bu konu üzerinde de ayrıntılı olarak durur. İnsan bedeninin istekleri peşine düşerse bu istekler sayesinde bazen yüzü gülerken bazen de mutsuz ve üzüntülü bir hal içinde olabilir. Ona göre; bedenin istek ve arzuları bitmez. Bedenin isteklerinin biri karşılanırsa; beden diğer isteklerinin karşılanmasını ister ve belli bir süre sonra bu istekler kişiye hâkim olur. Bu noktada insan bu isteklere dur demelidir. Fakat o, bunu başarmada insanın tek başına yeterli olmadığı kanaatindedir ve Tanrı’dan yardım dilenmesi gerektiğini belirterek; insanın bedeninin isteklerine yenik düşmemesi gerektiğini söyler.³²¹

Ona göre; insanın nefesine hoş gelen maddi unsurların, insanlar tarafından değerli kabul edildiği ortadadır. Buna karşın nefsinin esareti altına düşmeden varlığını sürdüren insanın davranışı altın ve gümüşten daha değerlidir. İnsan sabırlı ve nefesine hâkim olmayı başarabilirse bu onun varlığını daha anlamlı kılacak ve çeşitli faziletlere kavuşacaktır. Nefesine hâkim olmayı başarabilen insan, kötü sözlerden uzak olacak; akıl ve bilgisi ile tüm erdemlere sahip olmak için doğru yoldan yürüyerek adımlarını emin bir şekilde atacaktır.³²² Kendini bilen ve nefsinin esareti altına girmemiş insan, hareketlerini nasıl yapacağını bulunduğu ortamlarda nasıl davranması gerektiğini bilir.

³²¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.635; b.3595-3600.

³²² Hacib, *a,g,e*, s.365; b.1725, 475; b.2480-2483.

Ona göre; kendini unutan insan aslını unutmuş sayılır. Kendini ve aslını bilen insan heva ve heveslerini aklının kontrolü altına alarak, nefsinin aklının esiri eder. Bu sebeple ki meniden türeyen insanın benlik şuurunu yenmesi gerekmektedir. Bunu başaramadığı sürece sonu hüsrana olacaktır. Bu sebeplerden dolayı ki insan heva ve hevesini aklı ve bilgisiyle yenip nefsinin hâkim olmalıdır. Bilgisi ile nefsinin başını ezmelidir.³²³

Yusuf Has Hacib'e göre heva ve heves fırsatını bulursa insandan öcünü alır. Heva ve hevesin canlanması demek gönlün ölmesi demektir. Gönül ölür ise ibadetler ihmal edilir. Sonuçta da insan nefsinin arzuları peşine tekrar dönüp hayatını karartabilir. Çünkü insanın hayatının kararına sebep olan nefsanî zevklerdir. İnsan bu zevklerden bir an önce uzaklaşıp nefsinin hâkim olmalıdır. Heva ve heveslerin peşinde koşma nefse çok hoş gelip ona zevk verebilir. Lakin bu zevklerin bedeli ağır olabilir. Hesap gününde bunun cezası büyük olacaktır.³²⁴ Bu sebeple ki insan her zaman düşünerek hareket etmeli, bedeni hazların esareti altına kendini sokmamalıdır.

Ona göre; akıllı insanlar bedeni istekler konusunda asla taviz vermezler. Buna karşın akılsız ve bilgisiz insanlar bedeni istekler karşısında hemen mağlup olurlar. İnsanın bedeni istekleri bitmez ve insanın en büyük düşmanı bedeninin bu bitmek bilmeyen istekleridir. Nefsinin yenik düşen bir insanı ancak aklı ve bilgisi kurtarabilir. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz gibi akıllı insanlar bedeni isteklere mağlup olmazlar. Ona karşı direnir ve savaşırlar. Nefsinin esiri olmuş biri ise bilgisiz, aciz ve akılsızdır.³²⁵ İnsan nefsinin istek ve arzularını kendinden uzaklaştırıp ibadete koşabilirse bu düşmana yenilmemiş olur. Bedenin heva ve hevesleri bitmez. Bu sebeple insan bedeninin isteklerine taviz vermeden ve ona boyun eğmeden yaşamayı başarır ve nefsinin esiri olmadan gönlünü doğrultup insanların arasına karışabilirse huzurlu ve mutlu bir hayat sürebilir. Bu sebeplerden dolayıdır ki insan her işte aklını ve bilgisini kullanmalı, nefsanîyetine esir düşmeden gönlünü diri tutmalıdır.³²⁶

Yusuf Has Hacib'e göre insan, bedenine ait olan dili, boğazı ve gözü doğru kullanılmazsa kendini felakete sürükleyebilir. İnsan nefsinin hâkim olmazsa boğazı ile

³²³Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.905; b.5409, 907; b.5410-5413, 915; b.5472; Akgün; Felsefe Dünyası, *Kutadgu Bilig'de Ahlak*, S.23, s.122-123.

³²⁴ Hacib, *a.g.e.*, s.831; b.4911, 833; b.4912, 905; b.5404, 1013; b.6118-6120.

³²⁵ Hacib, *a.g.e.*, s.641; b.3636-3644.

³²⁶ Hacib, *a.g.e.*, s.639; b.3628-3629, 697; b.3994, 877; b.5196.

açgözlülük yapabilir. Dili ile başkalarını incitirken; gözü ile haram olana bakabilir. Bu sebeple kim boğazına, diline, gözüne kısacası bedeninin heva ve heveslerine engel olabilirse akıllı ve bilgili insan odur. Akıllı ve tabiatı sakın insanlar nefesine hâkim olmayı başarabilir. Akıllı kişinin sözü övülür. Çünkü o doğru yolda ilerlediği için yanlış sözlere başvurmaz. Akıllı kişi görmemesi gereken şeyi de görmezden gelerek kendine yakışmayan davranışlardan uzak durur.³²⁷

Buraya kadar ki yapılan değerlendirmelere bakıldığında nefse hâkim olmanın insana önemli kazanımlar sağlayacağı; nefse hâkim olunmama durumunda ise ne gibi güçlüklerle karşı karşıya kalınacağını görebiliriz. Bu bağlamda eserde istenilen ve kazanılması gereken bir özelliğin nefse hâkim olma olduğunu söyleyebiliriz. Bu özelliğin ise eserde Odgurmuş karakteriyle irtibat kurularak dolaylı yoldan anlatılmaya çalışıldığını görebiliriz. Odgurmuş'ın kelime anlamına baktığımızda “od” köküne bağlı bir kelime olduğunu söyleyebiliriz. Odgurmuş “odgur-”uyandır fiilinden yapılmış bir isim karşılık gelir. Bu kavramın anlamına baktığımızda “uyarıcı olan, insanı gaflet uykusundan uyandıran” manalarına geldiğini görebiliriz. Divan'ı Lügat'ı Türk'te “uyarı” niteliğini üzerinde barındıran kişinin “dilediğine” eren kişi olduğu kayıtlı bulunmaktadır.³²⁸ Uyandırma kavramı ile gönül arasında bir ilişki kurulduğunda Odgurmuş'ın doğru yolu gösterme hususunda özellikle Hükümdar ve Ögdülmiş ile olan münasebetlerinde onların gönüllerine hitap ederek uyandırıcı bir rol üstlendiği düşünülebilir.

Eserde Odgurmuş karakterinin “Akıbet” kavramına karşılık kullanıldığını görüyoruz. “Akıbet” kelimesi ise Akb kökünden türemiş; bir işin sonu, neticelenmiş hali, insanların hareketleri nedeniyle bireysel ya da toplu olarak dünyada ve ahirette karşılaşacakları sonuç anlamını içermektedir.³²⁹ Akıbet kavramından hareketle kitabın müellifinin eserdeki dört kahramandan birini akıbet kavramına karşılık gelen Odgurmuş karakteri olarak seçtiğini görebiliriz. Eserde konuyla ilgili beyitte “Ondan sonrası ki Odgurmuş'tır; onu ben akıbet olarak aldım.”³³⁰ ifadesi ile Odgurmuş'ın sıfatının belirlenmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Lakin eseri dikkatli bir şekilde tahlil

³²⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.1049; b.6352-6357.

³²⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati'tü Türk*, Tercüme eden: Besim Atalay, c.1, Ankara, 1939, s.,46.

³²⁹ Ahmet Saim Kılavuz, *Akıbet mad.*, İ.A., İstanbul, 1989, c.2, s.238.

³³⁰ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.145; b.357.

ettiğimizde Yusuf Has Hacib'in bu kavramdan çıkardığı manaya bakılırsa, kavramın daha farklı bir kavramsal çerçeve içinde değerlendirilmesi görüşü bizde uyanmaktadır. Esere bakıldığında Ogdurmuş karakterinin çok nitelikli bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir. Küntoğdu ve Ögdülmiş karakterlerini etkisi altına aldığı, önemli konularda yargı veren baskın bir karaktere sahip olduğu görülmektedir.³³¹

Ogdurmuş karakterinin akıbet olarak nitelendirildiğini yukarıda ifade ettik. Bazı kaynaklarda kanaat ve irfan olarak da değerlendirildiği de söylenebilir. Ayrıca eserin temel kurgusu içinde gönül kavramının Ogdurmuş karakteri ile daha bütüncül değerlendirileceği kanaatleri de söz konusu olmaktadır. Özellikle gönül ile ifade edilebilecek olmasına dair kanaatin oluşmasını sağlayan temel sebebin; eserde gönül ile akıl arasında ilişkinin Tanrı eksenli tasavvur edilmesi; Ogdurmuş karakterine yüklenen dünya malından yüzünü çevirip, kendi başına yaşayan âlim tavrı kişiliği böyle bir düşüncenin oluşmasında bizde etken sebep olmuştur.³³² Ayrıca yazarın Ögdülmiş ile Ogdurmuş arasındaki yakınlığı daha iyi ifade edebilmek adına “gönüldeş”³³³ ifadesini kullandığını görebiliyoruz.

Eserde Ogdurmuş karakterini daha iyi anlayabilmek için onun eserdeki yerini ve niteliklerini bilmemiz gerekir. Buna göre; hükümdar Küntoğdı, Ögdülmiş gibi kendisine adaleti, iyiliği ve doğru yolu uygulama da yardımcı olan, özü sözü bir, sadık, doğru, dürüst, güvenilir olan bir kişinin varlığına ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Çünkü hükümdar Ögdülmiş'i kaybettiği takdirde kendisi gibi birini bulamayacağı endişesini yaşamaktadır. Bu konu da Ögdülmiş'ten yardım ister ve kendisi gibi birini bulmasını söyler. Ögdülmiş ise bu konuda hükümdara her daim devlet işlerinde yardımcı olacak zeki insanların ona faydalı olacağını söyleyerek; akrabaları arasında; çok geniş bir bilgiye sahip, erdem ve takva sahibi, uyanık ve doğru davranışlarda bulunan, dünya malına sırtını çevirmiş, dünyalık endişelerden gönlünü uzak tutmuş ve her iyiliğe el vurmuş, kendini ibadete adanmış bir kişinin olduğunu, adının da Ogdurmuş olduğunu ifade eder. Ögdülmiş, Ogdurmuş için kendisinin erdeminin onun erdeminden yüz kat daha fazla olduğunu ve halkın ileri geleni ve seçkin bir sığata sahip olduğunu belirtir.³³⁴

³³¹ Sait Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, s. 68.

³³² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.81; b.65-66; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.60.

³³³ Hacib, *a,g,e*, s.590; b.3299, 1007; b.6077.

³³⁴ Hacib, *a,g,e*, s.569-571; b.3120-3152.

Bu ise hükümdar Küntoğdu'nun, Ögdülmiş'i bu hususta bizzat vazifelendirmesinin bu konuda ne kadar kararlı olduğunu bize göstermektedir.

Eserde Ögdülmiş'in, Odgurmış'ı Hükümdar Küntoğdı'nın yanında görev alması için ne kadar ısrar ederse etsin ikna edememesi onun özellikle yukarıda da belirttiğimiz gibi dünya işlerinden uzak durmaya çalıştığını ve bu yüzden eş dost akraba ile ilişkisini kesip dünya malından uzaklaştığının en büyük kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Odgurmış'a göre "Bu dünyanın işlerine karışan kişi, ibadet ve ahiret işini aynı anda yerine getiremez."³³⁵ İnsanlar tüm dünyalık işlerden kendini koparamazsa Tanrı'ya tam anlamıyla ibadet edemez. İnsan ibadetini büyük bir huzur içinde yapmak istiyorsa kafasını meşgul eden dünyalık işlerden uzak durmalıdır. Nefsin arzu ve istekleri bitmez bu sebeple ondan uzak durmak gerekir. Arzu ve hevesin önüne ise akıl ve bilgi ile karşı gelinebilir.³³⁶ Görüldüğü gibi Odgurmış ibadetin tam manasıyla yapılabilmesi için dünyalık işlerden uzak durulması gerektiğini; fani hayatta insanı doğru olmayan davranışlara sürükleyen birçok zaruri şey olduğunu ve burada da insanın nefsinin esiri olduğu andan itibaren dini görev ve sorumluluklarını yerine getiremeyeceğini ifade etmektedir.

Bu noktada özellikle İslam Felsefesi açısından nefse hâkim olup, onun istek ve arzularına esir düşmeden akıl ve mantık kuralları çerçevesinde hareket ederek doğru olanın yapılması gerektiği anlayışlarının olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu konuda İslam Filozoflarından Farabi, insanda duyulur şeye bağlı olan ve akla bağlı olan olmak üzere iki tür hazzın olabileceğini söyler. Buna göre duyulur şeye bağlı olan hazlar; işitilenden, görülenden, tadılandan, dokunulandan ya da koklanandan alınan duyumlarla elde edilen hazlardır. Akla dayalı olan hazlar ise; liderlik, hâkimiyet, zafer, ilim gibi zihinsel süreçler sonucunda ortaya çıkan hazlardır. Farabi'ye göre; bedene ait olan duyular aracılığı ile elde edilen hazlar gereklidir; fakat gereğinden fazla bir değer verilirse insanı iyi olan değerlerden ve buna bağlı davranışlardan uzaklaştırır. Sonuçta birey gerçek mutluluğu yakalayamaz. Akli hazlarla ise uzun vadede kalıcı olan hazlar yakalanabilir. Erdemli davranışlar sergileyen; ilim öğrenmeyi kendine amaç edinmiş

³³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.597; b.3340.

³³⁶ Hacib, *a,g,e*, s.599; b.3341-3346.

kişilerin ve manevi ihtiyacını ibadet ederek yapan kişilerin yaşadığı hazlar bu türden hazlardır. En üstün haz ise gerçek mutluluğu yakalamaktır.³³⁷

Görüldüğü üzere duyulara bağlı hazlarla insanın doğru olandan uzaklaşıp yanlış olanı yapması ve akli kullandığında doğru yola gireceği Farabi’de de dile getirilmektedir. Akılcı anlayış çerçevesinde düşündüğümüzde Rasyonalizm görüşünün genel felsefe içerisinde önemli temsilcileri olan Sokrates, Platon, Aristoteles düşüncesine kadar götürebiliriz. Bu filozoflarda özellikle akılcı muhakemelerle insanın doğru ve değişmez olanın bilgisine ulaşılacağı vurgulanmaktadır. Haz ve zevke dayalı olan şeylerle ise kalıcı olanın bilgisine ulaşamayacağı ifade edilmektedir. Bu nokta da Kutadgu Bilig’deki Odgurmuş’un insani zevk ve arzulara düşkünlüğü sonucu karşılaşılabilecekleri ve buna karşı akli önceleyerek bilgisi ile davranışlarını kontrol etmesi noktasında aralarında bir benzerlik kurulabilir.

Eserin ilerleyen bölümlerine doğru akıbeti temsil eden Odgurmuş karakterinin uzun ısrarlar sonucunda hükümdarla görüşmeyi kabul ettiğini söyleyebiliriz. Lakin burada önemli olan nokta onun bu görüşmeyi dünyevi istekler için değil Hükümdar’ın “Artık benim tek isteğim onun yüzünü bir defa görmektir.”³³⁸ “Ziyaret etmek için ya ben ona gideyim ya da o bana gelsin”³³⁹ sözleri üzerine hükümdarı, insani anlamda kırmamak gerektiğini düşünmesi ve “Müslüman müslümana kardeştir ve onlar birbirlerini ziyaret eder, ey gönlü gönlüme uygun insan”³⁴⁰ diyerek onun bu isteğini yerine getirmek için onun ziyaretine gideceğini söyleyerek hükümdarın yanına gittiğini söyleyebiliriz. Odgurmuş karakterinin, gönül arzusu ile mesafeler ne kadar uzak olursa olsun insanın değer verdiği ve saygı duyduğu kişilerin yanına tez gelebileceğini; buna karşın gönül arzusu ve isteği olmadığı müddetçe mesafe ne kadar yakın olursa olsun yolun yine uzak olacağını ifade ettiğini belirtebiliriz.³⁴¹

Kutadgu Bilig’de Odgurmuş karakterinin akıbet kavramına karşılık geldiğini söylemiştik. Bununla beraber bu kavramı daha iyi anlayabilmek adına gönül kavramının da bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Eserde insanın, sosyal hayat

³³⁷ Farabi, *Tenbih’i Ala Sebili Saade*, s.175; Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s.69-70.

³³⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.835; b.4937.

³³⁹ Hacib, *a,g,e*, s.835; b.4938.

³⁴⁰ Hacib, *a,g,e*, s.845; b.4991.

³⁴¹ Hacib, *a,g,e*, s.853-855; b.5042-5049.

içerisindeki ahlaki nitelikleri kazanabilmesi için aklın yanında gönül gibi bir melekeye de ihtiyaç duyulduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Akıl gönül birlikteliği ile bu noktada çok önemli bir boyut kazanmaktadır. Bu ikisi arasındaki denge iyi kurulamaz ise hayatındaki gerçek manayı yakalayamayacaktır.³⁴² Akıl melekesi ile gönül melekesine birlikte sahip olan insanın, bu dünyadaki davranışlarını iyi ve doğru olana yönelterek yanlış davranışlardan uzak durabileceği ve neticede de önemli vasıflara sahip olabileceği belirtilmektedir. İnsan aklını ve bilgisini doğru kullanıp, bunları gönlü ile birleştirdiğinde istenilen bir insani değerler bütününe sahip olabilir.

Hükümdar “Küntoğdı’ya” göre; Odgurmuş karakterinin temelinde onun tam manasıyla kâmil bir insan olması yatmaktadır.³⁴³ Kamil olan ise akıllıdır.³⁴⁴ Ona göre; Odgurmuş Tanrı’nın bütün faziletlerini kendi kişiliğinde toplamıştır. O, hakikat ehli bir zattır.³⁴⁵ Onun dünya malına düşkün olmayıp, heva ve heveslerinin peşinden koşmaması ve sadece yaratana istemesi onun bu vasıflara sahip olduğunu bize göstermektedir. Odgurmuş’ın hakikat ehli bir zat olarak “Töre” ile özdeşleşen hükümdar Küntoğdı’ya çeşitli öğütler verip onun doğru bir karaktere sahip olması ve doğru kararlar alabilmesi için ona yardımcı olduğu belirtilebilir.³⁴⁶

Ona her zaman doğruluğu temel alarak hükümler vermesi gerektiğini söyler.³⁴⁷ Ona göre; hükümdar kişi kanundan asla şaşmayıp halkının hakkını her daim vermeli, eğer onlara bir kusurda bulunur ise Tanrı’dan af dileyip hemen tövbe etmesi gerektiğini söyler. Bununla beraber hükümdarın cömert olup kendinden sonrakiler için mal, mülk bırakmaması gerekir. Bunun yerine sevap kazanmak için çalışmasının zorunlu olduğunu, dünyaya gönül bağlamayıp çok ibadet etmesi gerektiği, yoksulu, dulu, yetimi koruyup, dedikodu yapandan uzak durması gerektiğini belirtir. Açgözlü insanlara mevki vermeyip gafil olmadan daima uyanık olması gerektiğini, nefesine hiçbir zaman yenik düşmemesi gerektiğini söyler. Ona göre kendisi için en büyük düşmanın kendisi olduğu,

³⁴² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.407; b.1991.

³⁴³ Hacib, *a.g.e*, s.675; b.3858.

³⁴⁴ Hacib, *a.g.e*, s.683; b.3907.

³⁴⁵ Hacib, *a.g.e*, s.817; b.4803, 863; b.5101.

³⁴⁶ Hacib, *a.g.e*, s.865; b.5117.

³⁴⁷ Hacib, *a.g.e*, s.889; b.5285.

bunun için daima alçak gönüllü olup, her zaman büyük olanın sözünü dinleyip bundan ders çıkarılması gerektiğini ifade eder.³⁴⁸

Genel itibariyle bakıldığında Odgurmış'ın dünya nimetlerine önem vermeyen mal, mülk, şan, şöhret, makam, mevki gibi kaygılar gütmeden akli ve irfanı ile iyiyi, doğruyu ve güzel olanı yapmaya çalışan bir kişi olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber her daim Tanrı'ya olan bağlılığı ile Tanrı'nın emir ve yasaklarına uymayı hem akli hem de gönülden kabul ettiğini belirtebiliriz. Buna karşın kendisine verilebilecek her türlü dünyevi şeyi eliyle geri itip dünya nimetlerinden kendini uzaklaştırmaya çalıştığını, bunu yapmasının sebebini ise dünya nimetlerine dalan insanların gerçek ibadeti yapamayacağı görüşüne bağlayabiliriz. Şimdi, Türk Düşünce tarihinin en önemli eserlerinden birisi olan *Siyasetname*'nin analizini yaparak ahlak ve siyaset ilişkisini inceleyeme geçebiliriz.

2. SİYASETNAME'DE AHLAK SİYASET İLİŞKİSİ

Nizamülmülk tarafından kaleme alınan ve İslam düşünce tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebileceğimiz *Siyasetname* adlı eserin; devrin ileri gelen devlet ve ilim adamlarına yol göstermek, öğüt vermek amacıyla yazıldığını daha önceden ifade etmiştik. Dönemin Büyük Selçuklu sultanı olan Melikşah'ın devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için veziri Nizamülmük'e siyasetname türünde bir eser yazdırmak istemesi; böyle bir eserin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Eserin sadece devlet adamlarına dünya ve din işlerinde yol ve yöntem gösterip, onlara öğüt vermesinin dışında, toplumsal olaylar karşısında pratik çözüm yolları sunan hikâye ve hadislerle de yer vermesi, eserin kendine has özelliklerini gözler önüne sermektedir. Bu açılarından bakıldığında eserin ayırıcı özelliklere sahip olduğu görülür.³⁴⁹

Siyasetname'nin içeriğine bakıldığında; devlet işlerinin nasıl ve kimler tarafından yürütüleceği üzerinde ayrıntılı durulduğu görülür. Devlet işlerinin yerine getirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususların neler olması gerektiği, bürokratların diğer insanlarla olan münasebetlerinde nasıl davranması gerektiğinin yanı sıra diğer devletlerle olan ilişkilerde yapılması ve yapılmaması gereken hususlar açıklanır. Bu

³⁴⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.889-893; b.5288-5325.

³⁴⁹ Kadir Canatan, *Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu olarak Siyasetname, Büyük Devlet Adamı, Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı üzerine*, s.200.

uygulamalar sırasında ortaya çıkan problemlere teorik ve pratik uyumu içinde çözüm yolları sunulur.

Nizamulmülk, toplumsal hayatta yaşanan olaylardan hareketle yapılması gereken davranışlara ilişkin dini, ahlaki ve hukuki dayanakları açıklarken, hikâyeler anlatır, böylece çözüm önerilerini daha makul ve anlaşılır kılar. Bu hikâye anlatımı Türk tarihinde şifahi kültürün taşınmasında en önemli unsurlardan birisidir. Çünkü Batı felsefesi için mitoloji, Türk Tarihi için efsane ve destanlar, İslam tarihi açısından da kıssalar hakikatin halka anlatılmasının ilk aşamaları olarak oldukça önemli işlev görür.³⁵⁰

Çalışmamızın bu kısmında *Kutadgu Bilig*'de olduğu gibi *Siyasetname* adlı eserde de öne çıkan belli kavramlar üzerinden hareket ederek ahlak siyaset ilişkisini inceleyeceğiz. İki eser arasında konu bütünlüğünü sağlamak için bazı kavramları merkeze alarak diğer eserdeki kavramlarla irtibatlandıracağız. Bununla birlikte çalışmamızın ana unsurundan biri olan *Kutadgu Bilig*'de mefhumların manalarına dair bilgi verdiğimiz için bu kısımda değineceğimiz kavramlara ilişkin terimsel bilgi vermeyeceğiz. Bu doğrultuda öncelikli olarak *Kutadgu Bilig*'de de olduğu gibi siyaset görüşü ile başlamayı uygun gördük. Siyaset görüşünü ise adalet kavramı ile irtibatlandırarak siyasal ahlakın olabilirliğini muhakeme etmeye çalışacağız. Esere siyasi görüşle başlamamızın temel sebebi ise eserdeki fasıllar içerisinde siyasi görüşe ilişkin bilgilerin yoğun olarak sunulmasıdır. Siyasi görüşe ilişkin bilgi verdikten sonrada eserde öne çıkan ahlaki kavramları açıklamaya çalışıp; ahlak siyaset ilişkisini kurmaya çalışacağız.

2.1. Adalet-Siyaset İlişkisi:

Siyasetname veya diğer bir ismi ile *Siyerülmülük* olarak bilinen eserin temel kurgusunun siyaset kavramı üzerine kurulduğunu görmekteyiz. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi eserin; siyasal açıdan devrin ileri gelen yöneticilerine devlet işlerinin yürütülmesi konusunda yol ve yöntem gösterip, öğüt vermek maksadıyla kaleme alındığını hatırlatabiliriz. Bu bağlamda eserde; devlet içi siyasal örgütlenmenin nasıl olması gerektiği ve bu mekanizma içindeki kişilerin statüleri, bu kişilerin statülerine

³⁵⁰ Mevlüt Uyanık, *Küreselleşme Olgusu ve İpek Yolu Medeniyetinin Yeniden Dirilişi*, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.18-19, 2013, s.104-131.

ilişkin geliştirdikleri rollerin neler olduğu ile ilgili bilgilere rastlamamız mümkündür. Ayrıca; siyasal hayata ilişkin yöneten yönetilen ilişkisi ve bu çerçevede gelişen siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve dini alanlara ilişkin ortaya çıkan sorunların nasıl çözümlenmesi gerektiği ile ilgili problemlerin eserde kimi zaman hikâyelerle kimi zaman da ayet ve hadislerle desteklenerek çözümlenmeye çalışıldığı görülmektedir.

Siyasetname'de siyasal hayata ilişkin bilgiler sunulurken üzerinde durulan kavramlardan biri de adalet kavramıdır. Özellikle devletin başında bulunan hükümdarın en önemli özelliklerinden ve vazifelerinden biri adaletli olma olarak gösterilir. Eserde bu hususla ilgili bilgilere farklı fasıllarda rastlamamız mümkündür. Nizamülmülk'e göre, Allah her asırda halkın içinden birini seçerek ona padişahlık makamını nasip eder. Allah dünya işlerinden ve kullarının huzurlu bir hayat sürmesinden, seçtiği bu kulunu sorumlu kılar. Bu kişi ise devlet işlerinde adaleti sağlarsa; insanlar arasında da huzur sağlanmış olur. Buna karşın o, adaletli hükümdarın olmaması durumunda kılıçların çekileceğini ve kaba kuvvetin devreye gireceğini belirtir. Böyle bir durumda ise suçu günahı olmayan insanların bu durumdan zarar göreceği ifade edilir. Bu sebeple ki devlet içerisindeki her ferдин sorumluluğunu bilmesi ve ona göre davranışlarını sergilemesi gerekir.³⁵¹ Bu ise devlet içerisinde hayatını sürdüren her ferдин devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmesi ve devlete karşı mutlak bağlılıklarını göstermesi ile devletin başında bulunan hükümdarın görev ve sorumluluklarının bilincinde olarak hareket etmesi sonucunda adaletin kendiliğinden ortaya çıkabileceği düşüncesini zihinlerde uyandırabilir.

Eserde Allah'ın nimetini bilen hükümdar için Allah'ın ondan razı olacağı söylenir. Allah'ın rızasını kazanan hükümdarın halkı ile birlikte varlığını uzun yıllar sürdürebilme imkânına sahip olduğu da ayrıca belirtilir. Halkın hayır duasını alan bir padişahın adaletli bir yönetim anlayışı ile uzun yıllar hükümrانlığını devam ettirebilme ve ölümünden sonrada iyi isimle anılmasının olanaklı olduğu vurgulanmaktadır. Eserde bu fikrin daha iyi anlaşılması için bir hikâyeye anlatılır. Buna göre Hz. Muhammed'in (s.a) bir hadisinde;

³⁵¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, (Türkçesi: Nizamettin Bayburtlugil, Dergah Yay.,10.Baskı, İstanbul, Mart, 2014, Birinci Fasıl, s.25-26.

“Kıyamet gününde, Allah’ın kulları üzerinde hükümlanlık ve emretme yetkisi verilenlerden bir kişiyi elleri bağlı olarak huzura çıkarırlar. Eğer adil biri ise adaleti onun ellerini çözer ve Cennete götürürler; zalimse zaten zulmü ellerini bağladığından götürüp Cehenneme atarlar”³⁵² buyurmaktadır.

Görüldüğü gibi adalet sağlama yetkisi verilen kişinin bu özelliğini doğru kullanması ile onu büyük bir mükâfatın beklediği dile getirilirken; aksi durumda ise onun büyük bir ceza ile karşı karşıya kalacağı ifade edilmektedir.

Adaletle ilgili anlatılan bir başka hikâyeye ise şöyledir: On yedi yaşında iken babasının yerine tahta oturan Nurşivan adında bir hükümdar vardır. Nurşivan akıllı ve adaletli bir kişilik özelliğine sahiptir. O, iyilik edene iyilik; kötülük edene ise kötülükle karşılık veren bir hükümdardır. Lakin babası Kubad’ın yumuşak tabiatlı olması ve yanındaki devlet idarecilerine çok imtiyaz tanınması devlet hazinesini zora sokmakta ve devlet idaresinde çok başlılığın oluşmasına sebebiyet vermektedir. Nurşivan yaşı küçük olmasına rağmen adaleti savunan bir hükümdar olarak devlet işlerinde ve toplumsal hayatta doğru olanı tasvip etmektedir. Buna karşın yaşının küçük olması sebebiyle devlet idaresinde görev alan şahıslar adaletsizce işlerine devam edip; masum insanlara zarar vermektedirler. Adaletsizce yapılan olaylardan biri de Nurşivan’ın Horasan ve Azerbaycan valisi olan devlet görevlisinin haksız yere yaşlı bir kadının toprağını zapt etmesi hadisesidir. Hikâyeye göre toprağını haksız yere ele geçiren ve malını yaşlı kadına geri vermeyen valiye; yaşlı kadının defalarca gidip malını geri istemesi hal çare olmamış ve en sonunda hükümdara giderek durumunu izah etmiştir. Bunun üzerine bir köleyi görevlendirerek yaşlı kadının söylediklerini test ettiren hükümdarın yaşlı kadının doğru söylediğini öğrenince; valiye gereken cezayı vererek adaleti sağlamaya çalışmıştır.³⁵³ Bu hadise doğrultusunda hükümdarlık vasfına sahip olan kişilerin devlet içerisinde yaşanan sosyal hadiselerle birebir ilgilenerken, haklıya hakkını vermeye çalışması, onun toplum içerisinde adaleti sağlamaya çalıştığı bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devletin başında bulunan hükümdarın insafı ve adaletli olması halkın devlet içerisinde huzurlu ve mutlu bir hayat sürmesine vesile olacaktır.³⁵⁴ Bu husus önemlidir.

³⁵² Nizamülmülk, *Siyasetname*, İkinci Fası, s.28-29.

³⁵³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fası, s.47-53.

³⁵⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Altıncı Fası, s.59.

Çünkü devletin başında bulunan kişinin nitelikleri, halkın hayatını doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple adaletli bir hükümdar tarafından adaletle kurulmuş bir düzende herkesin mutlu ve huzurlu bir hayat sürme fırsatı olabilirken; adaletsiz bir hükümdar tarafından yönetilen bir toplumda bu mutluluğun sağlanması ve huzurlu bir hayat sürülmesi pek de olanaklı görülmemektedir. Bu sebeple ki devlet içerisinde insanların sağlıklı ve mutlu bir şekilde varlıklarını sürdürebilmeleri için adaletli bir toplumsal yapının mevcudiyeti zaruri olmaktadır.³⁵⁵

Nizamülmülk'e göre, toplumda adaletin sağlanması için divan mekanizmasının kurulup adaletin sağlanmaya çalışılması gerekmektedir. Bunun için de hükümdarın haftada iki kez bu divanı kurması, suçlu ile suçsuz olanı birbirinden ayırıp, zalimlerden mazlumun hakkını alması gerekir. Eserde toplum içerisinde hükümdarın bu uygulamasının yayılması ile zalim olan insanların, hükümdarın vereceği cezadan korkarak suç işlemekten uzaklaştıkları söylenir. Bu hususta eserde anlatılan hikâyelerden birine kısaca baktığımızda; devletin başında bulunan hükümdarların adaleti sağlama konusunda ne kadar hassas oldukları görülebilir. Buna göre; meliklerden birinin kulağı çok sağır ve tercüman kullanarak mazlumların sorunlarını çözmeye çalışır. Fakat tercümanların tercümesinde yanlış aktarma olasılıklarını düşünerek; sadece mazlum olanların kırmızı elbise giymesini ister. Kendisi bir gün bir file binerek ovada dolaşırken kırmızı elbise giymiş mazlumları tek tek çağırarak; onların yüksek sesle bağırmasını ve sorunlarını aracısız anlatmalarını ister. Bu sayede ilk elden onların sorunlarını dinleyerek dertlerine çare olmayı amaçlamaktadır. Buradaki asıl amacı ise ahiret günündeki sorulara cevap verebilmek ve kendisinden hiçbir şeyin saklanmamasını sağlamaktır. Bu amaçla sorunları ilk elden dinlemiş ve bu sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır.

Bir başka hikâyede ise Emir'in soğuk ve karlı günlerde atına binerek öğle namazına kadar meydanda bekleyip; yanına gelen fakir ve fukaraya yardım etmesidir. Kış ayında yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak gibi temel ihtiyaca sahip olup da kimseden yardım bulamayan insanların olabileceği düşüncesi ile böyle bir eyleme

³⁵⁵ Mevlüt Uyanık *Adalet Kavramı Merkezinde Eşitlik ve Özgürlük İlişkisinin Felsefi Analizi*, İstanbul Barosu ve Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi (HFSA). İstanbul Barosu yayınları, Kitap 21. İstanbul.2010, ss.296-309.

girişen hükümdar kişinin onlara yardım edip, huzura kavuşmaları için verdiği mücadele anlatılmaktadır.³⁵⁶ Her iki hikâyede de görüldüğü üzere devletin başındaki kişiye düzeni ve adaleti sağlama noktasında büyük iş düştüğü söylenebilir. Yönetme yetkisinin Allah'tan alınması da bu sorumluluğu iki katına çıkarmaktadır. Bu sebeple yönetici kişinin yaptığı işi şansa bırakmamak ve adil bir düzen kurabilmek için bizatihi olayları yerinde görmesi ve sorunlara kendisinin çözüm bulması önemli bir görev olarak görülmektedir.

Adaletin sağlanması ile ilgili bir başka hususta divanda alınan kararlara saygı gösterilmesidir. Saray divanında gereksiz fermanın bulunması sakıncalıdır. Yazılan şeylerin emredici olması ve verilen görevlerin anında yerine getirilmesi gerekir. Nizamülmülk'e göre divandan çıkan fermana karşı gelen ve itaat etmeyen kişilerin divan üyesi bile olsa gereken cezayı hemen görmesi gerekir.³⁵⁷ Bu sebeple ki kamu düzeninin bozulmasına sebebiyet veren her kim olursa olsun toplumsal düzenin sağlanması, devletin devamı ve hükümdarın meşruluğu için suç işleyen kişinin gereken cezai müeyyide ile karşı karşıya getirilmesi ve suçun cinsine göre gereken cezanın suçu işleyen kişiye uygulanması gerekmektedir.

Eserde üzerinde durulan adaletle ilgili bir başka nokta ise adalet isteyen kişilerin sayısını azaltıp; onlara zamanında haklarını vermektir. Zulme uğrayan birçok insanın, yaşadıkları hak mahrumiyetlerini anlatmadan sarayın önünden ayrılmayacakları ile ilgili bir hadiseden bahsedilir. Buna göre; saraya gelen dış ülke temsilcileri ve elçilerin bu olayları yanlış anlamaması için halkın sorunlarının tespit edilip sorunların saraya yazılı bir şekilde beş kişi tarafından getirilmesinin uygun olacağı, bu şekilde ortamdaki karmaşık yapının engellenerek aralarından seçilen kişiler aracılığıyla problemlerine çözüm arayıp karşılık bulmaya çalışacakları ifade edilmektedir.³⁵⁸ Bu şekilde adaletin sağlanıp, sorunlara çözüm bulunmaya çalışıldığı görülür.

Siyasetname'de devlette kamu düzeninin sağlanması ve insanlar arasında ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için adaletin devlet içerisinde herkese eşit bir şekilde uygulanması, bu yapılırken de adiliyetten ödün verilmemesi gerektiği söylenir. Adaletin sağlanması hususunda ise öncelikli olarak devletin başında bulunan padişahın

³⁵⁶ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Üçüncü Fasl, s.30-31, 37.

³⁵⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, On birinci Fasl, s.83.

³⁵⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, Ellinci Fasl, s.258.

Allah'tan aldığı bu yönetme yetkisini en iyi şekilde kullanarak insanlara eşit ve adil bir şekilde uygulaması; uygulamadığı takdirde öncelikli olarak Allah'a karşı sorumlu olup ahirette bunun cezasını göreceği belirtilir. Ayrıca adaletin sağlanmasında son sözün her ne kadar padişahda da olsa divan gibi bir kuruluşun mevcudiyeti adaletin sağlanması ve cezaların uygulanması noktasında padişaha yardımcı olduğunu göstermektedir. Bununla beraber toplumda adaletin sağlanması, ilahi kaynaklı değerlendirme kriterlerinin de göz önünde bulundurularak kararların verilmeye çalışıldığı önemli bir nokta olarak belirlemektedir.

Görüldüğü üzere siyasal yapı içerisinde adaletin önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte eserdeki siyasal olana ilişkin değerlendirmelerimizi yaparken siyasal yapıyı daha iyi incelemek adına belli hususların ayrıntılı incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu sebeple öncelikli olarak siyasal yapı içerisindeki hâkimiyet tasavvurunun açıklanması ile başlamanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

2.1.1. Hâkimiyet Tasavvuru:

Siyasal sahadaki hâkimiyet anlayışları, toplumların yaşadığı zamana, gelişmişlik düzeyine, sosyo kültürel faktörlere, dini inanç ve kabuller gibi hayatlarında etkili olan birçok unsura göre değişiklik göstermektedir. Buna karşın her toplumun farklı siyasal değerlendirmeleri ve buna paralel olarak da siyasal hâkimiyet anlayışları olsa da her birinin kendi dinamizmi içerisinde adaleti, eşitliği, iyiliği ve doğruluğu gözetilen bir siyasal yapıya sahip olma iddiasında oldukları söylenebilir. Bu ise hâkimiyet iddiası ile geliştirilen mekanizmanın meşruiyetini sağlama noktasında önemli bir rol üstlenmesi anlamına gelmektedir. Bunun sağlanması ise yukarıda da ifade edildiği gibi adil ve eşit bir ortamda insanların iyiliği önceleyip; doğru davranışların geliştirilmesi ve pekiştirilmesi ile mümkün görülmektedir. Bu sebepten ötürü; siyasi hâkimiyetin toplum içerisinde sağlıklı bir şekilde kurulması ve bu paralelde geliştirilmesi; yöneten yönetilen ilişkisinin güvenli bir şekilde yürütülmesi ve yürütülmesi için bir zorunluluk olarak belirlemektedir. Devlet gibi bir mekanizma içerisinde bu güvenli sahanın kurulabilmesi ve bunun devam ettirilebilmesi hem yönetenin hem de yönetilenin mevcudiyeti açısından önem arz etmektedir.³⁵⁹

³⁵⁹ Mevlüt Uyanık, *İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik Kavramı, Hasan El Basri Örneği*, Kaknüs Yay., Eylül, İstanbul, 2001, s.13-29.

Bu doğrultuda *Siyasetname*'de ortaya konulan siyasi hâkimiyet tasavvuruna bakıldığında birey ile devlet arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği ve bu ilişki çerçevesinde bireylerin kendilerini daha özgür ve daha güvenli hissedebilecekleri ortamların nasıl sağlanması gerektiği ile ilgili çözüm önerileri sunulmaktadır. Eserdeki hâkimiyet tasavvurunun ise siyasi otoritenin meşruiyeti ile meşru kılınarak bu paralel de bir anlayış geliştirilmeye çalışıldığını da ifade etmemiz gerekir. Bu sebeple devlet içerisinde huzurlu ve güvenli bir ortamın kurulmasında belirleyici bir role sahip olan siyasi otoritenin meşruiyetinin eserde nasıl sağlandığına bakmamız doğru olacaktır.

2.1.2. Siyasi Otoritenin Meşruiyeti:

Toplumsal hayatta insanların mevcudiyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için birtakım kural ve yasalara uymaları gerekir. Bu kural ve yasaların uygulanması için de siyasi bir otoritenin yani devlet mekanizmasının varlığına ihtiyaç duyulmaktadır.³⁶⁰ Bu mekanizma ise kendi meşruiyetini toplumsal sahada sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi için yönetilenle yani halkla olan ilişkisine dikkat etmek mecburiyetindedir. Bu ilişkinin sağlıklı olarak yürütülmesi hem yönetene hem de yönetilene katkı sağlayacaktır. Tersisi durumda ise her iki tarafta bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

Eserimiz *Siyasetname*'de siyasi otoritenin varlığı ile ilgili görüşlere yer verildiğini söyleyebiliriz. Fakat bundan önce Nizamülmülk'ün eserde devlet ve siyasal yapıya ilişkin görüşlerini ifade ederken toplumsal yapı ile ilgili görüşlerinden kısaca bahsetmemiz uygun olacaktır. Buna göre Nizamülmülk; toplumsal sahada üç bölümün mevcudiyetinden bahseder. Bu bölümün en tepesinde siyasi gücü elinde bulunduran *sultan* bulunmaktadır. Bu bölümün altında *devlet idaresinde görev yapan üst ve alt rütbe ile kідeme sahip kişiler* bulunurken; en alt bölümde ise *halk* bulunmaktadır.³⁶¹

Eserde halk arasında da farklı grupların mevcudiyetinden bahsedilmekte ve bunlar arası ilişkilerin nasıl olduğu gözler önüne serilmektedir. Bu noktada siyasi gücü elinde bulunduran mekanizmanın, bu katmanlarda bulunan insanlarla olan ilişkisi siyasi

³⁶⁰ Akyol; *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.11.

³⁶¹ Kadir Canatan, *Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu olarak Siyasetname*, *Büyük Devlet adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı üzerine*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/7 Fall, 2009, s.203.

yapının bütününe dair bilgi verecektir. Fakat bu yapının kendi içindeki işleyişi ve birbirleri ile olan ilişkisini yöneten yönetilen ilişkisi başlığı altında değerlendireceğiz.

Buradan hareketle sormamız gereken ilk soru; siyasi otoritenin meşruiyetini nereden aldığı ve bu gücü neye dayandırarak insanlar üzerinde bir güç unsuru olarak belirlediğidir. Bu sorunun cevabını ise eserin ilk faslında görmemiz mümkündür. Buna göre;

“Allah her asır ve zamanda halkın içinden birini seçerek onu padişahlık sanatlarıyla övülmüş ve süslenmiş kılar. Dünyanın işlerinden ve kullarının huzurundan onu sorumlu kılar, fesat, karışıklık ve fitneyi ortadan kaldırır. Onun haşmet ve heybetini insanların gönüllerinde ve gözlerinde genişletince, ondan emin olarak devletin devamını isterler...”³⁶²

Görüşlerinden hareketle iktidarın kaynağının Allah olduğu ve Allah'ın toplum içerisinde istediği kulunu seçerek ve ona belli nitelikleri yükleyerek siyasi otorite olma gücü verdiğini söyleyebiliriz. Bir başka ifade ile devletin başındaki siyasi gücün o makama gelmesi Tanrı'nın istemesine bağlı olarak karşımıza çıkmakta; siyasi iradenin gücü de ilahi bir temele dayanmaktadır.³⁶³ Benzer düşünceleri eski “Türk” devlet yönetim şekillerinde de görmek mümkündür. Buna göre eski Türk toplumlarında siyasi otoritenin ilahi bir temele dayandırıldığı; siyasi otoritenin de Tanrı'dan aldığı güçle insanlar arasında adaleti ve düzeni sağlamaya çalışıp; güvenli bir ortam oluşturma iddiasında olduğu söylenebilir. Bu anlayışına göre; Eski Türk toplumlarında Hakan'ın Tanrı'dan aldığı ilahi güçle devletini yönetmesi, onu Tanrı'nın dünyadaki temsilcisi gibi göstermekte ve ona toplum içerisinde ayrı bir statü kazandırmaktadır.³⁶⁴ Aynı şekilde benzer düşünceler İslamiyet sonrası İslam filozofları tarafından da ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu filozoflardan Farabi, hükümdarın siyasi otoritenin başı olarak Faal Akıl yardımı ile yönetme gücünü Tanrı'dan aldığını ifade eder. Ona göre; hükümdar aldığı

³⁶² Nizamülmülk, *Siyasetname*, Birinci Fasil, s.25.

³⁶³ Canatan, *a.g.e.*, s.203; Gürbüz Özdemir, *Türklerde Egemenlik Anlayışı ve Yöneten Yönetilen İlişkisi (Osmanlı Dönemi'ne Kadar)*, Uludağ Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. XXV, S.2, 2006, S.112-123.

³⁶⁴ Kemal Çiçek, Salim Koca, *Devlet Geleneği ve Teşkilat*, Türkler Ansk. Ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, c.2, s.827-828.

bu yetki sayesinde adaletli ve eşit bir yönetim mekanizması oluşturabilir ve netice itibarıyla de halkın mutluluğunu sağlayabilir.³⁶⁵

Eserde siyasi otoriteye meşruiyet kazandıran diğer önemli bir unsurunda din olduğunu söylememiz gerekir. Bu hususta Nizamülmülk'ün padişaha devlet işlerinde olduğu gibi din işlerinde de belirleyici bir rol atfetmesi ve hükümdarı her iki işte de sultan görmesi onun meşruiyetine dini bir dayanak sağlamakta ve dolayısıyla da siyasi otoritenin gücünü meşrulaştırıp güçlendirmeye çalışmaktadır.³⁶⁶

Görüldüğü üzere eserde siyasi otoritenin meşruiyeti Tanrısal bir güce ve dini bir argümana dayandırılmaktadır. Bu güç vasıtasıyla hükümdar devleti yönetme hakkı kazanmakta ve siyasi otoritesini de meşruiyet kazandırmaktadır. Bu belirlemelerden sonraki sorun ise devletin nasıl yönetileceğidir? Bu sorunun cevabını anlayabilmemiz için eserdeki yönetim şekline bakmamız gerekir.

2.1.3. Yönetim Şekli:

Kutadgu Bilig'de olduğu gibi *Siyasetname*'de de monarşiye dayalı bir yönetim anlayışının hâkim olduğu görülür. Hükümdarın sahip olduğu yetki ve tek kişinin devlet yönetiminde baskın bir role sahip olması böyle bir görüşün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Eserde siyasi otoritenin kaynağı olarak Allah'ın varlığına işaret edilmesi, Allah'ın kulları arasından birini seçerek hükümdarlık görevini ona vermesi ve onu bu toplumsal düzenden sorumlu kılması, monarşik bir yapının oluşmasına zemin hazırlamaktadır.³⁶⁷

Nizamülmülk'ün siyasi otoritenin meşruiyetine dair fikirlerinden hareketle hükümdarın egemenliğini, hem ilahi bir temel üzerine oturttuğu hem de babadan oğula geçen bir güç unsuru vasıtasıyla siyasi otoritenin meşruluğunu sağlamaya çalıştığını söyleyebiliriz.³⁶⁸ Nizamülmülk'ün bu husus ile ilgili görüşlerini eserde anlatılan bir hikâyede daha açık bir şekilde görmemiz mümkündür. Buna göre; on yedi yaşında babası Kubad yerine tahta oturan Adil Nuşirevan'ın padişahlık görevine dair devlet ileri gelenleri ile yaptığı konuşmada “Kendisine öncelikli olarak bu padişahlığı Allah'ın

³⁶⁵ Farabi, *El Menidetül Fazıla*; s.85-86; Farabi; *Tahsilü's- Sa'ada*, 78; Farabi, *Fususü'l- Medeni*, s.68.

³⁶⁶ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Birinci Fasıl, s.25, Canatan, *a,g,e*, s.204.

³⁶⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Birinci Fasıl, s.25.

³⁶⁸ Ömer Menekşe, *İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Maverdi ve Nizamülmülk Örneği*, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V., 2005, S.3, s.203.

verdiğini, babası Kubad'dan bu önemli görevi miras olarak devraldığını ve bu görevine başkaldırıda bulunan amcasına karşı savaşarak kılıcı ile kazandığını''³⁶⁹ belirterek siyasi otoritenin meşruiyetini ve buna paralel olarak ta monarşik bir yapının mevcudiyet kazandığını ifade edebiliriz.

Eserde monarşik bir yönetim şekli içerisinde yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin mevcudiyeti de siyasal yapı açısından önem arz eden diğer bir durumdur. Siyasal yapının daha iyi anlaşılabilmesi için bu iki kesim arasındaki ilişkinin mevcudiyetinin bilinmesi gerektiği kanaatinde olup; bu ilişkiyi kısaca açıklamaya çalışacağız.

2.1.3.1. Yöneten- Yönetilen İlişkisi:

Eserde, yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiye bakıldığında ilk dikkati çeken noktanın yukarıda da ifade edildiği gibi yönetme yetkisinin Allah tarafından sultana verilmesi fikridir. Bununla birlikte sultanında halka karşı zulüm etmeden adaletli bir şekilde devleti yönetmesi gerektiği; bunu yapmadığı takdirde de bu görevin elinden alınacağı ifade edilerek devleti yönetme yetkisinin hak ve adalet temeline dayandırıldığı görülür.³⁷⁰

Nizamülmülk'e göre sultan, halkına karşı adil bir yönetim sergilemeliyken; halkında sultanına karşı mutlak itaat göstermesi gerekir.³⁷¹ Özellikle devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürümesi için bu şart koşulmaktadır. Nizamülmülk, halkın işlerinden birinci derecede sultanı sorumlu tutmaktadır. Ona göre sultan, halkının huzurunu ve güvenini sağlamalıdır. Bununla birlikte halktan birileri var olan düzeni hakir görür, şeriatı inkâr eder ve Allah'ın emir ve yasaklarına uymazsa onun cezası sultan tarafından verilmelidir. Bu yapılmadığı takdirde yukarıda da ifade edildiği gibi bu görev Allah tarafından sultandan geri alınacaktır.³⁷² Nizamülmülk, sultanı halka karşı onların huzur ve güveninden sorumlu bir hüviyetle sunarken; siyasi konularda halka karşı sorumlu olarak görmemektedir. Ona göre hükümdar bu konuda sadece Allah'a karşı sorumlu

³⁶⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Beşinci Fasıl, s.48.

³⁷⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, (Çev. Mehmet Altan Köymen), Ankara, 1999, s.8.

³⁷¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, (Çev.: Nizamettin Bayburtlugil), Birinci Fasıl, s.25-26.

³⁷² Nizamülmülk, *a,g,e*, Birinci Fasıl, s.25.

olup; kıyamet gününde Allah'ın karşısında halkına nasıl davrandığı hususunda yargılanacağını ifade eder.³⁷³

Yöneten yönetilen ilişkisi içerisinde dikkati çeken bir başka hususta sultanın halkın hayır duasını almasıdır. Bu noktada Nizamülmülk, Padişah'ın Allah'ın nimetini tanıması durumunda kendisinden razı olacağını söyler. Halkına karşı adil olan ve halkıyla birlikte olan bir padişaha karşı halkın hayır duasının günden güne artacağı; bu sebeple de Allah'a karşı ahiret gününde hesap vermesinin kolay olacağı belirtilir.³⁷⁴

Eserde yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin daha çok hükümdarın görev ve sorumlulukları üzerinden anlatılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Bu sebeple içerik tekrarına düşmemek için devlet düzeni içerisindeki siyasal yapı bölümünde bu kısmı daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

2.1.3.2. Devlet Düzenindeki Siyasal Yapı:

Devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için bu yapı içerisinde görev dağılımı yapılması gerekmektedir. Bu görev dağılımının yapılması devletlerin özellikle siyasal anlamdaki mevcudiyetleri için bir zorunluluk teşkil etmektedir. Bu sebeple her devletin bu yapı bütününe kendi milletlerinde kurmaya çalıştığı söylenebilir. Siyasetname adlı eserde de bu yapıyı görmemiz mümkündür. Buna göre eserde devlet mekanizması içerisinde kimlerin görev aldığı onların görev ve sorumluluklarının ne olduğu ile bilgilere ulaşmamız mümkündür.

Devlet idaresinin tepesinde bulunan hükümdarın, devlete hizmet eden vezir, kumandan ve diğer devlet görevlilerinin görev ve sorumluluklarının ne olduğunu; bu doğrultuda açıklamanın siyasal yapıyı anlamak açısından doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu sebeple de öncelikli olarak hükümdar ve onun nitelikleri ile görevleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

2.1.3.2.1. Hükümdar:

Siyasetname'de öne çıkan önemli kavramlardan birinin hükümdar kavramı paralelinde ifade edilen sultan/padişah kavramları olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle eserin içeriğine bakıldığında sultana ilişkin bilgilerin detaylı bir şekilde sunulmaya

³⁷³ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Yedinci Fasl, s.60; Ömer Menekşe *İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı, Maverdi ve Nizamülmülk Örneği*, s.203.

³⁷⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, İkinci Fasl, s.28.

çalışıldığını görebiliriz. Bizde bu çerçevede öncelikli olarak sultanın nitelikleri hakkında bilgi vermenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

Siyasetname’de hükümdarın sahip olması gereken nitelikler hususunda öncelikli olarak hükümdarın asil bir soydan gelmesi gerektiği ifade edilir. Buna göre onun; “Alemlerin sahibi, yüce padişahı iki sebepten aziz kılar: 1. Soy olarak Efrasyap’a ulaşan hanedanı nedeniyle onu diğer padişahlarda bulunmayan kerametler ve ululuklarla süsler...”³⁷⁵ ifadelerinde bulunarak hükümdarlığı asil bir soya bağlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Nizamülmülk’e göre padişahın sahip olması gereken önemli bir vasıfta; onun akıllı ve bilgili olmasıdır. Buna göre o, Allah’ın izni ile kullar arasından bir kişinin devlet ve ululuk kazanması durumunda Allah’ın onu değerli bir konuma getirerek kendisine akıl ve bilgi ihsan edeceğini; bu niteliklere kavuşan kişinin de sahip olduğu akıl ve bilgi sayesinde halkı içindeki her kişiye kabiliyetleri ölçüsünde bir iş ve yer vereceğini ifade eder.³⁷⁶ Eserde hükümdara ait nitelikler içerisinde üzerinde ısrarla durulan bir başka hususta yukarıda da ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız adaletli olma, zulüm etmeme ve zalim olmama kavramlarıdır. Bu nitelik ile ilgili görüşlere farklı fasıllarda değinildiğini görmemiz mümkündür. Buna göre padişah’ın;

“... Ben sizin önünüzde bununla yalan konuşmakla hata etmedim. Bundan sonra Allah’ın emrinin aksine kim adaletsizlik ve zulüm yaparsa, müsfidleri yeryüzünden kaldırmak, zalimlerin ellerini zulümden çektirmek istediğimden, bu gibiler aynı cezayı görecektir. Dünyayı adaletle süsleyeceğim. Allah beni bunun için yarattı, zalimlerin zulümlerini ortadan kaldırmak için kullarının üzerine bana padişahlık verdi. Başınıza iyi şeyler gelmesi için sizlerde iyi şeyler yapmalısınız...Sarayımız adaletsizliğe uğrayan ve zulüm görenlere açıktır. Allah (c.c.) bize bu rütbe ve padişahlığı zalimlerin zulmünü mazumlardan kaldırmak için vermiştir”³⁷⁷

İfadelerinden hareketle padişahın her daim hakkı ve adaleti gözeterek toplumda yaşanan zulümlere ve adaletsizliklere karşı gelip; adil bir düzen kurması gerektiği söylenebilir. Bu görüşe paralel farklı bir fasılda padişahın adaletli olması gerektiği ve zalimlerin mazumların üzerinden elini çekmesi gerektiği ifade edilir.³⁷⁸ Aynı şekilde meliklerin

³⁷⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Birinci Fasıl, s.26.

³⁷⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Birinci Fasıl, s.25.

³⁷⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fasıl, s.53.

³⁷⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, Altıncı Fasıl, s.56.

kötü söz ve reddetme gibi olumsuz niteliklerle ayakta kalabilse de zulümle ayakta kalamayacağı da belirtilmektedir.³⁷⁹

Siyasetname 'de hükümdara ait öne çıkan niteliklerden biri de cömert olmadır. Eserde farklı fasıllarda cömertlik ile ilgili fikirlere rastlamamız mümkündür. Nizamülmülk'ün bu hususta; mert, iyiliksever ve cömert olan bir hükümdarı; halkının da ordusunun da seveceği ve onun daima arkasında duracağını söylediğini görebiliriz.³⁸⁰ Ona göre; “ Allah'tan korkan, adil, cömert, uyanık, bilgili, ileri görüşlü, mücahit ve gazi olan padişahın saltanat devri hayırlı olur. Adil padişahların bulunduğu zamanlarda adalet olduğu için cömertlikte olur.”³⁸¹ Bu noktada adaletli yönetimlerin devlette varlığını göstermesi ile insanların ahlaki değerlerini daha sağlıklı bir ortamda yaşayabilecekleri ve buna bağlı olarak da toplumda olumlu davranışların artmasına aracı olan kavramların çoğalıp yaygınlaşacağı öngörüsünde bulunulabilir. Bu noktada önemli ahlaki kavramlardan biri olan cömertliğinde, adaletli yönetim anlayışı içerisinde toplumda öne çıkararak insanlara yarar sağlayacağı söylenebilir.

Nizamülmülk'e göre; toplumdaki insanların cömertliği ve ikramı, gücü ölçüsünde olmalıdır. Hükümdar ise diğer insanlara göre daha fazla nimete sahip olduğu için onun cömertliği de iyiliği de daha fazla; sofrası ve hediyesi zengin olmalıdır.³⁸² Bu noktada Hz Muhammed'in (s.a.v) bir hadisi hatırlatılacak olunursa “Allah, halkın ekme ve yemeğini bollaştıran meliğin ömrünü ve devletini arttırır”³⁸³ hadisinden hareketle eli açık olanın bereketinin de ömrünün de uzun olacağı kanaatine ulaşabiliriz.

Bu konuya paralel olarak eserde anlatılan bir hikaye'ye göre; Firavun'un her gün aynı nizam ve düzen içerisinde sofrasında 4.000 koyun, 400 sığır, 200 deve kestirip Mısır halkını ve ordusunu doyurduğu anlatılmaktadır. Hz. Musa'nın ise Firavun'un kendini ilah olarak görüp, Allah'a isyan etmesi ve küfre düşmesi nedeniyle Allah'a “Ya Rab, Firavun'u helak et” diye dua ettiği; Allah'ın onun dualarını kabul etmesi için Allah'a her gün yalvardığı ifade edilmektedir. Sabrının tükendiği an, 40 gün oruç tutarak Tur-i Sina'ya çıkıp Allah'a bu küfre düşmüş, batıl itikatlı kişiyi ne zaman

³⁷⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, İkinci Fasıl, s.28.

³⁸⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Üçüncü Fasıl, s.34.

³⁸¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yedinci Fasıl, s.62.

³⁸² Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Yedinci Fasıl, s.147.

³⁸³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Yedinci Fasıl, s.148.

cezalandıracağını diye sual yönelttiğini; buna karşında Hak Teâlâ'nın ona; senin için hemen cezalandırmam gerekiyor olabilir; ama onun her gün birilerini yedirip içirip doyurması ve onların huzurunu sağlaması sebebiyle onu helak etmediğini belirtmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Bunun üzerine Musa'nın “Allah'ım ona ne zaman cezasını verirsin” sorusu üzerine; Hak Teâlâ'nın ona halkın üzerinde ne zaman rızık dağıtması azalır ise ömrü de kısılır ve hükümlerliği da biter diyerek cevap verir. Hikâyenin devamında Firavun'un sadece kendi hazine ve ambarlarını doldurma amacı ile hareket ederek halka dağıttığı nimetleri azaltması sonucu bu yaptığı davranışın kendisinin sonunu hazırladığı ve suda boğularak öldüğünü eser içerisindeki hikâyede görmemiz mümkündür.³⁸⁴ Buradan hareketle her şeyin bir vakti ve zamanı olduğu; bu vakit gelmeden hiçbir şeyin olmayacağı açıktır. Ayrıca cömert olan kişinin ilahi adalet karşısında kötü davranışlara sahip olup kötü fiillerde bulunsa bile hakkının yenmediği ve ona hakkının verildiği görülmektedir. Bununla beraber, insanın cömert ve elinin açık olmasının ona büyük kazanç sağlayacağı; hem bu dünya da hem de öbür dünya da büyük saadete kavuşacağı da açıktır.

İslam düşüncesi içerisinde de cömert olmak son derece önemlidir. Kuran'da “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”³⁸⁵ , “Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz.”³⁸⁶ , “Temizlenmek için malını hayra veren en muttaki (Allah'a karşı gelmekten en çok sakınan) kimse o ateşten uzak tutulacaktır.”³⁸⁷ ayetleri bulunmaktadır. Bu ayetlerde de görüldüğü gibi insanın cömert olması durumunda hem bu dünyada hem de öbür dünya için akıbetinin olumlu yönde değişeceği ifade edilirken; bunun zıttı bir davranış şekli olan cimrilikte ise iyi bir sonun kendisini beklemediği ifade edilmektedir.

Nizamülmülk'e göre padişaha ait niteliklerden biri de onun cimri ve müsrif olmamasıdır. Eserde bu hususla ilgili olarak şu bilgileri görmemiz mümkündür. Buna göre; Padişah her işinde olduğu gibi para konusunda da ölçüyü kaçırmamalıdır. O, bağışta bulunulacak bir kişiye on dinar bağışlamak gerekirken yüz dinar bağışlanırsa ve

³⁸⁴ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Otuz Yedinci Fasıl, s.148-14.

³⁸⁵ Kur'an-ı Kerim, *İsra Suresi*, 29. Ayet

³⁸⁶ Kur'an-ı Kerim, *Leyl Suresi*, 5. Ayet

³⁸⁷ Kur'an-ı Kerim, *Leyl Suresi*, 17. Ayet

yüz dinar bağışlanması gereken kişiye de bin dinar bağışlanırsa bunun kişinin makamına zarar vereceğini ifade eder.³⁸⁸ Bu husus önemlidir. Çünkü belli bir makama sahip kişilerin ölçülü olması onların makamlarını koruması açısından önem arz etmektedir. Bu tür kişiler gösterişe kaçarak elindeki malı düşünmeden harcarsa bir gün hem malını hem de mevkisini kaybedebilirler. Aynı şekilde malında cimri davranan kişilerin de ahlaken toplumda hoş karşılanmayacağı ve makamına mevkisine saygı gösterilmeyip bir gün bu makamı kaybedebileceği söylenebilir. Bu sebeple gösteriş için yapılan bazı davranışların kişiye yarardan çok zararının dokunacağını belirtebiliriz. Bunun için de bireylerin davranışlarını belli bir ölçü çerçevesinde yapmaları gerekmektedir. Görüldüğü üzere cömert olmanın hem bu dünya için hem de ahiret için önemli bir değere sahip olduğu ve bu ahlaki niteliğe sahip olan insanın her daim kazançlı çıkacağı söylenebilir. Buna karşın insanın toplumsal hayatta her daim ölçülü olmayı kendine amaç edinip; cimrilikle müsriflik arasındaki ince çizgiyi iyi belirlemesi gerektiğini ve bu doğrultuda davranışlarını ortaya koymaya çalışması gerektiğini ifade edebiliriz.

Nizamülmülk'e göre padişah yaptığı işleri; acele etmeden, kararlı ve sabırlı bir şekilde yapmalı; öfkesine yenik düşmemelidir. Eserde bu husus ile ilgili görüşlere bakılacak olursa; Nizamülmülk'ün, insanın yapacağı her işte aklını kullanarak sorunlara çözüm bulunması gerektiği üzerinde sürekli durduğu açıktır. Ona göre; kemal sahibi ve akıllı insanlar öfkelerine yenik düşmezler. Akli ile hareket eden insan nefsinin arzu ve isteklerine yenik düşmeden ve yaptığı her işte de acele etmeyerek öfkesine galip gelebilir.³⁸⁹ Nizamülmülk bu hususu bir hikâye ile şöyle temellendirir: Hüseyin b. Ali (r.a) arap reisleri ile yemek yerken; bir köle kazara elindeki kâseyi Hüseyin b. Ali'nin başına ve sırtına döker. Bu durum karşısında Hüseyin b. Ali'nin aceleci bir tavır sergilemeden davranışını ortaya koyduğu görülür. Buna göre köle, kâsenin dökülmesi ile korkmuş ve Hüseyin b. Ali'nin onu cezalandırmasından korkarak “Öfkelerini yutanlar, insanların kusurlarından, af ile geçenlerdir. Allah iyilik edenleri sever” (Al-i İmran 3/134) ayetlerini ifade etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin b. Ali'de köleye “ Ey köle, bir defa benim öfkemden ve seni dövmemden emin olduğun için seni azad

³⁸⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Elli Birinci Fesil, s. 261-262.

³⁸⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz dördüncü Fesil, s.140-141.

ediyorum. O hatayı sen kendine yaptın, bana değil’’ diyerek büyüklüğünü göstermiş ve yaptığı işlerde aklını kullanarak acele etmeden davranışını gerçekleştirmiştir.³⁹⁰

Nizamülmülk, yapılan işlerde acele etmenin yanlış sonuçlar doğuracağı kanaatindedir. Ona göre; bir şey iştilir ve umulmadık bir zamanda bir olay ortaya çıkarsa, olayın doğru mu, yanlış mı olduğunu anlamak için bir müddet beklemek gerekir. Acele etmek kudretli ve güçlü kişilere ait bir özellik olmayıp; zayıf karakterli kişilere ait bir özelliştir. Ona göre; cahil kişi aklını iyi kullanamadığı için öfkesine çabuk yenilir ve istenmeyen davranışlar yapabilir. Ayrıca yalanda söyleyebilir. Bu sebeple ki olayı anlayarak karar vermek en doğru ve faydalı olanıdır.³⁹¹ Bu husus Kuran’da şu şekilde ifade edilir: “ Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”³⁹² Ayette de görüldüğü gibi hüküm vermeden önce insanın aklını kullanarak düşünmesi ve acele etmeden kararını vermesi gerekir. Ayrıca sözü kimin söylediğine bakılarak değerlendirilmenin yapılması daha doğru sonuçlara götürecektir. Bu sebeplerden ötürü devletin başında bulunan hükümdarın her konuda düşünerek, acele etmeden kararlar vermesi en doğru yol olarak görünmektedir.

Eserde acele etmenin şeytandan, acele etmemenin de Rahman’dan geldiği ifade edilir. Acele yapılan işlerin nasıl yapıldığı anlaşılmaz. Acelece yapılan işlerde aklın kullanılmadığı ve neticede de kişinin hep hüsrana uğradığı ifade edilir. Aklını kullanamayan insanın toplum nazarında da değeri düşüktür. Bu sebeple aklını kullanmadan acele yapılan işlerin sağlıklı bir şekilde tamamlanamadığı görülmektedir. Aceleci kişiler yaptıkları işin sonunda yaptığı işten pişmanlık duyar. Neticede de bir üzüntü içerisine girebilir. Buna karşın sadece hayır işlerinde acele edilmelidir. Çünkü hayır işleri beklemeye gelmemektedir. Onun dışında yapılan işlerde mutlaka düşünme gücü kullanılarak hareket edilmeli ve acele edilmemelidir.³⁹³ Görüldüğü üzere insanların yaptıkları işlerde mutlaka aklını kullanmaları öngörülmekte, yapılan işlerde ise asla aceleci olunmaması ifade edilmektedir.

³⁹⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Otuz dördüncü Fasıl, s.141.

³⁹¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Dokuzuncu Fasıl, s.151.

³⁹² Kur’an-ı Kerim, *Hucurat Suresi*, 6.Ayet

³⁹³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Dokuzuncu Fasıl, s.152.

Nizamülmülk'e göre sultanın hükümdarlığının uzun süre devam etmesi onun zeki ve uyanık olmasına bağlıdır. Eserde bu husus ile ilgili olarak; "... Allah'tan korkan, adil, cömert, uyanık, bilgili, ileri görüşlü, mücahit ve gazi olan padişahın saltanat devri hayırlı"³⁹⁴ olur diyerek sultana ait nitelikler arasına bu özelliği de dâhil etmektedir. Benzer niteliklerin farklı fasıllarda da dile getirildiği söylenebilir. Buna göre; "... padişahlar zeki, uyanık ve iyi ahlak sahibi olmalıdır..."³⁹⁵ ifadesinde de bu özelliği görmemiz mümkündür. Ayrıca bu husus ile ilgili olarak ;

"... padişah, hiçbir zaman memurlarının durumundan gafil olmamalı, devamlı olarak onların hal ve durumlarını kontrol etmeli... Padişah ülkede cereyan eden olaylar hakkında uyanık olursa, kendisinden hiçbir şey gizlenemez"³⁹⁶ ifadelerine yer verildiği görülmektedir.

Eserde sultana ait bir başka özellik de sultanın devlet işlerinde tedbirli olmasıdır. Ona göre padişahlar, devlet içinde olup biten hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Bu özelliği yerine getirmezlerse hata ve gaflete düşmüş olurlar. O, bu özelliği yerine getirmeyen padişahları halka hakaret ve zulüm etmiş olarak görür ve toplumda adaletsizliğin ve fesadın alıp yürüyeceğini söyler. Ona göre padişah bu durumu bilede bilir bilmeye de bilir. Bilip de önlemimi almazsa zalim duruma düşer. Bilmezse de gafil, hakir ve cahil duruma düşer. Her iki durumda onun için iyi değildir.³⁹⁷ Bu sebeple devlet işlerinde daima tedbirli olmalı, yapması gereken işleri zamanında yapmalıdır. Ayrıca Nizamülmülk; bu hususta padişahın devlet işlerinde adaletli, uyanık ve tedbirli olmasıyla ülkenin dört bir yanının güven içerisinde olacağını ifade etmektedir.³⁹⁸

Nizamülmülk'e göre insanın, insani değerlere sahip olması için iyi bir huya da sahip olması gerekmektedir. Özellikle devlet idaresindeki kişilerin adil, iyi huylu ve merhametli olması devletin bekası için temel koşulları oluşturmaktadır.³⁹⁹ Bu açıdan değerlendirildiğinde; ona göre padişahlar zeki, uyanık ve iyi ahlak sahibi olmalı; daima iyi işler yapmalı, milletinin dini inançlarını kendi işlerinin üstünde tutmalı, Allah'ın emir ve yasaklarına daima uymalıdır.⁴⁰⁰ Ayrıca padişahlar dünya nimetleri ile ilgili

³⁹⁴ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Yedinci Fesıl, s.62.

³⁹⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Birinci Fesıl, s.113.

³⁹⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Dördüncü Fesıl, s.46.

³⁹⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fesıl, s.76.

³⁹⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fesıl, s.77.

³⁹⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Üçüncü Fesıl, s.31, Dördüncü Fesıl, 45, On Yedinci Fesıl, s.104.

⁴⁰⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Birinci Fesıl, s.113.

işlerde her daim orta yolu takip ederek insafli olmalıdırlar. Bununla beraber o devlet işlerinde eski adetler, iyi olarak bilinen hükümdarların ortaya koyduğu kanunlar üzerine yürünmeli ve yeni gelenekler çıkararak düzenin bozulmasına izin verilmemesi gerektiğini de ifade etmektedir.⁴⁰¹

Eserde merhametli ve adil olma ile anlatılan bir hikâyeye göre; Sarayın boş olduğu ve öğle vakti nöbetçilerin uyuduğu bir zamanda zillerin çaldığını duyan bir padişah; iki hizmetlisine emir vererek kimin zilleri çaldığını öğrenmek için kapıya yollar. Kapıda zayıf, ihtiyar ve bakıma muhtaç bir merkebi gören hizmetliler adalet isteyen kimsenin olmadığını görünce padişaha giderek; kapıda yaşlı, ihtiyar, bakıma muhtaç bir eşekten başka kimsenin olmadığını söylerler. Padişah ise hizmetkârlarına yanıldıklarını söyleyerek eşeğin adalet için o kapıda olduğunu söyler ve eşeğin kime ait olduğunu bir an önce bulmalarını emreder. Bunun üzerine hizmetkârlar eşeği de alarak şehir merkezine inerler ve eşeğin kime ait olduğunu ahaliye sorarlar. Ahali eşeğin bir boyacıya ait olduğunu; onu uzun yıllar çalıştırdıktan sonra iş göremediği vakit azat ettiğini söylerler. Eşeginde boş boş dolaşarak kim su ve yem verirse o şekilde hayatını sürdürdüğünü ifade ederler. Durumu padişaha anlatan hizmetliler, padişahın emri ile eşeğe yem vererek, eşeğin karnını doyururlar. Padişah hizmetkârlarından eşeğin sahibini ve onun yaşadığı mahallenin dört kâhyasını bulup huzuruna getirmelerini ister. Hizmetkârları derhal eşeğin sahibini huzura getirirler; Padişah, eşeğin sahibine eşek işlerini yaparken bakıyordun da işe yaramadığı vakit niye bakmıyorsun diyerek onu azarlar ve cezalandırır. Her gün belli miktarda yem vermesini zorunlu kılar.⁴⁰² Padişah'ın bu hareketi onun yardıma muhtaç olan her canlı varlık için aynı olduğu ve adil bir şekilde bunun uygulanmasının mücadelesini verdiğini düşündürebilir. Ayrıca zayıf ve korumasız durumda olanlara kol, kanat girmesi de ondaki merhamet duygusunun varlığını bize göstermektedir.

Eserde padişaha ait olumlu nitelikler kadar olumsuz niteliklere de değinildiği görülebilir. Bu olumsuz niteliklerden biri de kibirli olmadır. Kibir hususunda ilk dikkati çeken nokta; insanın konumu, vasfı, statüsü ne olursa olsun yanlış bir iş yaptığı vakit ona gereken cezanın verilmesi gerektiğidir. Kişi mevkisinden dolayı çevresindeki insanlara kibirli davranıp, büyüklük göstermeye çalışırsa; diğer insanlara uygulanan

⁴⁰¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Elli Birinci Fası, s.261.

⁴⁰² Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fası, s.53,54.

kanun hükümlerinin aynısının ona da uygulanması gerekir. Bu husus ile ilgili eserde; devlet içerisinde görev yapan kadı, âlim, zahit ve zalim olmayan kişilere görev ve sorumluluklarının bildirilmesi ve devlet bütçesinden emeklerinin karşılığının verilmesi gerektiği söylenir. Onların rüşvet almaması için bu husus önem arz etmektedir. Ona göre bir kişi kibirlenir ve yaptığı suçtan dolayı kadı huzuruna çıkmazsa; o kişi üst unvanlara sahip olsa da hâkim önünde yargılanmalıdır. Bu husus adaletin sağlanması açısından çok önemlidir.⁴⁰³ Bu başarılabilirdiği ölçüde toplumsal açıdan adaletin önceleneceği ve kişilerin makam ve mevkilerine bakılmadan sosyal dinamizmin sağlanabileceği söylenebilir. Buna karşın bireysel açıdan belli makam ve mevki de bulunanlara belli imtiyazlar tanınarak onların yaptığı yanlış ve kötü fiillerin meşru karşılanması; onların kişisel açıdan olumsuz karakteristik özelliklerinin de daha da pekişmesine neden olacak; sonuçta ise makam ve mevki sahiplerinin egolarına göre bir toplumsal sahanın oluşmasına sebebiyet verecektir.

Siyasetname içerisinde kibirli olmama ile ilgili bir hikâyenin varlığından da bahsedebiliriz. Eserdeki hikâyeye göre; Mervrud şehrinde Reis-i Hacı isminde zengin bir adam yaşamış. Bu adam gençlik yıllarında insanlara kötü davranarak haksız mal kazanmış. Ömrünün sonlarına doğru bu yaptıklarından tövbe edip kendini hayır işlerine vermiş. Hac görevini yerine getirmiş. Bir gün pazara giderken tüyleri dökülmüş iri bir kurt köpeği görmüş ve ona acıyarak onun bakımını üstlenmiş. Ona çok iyi bakarak onun sağlığına kavuşmasını sağlamış. Aradan birkaç sene geçtikten sonra da vefat etmiş. Reis-i Hacı'nın ölümünden birkaç yıl sonra bir zahid onu rüyasında bir Burak'a binmiş olarak yanında huriler ve gılmanlar çevirmiş, neşeli bir şekilde Cennet bahçelerinden bir bahçeye girerken görmüş. Bunun üzerine zahit kişi reise sen gençlik yıllarında kötü bir insanken sonradan iyilikler yapmaya başladın. Hangi yaptığın fiiller senin burada olmanı sağladı diye sormuş. Reis-i Hacı'da zahide ben yaptıklarım ile cehennemlik idim, yaptığım tüm iyilikler ve farz olan şeyleri hükümsüz saydılar dedi. Tam cehenneme gidecekten, köpeğe yaptığım iyilik önüme gelerek cehennem azabından kurtuldum demiş. Onun kurt köpeğine yaptığı hizmetle kibir gömleğini üzerinden attığını ve bu sebepten ötürü de bu azaptan kurtulduğu ifade edilmiş.⁴⁰⁴ Görüldüğü üzere kibirli olma ve kendini büyük görme insani değerler açısından değersiz olarak

⁴⁰³ Nizamülmülük, *Siyasetname*, Altıncı Fası, s.55.

⁴⁰⁴ Nizamülmülük, *a,g,e*, Kırk Birinci Fası, s.163-164.

görülmekte ve insanın hem bu dünyadaki hem de ahiretteki hayatını etkilemektedir. Kibirden uzak durmanın mümin için ne kadar önemli olduğu da açıkça görülmektedir.

Siyasetname’de hükümdara ait ifade edilen bir başka özellik de zühd ve takva sahibi olmasıdır. Eserde bu husus ile ilgili;

“ Padişah için en iyi şey dindar olmasıdır. Çünkü din ve padişahlık iki kardeş gibidirler. Memleketinde bir kimse ıstırap çekerse dinde gevşeklik var demektir. Hemen dinsiz ve müfsitler ortaya çıkarlar, dinde gevşeklik olunca da memlekette karışıklıklar görülür. Bozguncular kuvvet bulur ve padişah saygısını yitirir. Gönüllere üzüntü hâkim olur. Bid’atlar ortaya çıkarak haricilerin hâkim duruma geçeceği’’⁴⁰⁵ ifade edilmektedir.

Buradan hareketle toplumsal düzen açısından hem padişahın hem de dinin belirleyici bir role sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Genel olarak bakıldığında Nizamülmülk’ün padişahlarda bulunması gereken özellikleri şu şekilde sıraladığı söylenebilir. Buna göre;

“... padişahların, güzel yüzlü, iyi huylu, mert, cesur, iyi ata binen, her türlü silahı kullanabilen, sanattan anlayan, Allah’ın kullarına merhamet edip şefkat gösteren, verdiği sözleri yerine getiren, dindar, tam imanlı, ibadeti seven, faziletlerden istifade için gece ve ziyaret namazı kılan, oruç tutan, din ulularına saygı gösteren, bilginin malının müşterisi olan, nasihatlar ve sadakalar veren, fakirlere iyi muamele eden, emri altındakiler ve hizmetkarları ile iyi geçinen, halkın üzerinden zalimlerin zulmünü kaldıran kişiyi Allah kıymetli tutar.’’⁴⁰⁶

Hükümdara ait niteliklerin ne olduğunu ifade ettikten sonra onun devletteki görev ve sorumluluklarını da bilmemiz gerekir. Bu açıdan konuya baktığımızda eserde hükümdara birçok önemli görev ve sorumluluğun yüklendiğini söyleyebiliriz. Yukarıda hükümdarın en önemli niteliklerinden birinin adil olması gerektiğini ifade etmiştik. Bu özellik gereği onun devlet işlerinde de daima adaleti gözeterek işlerini yerine getirmesi gerekmektedir. Bu hususla ilgili eserde şu ifadeleri görmemiz mümkündür:

“Padişah’ın haftanın iki gününde adalet divanı kurup, zalimlerden mazlumların haklarını almaktan, suçlulara ceza vermekten başka çaresi yoktur. Halkın da bunu bizzat kendisinden

⁴⁰⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Sekizinci Fasıl, s.72.

⁴⁰⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Birinci Fasıl, s.26.

duyması, bu hususta bulunan en önemli kıssalardan bir kaçını anlatarak, her olay için birkaç örnek vermesi gereklidir. Sultanın mazlumları ve adalet isteyenleri haftanın iki gününde sarayına çağırıp onların şikâyetlerini dinlediği memlekete yayılınca, zalimler ve müstebitler padişahın kendilerine vereceği cezadan korkarak ellerini millet malından ve zulümden çekerler.’’⁴⁰⁷

Buradan hareketle padişahın bir yargı merci gibi görev yaptığını ve bunu yaparken de adaleti daima gözeterek kararlarını vermesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Eserde; hükümdarın dünyayı adaletle süsleyeceği; Allah’ın onu bu iş için yarattığı ve zulmeden zalim kişileri ortadan kaldırmak için bu görevin hükümdara nasip olduğu; bu sebeple de sarayın kapılarının adaletsizliğe ve zulme uğrayan herkese açık olduğu ifade edilir.⁴⁰⁸ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere onun bu niteliği Allah tarafından elde edişi, onun halk üzerindeki sorumluluğunu bir kat daha arttırmaktadır. Buna göre eserde; hiçbir günahın padişahın günahından daha büyük olamayacağı söylenir. Bunun nedeninin ise Allah’ın hiçbir kuluna böyle bir görev ve yetkiyi nasip etmemesi olduğu belirtilir. Bu sebeple de padişahın her daim adaletli olması ve zalimlere karşı zulme uğrayanları koruması gerektiği ifade edilir.⁴⁰⁹

Nizamülmülk’e göre hükümdarın önemli görevlerinden biri de halka hizmet etmektir. Eserde farklı fasıllarda bu husus ile ilgili görüşlere rastlamamız mümkündür. Buna göre;

“... Yer altı suyolları açar, kanallar açar, büyük akarsular üzerine köprüler yapar, toprağın verimini artırma çareleri arar, hisarlar, yeni şehirler, yüksek binalar, güzel yerleşim merkezleri kurar, büyük yol ağzlarına ribatlar (kervansaraylar), ilim tahsil edecekler için medreseler yapılmasını emreder. Bu işlerin sevabını o dünyada alacağı gibi halk da kendisini devamlı hayır ile anar’’⁴¹⁰

İfadelerinden de anlaşılacağı üzere padişahın devlet işleri içerisinde imar işleri ile ilgili önemli vazifelere sahip olduğu açıktır.

Hükümdarın tüm halkı gözeterek onların menfaatleri doğrultusunda devletteki işleri düzenlemesi gerekir. Bu doğrultuda halkın yaşadığı sıkıntıları anlatabilmesi, istek ve arzularını dile getirebilmesi için hükümdar ile halkın belli zamanlarda görüşmesi

⁴⁰⁷ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Üçüncü Fası, s.30.

⁴⁰⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fası, s.53.

⁴⁰⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Altıncı Fası, s.56.

⁴¹⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Birinci Fası, s.26.

mecburidir. Bu husus ile ilgili olarak kabul merasiminin belli bir tertip içerisinde olması şart koşulmuştur. Nizamülmülk buradan hareketle hükümdarla görüşmeye önce akrabaların, sonra meşhur kişilerin ve belli bir statüye sahip kişilerin son olarak da halktan diğer kişilerin içeri gireceğini söyler. Bununla beraber herkesin içeride toplanması ile halk içerisinde farklı gruplar arasında ayırım yapılmadığına da dikkat çeker.⁴¹¹ Nizamülmülk'e göre; halkın haklarının daha sağlıklı bir şekilde korunması için devlet içerisinde bazı tedbirlerin alınması gerekir. Bu sebeple eserde, devlet içerisinde bazı örgüt ve teşkilatların kurulması gerektiği ifade edilir. Buna göre; hükümdarın devlet içerisinde olup biten hakkında bilgi sahibi olması için muhbirlere ihtiyacı olduğu söylenir. Eserde bu görevi icra eden kişilerle ilgili olarak;

“... Gerek cahiliye ve gerek İslamiyet devrinde padişahların her şehirde habercileri vardı, hayır ve şer olan bütün hadiseleri onlardan öğrenirlerdi. Bir kimse haksız yere bir tavuk veya bir torba saman alsa, 1.500 km mesafeden bile padişahın haberi olmuştur; böylece o kimseye gerekli ceza verilerek herkes padişahın uyanık olduğunu anlamıştır. Her bölgeye yerleştirdikleri işini bilen adamları ile zalimlerin zulümlerini önledikleri gibi halka adaletle muamele edilmesini sağlamış ve memleketi de imar etmişlerdir”⁴¹² görüşlerine yer verildiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca “Haber alma ve suçu önleme memurlarını tayin eden padişahın adaletinden, ilerisini görerek tedbirli davranmasından ve uyanıklığından dolayı da ülke mamur olur”⁴¹³ görüşleri dile getirilerek haber alma görevinin ne kadar önemli olduğu ifade edilmeye çalışılmaktadır.

Halkın menfaatinin sağlanması noktasında eserde dikkat çeken bir başka hususta; ülkenin dört bir tarafına casus gönderilmesi düşüncesidir. Eserde bu husus ile ilgili olarak şu ifadeleri görmemiz mümkündür.

“ Dünya'nın dört bir köşesine tüccar, seyyah, sufi, eczacı ve derviş kılığında casuslar göndermeli, bunlar duydukları her şeyi haber olarak getirmeli ve ülkenin durumları hiçbir şekilde meçhul kalmamalıdır. Eğer bir olay ortaya çıkar veya yeni bir şey (keşif) olunursa zamanlarını onu elde etmeye harcamalıdır. Çoğu zaman valiler, arazi sahipleri, memurlar ve emirler muhalefete, isyana kalkışmışlar ve padişaha karşı bağlarını koparmışlardır; casuslar

⁴¹¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Yirmi Dokuzuncu Fasıl, s. 133.

⁴¹² Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fasıl, s.76.

⁴¹³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fasıl, s.77.

ulaşıp haber getirdiklerinde, padişah zamanında hazırlık yaparak hareket eder ve aniden isyankârın üzerine çullanır. Böylece (isyankârlar) tutuklanır, niyetleri akim kalır. Eğer bir padişah askerleri ile memlekete saldırmaya niyet ederse, o, (casuslardan aldığı haberle) onları (kendi toprağından) defeder.”⁴¹⁴

Eserde hükümdara ait görevlerden birinin de padişahın halkına karşı daima cömert olması gösterilmektedir. Bu hususta Nizamülmülk, bütün insanların gücü ölçüsünde cömert ve ikram etme faziletine sahip olması gerektiğini belirtir. Bütün dünyaya sahip olan hükümdar kişinin de diğer insanlardan daha çok cömert, ikram sahibi ve iyi olması gerektiğini söyler.⁴¹⁵ Nizamülmülk’e göre; hükümdarın dünyada cömert olmak ve fakirleri doyurmaktan daha önemli bir işi bulunmamaktadır. O bu görüşünü ise şu ifadelerle dile getirmektedir:

“ Hak Teâlâ, İbrahim (a.s.)’i misafir severliği ve cömertliği yönünden sever. Elinin açıklığı ve misafir severliği sebebiyle Hatem Taî’ye Cehennem ateşini haram kılmıştır. Cihan durdukça insanlar onun cömertliğinden bahsedecektir. Emiru’l-Müminin Ali b. Ebi Talib (kerramallahu vecheh) namazını bitirip yüzünü dilenciye verdiği ve nice fakiri doyurduğu için Allah Teâlâ onun ismini Kur’an’da anarak övdü. Kıyamete kadar onun cömertliği, mertliği ve cesareti anılacaktır. Dünyada cömertlik ve fakirleri doyurmaktan daha iyi hiçbir iş yoktur.”⁴¹⁶

Görüldüğü üzere cömert davranan bir hükümdarın her zaman sevileceği, korunacağı ve bu özelliği ile anılacağını söyleyebiliriz.

Cömert olma özelliğine paralel olarak hükümdarın halkının refah seviyesini yükselterek onların sosyal hayatta daha iyi şartlarda yaşamasını sağlama gibi bir görevinin de ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Eserde bu husus ile ilgili olarak; padişahın halkın durumu hakkında her daim bilgi sahibi olması, gücü yettiği ölçü de onların durumunu araştırması gerektiği ifade edilir.⁴¹⁷ Ayrıca Nizamülmülk, padişahın ve padişah tarafından görevlendirilen kişilerin de adil ve doğru bir şekilde hareket etmesi gerektiğini, bu görevi ifa eden kişilerin esnafı sürekli denetleyerek onların istedikleri fiyatlardan mallarını satmalarına izin vermemesi gerektiğini ifade eder. Bununla beraber onların, halkı sıkıntıya sokacak durumdan uzak tutmaları gerektiğini; aksi takdirde

⁴¹⁴ Nizamülmülk, *Siyasetname*, On üçüncü Fası, s.87.

⁴¹⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz yedinci Fası, s.148.

⁴¹⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz yedinci Fası, s.149.

⁴¹⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, İkinci Fası, s.29.

halkın fakirleşeceği ve elinde avcunda hiçbir şeyin kalmayacağını dile getirir.⁴¹⁸ Aynı şekilde hükümdarın vergi memurlarına, halktan vaktinden önce vergilerini toplamaması gerektiği; böyle bir şey yapılacak olunursa halkın sıkıntıya düşeceği ifade edilir. Bununla beraber zor durumda olan halka borç verilerek onların bu zor durumu atlatalmalarına yardımcı olunması gerektiği de belirtilir.⁴¹⁹

Eserde hükümdara ait bir başka görev ise ordunun düzenini sağlamaktır. Nizamülmülk bu hususta ‘‘Padişah’ın; vilayetlerin, ordunun, malların değeri, imaretler, ülkenin düşmanlarına karşı alınacak tedbirler ve buna benzer önemli işleri veziri ile görüşmesi farzdır’’⁴²⁰ görüşlerine yer vererek ülkenin korunması ve alınması gereken tedbirler hususunda öncelikli olarak padişahı görmekte ve onunda bu konular hakkında karar verirken vezirine danışmasını mecbur kılmaktadır. Ona göre, asker sayısının fazla olması devletin de gücünü göstermektedir. Bu sebeple ordu düzenlenirken bu sayıya göre nizam almalıdır. O, bu hususla ilgili örnek olarak sunduğu bir hikâyede; memleket içerisinde fitne ve fesat çıkarmak isteyen kişilerin savaşın olmadığı barış dönemlerinde asker sayılarını düşürerek hazineyi güçlendirme öğütlerinde bulduklarını ifade eder. Buna karşın hikâyede hükümdarın elinde bulunan asker sayısı ile sahip olduğu yerleri koruduğu dile getirilir ve hatta bu sayının artırılarak daha fazla yerin Müslüman olması temenni edilir. Ona göre; askeri çok olan padişahın sahip olduğu topraklarda çok; askeri az olan padişahın sahip olduğu topraklarda az olmaktadır. Bu sebeple o, padişahın ancak ve ancak topraklarını, halkını ve hazinesini ordusunun gücü ile koruyabileceğini ifade eder. Ayrıca o, ordunun azaltılarak maliyetin düzeltilmesini isteyen kişileri de saltanatın yıkılmasını isteyen kişiler olarak görür.⁴²¹

Nizamülmülk’e göre hükümdara ait bir başka görevde devlet idaresinde görev yapacak kişilerin seçilmesidir. O, bu hususla ilgili görüşlerini sunarken bu işleri yapacak kişilerde bir takım niteliklerin bulunması gerektiğini belirtir. Buna göre bu işlerde çalışacak kişilerin; dindar, Allah korkusu olan, kin ve nefret duygularına sahip olmayan bir kişiliğe sahip olması gerektiği ifade edilir.⁴²² Ayrıca bu görüşlere paralel olarak padişahların; hiçbir kötü niyete sahip olmayan, halkın iyiliği için çalışıp adil

⁴¹⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Altıncı Fasil, s.58.

⁴¹⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Dördüncü Fasil, s.38.

⁴²⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuzuncu Fasil, s.136.

⁴²¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk ikinci Fasil, s.181-182.

⁴²² Nizamülmülk, *a,g,e*, Yedinci Fasil, s.60.

davranan, Allah korkusu olup doğru yoldan ayrılmayacak olanları da memur olarak seçeceği eserde ifade edilen diğer niteliklerdir.⁴²³ Bununla birlikte kişilik, asalet ve fazilet sahibi olmayan kişilerinde hak etmedikleri mevkilere getirilmemesi gerektiği; getirildiği takdir de padişahın işlerinin karışmasına, hatta ülkenin yıkılmasına sebep olabilecekleri söylenmektedir.⁴²⁴

Nizamülmülk seçilen devlet memurlarının denetiminin de padişaha ait önemli bir görev olduğunu ifade ederek suç işleyen memurların cezalandırılması gerektiğini belirtir. O, bu konuda;

“Hizmetkârlardan veya memurlardan kendilerine yakışmayan bir iş veya bir zulüm görülürse, onu, sopa ve hapis ile terbiye eder, gafletten uyanıyorsa onu işine iade eder, uyanmadığını anlarsa hiç yerinde tutmayıp, onun yerine ehil bir kişi tayin edeceği”⁴²⁵ görüşlerini dile getirir.

Ayrıca bir başka fasılda padişahın görevlendirdiği vergi memurları hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini söyler. O, bu işte görev yapan memurların yasalara aykırı davranarak halktan vergiyi fazla alması durumunda, alınan fazla paranın sahiplerine iade edilerek bu suçu işleyen kişilerin sürgüne gönderilmeleri gerektiğini belirtir. Bu sebeplerden ötürü padişahın tedbiri hiçbir zaman elden bırakmayıp memurlarını her daim kontrol etmesi gerektiği ifade edilir. Ayrıca yaptıkları suç oranında ceza almaları gerektiğini de söyleyen Nizamülmülk; suçun tekrar etmemesi ve diğer memurlara da örnek olması açısından bunun gerekli olduğunu dile getirir.⁴²⁶ Bununla beraber Nizamülmülk’e göre;

“Padişahların dört grubun suçlarını bağışlamamaları gerekir. Birincisi memleketin yıkılmasına çalışan, ikincisi haram iş işleyen, üçüncüsü devlet sırrını korumayan, dördüncüsü dili ile padişaha dalkavukluk ederken kalbi ile onun muhalifleri ile anlaşma yapanlar. Bunlar muhakkak cezalandırılmalıdırlar.”⁴²⁷

Nizamülmülk padişahın, bir kişiye iki işi; bir işe de iki kişiyi göndermemesi gerektiğini söyler. İşlerin sağlıklı bir şekilde yürümesi için bu hususa dikkat edilmesi gerektiğini söyleyen Nizamülmülk, bunun yapılmadığı durumlarda işlerin sağlıklı bir şekilde tamamlanamayacağını ifade eder. Bu hususun daha iyi anlaşılması içinde bir

⁴²³ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Yedinci Fası, s.62.

⁴²⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk ikinci Fası, s.181.

⁴²⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Birinci Fası, s.26.

⁴²⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Dördüncü Fası, s.38-46.

⁴²⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Dördüncü Fası, s.46.

hikâyeyle durumu izah etmeye çalışır. Buna göre; Bir evde birbiri ile anlaşamayan iki bayanla bir ihtiyar adamın yaşadığı söylenir. O, bu bayanların bir işe başlamadan önce yapmaları gereken işi hakkıyla yaptıklarında efendilerinin bu işi kendilerinin yaptığını değil de diğer hanımın yaptığını sanacağı için işi layıkıyla yapmayacaklarını söyler. Sonuçtaysa iş yarım kalacaktır ve hanımlar suçu birbirinin üzerine yükleyeceklerdir. Bu sebeple o, bu konu da suçlunun işi yapan değil bu görevi onlara veren ihtiyar adamın olduğunu söyler ve bir işin iki kişiye verilmemesi gerektiğini dile getirir.⁴²⁸

Eserde hükümdara yüklenen bir başka görevde onun bir hazineye sahip olması ve hazinenin her daim dolu olmasını sağlayarak onu bir düzene koymasındır. Buna göre eserde bu hususla ilgili olarak şu ifadeleri görmemiz mümkündür:

“Padişahların, daimi, biri asli, diğeri haraçlarla mallardan oluşan iki hazinesi vardır. Kazançlarının çoğunu asli hazineye, azını da haraçlar ve mallar hazinesine katarlar, zaruret olmadan asli hazineden harcamazlardı. Buradan bir şey alacak olurlarsa borç olarak alırlar, sonradan yerine koyarlardı. Aniden paraya ihtiyaçları olursa, kafalarını onu bulmak için meşgul eder, o mühim meselede kusur edip, geri bırakmazlardı. Vilayetten gelen bir malı, hangi şekilde olursa olsun hazineye koyarlarsa, kendi harcamaları dışında onu asla değiştirmez ve başkalarına da vermezlerdi. Namazlarda, adetlerde ve protokollerde kusur etmezler ve bunların tehiri görülmezdi. Hazineleri daima dolu idi. Padişahların işi de böyle olmalıdır.”⁴²⁹

İfadelerinde de görüldüğü gibi hükümdarın devletin bekası için her türlü tedbiri düşünerek mali açıdan güçlü olmayı kendine ilke edindiğini söyleyebiliriz.

Siyasetname’de hükümdara ait bir başka önemli vazifede bilge ve âlim kişileri himaye ederek onlara saygıda kusur etmemektir. Bu hususla ilgili görüşleri eserdeki şu ifadelerde görmemiz mümkündür. Buna göre; “...Emrinizdekilerin yükünü azaltınız, zayıfları incitmeyip, alimlere saygı gösteriniz, iyilerle sohbet edip, kötülerden sakınıınız...”⁴³⁰, “ Padişaha, din işlerini araştırıp, farz ve sünnetleri korumak ve Allah’ın emirlerini yerine getirmek, onların nafakalarını Beytü’l-maldan ayırıp tayin etmek, zahid ve abidlere saygı göstermek vacibdir...”⁴³¹ görüşlerine yer verilerek âlimlerin korunup kollanması gerektiği belirtilmektedir. Nizamülmülk’e göre devlete

⁴²⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırk ikinci Fasl, s.174-175.

⁴²⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk dokuzuncu Fasl, s. 256.

⁴³⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fasl, s.48.

⁴³¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Sekizinci Fasl, s.71.

uzun yıllar hizmet etmiş olan âlim insanları yaptıkları işten alkoymak hem yapılan işlerin ilerlemesini durdurur hem de insanlığa sığmayan bir davranıştır. Bu sebeple onlara hayatlarını rahatça sürdürebilecek işler verilmelidir. Ayrıca âlim, fazıl ve devlete hizmet etmiş olan kişilere de Beytül-maldan aylık bağlanarak onların başkasından iş ve maaş beklentisi içine girmesi engellenmelidir. O, bu noktada âlim ve fazıl kişilerin devletten herhangi bir desteği göremeyince ümitlerinin kırılıp devlet hakkında kötü düşüncelere kapılabileceklerini ve bu durum sonucunda da devlet hakkında ileri geri konuşup toplumda bir karmaşanın çıkmasına sebep olabileceklerini söyler. Neticede de ellerine güç geçtiği andan itibaren padişaha karşı ayaklanıp devlete zarar verebileceklerini belirtir.⁴³²

Nizamülmülk, padişahın devlet işleri ile ilgili konularda tek başına değil, danışarak bir karar alması gerektiğini söyler. O, bu hususla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade eder:

“.... Bilginlerin ve cihan görmüş ihtiyarların tecrübesinden istifade edilmelidir. Zekâsı çok keskin bir kişi bir işin gelişmesini ve neticesini hemen görebilir, bazıları bunu anlayamaz. Bilginlerin bir sözü vardır: Bir kişinin tedbiri bir kişinin kuvvetine, iki kişinin tedbiri iki kişinin kuvvetine bedeldir....padişahın önemli bir olay karşısında ihtiyarlar, bilginler ve dostları ile meşveret etmesi vacip oluyor. Herkesin bilhassa ihtisas sahiplerinin o konuda bildiklerini söyleyerek görüşlerini açıklamaları, her âlimin zıt da olsa fikrini ortaya koyması, doğrunun ortaya çıkması için gereklidir. Meşveret yapmadan icraatta bulunan liderler bencil ve zayıf görünüşlüdür....”⁴³³

Görüldüğü üzere padişahın devlet işlerini yürütürken yaptığı işleri danışarak yapması onun devlet işlerinde daha sağlıklı kararlar almasını ve başarılı olmasını sağlayacaktır.

Eserde hükümdarın önemli vazifelerinden birinin de Allah’ın emir ve yasaklarına uyup; İslami hükümleri yüceltmek olduğu söylenir. Buna göre padişahın; “ Müslümanın dinini ve milletini kuvvetlendirip, İslam Kanunlarını yüceltmesi”⁴³⁴ gerektiği ifade edilir. Nizamülmülk bu hususta padişaha önemli sorumluluklarında düştüğünü ifade ederek onun din işlerini araştırıp, farz ve sünnetleri koruması, din

⁴³² Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırk İkinci Fası, s.182.

⁴³³ Nizamülmülk, *a,g,e*, On sekizinci Fası, s.106-107.

⁴³⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yedinci Fası, s.70.

âlimlerine hürmette kusur etmemesi gerektiğini söyler. O, bu husustaki görüşlerini şu şekilde sürdürür:

“.... Din âlimlerini haftada bir veya iki defa sarayına davet eder. Allah’ın emirlerini, Kur’an-ı Kerim’in tefsiri ile Hadis-i Nebevileri onlardan işitir, yine onların ağzından geçmiş peygamber ve padişahların hikâye ve kıssalarını dinler. Bu durumda gönlü dünya gâilesinden kurtulup, aklını ve kulağını onlara terk ederek münazara yapmalarını emreder. Anlamadığı hususları, olayın tetkikini ve nasıl olduğunu anlayıncaya kadar tekrar tekrar sorar. Hiçbir şeyi içine atmaz. Bir müddet böyle yapınca adet olur. Çok kısa zamanda İslam Kanunlarını, Kur’an-ı Kerim’in tefsirini ve Peygamberimizin hadislerini öğrenir ve ezberler. Böylece din ve dünya işlerinin yolu, alınacak doğru tedbirler onca bilindiğinden, hiçbir dinsiz ve bid’at ehli onu doğru yoldan ayıramaz. Kesin görüşlü olup, adalet ve cezada isabetli kararları artar, memleketindeki boş şeylerle uğraşma ve bid’atlar ortadan kalkar... Dünyada iyi olarak anılır, ahirette kurtuluş bulur, derecesi yükselir ve sayısız nimetlere ulaşır.”⁴³⁵

Görüldüğü gibi padişahın dinin emir ve yasaklarına uyması onun hem bu dünyadaki hem de öbür dünyadaki durumunu belirlemektedir. Bu nedenle, eserde padişaha dini konularla alakalı önemli bir vazifenin verildiğini söyleyebiliriz.

Genel olarak hükümdarın vazifelerine bakacak olursak onun, toplum içerisinde adaleti ilke edinerek barışı ve huzuru sağlama, fesat ve karışıklığı önlemeyi kendine görev olarak belirlediğini görebiliriz. Bununla beraber hükümdarın; toplumdaki sosyal hayata dair halkın refah düzeyini artırıcı düzenlemeler yapması gerektiği ve bu noktada da özellikle imar işlerini kendine görev olarak belirlemesi gerekmektedir. Devlet içerisindeki görev yapan kişilerin nasıl seçilmesi gerektiği hususu ve onların görevlerini ifa ederken yapması ve yapmaması gereken hususlara ilişkin bilgilerin neler olması gerektiği ile ilgili sorumlulukları da bulunmaktadır. Ayrıca toplumdaki ekonomik, dini, siyasi, kültürel sahalara kabiliyetleri ölçüsünde insan seçerek onlara emeğinin karşılığının verilmesi; halkla sürekli iletişim halinde bulunulması, onların istek ve arzularından haberdar olunması, din ve dünya işlerini öğrenmek için dini ve ilmi konuları öğrenmesi, düzenli bir orduya ve mali açıdan güçlü olmak için dolu bir hazineye sahip olması gerektiği gibi hususlarla da ilgili görevlere sahip olduğu görülmektedir.

⁴³⁵Nizamülmülk, *Siyasetname*, Sekizinci Fasıl, s.71.

Siyasetname’de, devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için devlet içerisinde görev paylaşımı yapıldığı görülür. Eserde hükümdarla ilgili konulara daha çok yer verilir; devletin işleyişi bu kavram üzerinden anlatılsa da devlet yönetiminin tek bir unsura bağlı olarak şekillendiğini söylememiz doğru olmayacaktır. Eserde, hükümdarın devlet işlerini yürütürken kendisine devlet yönetiminde yardımcı olacak kişilere ihtiyaç duyduğunu ve bu kişilerin başında da vezirin geldiğini söyleyebiliriz. Bu doğrultuda eser detaylı bir şekilde incelendiğinde, hükümdardan sonra devlet yönetiminde önemli bir görevi üstlenen vezirin; belli niteliklere sahip olması ve devlet yönetimi içerisinde belli yükümlülükleri yerine getirmesi gerekir. Bizde bu noktada eserde vezire ait nitelikleri ve görevleri açıklayarak; vezirin eserdeki yerini görmeye çalışacağız.

2.1.3.2.2. Vezir:

Nizamülmülk’e göre vezirin sahip olması gereken niteliklerden biri, onun ileri görüşlü ve namuslu olmasıdır. O, bu konudaki görüşünü eserde şu şekilde ifade eder. Buna göre;

“... padişah ve memleketin kurtuluş ve yıkılışı daima onlara bağlı olduğundan, vezir namuslu ve ileri görüşlü olunca, memleket imar gördüğü gibi ordu ve halk da durumdan memnun ve huzur içinde yaşar, padişah sevinç duyar. Eğer vezir karanlık işler çevirirse, memlekette karışıklıklar doğar, bu karışıklıkların önlenmesi zorlaşınca, padişah ne yapacağını şaşıracağı gibi sıkıntı ve ıstırap içinde kalır.”⁴³⁶

Görüldüğü üzere vezirin devlet işleri ile ilgili hususlarda yaptığı davranışlar hem halkı hem de padişahı doğrudan etkilemektedir.

Eserde bu hususla ilgili düşünceleri bir başka fasılda da görmemiz mümkündür. Bu hususta Nizamülmülk; iyi yaradılışlı ve ileri görüşlü bir vezirin, padişahını bütün dünyaya tanıtabileceğini söyler. Padişahlarının şöhretlerinin artması, ülkelerinde sözlerinin daima dinlenip emirlerinin sürdürülmesi ve isminin kıyamete kadar hayırla anılmasında ileri görüşlü vezirlerin büyük bir rolünün olduğunu belirtir.⁴³⁷ Bununla birlikte o, “... vezirin; dininin bütün, itikadının sağlam, mezhebinin Hanefi ve Şafi olup

⁴³⁶ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Dördüncü Fası, s.39.

⁴³⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk İkinci Fası, s.187.

dirayetli, devlet işlerini bilen, padişahı seven bir kişi olması gerekir’’⁴³⁸ ifadelerini dile getirerek vezirin genel kişilik yapısına ilişkin bilgi vermeye çalışır. Ayrıca sahip olduğu bu olumlu nitelikler sayesinde hükümdarının tanınmasında ve onun saygınlık kazanmasında önemli bir role sahip olmaktadır.

Nizamülmülk’e göre vezirde bulunması gereken bir başka özellikte vezirin akıllı olmasıdır. Eserde bu husus ile ilgili olarak yukarıda bahsi geçen bir işin iki kişiye verilmemesi noktasında padişahların uyanık, vezirlerin ise akıllı olarak yaptıracakları işleri işin ehli olan kişilere vermeleri; bir kişiye birden fazla iş vermemeleri gerektiği söylenmektedir.⁴³⁹ Eserde vezire yüklenen bir başka nitelikte, onun dirayetli ve bilgili olmasıdır. Buna göre; ‘‘.... Eğer vezir dirayetli ve bilgili olursa, böyle hareket ettiği takdirde devlet ve ülkenin yıkılmasına, padişahın işlerini karıştırmak istediğine hükmedilir; böylesi düşmanların en beteri...’’⁴⁴⁰ Buradan hareketle bilgisini ve dirayetini doğru yolda kullanan bir vezirin devletine ve milletine önemli katkılar sunabileceği görülebilirken; bilgisini ve dirayetini devletin ve milletin geleceği için kullanmayıp şahsi çıkarlarını öncelikle davranması durumunda da düşmanların en tehlikelisi konumuna gelebileceği ifade edilmektedir.

Nizamülmülk’ün, eserde vezire ait genel nitelikleri şu şekilde sıraladığını görebiliriz. Buna göre; ‘‘.... Örfleri bilen, sanatkâr, bütün işleri düzene koyan, bütün unvanları kaidelere göre tevzi eden, bid’atları ve kötü adetleri kaldıran, yazısı kuvvetli, fermanı dinlenen, kılıcı keskin, kendine uygun bir veziri olmalı’’⁴⁴¹ görüşlerinden hareketle vezire ait birçok olumlu niteliğin dile getirildiğini görülebilir.

Vezire ait bulunması gereken olumlu nitelikler kadar bulunmaması gereken olumsuz niteliklere de değinildiğini görmemiz mümkündür. Buna göre; ‘‘... melik imareti süslerse, ordu büyüklerinin, amillerin ve mutasarrıfların reisi vezir olur. Vezir fena, hain, zalim ve hırsız olursa, bütün mutasarrıfları aynı, hatta daha fena olur...’’⁴⁴² Görüldüğü üzere vezirin kötü huylara sahip olması sadece kendisine değil yanındaki

⁴³⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırk İkinci Fasıl, s.188.

⁴³⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk İkinci Fasıl, s.174.

⁴⁴⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk İkinci Fasıl, s.181.

⁴⁴¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk Birinci Fasıl, s.173.

⁴⁴² Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk İkinci Fasıl, s.185.

insanlara da olumsuz örnek olmakta ve onlarında karakterlerine ilişkin olumsuz özellikleri edinmelerine sebep olduğu görülmektedir.

Eserin genel muhteviyatı içerisinde vezire ait nitelikleri bu şekilde görmemiz mümkündür. Vezirde bulunması gereken nitelikler çerçevesinde vezire bir takım sorumlulukların yüklendiğini; fakat eserde bunun detaylı bir şekilde sunulmadığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede vezirin eser içerisindeki görevine baktığımızda; padişahın danışabileceği ve kendisine devlet meselelerinde yol ve yöntem gösterebilecek bir kişinin varlığına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu görev ise eserde vezir ile yerine getirilmektedir. Buna göre; ‘‘Padişah’ın; vilayetlerin, ordunun, malların değeri, imaretler, ülkenin düşmanlarına karşı alınacak tedbirler ve buna benzer önemli işleri veziri ile görüşmesi farzdır.’’⁴⁴³ Ayrıca eserdeki başka bir fasılda vezirin ‘‘İmar, asker yetiştirme, koşu, siyaset, tarım, hediye, mevki, sefer, ordu ve halkın durumu gibi memleket meseleleri’’⁴⁴⁴ gibi hususlarda görevli olduğu dile getirilmektedir. Her iki ifade de görüldüğü gibi vezirin devlet içerisinde önemli bir vazifeyi üstlenerek padişaha önemli bir katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Genel olarak bakıldığında Nizamülmülk’ün vezire devlet işleri konusunda önemli nitelikler ve görevler yüklediğini belirtebiliriz. Bu niteliklere uygun olarak görevini yerine getiren vezirin hükümdarına katkı sağlayacağı açıktır. Bununla birlikte olumsuz değerleri hüviyetine dâhil eden vezirin hem hükümdarına hem de çevresindeki insanlara olumsuz nitelikler kazandıracaklarını da belirtilmelidir. Eserde, devlet yönetiminde vezir gibi bir başka önemli role sahip olan kişinin kumandan olduğu görülür. Şimdi de kumandan hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

2.1.3.2.3. Kumandan:

Devlet işlerinin yürütülmesinde devleti iç ve dış tehditlerine karşı askeri açıdan koruyacak bir güce ihtiyaç duyulur. Eserde, bu ihtiyacınsa orduyu komuta eden kumandanla karşılandığı söylenir. Vezir kadar önemli bir role sahip olan kumandanın da belli niteliklere sahip olması ve birtakım sorumlulukları yerine getirmesi gerekir. Siyasetname’de vezirde olduğu gibi bu hususa da detaylı bir şekilde değinilmediğini söyleyebiliriz. Bu sebepten ötürü kumandan ile ilgili bahsi geçen yerlerde onun

⁴⁴³ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Otuzuncu Fası, s.136.

⁴⁴⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Yedinci Fası, s.104.

nitelikleri ile sorumlulukları konusuyla ilgili noktaları birlikte vermeye çalışıp; kumandan hakkında bütüncül bir bakış açısı yakalamaya çalışacağız.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi kumandana ait nitelikleri ve görevleri eserde ayrıntılı bir şekilde doğrudan görmemiz mümkün değildir. Bununla birlikte eserde hükümdar ve ordu ile ilgili hikâye ve kıssalarda kumandana ait bilgilere dolaylı yoldan ulaşmamız mümkündür. Nizamülmülk'ün bu husustaki görüşlerine bakacak olursak onun kumandanı ordunun istek ve ihtiyaçlarından sorumlu tuttuğunu görürüz. Buna göre;

“Ordunun bütün ihtiyaçları Haylbaşı ve kumandanlar tarafından açıklanmalıdır. Güzelce anlatılırsa o ihtiyaçlarını elde eder. İsteklerini kendileri söylediklerinden, bu onlara karşı olan saygıyı artırır. Böylece Hacib'in eline düşmezler. Aksi halde kendilerine saygı duyulmaz. Süvarilerden biri kumandanları hakkında konuşursa, kendi saygısını kendi kaybettiği gibi ona sopa da atmak gerekir. Böylece ast ve üst ortaya çıkmış olur.”⁴⁴⁵

Burada bir nokta dikkati çekmektedir. Bu nokta ise kumandanlık görevinin Haciblik görevinin altında bir görev olarak görülmesidir. Bununla birlikte eserde vali ile sipahsalar yani kumandan kişinin de aynı kişi olabileceği de belirtilmektedir. Buna göre “Ülkede kendisinden daha zengin ve daha büyüğü bulunmayan bir sipahsalar, Nuşirevan'ın Horasan ve Azerbaycan valisi idi”⁴⁴⁶ görüşlerine yer verilerek; valilik, vezirlik gibi görevlere sahip kişilerin kumandan olabileceği gibi aynı zamanda sadece ordu komutanlığı da yapabildiği söylenmektedir. Bu görüşe paralel olarak ülke de önemli statü de olan meşhur kişilere, silahlarını güzelleştirmeleri ve iyi silah aletleri yapmaları, iyi ve temiz huya sahip köleler satın alarak padişahın gözüne girip daha üst konumlara gelebilecekleri ordu da yükselebilecekleri belirtilmektedir.⁴⁴⁷

Siyasetname'de geçen sipahsalar kavramının Orta çağ Müslüman Türk Devletlerinde ordu komutanına karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Bu kelime ise İslamiyet'ten önce ve sonra kurulan birçok Türk devletinde kullanılan Serdar

⁴⁴⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Otuz ikinci Fası, s.138.

⁴⁴⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fası, s.49.

⁴⁴⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz üçüncü Fası, s.139.

kelimesine eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁴⁴⁸ Siyasetnamede’de bu kavramın ordu komutanına karşılık kullanıldığı görülebilir.

Eserde ordu genellemesi yapılarak kumandanın neleri yapıp neleri yapmaması gerektiği ile ilgili bilgiler sunulmaktadır. Buna göre;

“Vilayet melikindir. Melik vilayeti orduya verebilir. Eğer ordu meliğin vilayetinde şefkatli olmayıp, vilayet halkına merhamet ve mülayemetle muamele etmez, orada kendi kesesini doldurmaya çalışarak, halkın sıkıntılarını kendine dert edinmez, bütün zamanını yaralama, tutuklama, hapsedme, azletme, gasp ve hıyanetle geçirirse, bütün padişahların yaptığı işi yapan ordu ile melik arasında ne fark kalır? Ordunun böyle bir güce ulaşmasına müsaade edilmemelidir...”⁴⁴⁹

İfadelerinden de görüldüğü gibi ordunun dolayısıyla kumandanın halka merhametli davranarak zulümden kaçınmaları gerektiği söylenmektedir. Bu ise kumandana ait önemli bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nizamülmülk’e göre;

“Padişah, liyakatli vezirleri hariç, hizmet edecek kulları ile bir arada otursa, şikâyetler ortaya atacaklarından, haşmetine zarar vererek, ona olan sevgiyi azaltacakları gibi ona karşı da gevşek olurlar. Büyükler, sipahsalar, amidlerle gerektiğinden fazla bir arada bulunursa, padişahlığın büyüklüğüne zarar getirir. Bu kişiler padişahın fermanlarını icrada gevşeklik gösterirler, cesaretleterek yüzlerindeki tebessümü kaldırırılar.”⁴⁵⁰

Bu düşüncelerden hareketle Nizamülmülk’ün kumandan kişiye padişahla uzun süre bir arada kalmama görevini yüklediğini söyleyebiliriz.

Eserde doğrudan ifade edilmese de kumandan kişinin tecrübeli kişiler arasından seçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu hususta eserde padişahların memleket işlerinde âlimlerle meşveret yaparak işin ehline verilmesi düşüncesinde olduklarını görebiliriz. Buna göre eserde;

⁴⁴⁸ İbrâhim Mütefferika, (1990), *Usûl’ül-Hikem Fî Nizâm’il-Ûmem (Milletlerin Düzeninde İlmi Usûller, (Sadeleştiren, Ömer Okutan)*, M.E.B. Yay. İstanbul.1990, s.36; Mustafa Şahin, *Sirâcu’l Mülük, Siyâset-Name, Ahkâmü’s-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig’e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2007, s.115.

⁴⁴⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırk Üçüncü Fesil, s.202.

⁴⁵⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuzuncu Fesil, s.135-136.

“İşler hakkında kendisiyle meşveret yapılacak kişinin kuvvetli görüş sahibi olması gerekir. Herkesin bir ihtisas sahası vardır, bir kişinin çok iyi bildiği bir işi, diğeri bilemez. Bir insanın bilgisi vardır, pratiği yoktur. Fakat bir diğerin bilgisi de, pratiği de yeterli tecrübesi de vardır.... Bilginlerin ve cihan görmüş ihtiyarların tecrübesinden istifade edilmelidir. Zekâsı çok keskin bir kişi bir işin gelişmesini ve neticesini hemen görebilir, bazıları bunu anlayamaz”⁴⁵¹

Görüşlerine yer verilerek; bir işi işinin ehli olan kişiye vererek onun bilgisinden, zekâsından ve dolayısıyla tecrübesinden yararlanılması gerektiği söylenmektedir.

Nizamülmülk’e göre kumandanda bulunması gereken bir başka özellik ise onun adil olup hak yememesidir. Eserde bu nitelik ile ilgili bir hikâyenin anlatıldığını görebiliriz. Hikâyeye göre; ülkede kendinden daha zengin ve daha büyüğü bulunmayan bir sipahsaların; vergisini düzenli ödeyen, ekip biçebildiği bir tarlaya sahip yaşlı kadının elinden tarlasını alıp kendi tasarrufuna geçirdiği anlatılmaktadır. Buna göre yaşlı kadın bu sipahsalar kişiden ne zaman hakkını istese hakkını alamaz ve neticede ümitsizliğe kapılmış. Bir gün büyük zorluklarla padişahın huzuruna çıkıp sıkıntısını yazılı olarak beyan etmiş. Padişahta durumun doğruluğunu araştırmaya karar vermiş ve görevlendirdiği kişi ile yaşlı kadının doğru söylediğini anlamış. Bunun üzerine de bu sipahsalara gereken cezayı vererek yaşlı kadının hakkını kendisine iade etmiş.⁴⁵² Görüldüğü üzere kumandan kişinin daima adil ve hakkaniyet ölçüsünde davranması gerektiği; davranmadığı takdirde de kendisinden siyasal anlamda daha güçlü biri tarafından istemeyeceği şeylerle karşı karşıya kalabileceğini belirtebiliriz.

Genel olarak bakıldığında eser içerisinde kumandana ait nitelik ve görevlerin bu şekilde sunulmaya çalışıldığını görebiliriz. Devlet içerisindeki yapılanma çerçevesinde vezir gibi kumandanında önemli bir görevi üstlendiğini söylemimiz mümkündür. Bununla beraber devletteki yapının daha iyi anlaşılması için devlete hizmet eden diğer görevlilere de kısaca değinmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

2.1.3.2.4. Devlete Hizmet Eden Diğer Görevliler:

Çalışmamıza konu olan ilk eserimiz *Kutadgu Bilig*’de olduğu gibi *Siyasetname*’de de devleti yönetme yetkisinin hükümdarda olduğunu ve bu görevini yerine getirirken vezir ve kumandanın ona bu hususta yardımcı olduklarını

⁴⁵¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, On Sekizinci Fasl, s.106.

⁴⁵² Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fasl, s.49-53.

söyleyebiliriz. Fakat devlet gibi büyük bir yapılanma içerisinde sadece bu üç kişinin varlığı yeterli olmamaktadır. Bu sebeple devletin varlığını sağlıklı bir şekilde sürdürüp, halkına en iyi şekilde hizmet verebilmesi için devlet içerisinde görev yapacak başka kişilere de ihtiyaç duyulmaktadır. Esere bu açıdan baktığımızda vezir ve kumandanın dışında birden fazla devlete hizmet eden kişinin varlığını görebiliyoruz. Bu noktada ilk göze çarpan şahsiyetin *Hacib* olduğunu söyleyebiliriz.

Nizamülmülk, saraydaki memuriyet sınıfı içerisinde en üst sırada *Hacib*'in bulunduğunu ifade eder.⁴⁵³ Bu görevi ifa eden *Hacib*'in de belli sorumluluklara sahip olduğu belirtilmektedir. *Hacib*'e verilen görevler ise zulme uğrayan ve zalimlik yapan kişiler hakkında sultana bilgi vermek, onu bu durum hakkında uyarmaktır.⁴⁵⁴ *Hacib*'e ait bir başka görev ise liyakati ölçüsünde yaptığı işlerle devlet kademesinde yükselbilecek kişileri padişaha söylemektir. Bu hususa ilişkin görüşlerin saray içerisinde görev yapan köleler ile ilgili fasılda verilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Ayrıca Nizamülmülk 'ün bir kölenin bile devlet kademesinde belli şartları ve yükümlülükleri yerine getirerek *Hacib*'lik görevine yükselbileceğini açıkça dile getirdiğini söyleyebiliriz.⁴⁵⁵ Bu düşünceler doğrultusunda, Nizamülmülk'ün Türk toplumdaki sınıfsız yapıya eserinde de değinerek herkesin ehliyeti, kabiliyeti ve becerisi ölçüsünde belli makam ve mevkilere kadar gelebileceği fikrine sahip olduğunu görmekteyiz.

Nizamülmülk'ün eserinde bahsettiği bir başka devlet görevlisi ise *kadı* dır. Onun kadılar hakkındaki görüşlerine baktığımızda öncelikli olarak kadınların seçimi noktasına değindiğini görüyoruz. Eserde; ancak âlim, zahid ve zalim olmayan kişilerin *kadı* olarak görevlendirilmesi ve onlara devlet bütçesinden gündelik veya aylık bir ücret ayrılması gerektiği söylenir. Özellikle maaş mevzu üzerinde duran Nizamülmülk, *Kadı*'nın rüşvet almaması için ona muhakkak bu paranın verilmesi ve bu para verilirken de nazik olunması gerektiğini belirtir. Aynı düşünce çerçevesinde *Kadı*'nın adil olması gerektiğini de değinen Nizamülmülk devlette adaletin sağlanabilmesi için bunun şart olduğunu ifade eder.⁴⁵⁶ Eserde Nizamülmülk'ün benzer düşüncelere farklı bir fasılda da

⁴⁵³ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırkıncı Fası, s.153.

⁴⁵⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fası, s.53.

⁴⁵⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Sekizinci Fası, s.120.

⁴⁵⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Altıncı Fası, s.55.

yer verdiğini görebiliyoruz. Buna göre “... kadıyı Müslümanların malı ve canı üzerine doğrulukla hükmetmesi, hile yapmaması, rüşvet almaması için ücret ve aylık ile tayin ettim...”⁴⁵⁷ görüşlerine yer vererek kadının işlerini adil, doğru ve paraya tamah etmeden yapması gerektiği düşüncesinde olduğunu söyleyebiliriz.

Kadılarla ilgili dikkati çeken bir başka noktada kadının naiplik görevi dâhilinde padişahın koruması altında olmalarıdır. Eserde bu görüşe ilişkin şu ifadeleri görebiliriz. Buna göre;

“...Bilmiyorsa veya Şeriat hükümlerini okumamışsa, onun vazifesini yapması için şüphesiz bir naip lazımdır. Bu yönden kadılar, hepsi padişah naibi olduklarından, padişahların onların nüfuzlarını korumaları, onlara olan hürmetini ve onların rütbelerini kemal noktasında bulundurmaları gerekir. Çünkü özel bir durumları vardır. Padişahın bizzat tayin ettiği naipleridir”⁴⁵⁸ sözlerinde bu hususu görmemiz mümkündür.

Devlet işlerinin yürütülmesinde bir başka role sahip olan kişinin de *elçi* olduğunu söyleyebiliriz. Eserde *Elçi*'nin sahip olması gereken nitelikler ve görevlerin şu şekilde verilmeye çalışıldığını görebiliyoruz. Buna göre;

“Bir elçinin padişaha iyi hizmet etmesi, söyleyeceği sözlerden sakınmaması, çok seyahat etmiş olması gerekir. Her konuda bilgili, hafız-ı Kur'an, ileri görüşlü, boylu poslu ve yakışıklı olmalıdır. Yaşlı ve bilgin olursa daha iyi olur. Eğer bu işe kendi nedimini gönderirse itimadı daha fazla olur. Elçi olarak gönderilen adam cesur, mert, silahşör olmalı, ata iyi binebilmelidir. Savaşçı da olursa çok daha iyi olur. Şimdi bizim adamlarımızın böyle olduğunu onlara göstermeliyiz. Elçi Seyyid veya Şerif olursa, şeref ve nesepçe daha fazla hürmet edileceğinden ve kendisine kötülük yapılmayacağından, daha iyi olur. Sarhoş, şakacı, kumarbaz, çok konuşan ve kimse tarafından bilinmeyen kişiler elçi olarak gönderilmemelidir. Çok kere padişahlar hediyeler ve zarif eşyalar ile elçi gönderip kendi acz ve yumuşaklıklarını bildirerek sulh istemişler, arkasından ordu hazırlayıp, erkekçe at sürerek hasmını mağlup etmişlerdir. Netice olarak denilebilir ki elçi, padişahın akıllı ve iyi huylu olduğunun bir delilidir.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Nizamülmülk, *Siyasetname*, On üçüncü Fasil, s.91.

⁴⁵⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, Altıncı Fasil, s.57.

⁴⁵⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Birinci Fasil, s.113.

Nizamülmülk devletlerarasında barışın kalıcılığını sağlamanın yolunu ülkelerin birbirine *elçi* ve *haberci* göndermesine bağlamaktadır.⁴⁶⁰ Ona göre bu husus önemlidir. Çünkü bir başka ülkenin varlığından haberdar olmak, onlarla sağlıklı iletişim ve ilişki kurmak bu kişilerin getirdiği bilgilerle olmaktadır. Bu doğrultuda Nizamülmülk elçilerin gittikleri ülkelerde nasıl karşılandığı ve ona nasıl davranıldığı; o ülkelere giderken kendi ülkesi adına nasıl bilgi toplaması gerektiği hususlarının önemine değindiğini söyleyebiliriz.⁴⁶¹ Buradan hareketle elçi vazifesini üstlenmiş kişilerin ülkesi adına haber alma görevini yerine getirmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Eserde padişahın diğer ülkelerden haber almak amacıyla haber alma örgütü kurdurduğu ve bu iş için memleketin dört bir tarafına işini bilen insanlar yerleştiğini belirtmemizde fayda vardır.⁴⁶² Haber alma işini yapacak kişilerin ise belli özelliklere sahip olması gerektiğini söyleyen Nizamülmülk, bu işi yapacak kişilerin memleketine bağlı, nefesine düşkün olmayan, elinden, aklından ve kaleminden kimsenin şüphe etmeyecek kişiler olması gerektiği ifade eder. Ayrıca yaptıkları işlerde kendilerini kimsenin tanımaması gerektiği, yapıp ettikleri şeyleri sadece padişaha söyleyip; ona karşı sorumlu ve itaatkâr olunması gerektiği belirtilmektedir.⁴⁶³ Haber alma görevi bağlamında memleketin ve halkın güvenliği için başka devletler hakkında bilgi toplamak maksadıyla görevlendirilen bir başka devlet görevlisinin de *casuslar* olduğu söylenir. Ona göre; bu kişilerin temel vazifesi diğer devlet hakkında istihbari bilgi toplamak ve bunu padişahına iletmektir. Bu durumdan haberdar olan padişahın ise bir an önce tedbirini alıp devletini içten ve dıştan gelebilecek tehlikelere karşı koruması gerekmektedir.⁴⁶⁴ Buda devletteki haber alma gücü ve istihbari yapının hem halkın hem de devlet otoritesinin sağlamlığı açısından zorunluluğunu göstermektedir.

Devlette bahsi geçen bir başka devlet görevlisi de *amiller* yani *vergi memurları*dır. Eser içerisinde detaylı bir bilgiye sahip olmamakla birlikte *Amil*'in sahip olması ve olmaması gereken nitelikler ile yapması ve yapmaması gereken görevlere ilişkin bazı bilgilere yer verildiğini görebiliriz. Bu bilgiler ışığında eserde *Amil*'in; iyi tabiata sahip, vazifesini bilen bir kimliğe sahip olması gerektiği söylenir. Bununla

⁴⁶⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, On Dördüncü Fasil, s.100.

⁴⁶¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Birinci Fasil, s.110-111.

⁴⁶² Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fasil, s.76.

⁴⁶³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fasil, s.76-77.

⁴⁶⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Üçüncü Fasil, s.87.

birlikte kötü mezhepli, Hristiyan, Yahudi veya Mecusi bir hüviyete sahip olan bir amilin Müslümanlara mali konuları bahane göstererek onlara zulmedeceği ve zalimce davranabileceği belirtilmektedir. Bu durum karşısında ise bu kişilerin bir an önce cezalandırılması ve asla ona iltifat edilmemesi gerektiği söylenmektedir.⁴⁶⁵ Eserde amillere hazineден köle ve asker alarak, vergi toplama görevi verildiğini belirtebiliriz.⁴⁶⁶ Bununla birlikte bu görevi yerine getiren amillerin, halktan fazla para almamaları ve onlara zulmetmeleri için padişahın her an onlardan haberdar olacağı düşüncesine sahip olmaları gerektiği de ifade edilmektedir.⁴⁶⁷ Ayrıca Nizamülmülk'ün amillerin padişahın korkması ve bu doğrultuda onların görevlerini istenilen şekilde yapması gerektiği düşüncesinde olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁶⁸ Nizamülmülk başka bir fasılda “...vergi memurlarının çok zengin olmamaları, özel bir kale yaptırmamaları, kötü düşüncelere kapılmamaları, halka iyi ve doğru muamele yapmaları ve vilayetleri onarmaları için iki senede bir değiştirilmeleri gerektiğini”⁴⁶⁹ ifade etmektedir. Onların devletle olan bağlarının sağlam temeller üzerine durabilmesi içinde çocuklarına Beytü'l-maldan aylık bağlanarak geleceklerinin güvence altına alınması gerektiğini de söylemektedir.⁴⁷⁰

Siyasetname'de bahsi geçen bir başka devlet görevlisi de *nedim* dir. Nizamülmülk'e göre;

“Padişahların, yanlarında rahatça hareket edeceği, içlerini dökeceği, kendilerine layık nedimler edinmekten başka çareleri yoktur. Devlet ileri gelenleriyle, reislerle, ordu kumandanları ile sık sık bir arada oturması, padişahın haşmet ve hürmetine zarar vererek, onları cesaretli kılar... nediminde cesur olması gerekir. Nedim cesur olmazsa padişah katında hiç değeri olmaz. Padişah onun yanında gönül rahatlığı duymaz. Onların, padişahın devlet büyüklerini kabul edeceği zamanı ve onları geri çevirmeyeceği anı bilip, ona göre hareket etmeleri gerekir.”⁴⁷¹

Nizamülmülk'e göre *Nedim*'in padişaha bazı faydaları olmaktadır. Bunlardan biri onun padişaha arkadaş olması diğeri ise ona her daim can yoldaşı olmasıdır. *Nedim*,

⁴⁶⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırk İkinci Fası, s.185-186.

⁴⁶⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Üçüncü Fası, s.115.

⁴⁶⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Sekizinci Fası, s.72.

⁴⁶⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Yedinci Fası, s.103.

⁴⁶⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fası, s.54.

⁴⁷⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk İkinci Fası, s.182.

⁴⁷¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Yedinci Fası, s.103.

padişaha gelebilecek tehlike anında gerekirse canını padişahı için feda etmelidir. Nizamülmülk'ün bunlara ek olarak padişahın hiçbir devlet memuru ve vezir ile konuşamadığı bazı hususlarda nedimle konuşabileceğini ifade eder.⁴⁷² *Nedim*'de bulunması gereken özelliklere de değinen Nizamülmülk bu özellikleri şu şekilde sıralar:

“Nedim üstün özellikli, faziletli, güzel yüzlü, inançlı, sır saklar ve temiz giyimli olmalıdır. Kitaplardan, kıssalardan ve cinsel hikâyelerden pek çok şeyleri hatırlarında tutmaları ve bunları tatlı tatlı, her zaman güler yüzle ve birbiriyle irtibatlı olarak anlatmaları gerekmektedir. Savaşı iyi bilmeli, satrancı güzel oynamalıdır. Bir enstrüman çalmayı ve silahı çok iyi kullanabiliyorsa daha iyi olur”⁴⁷³ denilmektedir.

Ayrıca o, nedimlerin tecrübeli olması gerektiğini söyler. Bu hususun önemine değinen Nizamülmülk; nedimlerin tecrübeli, iyi huylu, güler yüzlü, sabırlı, cömert, zarif ve latif olmaları durumunda padişahlarında bu niteliklere sahip olacağını; bununla birlikte ekşi yüzlü, kendini beğenmiş, cimri ve huysuz olmaları durumunda ise padişahın da bu kötü huylara sahip olacağını ifade eder.⁴⁷⁴ *Nedim*'in, niteliklerinin dışında görevlerine de değinen Nizamülmülk; nedimin daima padişahına karşı itaatkâr olup; ona karşı emredici ifadelerle konuşmaması gerektiğini söyler. Bununla birlikte nedime “Padişahların her zaman hazır bulunacakları içki ve sohbet toplantıları, gezintiler, şarap, av ve güreş müsabakaları ve benzerlerini hazırlamak...”⁴⁷⁵ gibi görevlerinin de verildiğini görebiliriz. Ayrıca “Nedimlerin padişaha tam hürmet ve itimatları olması, çok iyi giyinmeleri ve efendilerini sevmeleri gerekmektedir”⁴⁷⁶ görüşlerinde de nedimlerin vazifeleri ilişkin bilgileri görmemiz mümkündür.

Eserde bahsi geçen bir başka devlet görevlisi *de ikta sahibleri* dir. Nizamülmülk kendilerine ikta verilen sipahilerin halka iyi muamele etmeleri gerektiğini; etmedikleri takdirde sahip olduğu her şeyin elinden geri alınacağını belirtir. Ayrıca o, halkın yaşadığı bir problemi aracısız olarak padişaha bildirme hakkının da olduğunu belirtip, bunu engellemeye çalışan bir ikta sahibine gerekli cezanın verileceğini söyler.⁴⁷⁷ Ona göre; *Ikta sahibi* askerin malını çok iyi tayin etmeli, bu mal üzerinde tasarruf etmelerini

⁴⁷² Nizamülmülk, *Siyasetname*, On Yedinci Fesil, s.103.

⁴⁷³ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Yedinci Fesil, s.103.

⁴⁷⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Yedinci Fesil, s.104-105.

⁴⁷⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Yedinci Fesil, s.104.

⁴⁷⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Yedinci Fesil, s.105.

⁴⁷⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fesil, s.47.

sağlamalıdır. Ayrıca o, ıkta sahiplerinin ölüm ve diğer nedenlerle kaybolan sipahileri hakkında bilgi vermeleri gerektiği ve sipahilerin mallarının temini noktasında padişaha bilgi verilmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁷⁸ Nizamülmülk, bir bölgede devletin yıkılma veyahut ta dağılmasına ilişkin bir takım şüpheler ortaya çıkmış ise; padişahın görevlendirdiği bir kişi vasıtasıyla ıkta sahibi, halk ve amilin durumlarının gizlice soruşturularak sorunun çözümlenmeye çalışılacağını belirtir.⁴⁷⁹

Devlet işlerinde bir başka sorumluluğa sahip kişi de *Ceza infaz emiri* dir. Eserde bu görev ile ilgili şu bilgilere sahip olmamız mümkündür:

“Ceza infaz emirliği (emaret-i hares) zamanımızda büyük memuriyetlerden biridir. Geçmişte hacip emir-i haresten daha üstün sayılmazdı; işi ceza ile ilgili olduğundan, sarayda emirin hacibinden daha büyük memuru yoktur. Herkes padişahın öfkesinden ve vereceği cezadan korkar. Padişah birine öfkelenince ona boynunu vurmasını, el ve ayağını kesmesini, idam etmesini, değnek vurmasını, hapsedmesini, kuyuya atmasını emredeceğinden, halk tatlı canı için mal ve mülkünü feda etmekten korkmaz. Ceza infaz emirlerinin her zaman kösleri, âlemleri ve nöbetleri olmuştur. İnsanlar padişahı çok ondan korkarlardı. Bu meslek bu zamanlarda icat edilerek, iyi bir şekilde icra edilmiştir. Bu gün en az elli çubdarın sarayda bulunması gerekmektedir. Bunlardan 20’si altın deynekli, 20’si gümüş deynekli, 10 tanesi de büyük harbeli olmalıdır. Büyük mevkiye sahip olan infaz emirinin, silahı, askeri ve ihtişamı olmalıdır. Eğer bunları saraya uygun olarak yapabilirse ne ala, yoksa mevkiini bir diğerine bırakır.”⁴⁸⁰

Siyasetname’de üzerinde önemle durulan bu devlet görevlilerinin dışında “muhtesip”⁴⁸¹, “amid”⁴⁸², “özel vekil (vekil-i has)”⁴⁸³, “saray muhafızları, bekçileri ve nöbetçileri”⁴⁸⁴, “sofra hizmetkârları”⁴⁸⁵, “saray köleleri”⁴⁸⁶, gibi devlete hizmet eden diğer görevlilere ilişkin kısa bilgileri ulaşmamız mümkündür.

Buraya kadar olan kısma genel itibarıyla baktığımızda adalet siyaset ilişkisi içerisinde siyasal düzenin doğru bir şekilde sağlanabilmesi için toplumda adalete;

⁴⁷⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Yirmi Üçüncü Fasil, s.115.

⁴⁷⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Sekizinci Fasil, s.150.

⁴⁸⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırkıncı Fasil, s.153.

⁴⁸¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Altıncı Fasil, s.55-59.

⁴⁸² Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuzuncu Fasil, s.135, Ellinci Fasil, s.258-260.

⁴⁸³ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Altıncı Fasil, s.102.

⁴⁸⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Beşinci Fasil, s.143.

⁴⁸⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Yedinci Fasil, s.147.

⁴⁸⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Sekizinci Fasil, s.120-121.

adaletin doğru bir şekilde uygulanabilmesi içinde doğru kanunlara ve bunu uygulayacak bir padişaha ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada yukarıda da ifade edildiği gibi padişahın ve devlet yönetiminde mevki sahibi olan kişilerin görev ve sorumluluklarını yerine getirip getirmemeleri devletin siyasal varlığını belirleyecek en önemli unsur olacaktır.

2.2. İyilik, Doğruluk ve Mutluluk Anlayışı:

Siyasetname’de ahlaki değerler içerisinde bahsi geçen bir başka ahlaki kavram çifti ise iyi ve kötü kavramlarıdır. Eserde iyi ve kötü olana ilişkin fikirlerin farklı fasıllar içerisinde sunulmaya çalışıldığı ifade edilir. Özellikle hükümdarda bulunması gereken nitelikler hususunda iyi kavramı üzerinde ısrarla durulmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.⁴⁸⁷ Bununla birlikte iyilik kavramının birey ve aile merkezli sunulmadığını da belirtebiliriz.

Eserde; istenilen hükümdar profiline uygun olarak akıllı ve adil bir hükümdarın iyiliklere iyilikle, kötülüklerle ise kötülük ile karşılık vereceği; bunun ise devletin bekası için gerekli olduğu söylenir. Devlet düzenin sağlanmasında ve böyle bir görüşün ortaya çıkmasında, dönemsal açıdan yaşanan olaylarında etkisi olduğu düşünülebilir. Bu görüşün daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için eser içerisinde geçen hikâyelere bakarak görüş belirtmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Buna göre; küçük yaşta devletin başına geçen hükümdar Nuşirevan’ın babasının çok iyi niyetli olduğu; devlet içerisinde yaşanan olayların arka planında yatan temel nedenlere inmeden, yüzeysel kararlar vererek olayları sonuçlandırdığı; bu durumun ise oğlu Nuşirevan’ın dikkatini çekerek; devlet işlerinin daha sağlıklı yürümesi için hak edene hak ettiği cezanın araştırılarak verilmesi gerektiği ile ilgili bir hikâyenin varlığından bahsedilmektedir. Hikâyede; devlet görevlisi olan Horasan ve Azerbaycan valisinin, hükümdar Nuşirevan’ın küçüklüğünden faydalanıp; onun kendisine zarar verme ihtimalinin olmadığını düşünerek hak ihlaline giderek kendisine ait olmayan bir araziyi kendi mülküne geçirmesi ile olayların başladığı anlatılır. Bunun üzerine malı gasp edilen kişinin hükümdara durumu anlatması ile hükümdarın olayı teyit etmesi için bir köleyi gönderip durumu aydınlatması ve nihayetinde de valiye yaptığı yanlış ve kötü

⁴⁸⁷ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Üçüncü Fasil, s.34.

davranışın karşılığını vermesi, onun adaleti sağlamaya çalıştığının bir göstergesidir.⁴⁸⁸ Bu hususta iyi ve doğru olanın yapılması ve adil olanın uygulanması için ilerlemiş bir yaşa sahip olmanın zoraki bir zorunluluk olmadığı söylenebilir. Bireysel anlamda kişinin kendini geliştirerek bulunduğu konum ve statüsü doğrultusunda yaşı küçük dahi olsa adaleti ve doğruluğu önceleyerek iyi olanın varlığını ortaya çıkarabileceğini söyleyebiliriz.

Eserde dikkat çeken bir başka noktada hükümdarın hem bu dünyada iken hem de öldükten sonra iyi olarak tanınma ve anılma isteğidir. Buna göre; başta bulunan kişi iyi huylara sahip olarak Allah'ın kullarına iyi davranışlarda bulunursa yaşadığı süre içerisinde halk ondan hoşnutluk duyacak; ölümünden sonrada iyi olarak anılma şansına sahip olacaktır. Ayrıca eserde iyi davranışlara sahip kişilerin ölümden sonra cennete gidebileceği ile ilgili bilgilere de yer verilmektedir. Buna karşın hükümdarın halkına karşı kötü fiil ve davranışlarda bulunması; onun hem yaşarken hem de öldükten sonra kötü anılmasına neden olacaktır. Kötü davranışlarla hatırlanan padişahları ise kimsenin iyi şekilde düşünmeyeceği ve arkasından lanet edecekleri belirtilir. Bu durumda da onlara borçlu olarak cehenneme gitme durumunun söz konusu olacaktır. Bu sebeplerden ötürü mümkün olduğu kadar insanlara iyilik yapıp, kötü fiil ve davranışlardan uzak durulmasının gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁸⁹

Siyasetname'de padişahların iyiyi emredip; kötü olanıysa men etme gücüne sahip olduğu söylenir. Devlet işlerinin yürütülmesinde padişahlar, seçtiği kişiler aracılığı ile halk arasında yapılan alış verişlerin doğru yürütülmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Ayrıca insanlar arası yapılan alışverişe hile karışmaması için daima doğru olan yoldan yürümeyi esas alarak iyi olanı yapmaya teşvik edip; kötü olandan uzaklaştırmayı amaç edindirmeye çalıştıkları da söylenebilir.⁴⁹⁰

Nizamülmülk, padişahların birbirlerine elçi gönderirken esas amaçlarının sadece mektup ile haber yollamak olmadığını belirtir. Bu noktada devletlerin yapılan işin sonucunun iyi mi yoksa kötü mü sonuçlanacağını daha önceden kestirebilmek ve buna ilişkin gerekli tedbirleri almak maksadıyla elçileri yolladığı dile getirilir. Ayrıca elçilerin; gittikleri ülkenin her türlü yollarını, ülke içerisinde akan suyollarının ve

⁴⁸⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Beşinci Fasıl, s.47-53.

⁴⁸⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, On üçüncü Fasıl, s.92.

⁴⁹⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Altıncı Fasıl, s.58.

niteliklerinin asker sevkiyatına uygun olup olmadığını, otlaklarının durumunu, padişahın özelliklerinin nasıl olduğunu; bu bağlamda padişahın; iyi huylu mu, yoksa kötü huylu mu, yaşlı mı genç mi, cömert mi, cimri mi, dinine düşkün mü, yoksa dini vazifesini yerini getirmeyen mi; uyanık mı, gaflette mi; içkiye, kadına, düşkün mü v.b gibi hususlara dikkat çekilerek elçiler aracılığıyla devlet hakkında bilgi ediniminin sağlanmayı amaçlandığı ifade edilir.⁴⁹¹ Bu da bize gösteriyor ki devlet gibi örgütlenmelerin iyi ve kötüye ilişkin davranışları kendi menfaatleri doğrultusunda belirleyebilmekte ve davranışlarını da bu doğrultu da gerçekleştirebilmektedir. Burada ise ortak bir iyi ve kötü yerine bireysel bir iyi ve kötü değeri doğmaktadır.

Eserde iyilikle ilgili bir başka hususta Padişah'ın iyi işler yapan kuluna her daim arka çıkıp ona kötü gözle bakmaması gerektiğidir. Ayrıca ona hiçbir zaman zulmetmemeli, ona sağlamca bağlanarak; onu ülkesinde mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşatmalı, onun hiçbir vakit kalbini kırmamalı; kendisine olan bağlılığının artması için onun hakkında söylenen kötü sözleri duymamalıdır. Padişah'a bağlı olan ve iyi hizmetlerde bulunan bir kişi suçsuz yere öldürülürse bu işten en zararlı çıkacak olan kişi padişaktır. Ona göre; iyi vasıflara sahip olan bir hizmetkâr üç yüz oğuldan daha iyidir. O, bu hususta; oğulun babasının ölümünü beklerken; padişah'a bağlı kişi onun her daim yükselmesini isteyeceğini söylemektedir.⁴⁹² Bu düşünceler doğrultusunda; iyi olanı isteyen ve ona uygun davranışları yerine getiren kişiye her daim sahip çıkılıp hakkının gözetilmesi gerektiği söylenir. Bu tür kişiler kaybedildiği zaman bu işten en çok zararlı çıkan kişinin; bu kişiyle iletişim içerisinde bulunan kişi olduğu belirtilir ve böyle kişilerin hayırsız evlattan çok daha hayırlı ve üstün olacağı ifade edilir.

Nizamülmülk'e göre bu dünya padişahların amel defteri olup; padişahların iyilik yaparlarsa iyi şekilde; kötülük yaparlarsa da kötülük ve nefretle anılacaklarını söyler.⁴⁹³ Buradan da anlaşıldığı gibi insanların yaptığı davranışların şekli, onların ilerideki akıbetini belirlemektedir. Bunun için iyi olanı seçip; kötü olandan uzak durmak insan için en doğru davranış olacaktır.

Eserdeki bir diğer ahlaki unsur ise doğru davranışlara sahip olmak ve yanlış davranışlardan uzak durmaktır. Bu hususla ilgili olarak anlatılan bir hikâyeye göre;

⁴⁹¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Yirmi birinci Fasıl, s.111.

⁴⁹² Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Sekizinci Fasıl, s.132.

⁴⁹³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Ellinci Fasıl, s.260.

Samani devletinin İsmail b. Ahmed adında çok adil, iyi huylu, Allah'a yakın, fakirleri koruyan ve kollayan bir emiri vardır. Emir İsmail Buhara'da ikamet etmekle birlikte babaları Horasan, Irak ve Maveräu'n-nehir'in tamamına sahiptir. Bu sırada Yakup Leys isimli bir zat Horasan'ı alarak Irak'a yönelmiş; İsmaililik tarikatına girerek Abbasi devletini yıkmak için Bağdat'a yürümüştür. Bu durumu haber alan Halife; kendisinin doğru yolda hareket etmediğini; en doğru yolun, bulunduğu bölgede kalıp oraların dirliğini ve birliğini sağlaması olduğunu ona söylemiştir. Fakat Leys bunu dinlemeyerek Bağdat'a sefer emrini vermiştir. Halife ise Leys'in fikrinin ne olduğunu anlamak için saray büyükleri ile görüşüp gerekli tedbiri almıştır. İki ordu birbiri ile karşılaştınca Halife'nin emri ile bir asker ileri çıkıp; Leys'in Abbasi devletini yıkmak için buraya geldiğini, Peygamber'in sünnetini yıkıp bid'at çıkarmak istediğini ifade etmiştir. Bu sözler üzerine Leys'in ordusundaki askerler Halife tarafına geçerek; Leys'in isyan ettiğini, kendilerinin ise halife ile beraber olup; hak yolunda dinimiz ve Müslümanlığımız için çalışacağız diyerek; hak yolunu seçmişlerdir. Yapılan savaşta Leys kaybederek o bölgeden uzaklaştırılmıştır.⁴⁹⁴ Görüldüğü üzere hakikatin er geç anlaşılması, insanların doğru yola girmelerini sağlamıştır. Bu hususa ilişkin olarak; adil ve doğru yolu seçmiş, Allah'a ve Peygamber'e iman etmiş olan idarecinin yolunda yürümenin önemini Kur'an-ı Kerimde de görmemiz mümkündür. Buna göre;

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inaniyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”⁴⁹⁵

Ayetinde de görüldüğü gibi doğru yoldan ayrılınmadığı sürece; hakikate ulaşmanın ve onun yanında bulunmanın insana her daim iyi sonuçlar sunacağı görülmektedir. Bununla birlikte doğru yolu seçmemiş idarecinin yolunun takip edilmemesi de gerekir.

Eserde doğru olanın yapılmasına ilişkin padişahların; her şehrin alışverişini denetleyerek oradaki terazilerin ve fiyatların doğru belirlenmesini sağlayacak kişileri belirleyerek görev yerlerine göndermesi gerektiği söylenir. Sosyal hayat içerisinde insanların birbirleri ile olan alışverişlerine; hile ve hıyanet karışmaması ve insanların doğru yoldan ayrılıp yanlış yola yönelmemeleri için bu kişilerin, memurların işlerini en

⁴⁹⁴ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Üçüncü Fasıl, s. 31-33.

⁴⁹⁵ Kur'an-ı Kerim, *Nisa Suresi*, 59. Ayet

iyi şekilde yapması gerektiği ifade edilir. Çünkü bu kişilerin aynı zamanda padişahı, onun koyduğu yasaları ve hukuk kurallarını da temsil ettiği düşünülürken; memurların doğru yoldan ayrılmamaları önemli bir koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapacakları yanlış davranışlar padişahların kötü anılmasına sebebiyet verebilecektir.⁴⁹⁶ Bu nedenle devletin işlerini yürütürken doğru yoldan ayrılmayacak, hak, hukuk ihlali yapmadan adil bir şekilde işlerin yürütülmesi, denetlenmesi ve kontrolünü sağlayacak kişilere ihtiyaç duyulduğu; bununla beraber bu kişiler sayesinde padişahında itibarını koruyacağı ifade edilebilir.

Nizamülmülk'e göre; padişahın, farzları ve sünnetleri koruması, Allah'ın emir ve yasaklarına uyması, din işlerini araştırması, din âlimlerine hürmette kusur etmeyip onların haklarını vermesi, abid ve zahit kişilere saygı göstermesi vaciptir. Ayrıca padişahın haftada bir veya iki defa din âlimlerini sarayına davet etmesi; onlarla dini hususlarda fikir alış verişi yaparak bilmediği hususları anlayıncaya kadar tekrar tekrar sorması gerektiği ifade edilir. Kur'an-ı Kerim'in tefsirini ve Hz Muhammed'in hadislerini kısa sürede öğrenip; dünya işlerini bu yol üzerine kurarak bid'attan uzaklaşıp adaleti ve doğru yolu uygulayacağını belirtir. Bu şekilde doğrular arttıkça yanlışlıkların azalacağı ve dünyada iyiliklerin artacağı vurgulanmaktadır.⁴⁹⁷ Bu hususla ilgili olarak eserde, padişahın kudretli olmaması durumunda insanların doğru yolda yürümesinin güç olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, padişah önce yakınlarından başlayarak insanlara doğru yolda yürümesini öğretmelidir. Bunu başarabilirse kendisi açısından da olumlu neticelerle karşılaşması mümkün olacaktır. Tersisi durumda ise olumsuz neticelerle karşı karşıya kalacaktır. Bu hususla ilgili Kur'an-ı Kerim'de " Önce en yakın akrabalarımı uyar"⁴⁹⁸ ayetinde ifade edildiği üzere insanlar; önce en yakınındakinden başlayarak çevresindeki insanların doğru davranışları yapmalarını sağlayacak şekilde onlara doğru yolu göstermeleri gerekmektedir.

Eserde, doğru olanın varlığına ilişkin bir başka belirlenim ise sosyal hayat içerisinde karşılaşılan sorunların hem akli olarak muhakeme edilmesi hem de bizzat hayat içerisinde test edilerek doğru olanın ortaya çıkarılmaya çalışılmasıdır. Bu noktada eserde anlatılan bir hikâyeye kısaca bakacak olursak; Sultan Mahmut zamanında İrağın

⁴⁹⁶ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Altıncı Fesil, s.58.

⁴⁹⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Sekizinci Fesil, s. 71-72.

⁴⁹⁸ Kur'an-ı Kerim, *Şuara Suresi*, 214. Ayet

fethi gerçekleşince bir kadının kervanındaki bütün malları çalınır. Kadın durumu sultana izah eder ve hakkını ister. Sultan olayın olduğu mevkii kadına sorarak olayı anlatmasını ister. Kadın ise olayın yaşandığı yeri söyleyerek yaşanan durumu tekrar izah eder. Bunun üzerine sultan olayın yaşandığı bölgenin kendi hâkimiyeti altındaki bir yer olmadığını kadına söyler. Kadın ise bu durum karşısında sultana çıkışarak kontrolünü ve hukukunu sağlayabileceği yerlere sahip olması gerektiğini, padişahın güç sahibi bir kimliğe sahip olarak bu problemini çözmesini ister. Ayrıca kadın, padişaha senin gücünün yetmediği işlere kendisi gibi zayıf ve yaşlı bir kadının nasıl gücü yetebilir ki ifadesini kullanarak sultanın gücünü kullanarak bu sorunu çözmesini istemiştir. Bu durum karşısında çok duygulanan padişah yaşlı kadının parasını kendi cebinden ödeyerek; kadını huzura kavuşturmaya çalışmıştır. Daha sonra olayın peşine düşerek kadına ve o kadın gibi zulüm görmüş birçok kişinin hakkını gasp etmiş kişileri bularak onlara gereken cezaları vermiş; gasp edilen kişilerden alınan malları sahiplerine geri dağıtmıştır.⁴⁹⁹ Bu düşüncelerden hareketle doğru eylemlerin gerçekleşebilmesi için güce sahip kişilerin yılmadan olayların üzerine giderek, problemleri en akılcı ve tutarlı bir şekilde çözüme kavuşturup, insanlar arasında doğru davranışların ortaya çıkmasını sağlamalıdır.

Görüldüğü üzere eserde, insanın doğru davranışlara sahip olabilmek için doğru bir kılavuza ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Özellikle toplumsal ilişkilerin toplumun bütününde iyi, doğru ve güzel üzerine kurulabilmesi için örnek modellerin belirleyici bir öneme sahip olacağı belirtilmelidir. Bununla birlikte insanın aklını ve bilgisi kullanarak eylemlerini doğru üzerine inşa etmesi de diğer önemli bir noktadır. İnsan kendisindeki bu ayırıcı vasıfla doğru olanı seçerek; yanlış eylemden uzaklaşmaya çalıştığı ölçüde doğru yolda yürümeye devam edecektir. Aksi durumda yanlış yolda yürüyerek yanlış eylemleri gerçekleştirecek ve problemleri durumlar ile karşı karşıya kalacaktır. Bu sebeple insanın doğru yoldan yürümeyi ilke edinerek; davranışlarını doğru ilkeler üzerine gerçekleştirebilmeye çalışması eserde belirtilmeye çalışılmıştır.

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde eserde iyiye ve doğruya ilişkin bilgilere doğrudan ulaşmakla birlikte mutluluğa ilişkin bilgilere doğrudan ulaşılamamaktadır. Bununla beraber iyi, doğru ve adalet kavramları çerçevesinde dolaylı yoldan

⁴⁹⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Onuncu Fasil, s.77-82.

mutluluğun elde edilebileceği söylenebilir. Eserin genel muhteviyatı içerisine bakıldığında eserde bahsi geçen kişilerin nitelikleri çerçevesinde görevlerini doğru bir şekilde yerine getirip toplum içerisinde adaleti ve iyiliği önceleyerek hem bireysel açıdan hem de toplumsal açıdan mutluluk yakalanabilir. Özellikle devletin başında bulunan padişahın görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi halkın mutluluğu açısından önem arz etmektedir. Siyasi otoritenin adil, eşit ve ahlaki değeri önceleyen tavrı mutluluğun kazanılması noktasında önemli bir role sahip olacaktır.

2.3. Akıl ve Bilgi Sahibi Olma:

Nizamülmülk'ün üzerinde durduğu bir başka kavram çifti ise akıl ve bilgi sahibi olmadır. Adaletli olmada gördüğümüz gibi akıl ve bilgi sahibi olmanın da farklı fasıllarda dile getirilerek aklın ve bilginin insanın hayatındaki rolü ve öneminin eserde hikâyeler içerisinde sunulmaya çalışıldığını belirtebiliriz.

Siyasetname'de Padişah'a ait niteliklerin neler olduğu ile ilgili bilgileri görmemiz mümkündür. Bunların başında gelen adil olma özelliği gibi akıllı ve bilgili olma özelliğinin de padişahta bulunması gereken temel niteliklerin başında bulunduğunu söyleyebiliyoruz. O bu hususta; Allah'ın kulları arasından birine yöneticiliği nasip etse; onu değerli tutarak ona akıl ve bilgi bahşedeceğini ifade eder. Bununla birlikte, Allah'ın seçtiği bu kişinin akli ve bilgisi sayesinde elinin altında bulunan kişilere güçleri ölçüsünde iş ve güç vereceğini; onlar arasından hizmetkâr ve liyakat sahiplerini seçerek makam ve statü kazandıracağını belirtir. Bu sayede din ve dünya işlerinde kendisine yardım edecek kişilere itimat edeceği ve halkında ona itaat etmekle mükellef olacağını söyler. Ayrıca Padişahın verdiği görevi yerine getirerek huzurlu bir şekilde hayatlarını sürdürebileceklerini ifade eder.⁵⁰⁰ Bu düşüncelerden hareketle devleti yöneten kişinin Allah'ın ona verdiği bu ayırıcı vasıfla halkını en iyi şekilde yönetmesi gerektiği, milletin istikbali için gereken her türlü gayreti göstererek devlet içerisinde ve diğer devletlerle olan münasebetlerde ortaya çıkan ve çıkabilecek sorunları akli ve bilgisi ile çözüme kavuşturarak milletin barış ve huzur içinde yaşatmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu sebeple akılcı çözümler üreterek tutarlı sonuçların ortaya konması hem yönetenler hem de yönetilenler açısından fayda sağlayarak; problemleri asgari düzeye indirecektir.

⁵⁰⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Birinci Fasıl, s.25,26.

Nizamülmülk'e göre, hükümdarın akıl ve bilgiye sahip olarak, keskin bir zekâ ile olaylar hakkında muhakeme yapması önemli bir husustur. Eserde devlet nizamı içinde adil bir yönetimin varlığı hükümdarın akıllı, zeki ve bilgili bir kimliğe sahip olması ile orantılı tutulmaktadır. Bu husus ile ilgili olarak; on yedi yaşında babası Kubad yerine tahta oturan Adil Nuşirevan'ın genç olmasına rağmen akıllı ve adil olmasının onda devamlı bir huy haline gelmesi ile halkına karşı bu özelliklerini önceleyerek iyiliğe karşı iyilikle kötülüğe karşı da kötülükle karşılık vererek davranışlarını sergilemesi ve olaylar karşısındaki akılcı tutumu ve bilgisi ile sorunları çözümlenmeye çalışması Nizamülmülk'ün eserdeki hikâyelerde bu özellikleri nasıl öncelediğinin bir delili niteliğindedir.⁵⁰¹ Burada da görüldüğü gibi akıl ve bilgi sahibi bir liderin yaşı küçük dahi olsa bunu huy haline getirdiği andan itibaren insanlar arasında dirliği, birliği, huzuru ve mutluluğu sağlayacağını söyleyebiliriz.

Nizamülmülk'e göre; devlet işlerinin yürütülmesi belli akıl ölçüleri çerçevesinde olmalıdır. Özellikle devlet kademesinde görev yapan kişilerin padişahın otoritesinin güçlenmesi için gayretle çalışması gerekmektedir. Ona göre gelenekler ve akıl bunu gerektirmektedir. Şayet buna uyulmaz; esnaf kişiler istediği malı alıp satarsa halk sıkıntıya düşer, elinde avcunda hiçbir şeyi kalmaz. Bu sebeple kanunların sağlıklı bir şekilde uygulanması için işin ehli olan kişiye bu görevler verilmeli, devletin istikrarı sağlanmalıdır.⁵⁰² İş bilmeyen kişilere iş verilirse devlet düzeninin sağlanması zora sokulmuş olur ki bu da devletin akıbetini olumsuz etkiler.

Siyasetname'de padişaha; din işlerini araştırma, farz ve sünnetleri koruyup, Allah'ın emir ve yasaklarına uyması gerektiği görevi yüklenmektedir. Ayrıca din âlimlerine saygı da kusur edilmeyip nafakalarının zamanında verilmesi; onların hafta da iki defa saraya davet edilip Kur'an-ı Kerim ve Hadis'i Nebevilerin onlardan dinlenilmesi planlanarak uygulamaya koyulması gibi konularda da önemli sorumluluklara sahip olduğu ifade edilmektedir. Özellikle padişah'ın âlimler ile olan münasebetleri sonucu, onun gönlünün dünya meselelerinden sıyrılarak; aklını ve kulağını bu âlimlere verdiği söylenmektedir. Ayrıca padişah'ın her türlü soru ve soruna cevap arayarak çok kısa sürede İslam kanunlarını, Kur'an-ı Kerim'in tefsiri ve Hz Muhammed'in (s.a) hadislerini öğrendiği ve bunları ezberleyerek sultanlık makamına

⁵⁰¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Beşinci Fası, s.47-53.

⁵⁰² Nizamülmülk, *a,g,e*, Altıncı Fası, s.58.

yaraşır bir donanıma sahip olacağı belirtilmektedir. Sonuç itibariyle de elde ettiği bilgiler çerçevesinde din ve dünya işlerinde alacağı doğru kararlar ve bu kararlardaki doğru akli muhakemeler sayesinde yanlış eylemleri yapmaktan sakınacağı ve onlardan uzak duracağı belirtilmektedir. Bununla beraber dindeki bid'at görüşlerin ortadan kalkma olasılığı da artacaktır.⁵⁰³ Görüldüğü üzere her hususta olduğu gibi din hususunda da akılcı muhakemeler yapıldığı takdirde bid'atlara uymadan doğru çıkarımlarla doğru sonuçlara ulaşılabileceğini söyleyebiliriz. Bu da bize aklın ve bilginin gücünün her alanda önemli bir misyonu yerine getirdiğini göstermektedir.

Eserde, Padişah'ın akıllı ve kudretli olması durumunda onun kötülüğünü ve yok olmasını isteyenler tarafından gafil duruma düşmeyeceğinin temenni edildiği söylenebilir.⁵⁰⁴ Nizamülmülk'e göre; Allah padişaha iyiyi kötüden ayırabilecek bilgi ve akıl verirse; memleket işlerine dair tüm meseleleri kanunlar çerçevesinde çözmeye çalışır. Daha önce tutulmuş tüm defter ve kanunları okuyarak bilgi kazanır ve devlet işlerinin sağlam bir şekilde yürümesini sağlar. Herkesi beceri ve kabiliyetine göre iş ve mesleklere yönlendirerek devlete süreklilik kazandırır ve insanların huzurlu bir hayat sürdürmesinde belirleyici bir role sahip olur. Nankörlük eden ve isyankâr olanlara karşı da gerekli tedbiri alarak cezasını verir.⁵⁰⁵

Netice itibariyle devletin sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürüp; adil uygulamaların devlet içerisinde görülmesi hükümdarın; akıllı, zeki ve bilgili oluşuna bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Zeki ve bilgili bir hükümdarın her türlü siyasi, sosyal, askeri, ekonomik ve dini konular da ortaya çıkabilecek soru ve sorunlara karşı akli muhakemelerle problemlere çözüm üretebileceği ve devletin bu sayede daha sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebileceğini ifade edebiliriz.

2.4. Nefs Terbiyesi

Siyasetname'de, ahlaki açıdan değerlendirilen kavramlardan biri de nefse hâkimiyettir. İslam Felsefesi içerisinde de önemli bir yere sahip olan nefis terbiyesinin, insanın kendi varlığını anlamlı kılması noktasında belirleyici bir role sahip olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁰³ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Sekizinci Fası, s.71.

⁵⁰⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fası, s. 82.

⁵⁰⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk birinci Fası, s.158.

Nizamülmülk'ün bu husustaki görüşlerine bakılacak olunursa; öncelikli olarak onun devlet işlerinde görev yapan kişilere, yaptıkları işlerde rüşvet almamaları için onlara hakkının zamanında verilmesi gerektiği görüşünde olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre; devlet idaresinde görev yapan kişilere düzenli olarak ödenek ayrılmalı ve onlara hakkı zamanında verilmelidir. Bunun yapılmaması durumunda ise bu kişilerin nefesine yenik düşerek rüşvet alma durumları ortaya çıkabilir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda ise makama, statüye bakılmadan adil bir yargılama ile kişiye gereken cezanın verilmesi gerektiği ifade edilir.⁵⁰⁶

Eserde öfke anında insanın nefsi ile aklı arasında bir tercih yaparak davranışını ona göre yaptığı dile getirilmektedir. Buna göre; Kemal sahibi ve akıllı insanlar nefesine hâkim olarak öfkesini alt edebilirler. Böylece akıl öfkeye galip gelmiş olur. Nefsi arzu ve istek akla karşı galibiyet sağlarsa; bu seferde öfke aklı ortadan kaldırır ve istenmeyen şeylerin ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir. Kimin aklı öfkesine galip gelirse, o insan davranışlarını bilinçli ve kontrollü yaparak diğer insanların beğenisini kazanır. Buna karşın kim aklını kullanamayıp nefesine yenik düşerse o zaman bilinçsiz ve kontrolsüz davranışlar yapar ki insanlar ondan uzaklaşır ve onu beğenmez.⁵⁰⁷ Görüldüğü gibi aklını kullanan insan nefsinin istek ve arzularına engel olabilirken; aklını kullanamayan insanın nefsinin esareti altına gireceğini görebilmekteyiz.

Nizamülmülk'e göre insan, kendindeki fena huyları bir an önce kendinden uzaklaştırmalı ve iyi huylar edinerek davranışlarını buna göre yapmalıdır. Ona göre; kin, kıskançlık, kendini büyük görme, öfke, şehvet, hırs, yalan, arzu, cimri olma, zulmetme, bencil olma, aceleci olma, Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükürsüz olma, düşünmeden hareket etme gibi huylar fena huylardır. Buna karşın; adalet, akıl, ilim, utanma, iyi yaratılış, yumuşaklık, af, tevazu, cömertlik, doğruluk, sabır, şükür, acıma gibi vasıflar ise iyi huylar olarak değerlendirilmektedir.⁵⁰⁸ Bu değerlendirmelerden sonra insanın aklını ve bilgisini kullanarak nefsinin istek ve arzularına bir sınır çizip; yapması gerekenler ile yapmaması gerekenleri birbirinden ayırt ederek davranışlarını bu ölçü çerçevesinde yapması gerekir. Ölçsüz ve kontrolsüz yapılan davranışların insana büyük zararlar verebileceği düşünüldüğünde akıl ve mantık kuralları çerçevesinde

⁵⁰⁶ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Altıncı Fasıl, s.55.

⁵⁰⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Dördüncü Fasıl, s.140-141.

⁵⁰⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk Üçüncü Fasıl, s.203.

hareket etmenin ne kadar gerekli olduğu da gözden kaçırılmaması gereken bir nokta olacaktır.

Nefse hâkim olma ile ilgili düşüncelere; Kuran'ı Kerim ve İslam Felsefesinde de rastlamamız mümkündür. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de birçok sure ve ayette nefis ile ilgili düşüncelere yer verildiğini söyleyebiliriz. Kur'an da; nefse zulmetmek⁵⁰⁹, nefsi öldürmek⁵¹⁰, nefisleri satmak⁵¹¹, nefse ihanet⁵¹², nefsin sapması⁵¹³, nefsi hüsrana uğratmak,⁵¹⁴ nefsi yıkıma uğratmak,⁵¹⁵ nefsi temize çıkarma,⁵¹⁶ nefiste büyüklüğe kapılmak,⁵¹⁷ nefisini satın almak⁵¹⁸ gibi ifadelerle yer verilerek nefis konusunun anlatılmaya çalışıldığını ve özellikle nefse zulmetmeme üzerinde durulduğunu söyleyebiliriz.⁵¹⁹ Kur'anda nefis ile ortaya çıkan kavramlarla Siyasetname'de bahsi geçen insanın nefisine hâkim olması ile ilgili rüşvet almama ve kötü huylara sahip olmama gibi noktalarda benzerlikler kurabiliriz. İslam Felsefesi içinde ise İslam Filozoflarının, insanın kemal mertebeye ulaşması noktasında nefisine hâkim olması gerektiği ile ilgili düşüncelerine rastlamamız mümkündür. Özellikle nefsin terbiye edilmesi hususunda aklın ön plana çıkarılarak; insanın bu dünyadaki yerini ve önemini anlaması gerektiği İslam filozofları tarafından da dile getirilmiştir.⁵²⁰ Bu noktada Siyasetname ile İslam Filozoflarının akla verdiği önemle kemal sahibi insanların aklını doğru kullanarak nefisine hâkim olacakları hususunda bir benzerlik kurabiliriz.

Nefse hâkimiyet hususunda yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İslam filozoflarının konu üzerinde önemle durduklarını söyleyebiliriz. Bu konudaki düşünceleri ilk İslam filozofu Kindi'den itibaren görmemiz mümkündür. Kindi'nin bu konudaki düşüncelerine baktığımızda ilk dikkati çeken hususun nefis tanımlaması olduğunu

⁵⁰⁹ Kuran'ı Kerim, *Bakara Suresi* 2/54; *Al-i İmran Suresi* 3/117, 135; *Nisa Suresi* 4/64, 97; *A'raf Suresi* 7/23, 160,177; *Tevbe Suresi* 9/70; *Yunus Suresi* 10/44; *Hud Suresi* 11/101; *İbrahim Suresi* 14/45; *Nahl Suresi* 16/33, 118; *Ankebut suresi* 29/40; *Rum Suresi* 30/9; *Seb'e Suresi* 34/19.

⁵¹⁰ Kuran'ı Kerim, *Bakara Suresi*, 2/54

⁵¹¹ Kuran'ı Kerim, *Bakara Suresi*, 2/90

⁵¹² Kuran'ı Kerim, *Bakara Suresi*, 2/54; *Nisa Suresi*, 4/107

⁵¹³ Kuran'ı Kerim, *Al-i İmran Suresi*, 3/69, 135; *Nisa Suresi*, 4/113

⁵¹⁴ Kuran'ı Kerim, *En'am Suresi*, 6/12; *A'raf Suresi* 7/9; *Mu'minun Suresi*, 23/103

⁵¹⁵ Kuran'ı Kerim, *En'am Suresi*, 6/26; *Tevbe Suresi*, 9/42

⁵¹⁶ Kuran'ı Kerim, *Yusuf Suresi*, 12/53

⁵¹⁷ Kuran'ı Kerim, *Furkan Suresi*, 25/21

⁵¹⁸ Kuran'ı Kerim, *Bakara Suresi*, 2/207

⁵¹⁹ Uyanık, Akyol; *İslam Ahlak Felsefesi*, s.116; Elif Akyol, *Üzüntüyü Yenmenin Çareleri Kindi Merkezli Bir İnceleme*, Araştırma Yay. 1.Basım, Ankara, Eylül, 2015, s.52.

⁵²⁰ Farabi, *Uyunu'l Mesail*, s.16-18; Uyanık, Akyol; *İslam Ahlak Felsefesi*, s.117; Akyol, *Farabi ve İbni Sina'ya göre Mead Meselesi*, s.127.

görebiliriz. Onun nefis ile ilgili tanımlamasına baktığımızdaysa nefsi “ canlılık yeteneği bulunan ve organı olan tabii bir cismin tamamlanmış hali”⁵²¹ olarak tanımladığını görürüz. Ona göre nefis; basit, şerefli ve yetkindir. Onun cevheri yüce Yararıcıdan gelmektedir. Bu sebeptendir ki nefis insanların kemal mertebeye ulaşmasındaki en önemli etken olarak görülmüştür. Yapısının şerefli olması ve bedende açığa çıkan arzu ve öfke güçlerine zıt bir karaktere sahip bulunuşundan dolayı bu nefis, cisimden bağımsız ve ona aykırı cevheri de ilahi ve ruhani kabul edilmektedir. Bu anlamda nefis kendiliğinden hareket eden akli bir cevher olup birçok güce sahip kabul edilmiştir.⁵²²

Kindi sonrası nefis konusunda önemli fikirler ortaya koyan bir başka İslam filozofu ise Farabi'dir. Farabi, insandaki nefis cevherinin, olgunlaştığında bilfiil akla dönüşeceğini, beden ölse de varlığını devam ettireceğini belirtmiştir. Ayrıca Farabi insanda ortaya çıkan fazilet ve reziletler hususunda da nefis ile irtibat kurarak; insanın iyi ve güzel şeyler yaptığında faziletlerin; kötülükler ve çirkin eylemler yaptığında reziletlerin ortaya çıkacağını ifade etmektedir.⁵²³ İbn Sina ise nefsi “tabii cismin ilk yetkinliği”, “ cisimsiz cevher”, “ kuvve ve yetkinliği olan bir cevher” olarak ifade etmektedir. O, bir konu da bulunmayan kendi özü bakımından var olan her nefsi “cevher” olarak belirtmektedir. Ona göre; cevherlerde cisim veya cismin parçası olabilir. Cisim de suret ve heyulanın bileşiminden oluşmaktadır. Natık nefsi de ayrıık olan ve cismin parçası olmayan şekilde tanımlayan İbn Sina; nefsin beden üzerinde bir etkisinin olacağından bahsetmektedir. Fakat bedenle hiçbir ilişkisi olmadığıdaysa, akıl olarak ifade etmesi önemli görülmektedir. Bununla birlikte natık nefsin cismani olmayan cevher olarak nitelenmesi onun bizatihi akıl olmasıyla ilişkilendirilebilir.⁵²⁴ İbn Miskeveyh ise nefsi tanımlarken, “ Nefis ne cisim ne cisimden bir parça ne de arazdır.” Yargısında bulunduğunu görülebilir. Ona göre nefsin fazileti, nefsin kendine

⁵²¹ Kindi, Ebu Yusuf Ya'kub b. İshak, *Tarifler Üzerine/ Fi'l Hudud ve'r- Rusum, Felsefi Risaleler içinde*, metni çev. Mahmut Kaya, Klasik Yay., İstanbul, 2014, s.179.

⁵²² Kindi, *Tarifler Üzerine/ Fi'l Hudud ve'r- Rusum, Felsefi Risaleler içinde*, s.179; Kindi Ebu Yusuf Ya'kub b. İshak, *Nefis Üzerine/Risale fi'n-Nefs, Felsefi Risaleler içinde*, metni Çev. Mahmut Kaya, Klasik Yay., İstanbul, 2014, s.244-251; Elif Akyol, *Üzüntüyü Yenmenin Çareleri Kindi Merkezli Bir İnceleme*, s.63,64.

⁵²³ Farabi, *Fususul Medeni*, s.27; Farabi, *Uyunu'l-Mesail* s.16-18; Bayraktar Mehmet, “İslam Felsefesine Giriş”, T.D.V., Yay, Ankara, 1999, s.182.

⁵²⁴ İbn Sina, *İşaretler ve Tembihler*, s. 109, 112, 224, 225; İbn Sina, *Metafizik I/ Kitabı's Şifa*, met. ve Çev.: Ekrem Demirli, Ömer Tüeker, Litera Yay., İstanbul, 2004, s.53,56; İbn Sina, *Nefs Kitabı's Şifa*, tahk.: Jan Bafkos, Prag 1956, s.14,15; İbn Sina, *Necat*, thk.: Macit Fahri neşr. Daru'l-Afaki'l- Cedide, Beyrut, 1985, s. 197, 203, 223, 225; İbn Sina, *Kitabu'l Hudud/ Tanımlar Kitabı*, ed.: Mevlüt Uyanık, met. Ve Çev.: Aygün Akyol, İclal Arslan, Elis Yay., Ankara, 2013, s.30-31.

ait fiillerine arzu duyması, cisme has fiillerden kaçınması onun fazileti olarak kabul edilmektedir. Bu ise kişinin kendisini cismani olanlardan uzaklaştırmasıyla doğru orantılı olarak görülmektedir. İbn Miskeveyh'e göre bizi faziletlerden uzaklaştıran şeyler bedene ait haller ve duyulardır. Ona göre; insan ne zaman cismani kötü arzuları ve hayvani çirkin yönelişleri bırakırsa o zaman çoğunluğun benimsediği yeme, içme ve cinsi münasebette bulunma gibi reziletlerin kötü olduğunun idrakine varacaktır. Bu da göstermektedir ki insanın nefsin cismani isteklerinden uzaklaştıkça kendi faziletlerini elde etmeye yaklaşacağı söylenebilir.⁵²⁵ Bir başka İslam filozofu olan Gazali'nin ise buraya kadar ismi zikredilen filozoflardan farklı olarak kelimenin ilk anlamı manasında gazap ve şehvet kuvvetini toplayan manasında kullandığını görüyoruz. Gazali'nin nefis ile ilgili kullandığı ikinci manaya bakıldığında ise kalp ve ruh kelimelerinde anlatılan manalarda kullandığı ifade edilebilir. Ona göre; bu insanın hakikati ve kendisi demektir. Bu nefis halleri ise çeşitli şekillerde ayrılabilir. Gazali, filozofların ahlak konusundaki görüşlerini mutasavvıflardan aldığı iddia ederek; onlardan ayrı bir bakış açısıyla konuyu irdelemeye çalışmıştır. Bununla birlikte; kendisinin de filozofların ahlak görüşlerinden uzak kalamadığı ve nefis ve yetileri konusunda filozofların yaklaşımlarına paralel bir görüş ortaya koyduğu söylenebilir.⁵²⁶

Genel itibariyle bakıldığında, İslam filozoflarının nefis kavramını daha teorik bir çerçevede temellendirmeye çalıştıkları söylenebilir. Bununla beraber teorik olanın pratiğe uygulanarak nefsin arzu ve isteklerinden arındırılıp kemal mertebeye ulaştırılabileceği hususunda ortak bir kanaatin ön plana çıktığı söylenebilir. Eserimiz *Siyasetname*'de de teorik bir analiz yapılmamakla birlikte; nefse hâkimiyet noktasında insanın istek ve arzularına dur diyebilmesi ve hareketleri kontrol ederek yapması gerektiği ifade edilir. Ayrıca bu özelliğe dikkat ederek davranan insanın kâmil insan sıfatına kavuşabileceği, aksi durumda ise olumsuz davranış ve niteliklere sahip olarak varlığını sürdüreceği düşünülmektedir.

⁵²⁵ İbn Miskeveyh, “*Ahlaki Olgunlaştırma/ Tenzibu'l- Ahlak*”, Çev.: Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s.14,18; Elif Akyol, *Üzüntüyü Yenmenin Çareleri*, s.61,62.

⁵²⁶ Gazali, *İhyau Ulumu'd-Din*, Çev.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, c.3/1, s.10, Gazali, *Munkız min'ed- Dalal*, çev.: Hilmi Güngör, M.E.B. Yay., İstanbul, 1990, s.36,56,57; Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s.160; Elif Akyol, *Üzüntüyü Yenmenin Çareleri*, s.62, 63.

III. BÖLÜM: KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAME'NİN AHLAKİ VE SİYASİ AÇILARDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan ve Karahanlılar dönemine ait “*Kutadgu Bilig*” adlı eser ile Nizamülmülk tarafından yazılan ve Büyük Selçuklu Devleti dönemine ait “*Siyasetname*” adlı eserlerin kendi dönemlerindeki siyasi ve sosyal yapıya ışık tuttıkları bir gerçektir. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra yazılmış olan *Kutadgu Bilig* adlı eser, İslami değerlere ve görüşlere ilişkin bilgi içermekle birlikte eski Türk örf, adet, gelenek ve göreneklerine ayrıntılı bir şekilde yer verdiği için bir geçiş dönemi çalışması olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda Türk İslam kültürünün ilk eserlerindedir. *Siyasetname* adlı eser de Türk, örf, adet ve geleneklerine yer vermeye çalışır. Fakat Nizamülmülk’ün İran asıllı olması eserde kadim Pers kültürüne özgü değerlere de yer verilmesini sağlamış; bu sebepten ötürü de *Siyasetname*’nin daha kapsamlı bir çalışma olmasına olanak tanımıştır.⁵²⁷

Verilen bilgiler ışığında iki kadim eserin farklılık ve benzerliklerini tez konumuz olan ahlaki-siyasi ilişkiler bağlamında ortaya koyacağız.

1. KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAMEDE AHLAK VE SİYASETE DAİR BENZER GÖRÜŞLER

Kutadgu Bilig ve *Siyasetname* adlı eserler içerik bakımından incelendiğinde, ahlak siyaset ilişkisi içerisinde ilk dikkati çeken nokta; siyasal görüş çerçevesinde varlığını gösteren hâkimiyet tasavvurudur. Yönetme/idare etme hakkının her iki eserde de Tanrı tarafından hükümdara ilahi bir lütuf olarak verildiği ve onun Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görüldüğü eserlerde ortak yön olarak karşımıza çıkar.⁵²⁸ Buna göre *Kutadgu Bilig*’de “Bu Beylik makamına sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlıyla sana ihsan etti. Lütuf ederek sana bu Beyliği verdi...”⁵²⁹, “Bu Beyler hâkimiyetlerini Tanrı’dan alır...”⁵³⁰, “ Tanrı kime bu Beylik işini verirse, ona işiyle

⁵²⁷ Mualla Uydu, *Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’i İle Nizamülmülk’ün Siyasetnamesinin Karşılaştırılması*, Türk Milli Kültürü, s.351, Ankara, 1994, s.429; Özlem Acındı, *Kutadgu Bilig ile Siyasetname’deki Halk Anlayışlarının Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üni. S.B.E., 2006, s.71.

⁵²⁸ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.139.

⁵²⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.915; b.5469-5470.

⁵³⁰ Hacib, *a,g,e*, s.985; b.5947.

oranlı akıl ve gönül de verir. Tanrı kimi Bey olarak yaratmak isterse, ona önce uygun tavır ve hareket, akıl ve kol kanat verir’’⁵³¹ görüşlerine yer verilerek hükümdarın yetkisini Tanrı’dan aldığı görülmektedir. Benzer düşünceleri Siyasetname’de de görebiliyoruz. Buna göre;

“ Allah her asırda ve zamanda halkın içinden birini seçerek onu padişahlık sanatlarıyla övülmüş ve süslenmiş kılar. Dünyanın işlerinden ve kulların huzurundan onu sorumlu kılar... O halde kullarından biri Allah Teâlâ’nın takdiri ile bir devlet ve yücelik elde etse, Allah kendisini kıymetli tutup bir akıl ve bilgi verir’’⁵³²

İfadeleri, hükümdarlığın Allah tarafından insana bir lütuf olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Türk hükümdarlık anlayışında hükümdarın hiçbir zaman insanüstü varlık olarak görülmediğini de belirtmemizde fayda vardır.⁵³³

Bu görüşlere paralel her iki eserde de dikkati çeken bir başka yönse hâkimiyetin babadan oğula geçen bir anlayışla kazanılmasıdır. Kutadgu Bilig’de “Babası beyse oğulda bey doğar; o da babaları gibi bey olur’’⁵³⁴ sözlerine yer verilerek, hükümdarlığın belli bir aileye ait olduğu; hükümdarında ancak bu soydan gelmesi gerektiği belirtilmektedir.⁵³⁵ Siyasetname’ de ise “...Hak Teâlâ meliklerin oğullarından adil ve akıllı bir padişahı ortaya çıkararak rahat ve emniyetli günler belirler’’⁵³⁶ görüşlerine yer verilmiştir. Bu düşüncelerden hareketle her iki eserde beyliğin babadan oğula geçen bir nitelik olduğu ve onun aracılığıyla siyasi otoriteye meşruiyet kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Siyasal yapı içerisinde devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için görev dağılımı yapılmasının zorunluluğuna her iki eserde de değinilmektedir. Özellikle devletin başında bulunan hükümdara ait nitelikler ve görevler arasında birçok benzerlik kurulabilmektedir. Bu çerçevede her iki eseri hükümdarları açısından karşılaştırdığımızda şu ortak nitelikleri görmemiz mümkündür: Öncelikli olarak her iki eserde hükümdarın *asil bir soya sahip olması* gerektiği ile ilgili bilgilere yer

⁵³¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.399; b.1933-1934.

⁵³² Nizamülmülk, *Siyasetname*, Birinci Fasil, s.25.

⁵³³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.139.

⁵³⁴ Yusuf Has Hacib, *a.g.e*, s.401, b.1950.

⁵³⁵ Mahmut Arslan, *Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987, s.64.;Yavuz Altunöz, *Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’i ve Nizamül-Mülk’ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hakimiyet Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s.73.

⁵³⁶ Nizamülmülk, *a.g.e*, Kırk birinci Fasil, s.158.

verilmektedir. Buna göre *Kutadgu Bilig*'de ‘‘Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir;...babası beyse oğul da bey doğar; o da babaları gibi bey olur’’⁵³⁷ denilmektedir. Siyasetname ‘de ise ‘‘ Âlemlerin sahibi, yüce padişahı iki sebepten aziz kılar: 1. Soy olarak Efrasyap’a ulaşan hanedanı nedeniyle onu diğer padişahlarda bulunmayan kerametler ve ululuklarla süsler’’⁵³⁸ ifadelerinde bunu görmemiz mümkündür. Dikkat edilecek olunursa her iki eserde de hükümdarın meşruiyetini sağlam temellere oturtmak için ilahi güç unsuru ve diğer insanlarda sık rastlanılmayan bazı özelliklerin hükümdara yüklenilerek onun otoritesinin sağlamaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu da eserlerdeki siyasi kurgunun sosyal ve dini argümanlarla sağlamaştırılarak siyasi otoritenin meşruiyet kazanmasında önemli bir rol üstlendiğini gözler önüne sermektedir.

Eserde hükümdarlara ait bir başka nitelik ise her iki hükümdarında *adil* olup *zalim olmaması*dır. Bu hususla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de; Bey kişinin ebedi bir beyliğe sahip olmak istiyorsa adaletten ayrılmaması ve halkına zulüm etmemesi gerektiği söylenir. Bundan ötürü Bey kişinin halkına karşı adil olması durumunda bundan tüm halkın olumlu etkileneceği ve mutluluğa kavuşacakları belirtilmektedir.⁵³⁹ Ayrıca Yusuf Has Hacib; hükümdarın bilgisi, aklı ve adaleti ile herkesten üstün vasıflara sahip olarak halkına her daim adil olması gerektiğini ifade etmekte; adil olmanın hükümdara ait ayrılmaz bir kişilik özelliği olduğunu göstermeye çalışmaktadır.⁵⁴⁰ Aynı özelliği Siyasetname’de de görmemiz mümkündür. Buna göre;

‘‘Allah beni bunun için yarattı, zalimlerin zulümlerini ortadan kaldırmak için kullarının üzerine bana padişahlık verdi. Başınıza bu işlerin gelmemesi için sizler de iyi işler yapmalısınız. Allah (c.c.) bize bu rütbe ve padişahlığı zalimlerin zulmünü mazlumlardan kaldırmak için vermiştir’’⁵⁴¹ sözlerinde hükümdarın adil olması ve bu özelliği kişiliğinde taşıması gerektiği belirtilmiştir.

Her iki eserde hükümdarlara ait bir başka benzer özellikse *akıl ve bilgi sahibi* olmadır. *Kutadgu Bilig*'de bu hususla ilgili olarak; hükümdarın, devletin temeli için gerekli olduğu; onunda bu görevi yerine getirirken aklını ve bilgisini en iyi şekilde

⁵³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.401, b.1949-1950.

⁵³⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Birinci Fasil, s.26.

⁵³⁹ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.319; b.1435, 587; b.3266.

⁵⁴⁰ Hacib, *a,g,e*, s.431; b.2168, 2171.

⁵⁴¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fasil, s.55.

kullanarak halkına karşı anlayışlı olup; bilgisi ve akılı ile onları itaat altına alması gerektiği söylenmiştir. Ayrıca o, Dünya'ya hâkim olacak ve onu idare edecek bir hükümdarın birden fazla erdem, akıl ve bilgiye sahip olması gerektiğini; bu sebepten ötürü de insanın ancak ve ancak akıl ile yükselip, bilgi ile büyüebileceğini ve bu ikisi sayesinde de itibar kazanacağını dile getirir. Bu nedenle; hangi insanda akıl varsa o, asil insan olur ve hangi insanda bilgi varsa, o Beylik bulacaktır⁵⁴² görüşlerine yer vererek, hükümdar kişinin bilgili ve akıllı olması gerektiğini söylemektedir. Siyasetname'de ise "O halde kullardan biri Allah Teâlâ'nın takdiri ile bir devlet ve yücelik elde etse, Allah kendisini kıymetli tutup bir akıl ve bilgi verir"⁵⁴³ ifadeleri ile "Padişah akıllı ve kudretli olursa, kötülüğünü ve zevalini isteyenlerden gafil olmaz..."⁵⁴⁴ sözlerine yer verilerek bu özelliğin hükümdarda bulunması ve bu özelliği kullanarak hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir.

Eserlerde hükümdara yüklenen bir başka ortak özellikse hükümdarın *zeki ve uyanık* olmasıdır. Buna göre Kutadgu Bilig'de; Bey'in akıllı ve bilgili olduğu gibi zeki olması gerektiği de dile getirilir. Ona göre insan zeki olursa, hiçbir zaman mala muhtaç olmaz; bilgili olursa, işinde hiçbir zaman hataya düşmez.⁵⁴⁵ Bey kişi akıllı, bilgili ve zeki olursa hata yapma ihtimali düşük olur.⁵⁴⁶ Ayrıca Bey'in her daim akıllı, bilgili ve uyanık olması gerektiğini söyleyen Yusuf Has Hacib; Bey'in iftiraya uğramaması için bu üç niteliği mutlak suretle üzerinde taşıması gerektiğini söyler.⁵⁴⁷ Aynı özelliğe sahip olmak Siyasetnamede de ifade edilir. Buna göre; eserde bu husus ile ilgili olarak; "... Allah'tan korkan, adil, cömert, uyanık, bilgili, ileri görüşlü, mücahit ve gazi olan padişahın saltanat devri hayırlı"⁵⁴⁸ olur denilerek sultana ait nitelikler arasına bu özellikte dâhil edilmektedir. Ayrıca bir başka fasılda "...padişahlar zeki, uyanık ve iyi ahlak sahibi olmalıdır..."⁵⁴⁹ görüşlerinden hareketle bu özelliği görmemiz mümkündür. Yine "...padişah, hiçbir zaman memurlarının durumundan gafil olmamalı, devamlı olarak onların hal ve durumlarını kontrol etmeli... Padişah ülkede cereyan eden olaylar

⁵⁴² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.127; b.224, 135, b.281, 137; b.301.

⁵⁴³ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Birinci Fasil, s.25.

⁵⁴⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fasil, s.82.

⁵⁴⁵ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.403; b.1971, 471; b.2447.

⁵⁴⁶ Hacib, *a,g,e*, s.403;b.1971.

⁵⁴⁷ Hacib, *a,g,e*, s.401;b.1956.

⁵⁴⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yedinci Fasil, s.62.

⁵⁴⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Birinci Fasil, s.113.

hakkında uyanık olursa, kendisinden hiçbir şey gizlenemez’’⁵⁵⁰ sözlerine yer verilerek hükümdar için uyanık olma özelliğinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Akıllı, zeki ve uyanık olan hükümdarların devlet işlerinde her daim *tedbirli olması* gerektiği her iki eserde de üzerinde durulan bir başka ortak yöndür. Buna göre Kutadgu Bilig’de Bey kişinin devlet işlerinde daima tedbirli ve uyanık olması gerektiği; bu sayede de devletin uzun süre varlığını devam ettirebileceği ön görülmektedir. Ona göre; hükümdar kişi memleket almaya istekli olursa ihtiyatlı olmalıdır. Aynı zamanda bu ihtiyat şeriatında emrettiği şeydir. Ölçülü davranan bir Bey’in devletine faydasının çok olacağı ve o devlete de huzur geleceği söylenir.⁵⁵¹ Benzer görüşler Siyasetname’de de ifade edilmeye çalışılmıştır. Buna göre; eserde hükümdarın devlet içinde olup biten hakkında bilgi sahibi olması; bunu yapmadığı takdirde hata ve gaflete düşeceği söylenmiştir. O, bu özelliği yerine getirmeyen padişahları halka hakaret ve zulüm etmiş olarak görür ve toplumda adaletsizliğin ve fesadın alıp yürüyeceğini söyler. Ona göre padişah bu durumu bilede bilir bilmeye de bilir. Bilip de önlemini almazsa zalim duruma düşer. Bilmezse de gafil, hakir ve cahil duruma düşer. Her iki durumda onun için iyi değildir.⁵⁵² Bu sebeple devlet işlerinde daima tedbirli olmalı, yapması gereken işleri zamanında yapmalıdır. Ayrıca Nizamülmülk, bu hususta padişahın devlet işlerinde adaletli, uyanık ve tedbirli olmasıyla ülkenin dört bir yanının güven içerisinde olacağı kanaatinde dir.⁵⁵³

Kutadgu Bilig ve Siyasetname’de hükümdara ait bir başka benzer nokta da *cömertliktir*. Her iki eserde de hükümdarın cömert olması gerektiği açık bir şekilde dile getirilmektedir. Kutadgu Bilig’de bu hususla ilgili olarak; insanlar arasında itibara sahip kişinin cömert kişi olduğu; cömert kişinin malını dağıtıp, yedirip içireceği ve bu sayede cömertliğin adının sonsuza kadar kalacağı belirtilmektedir. Bey kişinin de cömert olması durumunda adının tüm dünyaya yayılacağı; nam ve şöhretinin her zaman devam edeceği söylenir. Eli açık cömert insanın daima kazanacağı ifade edilerek; cömert bir Bey’in asla aç gözlülük yapmayacağı ifade edilmektedir.⁵⁵⁴ Eserin bir başka beyitinde

⁵⁵⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Dördüncü Fasil, s.46.

⁵⁵¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.157;b.440, 159, b.446-448.

⁵⁵² Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fasil, s.76.

⁵⁵³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fasil, s.77.

⁵⁵⁴ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.257;b.1028, 283;b.1192, 315;b.1402.

Bey kişinin ‘‘bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönlü zengin’’⁵⁵⁵ olması gereklidir denilerek cömertliğin Beyde bulunması gereken bir nitelik olması gerektiği vurgulanır. Siyasetname’de de bu hususla ilgili olarak; toplumdaki insanların cömertliği ve ikramının gücü ölçüsünde olması gerektiği dile getirilerek; hükümdarın diğer insanlara göre daha fazla nimete sahip olduğu için onun cömertliğinin de iyiliğinin de daha fazla olması gerektiği belirtilir.⁵⁵⁶ Aynı şekilde padişahlığın cömert ve adil olması ile daha da büyüyeceği söylenerek; cömert olmanın hükümdar için önemli bir nitelik olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır.⁵⁵⁷

Eserlerde hükümdara ait ortak olan bir başka özellik ise *aceleci olmadan, sabırlı* ve *kararlı* bir şekilde hareket etmedir. Özellikle devletin bekası için bu niteliğin hükümdarda bulunması şarttır. Bu hususla ilgili Kutadgu Bilig’de hiçbir işte acele edilmemesi ve her işte sabırlı olunması gerektiğine dikkat çekilir. İnsanın her işte aklını, bilgisini kullanarak hareket etmesi ve nefesine hâkim olması gerektiği belirtilir. Ayrıca insanın sabırlı olduğu sürece tüm isteklerine kavuşacağı ve sabır ile tüm işlerinin yoluna gireceği söylenir. Yusuf Has Hacib’e göre; Bey için sabır ve sükûnet değerli bir zıynettir. Bunu kullanabilen hükümdarın kazançlı çıkacağı söyleyen Yusuf Has Hacib; aceleci davranmanın tüm insanlara zarar verdiği gibi Bey kişiye de zarar vereceği kanaatindedir. Ona göre; acele eden bir Bey’in yüzü kül gibi olur. Bey kişi küstah, aceleci ve zevzek tabiatlı kişilerden uzak durmalıdır.⁵⁵⁸ Eserin bir başka beyitinde Bey’in hiddetli ve öfkeli olmaması gerektiği belirtilerek; böyle davranışlara sahip olan bir Bey’in saltanatının ve mülkünün bozulacağı; bu sebeple de Bey’in daima sakin, halim selim bir mizaca sahip olması gerektiği vurgulanır.⁵⁵⁹ Aynı hususa ilişkin görüşleri Siyasetname’de de görmemiz mümkündür. Buna göre eserde; kemal sahibi ve akıllı insanların öfkelerine yenik düşmeyecekleri söylenir. Akli ile hareket eden insanın nefsinin arzu ve isteklerine yenik düşmeden ve yaptığı her işte de acele etmeyerek öfkesine galip gelebileceği de ifade edilmektedir.⁵⁶⁰ Nizamülmülk’e göre sabırlı olmak ve insanlara zulmetmemek iyi bir davranıştır.⁵⁶¹ Ona göre; aceleci olmak kudretli

⁵⁵⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, s.403; b.1964.

⁵⁵⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Yedinci Fasil, s.147.

⁵⁵⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk birinci Fasil, s.159.

⁵⁵⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.301;b.1310, 303;b.1321, 407;b.1988-1996.

⁵⁵⁹ Hacib, *a,g,e*, s.317; b.1414,1416.

⁵⁶⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz dördüncü Fasil, s.140-141.

⁵⁶¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz dördüncü Fasil, s.142.

kişilere ait bir özellik değil, zayıf karakterli kişilere ait bir özelliktir. O, aceleciliğin düşüncesizlikten ileri geldiğini ve bu şekilde davranan kişilerin hüsrana uğrayacağı kanaatindedir. Düşüncesiz olan kişinin halkın gözünde de itibarsız olacağı ve aceleci kişinin yaptığı işten eninde sonunda pişmanlık duyup yaptığı yanlışın cezasını çekeği belirtilmektedir.⁵⁶² Ayrıca Nizamülmülk'ün akıl ve ihtiyat sahibi olan hükümdar için daima sabırlı, aceleci olmayan ve öfkesine hâkim bir kişilik profili oluşturmaya çalışması da dikkati çeken bir başka yöndür.

Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de hükümdara ait ortak özelliklerden biri de *doğru* ve *dürüst* bir davranışa sahip olmasıdır. Kutadgu Bilig'de bu hususla ilgili olarak; “... kimin düşündüğü ve söylediği bir olursa, işte doğru insan odur. Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst kişi böyle olur”⁵⁶³ görüşlerine yer verilmektedir. Ona göre; insanın mutluluğu elde edebilmesindeki ölçütte doğru davranışlara sahip olmasıdır. Yusuf Has Hacib değerli olan insanın doğru ve dürüst insan olduğunu, hükümdarında bu niteliklere sahip olması gerektiğini belirtir.⁵⁶⁴ Siyasetname'de de bu hususla ilgili olarak hükümdarın verdiği sözleri yerine getirmesi yani yaptığı işlerde doğru ve dürüst davranışlar sergilemesi gerektiği söylenir.⁵⁶⁵ Nizamülmülk'e göre; iyi huylardan biri de doğruluk olup hükümdarında bu vasfa sahip olması gerektiğidir.⁵⁶⁶ Bununla birlikte o, hükümdarın doğruluğu kendine ilke edinerek; ülkedeki bozgunculuk ve fitne fesadın karşısına doğrulukla çıkması gerektiğini de ifade ederek hükümdara niteliğine uygun bir görevde yüklemektedir.⁵⁶⁷

Her iki eserde hükümdara ait ortak olan bir başka benzer yön ise onların *cesur* ve *kuvvetli* olmasıdır. Kutadgu Bilig'de Bey kişinin; cesur, kahraman, yiğit, yürekli ve güçlü olması gerektiği söylenir. Ona göre Bey kişinin cesur olması halkı içinde bir güven kaynağıdır. Bey cesur olmalıdır ki askerlerine cesaret verebilsin. Korkak olan askerin cesaret kazanmasında Bey'in ve kumandanlarının cesur olması büyük önem taşır. Bu yüzden “Bey kişi cesur ve atılgan olmalıdır ki bu cesareti ile düşmanına karşı

⁵⁶² Nizamülmülk, *Siyasetname*, Otuz dokuzuncu Fasıl, s.151-152.

⁵⁶³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.229; b. 862-863.

⁵⁶⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, s.231; b. 864-869, s.859; b.5079.

⁵⁶⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Birinci Fasıl, s.26.

⁵⁶⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk üçüncü Fasıl, s.202- 203.

⁵⁶⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk birinci Fasıl, s.158.

durabilsin’’⁵⁶⁸ görüşlerine yer verilerek Bey’in cesaret sahibi bir kişiliğe sahip olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Siyasetname’de de Bey’in; cesur, mert, iyi ata binen ve silah kullanabilen bir niteliğe sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır.⁵⁶⁹

Hükümdarın *nefsi arzularına hâkim olması* eserlerde dikkati çeken bir başka ortak yöndür. Kutadgu Bilig’de hükümdarın nefesine büyük bir güçle karşı koyması gerektiği, onun istek ve arzularına boyun eğmemesi gerektiği belirtilir. Nefsin insana faydadan öte zarar verdiğini söyleyen Yusuf Has Hacib; ona değer verilmemesi ve ondan uzak durulması gerektiğini söyler.⁵⁷⁰ Siyasetname’de de benzer düşünceleri görmemiz mümkündür. Buna göre;

“Nefsi arzuları aklına galip gelirse, kızdığı zaman öfkesi aklını ortadan kaldırır, nefis hangi divanelikleri emrederse onu yapar. Kimin akli nefsin arzularına galip gelirse, öfke anında akli, isterse onun nefsini kırar. İnsanlar onun öfke içinde olduğunu bildiği halde, yaptığı ve buyurduğu her şeyin akıllıca olduğunu bilirler ve onu beğenirler’’⁵⁷¹

İfadelerine yer verilerek hükümdarın nefsi istek ve arzularından uzak durması gerektiği belirtilmiştir. Aynı düşüncelere bir başka fasılda da değinildiği görülebilir. Buna göre hükümdarın; kin, kıskançlık, şehvet gibi duygulardan kendini arındırarak nefsinin istek ve arzularına dur demesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁷²

Merhametli ve iyi huya sahip olma her iki eserde de hükümdara yüklenen bir başka özelliktir. Kutadgu Bilig’de Bey kişinin ülkesini düşmanlara karşı koruyabilmesi için asil, hayâ sahibi, yumuşak huylu ve merhametli bir kişiliğe sahip olması gerektiği belirtilir.⁵⁷³ Ayrıca o, halkı koyuna; hükümdarı da çobana benzeterek çobanın her zaman halkına merhametli olması gerektiğini söyler.⁵⁷⁴ Siyasetname ‘de; hükümdarın adil olmasıyla onun affedici bir kimliğe; dolayısıyla da merhamet sahibi bir kişiliğe sahip olacağına dikkat çekilir.⁵⁷⁵ Ayrıca hükümdarın iyi huylu⁵⁷⁶ ve iyi yaradılışa⁵⁷⁷

⁵⁶⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.401;b.1949, 403; b.1961, 413; b.2043-2044.

⁵⁶⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Birinci Fasil, s.26.

⁵⁷⁰ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.893;b.5318-5322.

⁵⁷¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz dördüncü Fasil, s. 140-141.

⁵⁷² Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk üçüncü Fasil, s.203.

⁵⁷³ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.431;b. 2169.

⁵⁷⁴ Hacib, *a,g,e*, s.317; b.1412.

⁵⁷⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk birinci Fasil, s.165.

⁵⁷⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Birinci Fasil, s.26.

⁵⁷⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk üçüncü Fasil, s.203.

sahip olması gerektiği de söylenir. Eserde merhamet ve adalet duygusuna sahip bir hükümdarın; kapısına gelen muhtaç durumdaki bir eşeğe bile adil ve merhametli bir şekilde yaklaşarak onun sıkıntılarını giderdiği söylenerek; bu duygulara sahip olmanın önemi üzerinde durulmuştur.⁵⁷⁸

Hükümdara ilişkin eserlerdeki bir başka ortak yönde hükümdarın *kibirli* olmamasıdır. Bu hususla ilgili Kutadgu Bilig’de kibirli ve gururlanma gibi olumsuz niteliklerin, bireye zarar vereceği ve bu tür davranışlardan bireyin uzak durması gerektiği dile getirilir. Ona göre; kibirli insanı kimse sevmez ve kibirli insanların itibarı her geçen gün azalır. Bey kişi hiçbir zaman kibirlenmeyip alçak gönüllü olmak için gayret etmelidir. Ayrıca askerine ve ona hizmet edenlere güvenerek kibre asla kapılmamalıdır. Bey kişi devletin başı olmakla kendini üstün bir sınıfta tanımlayıp kibirli olmamalıdır.⁵⁷⁹ Kibirli olma ve büyülenme Siyasetname’de de hükümdarın sahip olmaması gereken nitelikler arasında gösterilmektedir.⁵⁸⁰

Kutadgu Bilig ve Siyasetname’de hükümdara ait bir başka ortak noktada onun *dindar ve takva sahibi* bir niteliğe sahip olmasıdır. Her iki eserde de bu özelliğe ilişkin farklı beyit ve fasıllarda bilgilere rastlamamız mümkündür. Buna göre Kutadgu Bilig’de Bey kişinin takva sahibi ve temiz olması gerektiği; takva sahibi olan Bey kişinin de yaptığı işlerde titiz davranacağı ve dolayısıyla da hataya düşmeyeceği söylenir. Bununla beraber Bey kişinin takva sahibi olmaması durumunda kalbinin temiz kalamayacağı, yolunun doğru olmayacağı ve dolayısıyla da hataya düşeceği belirtilmektedir.⁵⁸¹ Siyasetname ‘de bu hususla ilgili olarak; hükümdarın dindar olması gerektiği; bunun sebebinin ise din ile hükümdarlığın iki kardeş gibi olduğu ifadelerine yer verilmektedir.⁵⁸² Ayrıca hükümdarın Allah’a her zaman şükredip sadaka vermesi, namaz kılıp oruç tutması, her iki dünyaya sahip olabilmek içinde hayırlar yapması gerektiği ifade edilerek; ona dini mesuliyetlerinin hatırlatıldığı söylenebilir.⁵⁸³

Kutadgu Bilig ve Siyasetname’de hükümdara ait ortak niteliklere genel olarak bakıldığında her ikisinde de hükümdarın; *asil bir soya sahip, adil, akıllı, bilgili, zeki,*

⁵⁷⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Beşinci Fasıl, s.53-54.

⁵⁷⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.303; b.1330, 361;b.1706, 879; b.5211, 895; b.5326.

⁵⁸⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk üçüncü Fasıl, s.203.

⁵⁸¹ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.405;b.1985-1987.

⁵⁸² Nizamülmülk, *a,g,e*, Sekizinci Fasıl, s.72.

⁵⁸³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Birinci Fasıl, s.26; Elli birinci Fasıl, s.262.

uyanık, cömert, alçak gönüllü, tevazu sahibi, iyi huylu, cesur ve kuvvetli, doğru ve dürüst, takva sahibi, tedbirli, sabırlı, nefesine hâkim ve kibirden uzak bir kişiliğe sahip olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu özellikler çerçevesinde her iki eserde hükümdara belli görev ve sorumluluklarında verildiği görülebilir.

Eserlerde hükümdara yüklenen ilk önemli görev; devlet işlerinde adil olup; işlerini doğruluk üzerine yürütmesidir. Özellikle hükümdarın halka karşı doğru kanunlarla adil bir yönetim şekli uygulamaya çalışması her iki eserinde önelediği değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutadgu Bilig’de Beyliğin iyi bir şey olduğu; fakat daha iyi olanın yasalar ve onların doğru uygulanması olduğu söylenmektedir.⁵⁸⁴ Başka bir beyitte benzer ifadelere rastlamamız mümkündür. Buna göre; “Ey hâkim, memlekette uzun süre hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın”⁵⁸⁵ denilerek hükümdarın adaleti doğru kanunlar üzerine kurması gerektiği anlatılmaya çalışılmaktadır. Eserde Bey kişinin halkının refahı ve mutluluğu için koyduğu yasaları adil bir şekilde uygulamak zorunda olduğu; bunun yapılmadığı takdirde o ülkede devlete ve yöneticilere olan güvenin azalacağı söylenir. Bu sebeple ki eserde Beyliğin çok iyi bir statü olduğu, fakat bundan daha önemli olanın ise kanunlar olduğu belirtilmekte ve bu kanunlarında halka doğru bir şekilde uygulanması gerektiği söylenmektedir.⁵⁸⁶ Ayrıca Bey kişinin kanunları uygularken eş, dost, akraba ayrımı yapmadan işlerini doğruluk üzerine kurup kanunları herkese eşit bir şekilde uygulaması gerektiği de ifade edilen bir başka detaydır.⁵⁸⁷

Siyasetname’de de bu husus üzerinde önemle durulur. Eserde; hükümdarın dünyayı adalet ile süsleyeceği; Allah’ın onu bu iş için yarattığı ve zulmeden zalim kişileri ortadan kaldırmak için bu görevin hükümdara nasip olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple de sarayın kapılarının adaletsizliğe ve zulme uğrayan herkese açık olacağı ifade edilmektedir.⁵⁸⁸ Eser içerisindeki bir başka fasılda hiçbir günahın padişahın günahından daha büyük olamayacağı; bunun nedeninin ise Allah’ın hiçbir kuluna böyle bir görev ve yetkiyi nasip etmemesi olarak görülür. Bu sebeple de padişahın her daim adaletli olması

⁵⁸⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.159; b.454.

⁵⁸⁵ Hacib, *a,g,e*, s.413; b.2033.

⁵⁸⁶ Hacib, *a,g,e*, s.159; b.454, 175; b.545, 323; b.1456-1459.

⁵⁸⁷ Hacib, *a,g,e*, s.221; b.809, 223; b.817-818.

⁵⁸⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Beşinci Fasal, s.53.

ve zalimlere karşı zulme uğrayanları koruması gerekmektedir.⁵⁸⁹ Ona göre hükümdar olan kişi, memlekette daha önceden uygulanan kanunları incelemeli, devlete ait bütün defterleri okumalı ve bu bilgiler ışığında devletine sağlamlık kazandıracak yasaları uygulamalıdır.⁵⁹⁰ Bu sayede de kanunları uygulamış ve dolayısıyla da devletin bekası sağlanmış olacaktır.

Kutadgu Bilig ve Siyasetname’de bahsi geçen hükümdara ait bir başka görevse; *halka iyi muamele etme ve yoksul olan insanların ihtiyaçlarını gidermedir*. Kutadgu Bilig’de bu hususla ilgili olarak; hükümdarın yoksulları yedirip içirmesi; bunu yaparken de onlardan hiçbir karşılık beklememesi gerektiği öğütlenir. Bunun karşılığını ise hükümdarın öbür dünyada alacağı belirtilir.⁵⁹¹ Ayrıca yoksul, dul ve yetimlerin korunup kollanması için doğru yasaların uygulanması gerektiği hakkında da bilgi sunulur.⁵⁹² Eserde Bey’in halk için mutluluğu ifade ettiği belirtilerek; halkın mutluluğunun karnının doymasına dolayısıyla da Bey kişinin halkının ihtiyaçlarını karşılamasına bağlanmaktadır.⁵⁹³ Benzer görüşlere bir başka beyitte de rastlamamız mümkündür. Buna göre o, hükümdarın yoksulu zenginleştirip; aç olan insanları doyurma görevine sahip olduğunu söyler. Ona göre Bey iyi ve doğru bir kişiliğe sahip olursa o memleketin halkı zenginleşir. O, halk arasındaki üç zümrenin birbirinden ayrı tutularak değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek; zenginler ve orta halli insanların altında bulunan yoksul insanların her daim korunup kollanması gerektiğini, onlara kaldıramayacakları yükleri yüklemeyip onları koruyup kollayarak onların hayır duasının alınması gerektiği söylenir.⁵⁹⁴ Benzer görüşlere Siyasetname ‘de de değinildiğini görebiliriz. Buna göre; hükümdarın yoksulların ve fakirlerin haklarını koruması, onlara karşı dürüst ve adil davranarak devletin barış içerisinde kalabilmesini sağladığı ifade edilmektedir.⁵⁹⁵ Eserde fakirlere iyi davranan, onlara sadaka veren ve onlara adil

⁵⁸⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Altıncı Fasil, s.56.

⁵⁹⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk birinci Fasil, s.158.

⁵⁹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.769; b.4469-4471.

⁵⁹² Hacib, *a,g,e*, s.891; b.5302.

⁵⁹³ Hacib, *a,g,e*, s.899; b.5355.

⁵⁹⁴ Hacib, *a,g,e*, s.921; b.5513, 927; b.5544, 929; b.5560-5568.

⁵⁹⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fasil, s.47-54.

davranan hükümdarı Allah'ın kıymetli tutacağı⁵⁹⁶ ve dünyada fakirleri doyurmak ve cömert olmaktan daha güzel bir şeyin olmadığı söylenmektedir.⁵⁹⁷

Halka iyi muamele etme ve yoksulu doyurmanın dışında halka hizmet etme ve halkın çıkarlarını öncelikle her iki eserde hükümdara verilmektedir. Özellikle halktan insanlar arasında ayırım gözetilmeksizin onlara eşit ve adil bir şekilde davranılması hususu önemli bir ayrıntı olarak dikkat çekmektedir. Kutadgu Bilig'de bu görüşler doğrultusunda Bey kişinin işlerini doğruluk ile yaptığı; insanların Bey ve kul diye ayrılmadığı dile getirilir. Hükümdarın her daim kendi menfaatini değil de halkın menfaatini düşünmesi gerektiği belirtilmektedir.⁵⁹⁸ Siyasetname'de de hükümdarın halkı kabul ettiği merasimin yapıldığı gün avam ile havas arasında hiçbir ayırım yapılmayarak ve tüm halkın eşit bir şekilde gözetilerek bu merasimde yerini aldığı söylenmektedir.⁵⁹⁹ Ayrıca halkın menfaati için muhbir ve casusların görevlendirilerek devletin bekasının sağlanmaya çalışılması da bu hususta dikkati çeken bir başka yöndür.⁶⁰⁰

Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de hükümdara ait bir başka ortak görevde devlet yönetimine idareci seçerken *güvenilir ve liyakat sahibi* kişilere görev vermektir. Kutadgu Bilig'de bu hususla ilgili olarak; Bey kişinin işi, işinin ehli ve işe yarayan; hareketi doğru ve dürüst olan kişiye vermesi gerektiği söylenmektedir. Bey kişinin işi, işin ehli olan kişiye vermemesi durumunda ehliyetsizliğin işi yapan değil, kendisinin göstermiş olacağı ifade edilmektedir.⁶⁰¹ Eserde hükümdarın; insanlar arasından en seçkinini, bilgili ve akıllı olanını halka yönetici olarak seçmesi gerektiği söylenir.⁶⁰²

Siyasetname'de de hükümdar olan kişinin; hiçbir art niyet taşımadan halkın iyiliği ve adaleti için çalışan, Allah korkusu olan ve her zaman doğru yoldan yürüyenleri devlete memur olarak seçeceği belirtilmektedir.⁶⁰³ Eserde “Herkesin derece ve rütbesini göz önünde bulundurarak, değerli olanları makamlarına getirirken,

⁵⁹⁶ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Birinci Fasil, s.26.

⁵⁹⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Yedinci Fasil, s.149.

⁵⁹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.221; b.809, 897; b.5353.

⁵⁹⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi dokuzuncu Fasil, s.133.

⁶⁰⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fasil, s.76; On üçüncü Fasil, s.87.

⁶⁰¹ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.369; 1759-1760.

⁶⁰² Hacib, *a,g,e*, s. 493; b.2603.

⁶⁰³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yedinci Fasil, s.62.

daha az değerli olanlara işten el çektirip, kendi iş ve sanatına gönderir”⁶⁰⁴ denilerek devlette görev alan kişilerin kabiliyetleri, faziletleri ve liyakatleri ölçüsünde devlet kademesinde yer aldıkları söylenmektedir.

Hükümdarın, devlet kademesinde görevli idarecilerin halka nasıl davrandığı hakkındaki bilgi edinimi her iki eserde de bahsi geçen hükümdara ait bir başka görevdir. Kutadgu Bilig’de bu hususla ilgili olarak; Bey kişinin hizmetinde bulunanlar aracılığıyla memleketini düzene sokabileceği ve onların hizmetleri ile adının yükseleceği vurgulanır. Buna karşın Bey kişinin hizmetkârlarını her daim kontrol edip işe yarayıp yaramadığına bakması gerektiği söylenir.⁶⁰⁵ Siyasetname’de de hükümdarların emri altındaki memurlarının durumundan hiçbir zaman gafil olmamaları gerektiği ifade edilerek; halka yanlış davranışlarda bulunanların gereken cezayı almaları gerektiği söylenmiştir.⁶⁰⁶

Hükümdarın *bir işi iki kişiye birden vermemesi* eserlerde dikkati çeken bir başka yöndür. Kutadgu Bilig’de bu hususla ilgili olarak; “Bir işi iki kişiye birden verme; onlarda birbirlerine yükler ve iş yapılmadan kalır”⁶⁰⁷ görüşlerine yer verildiğini görüyoruz. Ona göre hükümdar olan kişi bir işi, iş bilen kişilere vermelidir. Bunu yapmadığı takdir de o işi yapan kişinin, işi yapamadığından dolayı üzüleceği belirtilmektedir. Bu sebeple işin kendisine fayda sağlayacak kişilere verilmesi gerektiği söylenir.⁶⁰⁸ Siyasetnamede’de benzer görüşlere rastlamamız mümkündür. Buna göre; “Padişahların uyanık, vezirlerin akıllı olup asla bir kişiye iki iş emretmemeleri, bir işe de iki kişiyi göndermemeleri gerekir. Böyle olursa işler daima randımanlı ve düzenli olur. Eğer bir kişiye iki iş ısmarlarsa, o işlerden biri daima hatalı olur. Bu adam işlerden birini ciddiyetle ele alıp çalışsa, öteki iş kusurlu ve noksan kalır, o işe baksa bu geri kalır. Bakınız bir adamın iki işi varsa mutlaka ikisi de tam değildir. Bu adam hep kusurlu, kınanan, emredilen ve rahatsız bir kişi olur. Şunu da ilave edelim, her zaman bir iş iki kişiye verilirse bu onun üzerine, o bunun üzerine atar, iş de yapılmadan kalır”⁶⁰⁹ denilerek bir işin iki kişiye verilmemesi gerektiği açıkça dile getirilmektedir.

⁶⁰⁴ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırk birinci Fasil, s.158.

⁶⁰⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.547; b.2968-2973.

⁶⁰⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Dördüncü Fasil, s.38.

⁶⁰⁷ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.925; b.5533.

⁶⁰⁸ Hacib, *a,g,e*, s.925; b.5534-5535.

⁶⁰⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk ikinci Fasil, s.174.

Eserlerde hükümdarın bir işi iki kişiye vermemesi gerektiği söylenilmekle beraber; iki ve daha fazla işi de tek bir kişiye verilmemesi gerektiği de belirtilmektedir. Kutadgu Bilig’de hükümdarın dikkatli olarak hareket edip hizmetinde bulunan insanlara bir görevden fazla görev vermemesi gerektiği söylenir.⁶¹⁰ Siyasetname’de de bu hususla ilgili olarak; “ Bir kişiye bir iş vermeyip 5-6 iş vermek cahillik ve bilgisizliği gösterir... Bir kişiye on iş verirse, dokuz kişiyi işsiz bırakıyor demektir. Böyle ülkelerde insanlar işten ve ekmek parasından mahrum, işsiz ve güçsüz kalırlar”⁶¹¹ ifadelerine yer verilerek; hükümdarın böyle bir karar neticesinde hem yanlış yapacağı hem de halktan diğer insanları müşkül durumda bırakacağı vurgulanmaktadır.

Her iki eserde hükümdara ait bahsi geçen bir başka sorumlulukta devlette düzenin sağlanması ve suç işleyenlere gereken cezanın verilmesidir. Kutadgu Bilig’de bu hususla ilgili olarak Bey kişiye memleketi düzene sokup idare etmek görevi verilmektedir. Bu görevi yerine getirirken de devlet içerisinde kötülük yapan insanlara dayak atılarak cezasının verilmesi gerektiği söylenir. Bu cezanın yeterli gelmemesi durumunda hükümdarın bu insanlardan kendini uzak tutması gerektiği belirtilir.⁶¹² Eserde ayrıca hükümdarın şehir ve kasabadaki hırsızları ortadan kaldırması, devlet içinde halka zulmeden kişileri yok etmesi ve dış memleketlerde yol kesip insanların malına ve canına kasteden hırsızları cezalandırması gerektiği ifade edilir. Ayrıca kötü vasıflara sahip insanların doğru yola getirilmesi için de çaba sarf etmesi gerektiğini söyleyen Yusuf Has Hacib; hükümdarın onların iyi muameleden anlamadıkları takdirde anladığı dille yani kötülüklerine kötülükle karşılık verilmesi gerektiğini söyler.⁶¹³ Siyasetname ‘de de bu husus ile ilgili şu bilgileri görmemiz mümkündür. “ Padişahlığı yürütürken akıllılık ve adalet onda devamlı huy haline gelmişti. Kötülüklerle kötülükle, iyiliklere iyilikle muamele ederdi”⁶¹⁴ sözlerinde hükümdarın toplum içerisinde insanların yaptığı davranışlara göre karşılık verdiğini görebiliriz. Ayrıca devlet düzenin bozulduğu dönemlerde mutlaka iyi bir hükümdarın ortaya çıkacağı ve devlet düzenini sağlayarak devlete karşı suç işleyenleri cezalandıracağı da belirtilmektedir.⁶¹⁵

⁶¹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.933; b.5591-5592.

⁶¹¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırk ikinci Fasl, s.181.

⁶¹² Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.699; b.4009, 887; b.5280-5281.

⁶¹³ Hacib, *a,g,e*, s.927; b.5546-5548.

⁶¹⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fasl, s.47.

⁶¹⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk birinci Fasl, s.157-158.

Hükümdara ait eserlerde dikkati çeken bir başka ortak nitelik ise âlimlerin korunup kollanmasıdır. Kutadgu Bilig’de âlimlerin devlet idaresinde önemli bir yere sahip olduğu söylenir ve devlet işlerinin yürütülmesinde bu nitelikteki insanlara çok ihtiyaç duyulduğu belirtilir. Kutadgu Bilig’de Bey kişi gibi âlim kişinin de insanların başı olduğu söylenir. Bey kişinin kılıcı ile halkı itaat altına aldığı belirtilirken; âlim kişinin kalemi ile insanları doğru yola götürdüğü vurgulanır. Bu insanların; diğer insanları doğru yola sevk ederek; onları kendisine zarar verecek şeylerden uzaklaştıracağı söylenir. Bu sebepten ötürü Bey kişinin onları koruyup kollaması; ayrıca onları yedirip içirerek malından da bir payın onlara verilmesi gerekmektedir. Bunu başarabilen Bey kişinin hem bu dünyada hem de öbür dünyada mutluluğa kavuşacağı belirtilir.⁶¹⁶ Siyasetname’de de bu husus ile ilgili olarak; “...Emrinizdekilerin yükünü azaltınız, zayıfları incitmeyip, alimlere saygı gösteriniz, iyilerle sohbet edip, kötülerden sakınınız...”⁶¹⁷, “ Padişaha, din işlerini araştırıp, farz ve sünnetleri korumak ve Allah’ın emirlerini yerine getirmek, onların nafakalarını Beytü’l-maldan ayırıp tayin etmek, zahid ve abidlere saygı göstermek vacibdir...”⁶¹⁸ görüşlerine yer verildiği görülebilir. Nizamülmülk, devlete hizmet etmiş âlimlerin her daim korunup kollanmasını, yaptıkları işten alıkonmaması gerektiğini belirtir. Ona göre, âlim ve fazıl kişilere emeklerinin karşılığı ödenerek onların bir başka kişiden maaş alması engellenmelidir. Devlet desteği alamayan âlim ve fazıl kişilerin ümitlerinin kırılıp yanlış fiili eylemlerde bulunabileceklerini söyleyen Nizamülmülk, onlara hak ettikleri değerini hükümdar tarafından verilmesi gerektiğini söyler.⁶¹⁹ Âlimlere devlet tarafından destek verilmesi ve hak ettikleri maddi ve manevi unsurların zamanında karşılanması; onların devlete olan bağlılıklarını ve sadakatlerini arttıracaktır.

Hükümdara ait ortak görevlerden bir diğeri ise hükümdarın dinin emir ve yasaklarına uyarak İslam dinini yüceltici davranışlarda bulunmasıdır. Kutadgu Bilig’de bu hususla ilgili olarak hükümdarın ölüm gelmeden önce hazırlığını yapması, Tanrı’nın emir ve yasaklarına uyup, doğru hareket etmesi ve böyle hareket ettiği takdirde de kıyamet günü bahtiyar olacağı ifade edilmektedir.⁶²⁰ Eserde, hükümdarın dünya ve

⁶¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.133; b.268, 749; b.4343-4349, 751; b.4354, 927; b.5551.

⁶¹⁷ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Beşinci Fesil, s.48.

⁶¹⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, Sekizinci Fesil, s.71.

⁶¹⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk İkinci Fesil, s.182.

⁶²⁰ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.311; b.1370-1374.

ahireti gerçek manada istiyorsa gönlünü ve dilini doğru tutup Allah'ın emir ve yasaklarına uyması, ibadet ve kulluk görevlerini yerine getirmesi, ondan ne gelirse ona rıza göstermesi gerektiği söylenmektedir.⁶²¹

Kutadgu Bilig'de Bey kişiye İslamiyet'in kapılarını insanlığa açıp, Şeriatı insanlara yayması istenir ve bu saye de seçkin ve nam sahibi bir hükümdar olabileceği söylenir. Müslüman kişilere karşı hak yememesi, onların işlerine karışmaması gerektiği belirtilir ve Müslümanın Müslümanla kardeş olup, birbirine zarar vermeden geçinmeleri öğütlenir.⁶²² Siyasetname 'de de benzer görüşlere rastlamamız mümkündür. Buna göre eserde; hükümdarın Müslüman olanların dinini ve milletini güçlendirip, İslam kanunlarını yüceltmesi gerektiği söylenmektedir.⁶²³ Ona göre; “ Padişaha, din işlerini araştırıp, farz ve sünnetleri korumak ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek vaciptir.”⁶²⁴ Eserde hükümdar için en iyi şeyin dindar bir kişiliğe sahip olması gerektiğidir. Hükümdarın yönetimi altındaki herhangi bir yerde bir kişinin ızdırap çekmesi ona göre dindeki gevşekliği göstermektedir. Böyle bir durumun oluşması ülkede karışıklığın çıkmasına ve padişahın saygısını yitirmesine sebep olur. Ayrıca bidatlar ortaya çıkarak ülkede karşıt fikirli grupların hâkim duruma gelebileceği söylenir.⁶²⁵ Bu sebeple hükümdarın Allah'ın emir ve yasaklarına uyararak dininin yükümlülükleri yerine getirmesi gerekmektedir.

Siyasal görüş bağlamında her iki eserde de hükümdarın niteliği ve görevlerine ilişkin birçok benzerliği yukarıdaki ifadelerle bakarak görebiliriz. Bununla beraber eserlerde, devlet yönetimi içerisinde sadece hükümdardan bahsedilmediği; özellikle devletin idaresi noktasında belli statülerin ön plana çıkarıldığı söylenebilir. Ayrıca öne çıkan bu statülere ilişkin de eserler arasında bazı benzerlikleri görmemiz mümkündür. Bu benzerliklerden ilkinin her iki eserde de görebildiğimiz vezir karakteri üzerinde kurabiliriz.

Buna göre Kutadgu Bilig'de; devlet işlerinde Beye yardımcı olacak en önemli kişilerin başında vezirin geldiği, onun Bey'in eli gibi olduğu ve Bey'in de bu eller ile

⁶²¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.429; b.2157-2159, s.563; b.3091.

⁶²² Hacib, *a,g,e*, s.919; b.5488-5490.

⁶²³ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Yedinci Fasl, s.70.

⁶²⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Sekizinci Fasl, s.71.

⁶²⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Sekizinci Fasl, s. 72.

her işini yaptığı vurgulanır. Ona göre; Bey kişinin huzurlu bir şekilde uyuması vezirinin iyi olmasına bağlıdır. Yusuf Has Hacib; bu işi herkesin yapamayacağını ifade ederek; Bey'in tüm yükünü vezirin sırtlandığını söyler. Ona göre; bu işi yapacak kişi, bu işi yapabileceğine inanmalı, aklı, gönlü ile işine yürekten bağlanmalıdır. Devlet yönetimi içinde vezirlik önemli bir iş olduğu için bu işi yapacak kişilerin belli meziyetlere sahip olması gerekir. Buna göre; doğru, asil tabiatlı, iman ve takva sahibi, temiz, güzel yüzlü ve düzgün, halkının hakkını adaletli bir şekilde sağlayabilen bir kişi olması gerektiği söylenir.⁶²⁶

Eserin farklı beyitlerinde vezirin güvenilir, gözü tok, hayâ sahibi, nazik, doğru sözlü ve dürüst, iyi ve dini bütün biri, mert, halkına faydası olan, soyu temiz, gönül sahibi, yardımsever, akıl ve bilgi sahibi, tatlı dilli, güler yüzlü, sabırlı, sadık, heva ve hevesinin peşinde koşmayan, uyanık ve dikkatli bir kişi olması gerektiği söylenmektedir.⁶²⁷ Yusuf Has Hacib vezirin, Bey'in gözü gibi olduğunu söyler. Onun bu nitelik çerçevesinde devletteki kanunları, usul ve örfleri bilmesi gerektiğini belirtir. Devletin iç ve dış meselelerinde etkin bir rol üstlenmesi gerektiğini söyleyen Yusuf Has Hacib; onun içte ve dışta karşılaşılabilecek sorunlara tedbir olarak sorunları önceden çözümlenmesi gerektiğini ifade eder.⁶²⁸

Vezire ilişkin benzer görüşlerin Siyasetname'de de ifade edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Eserde bu husus ile ilgili olarak;

“... padişah ve memleketin kurtuluş ve yıkılışı daima onlara bağlı olduğundan, vezir namuslu ve ileri görüşlü olunca, memleket imar gördüğü gibi ordu ve halk da durumdan memnun ve huzur içinde yaşar, padişah sevinç duyar. Eğer vezir karanlık işler çevirirse, memlekette karışıklıklar doğar, bu karışıklıkların önlenmesi zorlaşınca, padişah ne yapacağını şaşıracağı gibi sıkıntı ve ıstırap içinde kalır”⁶²⁹ düşüncelerine yer verilir.

Nizamülmülk'e göre iyi yaradılışlı ve ileri görüşlü bir vezir, hükümdarını tüm dünyaya tanıtabilir. O, padişahın şanının artmasını, memleketinde hâkimiyetinin sürmesi ve sözünün dinlenmesi ile isminin kıyamete kadar hayırla anılmasını ileri görüşlü vezirin

⁶²⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.433; b.2181-2187, 435; b.2190, 437; b.2208.

⁶²⁷ Hacib, *a,g,e*, s.469; b.2436-2440, s.471; 2454, s.473; b.2459, s.475; b.2469-2483.

⁶²⁸ Hacib, *a,g,e*, s.477; b.2489-2497, s.479; b.2498-2502.

⁶²⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Dördüncü Fasıl, s.39.

varlığına bağlamaktadır.⁶³⁰ Bununla birlikte “... vezirin dini bütün, itikadı sağlam, mezhebinin Hanefî ve Şafî olup dirayetli, devlet işlerini bilen, padişahı seven bir kişi olması gerektiğini”⁶³¹ ifade ederek; vezire ait olması gereken nitelik ve vezirin sorumlulukları hakkında bilgi verir. Nizamülmülk’e göre vezirin; akıllı, bilgili ve dirayetli olması gerekir.⁶³² Ayrıca onun, “... Örfleri bilen, sanatkâr, bütün işleri düzene koyan, bütün unvanları kaidelere göre tevzi eden, bid’atları ve kötü adetleri kaldıran, yazısı kuvvetli, fermanı dinlenen, kılıcı keskin, kendine uygun bir veziri olmalı”⁶³³ görüşlerine yer vererek vezire ait nitelikleri ifade etmeye çalışır.

Eserde vezire ait bulunması gereken olumlu özellikler gibi bulunmaması gereken olumsuz özelliklere de değinildiğini görmemiz mümkündür. Buna göre; “... melik imareti süslerse, ordu büyüklerinin, amillerin ve mutasarrıfların reisi vezir olur. Vezir fena, hain, zalim ve hırsız olursa, bütün mutasarrıfları aynı, hatta daha fena olur...”⁶³⁴ görüşlerine yer verilerek vezirin kötü özelliklere sahip olması durumunda çevresindeki insanlara da zarar vereceği anlatılmaya çalışılmaktadır.

Siyasetname’de “Padişah’ın; vilayetlerin, ordunun, malların değeri, imaretler, ülkenin düşmanlarına karşı alınacak tedbirler ve buna benzer önemli işleri veziri ile görüşmesinin farz”⁶³⁵ olduğu belirtilir. Ayrıca “İmar, asker yetiştirme, koşu, siyaset, tarım, hediye, mevki, sefer, ordu ve halkın durumu gibi memleket meseleleri”⁶³⁶ gibi hususlarda vezire önemli görevlerin de yüklendiği söylenmektedir.

Devlete hizmet eden bir başka önemli statü de kumandanlıktır. Bu statüye ilişkin bilgilere her iki eserde değinildiğini görsek te; Kutadgu Bilig’de bu hususla ilgili bilgilere daha detaylı ulaşabiliyoruz. Eserde, bu husus ile ilgili olarak ilk göze çarpan noktanın kumandana ait nitelikler olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre kumandan için çevik, kuvvetli, sert; aynı zamanda savaş deneyimi olan, düşmanına korku salan, pek yürekli biri olması gerektiği söylenir. Aynı zamanda onun; uyanık, tedbirli, cömert, cesur, alçakgönüllü, eli açık, soğukkanlı, adil, cömert, mala mülke tamah etmeyen, zeki,

⁶³⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırk İkinci Fasıl, s.187.

⁶³¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk İkinci Fasıl, s.188.

⁶³² Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk İkinci Fasıl, s.174,181.

⁶³³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk Birinci Fasıl, s.173.

⁶³⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk İkinci Fasıl, s.185.

⁶³⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuzuncu Fasıl, s.136.

⁶³⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Yedinci Fasıl, s.104.

mert, yürekli ve şerefli bir kişi olması gerektiği belirtilir.⁶³⁷ Eserde kumandanın fiziksel özelliklerine de dikkat çekilerek saçının ve sakalının düzgün, heybetli ve mert bir kişi olması gerektiği söylenir.⁶³⁸ Ona göre kumandan kişi; savaş meydanında düşmanına karşı bileği kaplan pençesi gibi kuvvetli ve yırtıcı, kurt gibi güçlü, domuz gibi inatçı, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci, kızıl tilki gibi hilekâr, deve aygırı gibi kinci ve oç alıcı, Arslan gibi hamiyeti yüksek, baykuş gibi geceleri uykusuz, savaşçı ve işinin ehli bir insan olmalıdır.⁶³⁹ Kutadgu Bilig’de kumandana ait en önemli vazifelerin başında askerine çok iyi bakması ve onun her türlü ihtiyacını ve sıkıntısını gidermesi gelmektedir. Ayrıca onun askerlerine karşı doğru sözlü olup yalan söylememesi gerektiği de belirtilmektedir. Ona göre kumandan cömert, yürekli ve cesur olup askerine cesareti ve cimri olmamayı aşılmalıdır. Askerini coşturmalı ve kararlı bir tavra sahip olmalıdır. Bunları başarabilen bir kumandanın görevini iyi bir şekilde yapacağı söylenmektedir.⁶⁴⁰

Yusuf Has Hacib’e göre kumandan kişi savaş için çok adam yerine nitelikli adam seçmeli ve seçilen askerlerin eşyaları da tam olmalıdır. Kumandan savaş öncesi ve savaş sonrası olabilecek tüm olasılıkları düşünebilmeli ve ona göre tedbir almalıdır. Ayrıca kumandanın savaş öncesi karargâh seçiminin de önemli olduğunu söyleyen Yusuf Has Hacib askerlerin güvenliği için bu seçimin önemli olduğunu dile getirir. Karargâh seçimi kadar istihbarı bilginin de önemine değinerek, düşmandan bilgi toplamak için gayret sarf edilmesi gerektiğini vurgular. Ayrıca o, komutanın kendilerine ait tüm savaş bilgilerini de iyi saklaması ve bu bilgileri düşmanın bilmemesi gerektiğini söylemektedir.⁶⁴¹

Kutadgu Bilig’de kumandana ait bilgelere başka beyitlerde de rastlamamız mümkündür. Bununla beraber diğer eserimiz olan Siyasetname’de kumandanla ilgili bilgilere ayrıntılı bir şekilde rastlayamıyoruz. Buna karşın eserde bu hususla ilgili şu bilgileri görmemiz mümkündür. Buna göre;

“Ordunun bütün ihtiyaçları haylbaşı ve kumandanlar tarafından açıklanmalıdır. Güzelce anlatılırsa o ihtiyaçlarını elde eder.

⁶³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.445; b.2270-2273, 447; b.2274-2287.

⁶³⁸ Hacib, *a,g,e*, s.449; b.2298.

⁶³⁹ Hacib, *a,g,e*, s.451; b.2309-2315.

⁶⁴⁰ Hacib, *a,g,e*, s.453; b.2316-2330.

⁶⁴¹ Hacib, *a,g,e*, s.455-457; b.2332-2358.

İsteklerini kendileri söylediklerinden, bu, onlara karşı olan saygıyı arttırır. Böylece hacib'in eline düşmezler. Aksi halde kendilerine saygı duyulmaz. Süvarilerden biri kumandanları hakkında konuşursa, kendi saygısını kendi kaybettiği gibi ona sopa da atmak gerekir. Böylece ast ve üst ortaya çıkmış olur’’⁶⁴²

Görüşlerinin ifade edildiği; bu düşünceler çerçevesinde kumandanlık görevinin haciblik görevinin altında bir görev olarak görüldüğü; bununla beraber eserde vali ile sipahsalar yani kumandan kişinin de aynı kişi olabildiği de gözler önüne serilir. Buna göre ‘‘Ülkede kendisinden daha zengin ve daha büyüğü bulunmayan bir sipahsalar, Nuşirevan'ın Horasan ve Azerbaycan valisi idi’’⁶⁴³ görüşlerine dayanılarak valilik görevi yapan kişilerin aynı zamanda ordu komutanlığı görevi de yapabildiği söylenir. Siyasetname'de ordu genellemesi yapılarak kumandanın yapacakları hakkında bilgi sunulmaya çalışıldığı görülür. Buna göre;

‘‘Vilayet melikindir. Melik vilayeti orduya verebilir. Eğer ordu meliğin vilayetinde şefkatli olmayıp, vilayet halkına merhamet ve mülayemetle muamele etmez, orada kendi kesesini doldurmaya çalışarak, halkın sıkıntılarını kendine dert edinmez, bütün zamanını yaralama, tutuklama, hapsetme, azletme, gasp ve hıyanetle geçirirse, bütün padişahların yaptığı işi yapan ordu ile melik arasında ne fark kalır? Ordunun böyle bir güce ulaşmasına müsaade edilmemelidir...’’⁶⁴⁴

Görüşlerine yer verildiğini belirtebiliriz. Ayrıca kumandanın tecrübeli kişiler arasından seçilmesi ⁶⁴⁵ ve onun adil olup hak yememesi ⁶⁴⁶ gerektiği de eserde dolaylı yoldan ifade edilen kumandana ait nitelik ve sorumluluklardır.

Her iki eserde de bahsi geçen ve aralarında ilişki kurabildiğimiz bir başka devlet görevlisi de hacib'dir. Ulu hacib olarak ta ifade edilen bu görevlinin hükümdar ile diğer memur ve halk arasında iletişimi sağlayan bir role sahip olduğu söylenebilir. Kutadgu Bilig'de bu kişinin görev ve nitelikleri ile ilgili bilgilere daha detaylı yer verildiği söylenebilirken; Siyasetname'de daha yüzeysel değinildiği görülür. Buna göre Kutadgu Bilig'de Ulu Hacib'in çok emniyetli, doğru, dürüst, iyi, dini bütün, topluma faydalı işler

⁶⁴² Nizamülmülk, *Siyasetname*, Otuz ikinci Fasıl, s.138.

⁶⁴³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fasıl, s.49.

⁶⁴⁴ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk Üçüncü Fasıl, s.202.

⁶⁴⁵ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Sekizinci Fasıl, s.106.

⁶⁴⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fasıl, s.49-53.

yapan, soyu soppu temiz bir insan olması gerektiği söylenir.⁶⁴⁷ Ayrıca onun; hayâ sahibi, gözü tok, zeki, bilgili, akıllı ve nazik bir kişi olması gerektiği de belirtilen diğer özellikleridir.⁶⁴⁸ Ona göre;

“Hacibin yüzü ve giysisi güzel, saç sakalı düzgün; erkek sesli ve açık sözlü olmalı... Hacib takva sahibi ve dindar olmalı... Hacib gönül sahibi ve çok akıllı olmalı, bir de doğası sakin olmalı... Herkese karşı küçük ve alçakgönüllü davranmalı... İnsanlara açık ve güler yüz göstermeli... Zeki olmalı ve kanun bilmeli... Sabırlı ve kendisine hâkim olmalı... Bütün erdemlere sahip olmalı, kalem sahibi olmalı...”⁶⁴⁹ dır.

Siyasetname 'de de devlet içerisindeki memuriyet sınıflamasında en üst sırayı Hacibin aldığı görülür.⁶⁵⁰ Eserde Hacib'e zulme uğrayan ve zalimlik yapan kişiler hakkında sultana bilgi vermesi ve onun bu durum hakkında uyarılması ile ilgili bir görevin verildiğini söyleyebiliriz.⁶⁵¹ Hacib'e ait bir başka görevde liyakati ölçüsünde yaptığı işlerle devlet kademesinde yükselebilecek kişileri padişaha söylemektir. Ayrıca Nizamülmülk 'ün toplum içerisinde sınıfsal ayırım yapılmayarak; bir kölenin bile devlet kademesinde belli şartları ve yükümlülükleri yerine getirerek haciblik görevine yükselebileceği düşüncesinde olduğunu görebiliyoruz.⁶⁵²

Devlete hizmet eden ve her iki eserde de benzer özelliklere sahip olan bir başka devlet görevlisi ise elçidir. Eserlerde hükümdarı temsil etme yetkisi elçiye verildiği için bu statüye sahip kişilere önem verilmiştir. Kutadgu Bilig'de elçi ile ilgili olarak; onun “akıllı, zeki, bilgili, vazifesinde başarılı bir insan”⁶⁵³, “gözü ve gönlü tok, doğru, dürüst, işine içten bağlı, güvenilir”⁶⁵⁴, “hayâ sahibi, seçkin ve sadık, her türlü bilgiye sahip”⁶⁵⁵, düzyazı bilen, yazan, okuyan, her türlü erdemi bilen⁶⁵⁶ bir kişiliğe sahip olması gerektiği belirtilir. Siyasetname'de ise elçi ile ilgili olarak;

⁶⁴⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.469; b.2436-2437.

⁶⁴⁸ Hacib, *a,g,e*, s.471; b. 2441-2454.

⁶⁴⁹ Hacib, *a,g,e*, s.473-475; b.2458-2482.

⁶⁵⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırkıncı Fası, s.153.

⁶⁵¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fası, s.53.

⁶⁵² Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Sekizinci Fası, s.120.

⁶⁵³ Yusuf Has Hacib, *a,g,e*, s.493; b. 2597-2601.

⁶⁵⁴ Hacib, *a,g,e*, s.495; b.2607.

⁶⁵⁵ Hacib, *a,g,e*, s.497; b. 2621.

⁶⁵⁶ Hacib, *a,g,e*, s.497; b.2628- 2632.

“Bir elçinin padişaha iyi hizmet etmesi, söyleyeceği sözlerden sakınmaması, çok seyahat etmiş olması gerekir. Her konuda bilgili, hafız-ı Kur’an, ileri görüşlü, boylu poslu ve yakışıklı olmalıdır. Yaşlı ve bilgin olursa daha iyi olur. Eğer bu işe kendi nedimini gönderirse itimadı daha fazla olur. Elçi olarak gönderilen adam cesur, mert, silahşör olmalı, ata iyi binebilmelidir. Savaşçı da olursa çok daha iyi olur.... Elçi, padişahın akıllı ve iyi huylu olduğunun bir delili”⁶⁵⁷ olduğu görüşlerine yer verilerek elçinin devlet yönetiminde önemli bir görevi üstlendiği görülmektedir.

Eserlerde bahsi geçen ve aralarında ortak bir ilişki kurabileceğimiz bir başka devlete ait statü ise kadılıktır. Kutadgu Bilig’de bu statü ile ilgili detaylı bir bilgiye yer verilmesi de kadı hakkında kısmi bilgilere rastlayabiliyoruz. Buna göre eserde “Ey hükümdar, şu üç işe çok seçkin kişileri ara ve bu işleri ona ver. Bunlardan biri kadıdır; halka faydalı olabilmesi için o çok temiz ve takva sahibi olmalıdır”⁶⁵⁸ görüşleri belirtilerek kadının toplum içerisinde önemli bir şahsiyet olduğu ve nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgileri görebiliyoruz. Siyasetname’de de bu statü üzerine durularak; âlim, zahid ve zalim olmayan kişilerin kadı olarak görevlendirilmesi ve onlara devlet bütçesinden gündelik veya aylık bir ücret ayrılması gerektiği belirtilir. Özellikle maaş mevzu üzerinde durularak kadı’nın rüşvet almaması için muhakkak bu paranın verilmesi ve bu para verilirken de nazik olunması gerektiği söylenir.⁶⁵⁹ Aynı düşünceler “... kadıyı Müslümanların malı ve canı üzerine doğrulukla hükmetmesi, hile yapmaması, rüşvet almaması için ücret ve aylık ile tayin ettim...”⁶⁶⁰ ifadelerinde de görülür. Bu da kadının işlerini doğru ve dürüst bir şekilde yapması gerektiği zorunluluğunu doğurmaktadır.

Genel itibariyle eserlerdeki siyasal olana ilişkin ortak belirlemelerin bu şekilde sunulmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Siyasal kurgu içerisindeki ahlaki yapının ise bu yapıda görev yapan kişilerin niteliklerine göre şekil bulduğu söylenebilir. Özellikle eserlerdeki ahlaki tasavvurun hükümdar üzerinden verilmeye çalışıldığı belirtilir.

⁶⁵⁷ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Yirmi Birinci Fasil, s.113.

⁶⁵⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.895; b.5328-5329.

⁶⁵⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Altıncı Fasil, s.55; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.305.

⁶⁶⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, On üçüncü Fasil, s.91.

Çalışmamıza konu olan eserleri incelerken ahlaki açıdan da belli kavramları belirleyerek meseleyi tüm boyutlarıyla ele almaya çalıştık. Bu noktada da eserlerde iyilik, doğruluk ve mutluluk; akıl ve bilgi sahibi olma ile nefse hâkim olma gibi başlıkları ortaya koyarak eserdeki siyasal yapı içerisindeki ahlaki olanı anlamaya çalışıyoruz. Bu çerçevede eserlerdeki ahlaki olana ilişkin belirlediğimiz başlıklardan hareketle her iki eserde de iyi ve doğru olana ilişkin fikirlerin varlığını ve dolayısıyla da mutluluğun elde edilebileceğini söyleyebiliriz. Bununla beraber bu hususla ilgili olarak Kutadgu Bilig’de daha detaylı ve doğrudan bilgilere ulaşabilirken; Siyasetname ‘de bu hususlarla ilgili dolaylı bilgilere rastlıyoruz.

Kutadgu Bilig’de iyi kavramına ilişkin ilk dikkati çeken noktanın hükümdar Küntoğdı’nın bu özelliğe sahip olan bir insanın tüm halkı gözeterek hareket edip; kendi menfaatini düşünmeden daima başkalarını düşünerek çalışması görüşüdür.⁶⁶¹ İyi kavramı eserde hükümdara ait bir nitelik olarak ta karşımıza çıkmaktadır. Özellikle asil soya sahip olan bir kişinin bu vasfı üzerinde barındırması gerektiği; bu çerçevede de tabiatı iyi olan insanın sözlerini daima tartarak söyleyeceği ve her yaptığı işi doğru ve düzgün bir şekilde yapacağı belirtilmektedir.⁶⁶² Eserde; kişinin ölünce vasfı iyiye övülmeye devam edeceği; kötü bir karaktere sahip olarak öldü ise beddua ile anılacağı söylenmektedir.⁶⁶³ Bu nedenle insan kendi kişiliğini ve karakterini oluştururken iyiye ve kötüye ilişkin yapacağı tercihler onun hem bu dünyadaki hem de ölümünden sonraki durumunu belirlediği söylenebilir.

Kutadgu Bilig’de insanın hayatında daima doğru olması ve dürüstlükten ödün vermemesi durumunda, mutluluğu elde edebileceğine kanaat getirilir. Hareketi doğru olan insanın hem bu dünyayı hem de öbür dünyayı kazanacağı belirtilir. Ona göre insan, gününün mutlu geçmesini istiyorsa çareyi doğrulukta aramalıdır. Asıl zenginlik doğruluktur. Doğru yoldan şaşmayan kişi diğer insanlara lider olabilir. Bu sebeple ki kişinin daima akıllı, tavrı ve davranışları doğru olursa hem bu dünyada hem de öbür dünyada saadete kavuşacağı ve güneş gibi etrafına ışık saçacağı söylenir.⁶⁶⁴ Eserde insanın doğru eylemi yaptığı sürece ve Tanrı’nın da yardımı ile her türlü güçlüğü

⁶⁶¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.229; b.854-858.

⁶⁶² Hacib, *a,g,e*, s.469; b.2438-2440.

⁶⁶³ Hacib, *a,g,e*, s.129; b.238-246.

⁶⁶⁴ Hacib, *a,g,e*, s.297; b.1289-1290, 299; b.1291-1294.

aşacağı ve nihayetinde de mutluluğa kavuşacağı belirtilmektedir.⁶⁶⁵ Ayrıca insanın gerçek mutluluğa ulaşabilmesi için iyilik yapması, edep ve hayâ sahibi olması, doğruluktan ayrılmaması gerektiği vurgulanır. Bu üçünü başarabilen insanın mutluluğu elde edebileceği söylenir. Yumuşak huylu olan ve iyilik yapan insanların her iki dünyada da mutlu olacakları; buna karşın edep ve hayâ yoksunu insanların dengesizce yaptığı hareketlerden dolayı kötü sonuçlarla karşı karşıya kalacakları vurgulanmaktadır.⁶⁶⁶ Siyasetname’de ise yukarıda da ifade edildiği gibi bu husus üzerine detaylı bir şekilde durulmamakla beraber bazı benzerliklerin kurulduğu söylenebilir. Buna göre; eserde hükümdara ait nitelikler hususunda iyi kavramı üzerinde durulduğu görülmektedir.⁶⁶⁷

Eserde istenilen hükümdar kişiliğine uygun olarak; akıllı ve adil bir hükümdarın iyiliklere iyilikle, kötülüklerle ise kötülükle karşılık vereceği; bunun ise devletin bekası için gerekli olduğu söylenmektedir.⁶⁶⁸ Siyasetname’de dikkat çeken bir başka noktada hükümdarın hem bu dünyadayken hem de öldükten sonra iyi olarak tanınma ve anılma isteğidir. Eserde bu hususla ilgili olarak; başta bulunan kişi iyi huylara sahip olarak Allah’ın kullarına iyi davranışlarda bulunursa yaşadığı süre içerisinde halk ondan hoşnutluk duyacak; ölümünden sonrada iyi olarak anılma şansına sahip olacaktır denilmektedir.⁶⁶⁹ Benzer düşüncelere farklı bir fasılda da görmemiz mümkündür. Buna göre; bu dünyanın padişah için amel defteri olup; iyilik yaparsa iyi; kötülük yaparsa kötü bir şekilde anılacağı vurgulanmaktadır.⁶⁷⁰ Siyasetname’de hükümdarın iyiyi emredip; kötü olanı men etme gücüne sahip olduğu; devlet işlerinin yürütülmesinde seçtiği kişiler vasıtasıyla halk arasında yapılan alışverişlerin doğru yürütülmesini sağlamayı amaç edindiği belirtilmektedir.⁶⁷¹ Ayrıca eserde mutluluğa ilişkin doğrudan bir bilgi bulunmamakla birlikte iyi ve doğru olana ilişkin davranışların yapılarak mutluluğa ulaşılabileceği de düşünülebilir.

Ahlaki değerlendirmeler içerisinde her iki eserde de akıl ve bilgi sahibi olma üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu niteliğin, hükümdar üzerinden verilmeye

⁶⁶⁵ Başer, *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*, s.82.

⁶⁶⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.355; b.1659-1664.

⁶⁶⁷ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Üçüncü Fasil, s.34.

⁶⁶⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fasil, s.47.

⁶⁶⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, On üçüncü Fasil, s.92.

⁶⁷⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Ellinci Fasil, s.260.

⁶⁷¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Altıncı Fasil, s.58.

çalışıldığı ifade edilebilir. Eserler detaylı bir şekilde incelendiğindeyse Kutadgu Bilig’de bu kavramlar üzerine daha fazla durulduğu ve kavramların farklı yönlerine değinildiği söylenebilir. Her iki eserde ortak yönleri dikkate aldığımızda aralarında bazı benzer yönleri görmemiz mümkündür.

Buna göre ilk eserimiz olan Kutadgu Bilig’de akıl ve bilgi sahibi olmanın hükümdara ait nitelikler içerisinde gösterildiğini görüyoruz. Eserde; “Dünyayı elinde tutmak isteyen birinin anlayışlı; halkı itaat altına almak isteyen birinin de akıllı ve bilgili olması”⁶⁷² gerektiği belirtilmektedir. Yusuf Has Hacib’e göre bilgiye sahip olan Bey dünyaya da sahip olur. Bilgili bir Bey aynı zamanda doğru kanun koyan ve memleketine faydalı işler yapandır.⁶⁷³ Ona göre; “Kişi akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; kişi bu ikisi ile itibar görür... Akıl olursa insan olsa olsa asil insan olur; bilgi olursa, insan yapsa yapsa Beylik yapar, Kimde akıl varsa o asil insan olur, kimde bilgi varsa o bilgi bulur”⁶⁷⁴ denilerek akıl ve bilginin önemine değinilmeye çalışılmıştır. Eserde akıllı ve bilgili bir vasıtasıyla halkın gerçek manadaki mutluluğa da ulaşılacağı ifade edilmektedir.⁶⁷⁵ Yusuf Has Hacib bir başka beyitte hükümdarın niteliklerini belirtirken; onun bilgili ve akıllı olma özelliğine tekrar değinerek; bu niteliğini iyi yönde kullanarak hareket etmesini; düşmanlarına ve kendisini zarar verebilecek kişilere karşı daima uyanık olması gerektiğini söyler. Ona göre Bey kişi akıllı ve bilgisi ile halkını doğru bir şekilde yönetebilir. Bu sebepten ötürü Beyliğin tek ilacı akıl ve bilgi sahibi olmadır. Akıl ve bilgiye sahip olan Bey ise her iki dünyada da iyi makamlara yükselebilir.⁶⁷⁶

Siyasetname’de de hükümdarın sahip olması gereken niteliklerin başında akıl ve bilgi sahibi olma özelliğinin geldiği söylenebilir. Buna göre eserde; Allah kulları arasından birine yöneticiliği nasip etse; onu değerli tutup ona akıl ve bilgi vereceği; onun ise bu güç sayesinde elinin altındaki kişilere güçleri ölçüsünde iş verip, onları belli statülere getireceği söylenir.⁶⁷⁷ Eserdeki bir başka fasılda; hükümdarın akıl, bilgi ve keskin bir zekâyâ sahip olması gerektiği ve bu niteliği ile halkına karşı halktan iyilik

⁶⁷² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.127; b.224.

⁶⁷³ Hacib, *a,g,e*, s.131; b.251-252.

⁶⁷⁴ Hacib, *a,g,e*, s.137; b.300-301.

⁶⁷⁵ Hacib, *a,g,e*, s.373; b.1778-1781.

⁶⁷⁶ Hacib, *a,g,e*, s.401; b.1951-1956, 403; b.1967-1973.

⁶⁷⁷ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Birinci Fasil, s.25,26.

yapanlara iyilikle; kötülük yapanlara ise kötülükle karşılık vermesi gerektiği ifade edilir.⁶⁷⁸

Nizamülmülk, Allah hükümdara iyiyi kötüden ayırabilecek bilgi ve akıl verirse; hükümdarın memleket işlerine dair tüm meseleleri kanunlar çerçevesinde çözmeye çalışacağını; bunu yaparken de daha önceden tutulmuş tüm defterleri ve kanunları okuyarak bilgi kazanacağını ve neticede de devlet işlerinin sağlam bir şekilde yürümesinin sağlanacağını ifade etmektedir. Bunun sonucunda ise herkesin beceri ve kabiliyetine göre iş ve mesleklere yönlendirilerek devlete süreklilik kazandırılıp; insanların mutlu bir hayat sürmeleri sağlanmaya çalışılacaktır.⁶⁷⁹

Görüldüğü üzere her iki eserde de hükümdarın bilgili ve akıllı olmaları hem kendilerini hem de yönetimi altında bulunan halkı olumlu yönde etkilemekte; halkın huzurlu ve mutlu bir hayat sürmelerine olanak sağlamaktadır.

Siyasal hayat içerisinde ahlaki olana ilişkin bir başka belirleme ise nefse hâkimiyettir. Her iki eserde de bu husus üzerinde durulduğu ve eserler içerisinde bazı benzerliklerin kurulabileceği söylenebilir. Buna göre Kutadgu Bilig’de; beden in istek ve arzuları bitmeyeceği için Tanrı’dan yardım istenmesi, bedeninin istek ve arzularına yenik düşülmemesi gerektiği söylenmektedir.⁶⁸⁰ Eserde nefsinin esiri olmayan insana ait davranışların, altın ve gümüşten daha değerli olduğu; nefesine hâkim olmayı başarabilen bir insanın çeşitli faziletlere kavuşacağı ifade edilmektedir.⁶⁸¹ Kendini bilen ve nefsinin esareti altına girmemiş insan, hareketlerini nasıl yapacağını bulunduğu ortamlarda nasıl davranması gerektiğini bilir. İnsan heva ve hevesini akıl ve bilgisiyle yenip nefesine hâkim olmalıdır. Bilgisi ile nefsinin başını ezmelidir.⁶⁸² Yusuf Has Hacib’e göre heva ve heves fırsatını bulursa insandan öcünü alır. Heva ve hevesin canlanması demek gönlün ölmesi demektir. Gönlün ölmesi ise ibadetlerin ölmesi anlamına gelir ki; insan tekrar nefsi isteklerinin peşine düşüp hayatını karartabilir. Bu sebeple insan nefsi

⁶⁷⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Beşinci Fasıl, s.47-53.

⁶⁷⁹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk birinci Fasıl, s.158.

⁶⁸⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.635; b.3595-3600.

⁶⁸¹ Hacib, *a,g,e*, s.365; b.1725-1726.

⁶⁸² Hacib, *a,g,e*, s.905; b.5409, 915; b.5472.

arzularından bir an önce uzaklaşmalıdır. Bunu yapmadığı takdirde hesap günü bunun cezasının çok ağır olacağı söylenmektedir.⁶⁸³

Eserde akıllı insanların nefsin arzu ve isteklerine boyun eğmezken; aklını ve bilgisini kullanamayan insanların nefsi arzulara yenik düştüğü belirtilmektedir.⁶⁸⁴ Siyasetneme’de ise nefis terbiyesi ile ilgili olarak devlet idaresinde görev yapan kişilerin rüşvet almamalarının öğütlediği ilk dikkati çeken noktadır. Buna göre bu görevi ifa eden kişilerin rüşvet almamaları için devletten düzenli olarak ödenek almaları ve bu ödeneğinde zamanında ödenmesi gerekmektedir. Rüşvet alma durumunun söz konusu olduğu bir anda ise makama, statüye bakılmadan adil bir yargılama ile kişiye gereken cezanın verilmesi gerekmektedir.⁶⁸⁵ Nefse hâkim olma ile ilgili bir başka nokta ise öfke anında insanın nefsi ile aklı arasında bir tercih yaparak davranışını ona göre ortaya koymasıdır. Nizamülmülk, Kemal sahibi ve akıllı insanların nefesine hâkim olarak öfkesini yenebileceklerini söyler. Ona göre kimin akıllı öfkesine galip gelirse, o insan davranışlarını bilinçli ve kontrollü yaparak diğer insanların beğenisini kazanır. Buna karşın kim aklını kullanamayıp nefesine yenik düşerse o zaman bilinçsiz ve kontrolsüz davranışlar yapar ki insanlar ondan uzaklaşır ve onu beğenmez⁶⁸⁶ denilerek nefsi arzulara hâkim olmada aklın önemi anlatılmaya çalışılmaktadır.

Siyasetname’de insanın, kendindeki fena huylardan bir an önce kurtulması gerektiği söylenir. Buna göre; kin, kıskançlık, kendini büyük görme, öfke, şehvet, hırs, yalan, arzu, cimri olma, zulmetme, bencil olma, aceleci olma, Allah’ın verdiği nimetlere karşı şükürsüz olma, düşünmeden hareket etme gibi huylar fena huylar olarak ifade edilmekte ve insanı felakete götüren unsurlar olarak görülmektedir. Buna karşın; adalet, akıl, ilim, utanma, iyi yaratılış, yumuşaklık, af, tevazu, cömertlik, doğruluk, sabır, şükür, acıma gibi vasıflar iyi huylar olarak değerlendirilip insanın refaha ve felaha ermesinde belirleyici unsurlar olarak belirtilmektedir.⁶⁸⁷ Bu nitelikler çerçevesinde insanların iyi huyları kendi kişiliğine dâhil edip; kötü niteliklerden uzak durarak nefsi terbiyesini yapabileceği söylenebilir.

⁶⁸³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.831; b.4911, 833; b.4912, 905; b.5404, 1013; b.6118-6120.

⁶⁸⁴ Hacib, *a,g,e*, s.641; b.3636-3644.

⁶⁸⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Altıncı Fasıl, s.55.

⁶⁸⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Otuz Dördüncü Fasıl, s.140-141.

⁶⁸⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk Üçüncü Fasıl, s.203.

Buraya kadar ki yaptığımız değerlendirmelerden de görüldüğü üzere her iki eserde birçok ortak yön bulunmaktadır. Bu da doğaldır. Zira kültürel, siyasi ve dini görüşler ortaktır. Siyasi ve kültürel açılardan eserlere daha detaylı baktığımızdaysa eserlerin yazıldığı Büyük Selçuklu ve Karahanlı devletlerinin aynı coğrafya da bulunmaları münasebetiyle birbirleri arasındaki etkileşimi kuvvetlendirmekte ve ortak değerlerin varlığına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte dini, siyasi ve kültürel açılardan birtakım farklılıkların olduğu da aşikârdır. Şimdi bu farklılıkları ve gerekçelerini tahlil edelim.

2. KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAMEDE AHLAK VE SİYASETE DAİR FARKLI GÖRÜŞLER

Kutadgu Bilig ve Siyasetname’ de ahlaki ve siyasi olana ilişkin birçok benzerliğe rastlamakla beraber; bu konular hakkında farklı yönler rastlamamızda mümkündür. Buna göre karşımıza çıkan ilk farklılığın hükümdar kavramının karşılığı olarak Kutadgu Bilig ‘de *Bey*; Siyasetname’de *padişah ve sultan* unvanlarının kullanılmasıdır. Bu kullanım biçimlerini her iki eser içinde birçok beyit ve fasılda görmemiz mümkündür.

Eserlerde dikkati çeken önemli bir farklılıkta hükümdarın içki içip içmemesi mevzuudur. Bu görüşe ilişkin Kutadgu Bilig’de hükümdarın içki içmemesi kesin bir dille ifade edilirken; Siyasetname’ de İslam dinince yasak olmasına rağmen içkili toplantıların yapılabileceği ve bunun usulünün nasıl olması gerektiği belirtilmiştir. Kutadgu Bilig’de; Hükümdar kişinin içki içip fesatlık yapmaması gerektiği; bunu yaptığı takdirde halkı kötü günlerin beklediği söylenmektedir. Halkın içkiye düşkün olmasıyla birlikte malını kaybedeceği belirtilirken; hükümdarın *içkiye düşkün olması* ile memleketinin elinden gideceği ifade edilmektedir. Yusuf Has Hacib, nice işlerin içki yüzünden yapılamayıp geri kalındığını; Bey kişinin içki ve kumarla vakit geçirmesinden ötürü milletine vakit ayıramayacağını belirtmektedir.⁶⁸⁸ Kutadgu Bilig’de Bey’in içkiye düşkün, fesat ve kaba olması durumunda halkının da onun gibi olacağı ifade edilir. Bu sebeple Bey’in doğru ve düzgün hareketlere sahip olup; halkının yanlış davranışlarını düzeltmesi gerektiği söylenir.⁶⁸⁹ Bir başka beyitte de benzer düşüncelere yer verilerek hükümdar kişinin içki ve fesattan uzak durması öğütlenir ve bu olumsuz özelliklerin

⁶⁸⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.421; b.2091-2097.

⁶⁸⁹ Hacib, *a,g,e*, s.423; b.2106-2107.

sarayların ve kalelerin yıkılmasına neden olacağını ifade edilmektedir.⁶⁹⁰ Siyasetname ise bu konu ile ilgili farklı bilgilere rastlanmaktadır. Eserde, şarap meclisinin kurulması ve bu meclisin kurulma şartlarına dair bilgiler verilmektedir. Buna göre;

“İşret meclisi kurulduğu hafta bir veya iki gün, alışkanlık peyda etmiş kişilerin gelmesi için izin vermek gerekir. Gelmesi mahzurlu olmayan kişilere gelecekleri gün bildirilir. Özel işret olduğu günler, şahıslar bu toplulukta yerlerinin bulunmadığını bilmelidirler. İhtiyaç duyulmayan kişilerin bu toplantıya kabul edilmeleri hoş karşılanmaz. Biri kabul edilirse diğerleri geri çevrilir. Özel meclise layık olanlar buraya gelmeye izinlidirler. Buraya gelenlerin, yanlarında, bir köle hariç, saki veya sürahi getirmeleri asla adet değildir. Padişah sarayından evlerine yiyecek, çerez ve şarap götürmeleri, evlerinden saraya getirmeleri hiçbir zaman hoş karşılanmamaktadır. Çünkü sultan dünyanın kethüdası sayıldığından, insanlar onun aile efradı ve kullarıdır. Aile fertlerinden birinin efendiye ekmek parçası, şarap ve yiyecek getirmesi vacip değildir. Biri şarap getirirse, padişahın şarapdan ona şarap vermez. İyi veya kötü şarap getirdiği için onu döverse, bu özür ortadan kalkar”⁶⁹¹

İfadelerine yer verilirken bir başka fasılda “ sarhoş olacak kadar şarap içmemeli...”⁶⁹² denilerek hükümdarın şarap meclisi kurması ve şarap içilmesini belli şartlara bağladığı görülmektedir.

Kutadgu Bilig ve Siyasetname ‘de hükümdara ait nitelikler içerisinde bazı farklılıklara rastlamakla birlikte; bazı niteliklerin sadece bir eserde bulunduğunu diğer eserde bu hususa değinilmediğini görüyoruz. Buna göre bir eserde bulunup da diğer eserde bulunmayan hükümdara ait niteliklerden biri hükümdarın *diline hâkim olması*dır. Siyasetname ‘de bu özellik üzerine durulmazken; Kutadgu Bilig’de bu nitelik üzerinde durularak; dilin erdemi, kusuru ve faydası hakkında bilgi verilerek; hem hükümdarın hem de halkın diline hâkim olması gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁹³ Ayrıca insanın dilini sıkı tutması gerektiği; bunu yapmadığı takdirde de istenmeyen durumlarla karşı karşıya kalabileceği söylenmektedir.⁶⁹⁴

Kutadgu Bilig’de bahsi geçip te Siyasetname ‘de bahsi geçmeyen bir başka kavram ise hükümdarın *inatçı ve açgözlü* olmamasıdır. İnatçı ve kaba olan insanların

⁶⁹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.885; b.5263.

⁶⁹¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Otuzuncu Fesil, s.135.

⁶⁹² Nizamülmülk, *a,g,e*, Elli birinci Fesil, s.262.

⁶⁹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.117; b.162-166, 119; b.167-180, 121; b.181-190.

⁶⁹⁴ Hacib, *a,g,e*, s.247; b.964-967.

işinin daima ters gideceği üzerinde ısrarla durulur.⁶⁹⁵ Bu nitelik özellikle hükümdar da bulunmamalıdır.⁶⁹⁶ İnatçılığın yanı sıra açgözlü olma istenilmeyen özelliklerdendir. Eserde, açgözlü olan insanın hiçbir şeyle doymayacağı, dünyalara sahip olsa da gözünün açlığı ölüm ile sonlanacağı ifade edilir.⁶⁹⁷ Açgözlü insanın kara toprağın tozu gözüne girene kadar dünya nimetlerine doymayacağı belirtilmekte; bu niteliğin esareti altında kalırsa mezara kadar bu hırsıyla yaşayacağı, dolayısıyla da mutluluğa ulaşamayacağı vurgulanmaktadır.⁶⁹⁸

Eserlere ilişkin Kutadgu Bilig’de bahsi geçmekle birlikte Siyasetname’de ifade edilmeyen bir başka kavram ise hükümdarın *tatlı dilli ve güler yüzlü olması*dır. Eserde “Hem yumuşak huylu, hem tatlı dilli, hem akıllı hem de bilgili olmak gerekir”⁶⁹⁹, “Kim halk içinde nüfus sahibi olursa, onun dili ve sözü tatlı olmalı, tevazu göstermeli”⁷⁰⁰, “Güler yüzlü ve tatlı sözlü ol ve iyi hareket et...”⁷⁰¹ görüşlerine yer verilerek hükümdarın tatlı dilli ve güler yüzlü olması gerektiği belirtilmektedir.

Kutadgu Bilig’de bahsi geçip te Siyasetname’de üzerinde durulmayan bir başka kavram ise *alçak gönüllü olmadır*. Kutadgu Bilig’de bu hususla ilgili olarak insanın daima alçak gönüllü olması gerektiği; bunu başarabilen bir insanın mutluluğu yakalayabileceği söylenmektedir.⁷⁰² Eserde alçakgönüllü olmayan insandan uzak durmak gerektiği söylenir. Alçak gönüllü olan insanın ise daima anlayışlı olduğu ve bir hata gördüğü zaman onları affetme erdemine sahip olduğu belirtilir.⁷⁰³ Eserde, alçakgönüllü olmanın kişiye büyük bir kazanım sağlayacağı ve onu bu özelliğinden dolayı diğer insanlarında seveceği söylenir. Ayrıca alçak gönüllü insanın, tabiatının sakin olduğu ifade edilerek; onun bu özelliği ile itibarını kaybetmeden varlığını sürdüreceği üzerinde durulur.⁷⁰⁴

Hükümdarın ekonomik açıdan bir hazineye sahip olması ve bunu belli ölçüler çerçevesinde kullanması konusunda da Siyasetname’de net bir bilgiye rastlamakla

⁶⁹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.357; b.1670.

⁶⁹⁶ Hacib, *a,g,e*, s.417; b.2062.

⁶⁹⁷ Hacib, *a,g,e*, s.407; b.2001,409; b.2002-2004.

⁶⁹⁸ Hacib, *a,g,e*, s.903; b.5389-5390.

⁶⁹⁹ Hacib, *a,g,e*, s.141; b.326.

⁷⁰⁰ Hacib, *a,g,e*, s.175; b.547.

⁷⁰¹ Hacib, *a,g,e*, s.1009; b.6095.

⁷⁰² Hacib, *a,g,e*, s.361; b.1700-1705.

⁷⁰³ Hacib, *a,g,e*, s.425; b.2119-2122.

⁷⁰⁴ Hacib, *a,g,e*, s.439; b.2230-2232, 441; b.2233.

beraber, Kutadgu Bilig’de böyle bir bilgiye rastlayamıyoruz. Buna göre Siyasetname’de;

“Padişahların, daima, biri asli, diğeri haraçlarla mallardan oluşan iki hazinesi vardır. Kazançlarının çoğunu asli hazineye, azını da haraçlar ve mallar hazinesine katarlar, zaruret olmadan asli hazineden harcamazlardı. Buradan bir şey alacak olurlarsa borç olarak alırlar, sonradan yerine koyarlardı. Aniden paraya ihtiyaçları olursa, kafalarını onu bulmak için meşgul eder, o mühim meselede kusur edip, geri bırakmazlardı. Vilayetten gelen bir malı, hangi şekilde olursa olsun hazineye koyarlarsa, kendi harcamaları dışında onu asla değıştirmez ve başkalarını da vermezlerdi... Hazinleri daima dolu idi. Padişahların işi de böyle olmalıdır”⁷⁰⁵ hükümleriyle hükümdarın bu konuya dair tutumu net bir şekilde belirtilir.

Hükümdarın sahip olduğu ordunun asker sayısı hakkında da iki eser arasında farklı görüşleri görmemiz mümkündür. Bu konuyla ilgili olarak Kutadgu Bilig’de kalabalık bir ordu yerine tam donanıma sahip, seçme bir askeri grubun bu sahada daha başarılı işler yapacağı belirtilmektedir. Siyasetname ise kalabalık bir askeri gücün devleti korumada ve yeni yerlere sahip olmada en büyük güç olduğu dolayısıyla tam tersi bir uygulama önerilmektedir. Buna göre Kutadgu Bilig’de “Çok adam gereksizdir, asker seçme olmalı; asker seçme olduğu gibi silahı da tam olmalı”⁷⁰⁶, “ Kalabalık asker ve ordu başsız olur; bu başsız asker ve ordu yüreksiz olur”⁷⁰⁷, “ Çok asker isteme, seçme asker iste; askerin seçkin, silahlarının tam olmasını iste.”⁷⁰⁸, “ Az sayıda ve düzenli bir ordu, çoğa nispetle daha iyidir; pek çok kişi çok askerle bozguna uğradı”⁷⁰⁹ görüşleriyle orduda çok asker yerine az ama tam donanımlı asker ile başarının geleceğı vurgulanmaktadır. Siyasetname’de ise bu hususla ilgili tam tersi bir strateji önerilir:

“ Askeri çok olan padişahın vilayeti çok, askeri az olanın vilayeti de az olur. Onu azalttıkça emrindeki vilayetlerde azalır...padişahın tek hazinesi ordusudur. Böyle olursa dünya hazineleri kendi malı sayılır. Fakat ordusu olmazsa hazine ordunun arkasından giderek, elinde kalmayıp başkalarının olur. Orduyu azaltarak, maliyeyi düzelt diyen kimse, ülkenin düşmanı, saltanatın yıkılmasını isteyen kişidir. Sultanın böyle sözleri duymaması gerekir”⁷¹⁰

⁷⁰⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırk dokuzuncu Fasil, s.256.

⁷⁰⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.455; b.2332.

⁷⁰⁷ Hacib, *a,g,e*, s.455; b.2333.

⁷⁰⁸ Hacib, *a,g,e*, s.455; b.2339.

⁷⁰⁹ Hacib, *a,g,e*, s.455; b.2340.

⁷¹⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırk ikinci Fasil, s.182.

Görüşlerine yer verilerek, hükümdarın gücünün ve yeni ülkeleri elde etmesinin çok askere sahip olması ile olacağı belirtilmiştir. Günümüzde de en çok tartışılan hususun bu olması, o dönemden beri geliştirilen stratejileri göstermesi açısından önemlidir.

Ordu hususunda bir diğer farklılıkta, Kutadgu Bilig’de hükümdarın askerini memnun etmesi üzerinde durulurken, Siyasetname’de buna dair tespitlerin olmamasıdır.⁷¹¹ Ayrıca bir başka farklılık da orduda bulunan askerlerin hangi kavimlerden oluşacağı meselesi Siyasetname’de ele alınırken, Kutadgu Bilig’de bu husus incelenmez. Siyasetname’de her cins ve kavimden asker bulundurulması gerektiği vurgulanır; bunun yapılmayıp ta aynı soydan asker bulundurulması durumunda devlet düzeni içerisinde bir takım sıkıntıların doğacağı ve bunun da büyük bir hata olacağı ifade edilmektedir.⁷¹²

Eserlere ilişkin dikkati çeken bir başka farklı yönde hükümdarların sahip olduğu görevlerdir. Buna göre Hükümdarın imar faaliyetleri ile ilgili bir görevi yerine getirmesi, Siyasetname’de bahsedilirken, Kutadgu Bilig’de yer almaz. Siyasetname’de ;

“... isminin ebedi kalması için dünyanın imarına başlar. Yer altı suyolları açar, kanallar açar, büyük akarsular üzerine köprüler yapar, toprağın verimini arttırma çareleri arar, hisarlar, yeni şehirler, yüksek binalar, güzel yerleşim merkezleri kurar, büyük yol ağzlarına ribatlar, ilim tahsil edecekler için medreseler yapılmasını emreder...”⁷¹³

Fikirleri hükümdarın imar faaliyetlerinde bulunarak memleketi müreffeh bir düzeye getirmesi görevini belirler.

Hükümdarın nitelikleri ve görevlerinin dışında devlete hizmet eden görevliler arasında iki eserde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar içindeyse ilk dikkati çeken kişi kâtiptir. Buna göre Kutadgu Bilig’de *kâtip* ile ilgili bilgilere yer verilirken; Siyasetname’de *kâtip* ile ilgili bilgilere yer verilmediğini görüyoruz. Kutadgu Bilig’de *kâtip* kişinin akıllı, bilgili, iyi bir belagat sahibi, tok gözlü, doğru, samimi ve gönlü açık, doğası temiz, davranışı düzgün ve içkiden uzak duran bir kişiliğe sahip olması gerektiği ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Kâtibin görevi ile ilgili olarak ta onun daima Bey’in

⁷¹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.427; b.2137, 2145.

⁷¹² Nizamülmülk, *Siyasetname*, Yirmi dördüncü Fası, s.116.

⁷¹³ Nizamülmülk, *a,g,e*, Birinci Fası, s.26.

in hizmetine hazır bulunması ve önemli mevzuları kimse ile paylaşmayı; sır saklamayı bilen bir kişiliğe sahip olması gerektiği ifade edilmektedir.⁷¹⁴

Devlete hizmet eden görevliler içerisinde Siyasetname’de bulunup da; Kutadgu Bilig’de bulunmayan bir devlet görevlisi de “nedim” dir. Siyasetname’de;

“Nedim üstün özellikli, faziletli, güzel yüzlü, inançlı, sır saklar ve temiz giyimli olmalıdır. Kitaplardan, kıssalardan ve cinsel hikâyelerden pek çok şeyleri hatırlarında tutmaları ve bunları tatlı tatlı, her zaman güler yüzle ve birbiriyle irtibatlı olarak anlatmaları gerekmektedir. Savaşı iyi bilmeli, satrancı güzel oynamalıdır. Bir enstrüman çalmayı ve silahı çok iyi kullanabiliyorsa daha iyi olur”⁷¹⁵ görüşlerine yer verilmektedir.

Siyasetname’de bahsi geçip te Kutadgu Bilig’de bulunmayan bir başka devlet görevlisi de haber alma memurları, muhbirler ve postacılarıdır. Siyasetname’de bu görevi üstlenen kişiler ile ilgili olarak; hükümdarın böyle kişilere ihtiyacı olduğu; bu iş için seçilecek kişilerin aklından ve bilgisinden şüphe duyulmayacak kişiler olması, bu kişilerin kendi nefsi için değil hükümdar için çalışması ve emeğinin karşılığını da hükümdardan alması gerektiği belirtilmektedir.⁷¹⁶ Siyasetname’de bu göreve paralel hükümdarın diğer ülkelerden haberdar olmak için ve kendisine karşı gelişebilecek olumsuz durumlara karşı tedbir alabilmek için devlet içerisinde casuslarında görevlendirilmesi gerektiği söylenmektedir.⁷¹⁷

Siyasetname’de bahsi geçen bir başka devlet görevliyse Ceza İnfaz Emirliği’dir. Eserde bu görevle ilgili olarak; bu görevin önemli memuriyetlerden biri olduğu söylenerek; hükümdarın verdiği cezaları bu kişiler vasıtasıyla uygulattığı söylenebilir. Eserde halkın padişahı çok bu görevi yerine getiren kişilerden korktuğu ifade edilmektedir.⁷¹⁸ Kutadgu Bilig’de ise böyle bir görevliye ilişkin bilgiye ulaşamamaktayız.

Siyasetname’de bahsi geçen bir başka devlet görevlisi ise *Amil* yani vergi memurlarıdır. Kutadgu Bilig’de ise böyle bir devlet görevlisinden bahsedilmemektedir. Siyasetname’de amil ile ilgili olarak onun; iyi tabiata sahip, vazifesini bilen bir kişi

⁷¹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.505; b.2675-2679, 507; b.2693, 511; b.2721, 513; b.2729-2731.

⁷¹⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, On Yedinci Fasil, s.103.

⁷¹⁶ Nizamülmülk, *a,g,e*, Onuncu Fasil, s.76-77.

⁷¹⁷ Nizamülmülk, *a,g,e*, On Üçüncü Fasil, s.87.

⁷¹⁸ Nizamülmülk, *a,g,e*, Kırkinci Fasil, s.153.

olması gerektiği⁷¹⁹, amillere hazineden köle ve asker olarak, vergi toplama görevi verildiği⁷²⁰ bununla birlikte bu görevi yerine getiren amillerin, halktan fazla para almamaları ve onlara zulmetmeleri için padişahın her an onlardan haberdar olacağı düşüncesine sahip olmaları gerektiği ifade edilmektedir.⁷²¹ Eserde ayrıca “...vergi memurlarının çok zengin olmamaları, özel bir kale yaptırmamaları, kötü düşüncelere kapılmamaları, halka iyi ve doğru muamele yapmaları ve vilayetleri onarmaları için iki senede bir değiştirilmeleri gerektiği”⁷²² de belirtilen bir başka noktadır.

Genel itibariyle bakıldığında, İslami eserler arasındaki siyasi ve ahlaki olana ilişkin nitelikleri ve bu nitelikler paralelinde ortaya çıkan görev ve sorumluluklara ilişkin davranış benzerlikleri ve farklılıklarını bu görüşler çerçevesinde değerlendirebiliriz. Bu çerçevede her iki eserin de siyaset felsefesinin teşekkülünde teori-pratik uyumu ve uyumsuzluğunu ele aldığı, bazı hususların günümüzde de hala etkili olarak müzakere edildiğini gözlemliyoruz.

⁷¹⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Kırk İkinci Fasıl, s.185.

⁷²⁰ Nizamülmülk, *a,g,e*, Yirmi Üçüncü Fasıl, s.115.

⁷²¹ Nizamülmülk, *a,g,e*, Sekizinci Fasıl, s.72.

⁷²² Nizamülmülk, *a,g,e*, Beşinci Fasıl, s.54.

SONUÇ

Varlık, bilgi ve değer üzerine sistematik, eleştirel ve rasyonel düşünme olarak tanımlayabileceğimiz felsefi sorgulama, ahlak ve siyaset alanlarıyla yakından irtibat kurarak bu konuları ayrıntılı bir şekilde irdeleme eğilimi gösterir. Özellikle birey, aile ve toplum ilişkisini kurgulamak açısından felsefi bakış açısıyla ahlak ve siyaset arasındaki irtibatı ve ilişkilerin tahlilini yapmak son derece önemlidir. Bu noktada teori ve pratik uyumu veya uyumsuzluğunun bu ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan değer yargıları/kuralların mahiyetini belirlediğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu da bize bireysel ve toplumsal ahlakın imkânı noktasında ortaya çıkan hayat tarzlarını sorgulama imkânını da vermektedir.

Ahlak ve siyasete dair düşünceler genel düşünce içerisinde farklı bakış açılarıyla ele alınıp irdelendiği gibi toplumların kendi bakış açıları çerçevesinde de hayata dair bilgi sunabilir. *Kutadgu Bilig* ve *Siyasetname* adlı eserler; ahlaka ve siyasete dair tespitleriyle genelde İslam felsefesinin özelde Türk-İslam düşüncesinin teşekkülünde önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu eserlerde eski Türk örf, adet, gelenek ve görenekleri hakkındaki bilgiler İslami düşünce ve değerlerle örtüştürerek sunulmaktadır. Böylece ahlaki ve siyasi hayata dair sıkı bir irtibat kurmakta ve üst bir çerçeve çizmektedir. Bu bağlamda *Siyasetname*'de Büyük Selçuklu devleti dönemi sosyo-politik yapı ana hatlarıyla analiz edilmekte ve bizlere dönemin toplumsal yaşamının nasıl olduğu bilgisini sunmaktadır.

Bu noktada önem arz eden *Kutadgu Bilig* ve *Siyasetname* adlı eserlerin ahlak ve siyaset alanlarına ilişkin görüşlerinin karşılıklı olarak birbirini etkilediği görülmektedir. Özellikle eserlerde ahlaki olana ilişkin davranışların birey tarafından kazanılması ve bu kazanımlar çerçevesinde ortaya konulan davranışların siyasetin şekillenmesi üzerinde etkili olması bu hususu göstermektedir. Bu çerçevede siyasi kurguya bakıldığında *Kutadgu Bilig*'de hâkimiyet telakkisinin *kut* kavramı üzerinden sunulduğunu söyleyebiliriz. Türk devlet anlayışında *kut* kavramı önemli bir yere sahiptir. Çünkü Tanrı'nın *Kut* vermesi ile birlikte hükümdar devletin başına geçebilmektedir. *Siyasetname*'deyse *kut* kavramı ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Bununla beraber hâkimiyet anlayışına bakıldığında siyasi otoritenin başında bulunan hükümdara ilahi güç vasıtasıyla hükmetme gücünün verildiği açıktır.

Kutadgu Bilig ve *Siyasetname*'de hükümdar karakterinin ön plana çıkarılarak; onun sahip olması gereken nitelik ve görevler ekseninde ahlaki ve siyasi olana ilişkin derin bir bilgi sunulmaya çalışılmaktadır. Bu nitelik ve görevler *Kutadgu Bilig*'de daha kapsamlı sunulurken; *Siyasetname*'de aynı hususlar hikâyeler bağlamında anlatılmaktadır.

Her iki eserde de yöneticiliğin tanrısal boyutu üzerinde durulmaktadır. Bu tespit Osmanlı döneminde de hâkim olmuş, sultanı tanrının yeryüzündeki gölgesi olarak sunmuştur. Yöneticiliğini tanrısal bir husus olarak gören hükümdar, adil olmayan uygulamalar yaptığı zaman ne olacaktır sorusu da bu çerçevede çözülmektedir. Çünkü o artık ilahi gücü tasarrufunda bulunduran kişidir. Ama incelediğimiz iki eserde bu duruma düşen hükümdar hakkında uyarıların bulunması çok önemlidir. Nitekim *Kutadgu Bilig*'de adil ve ahlaklı bir yönetim kurmayan hükümdarın iktidarının kalıcı olmayacağı net bir şekilde belirtilmektedir. *Siyasetname*'de çeşitli hikâyelerde bu hususa değinilerek; adil bir yönetim anlayışı ortaya koyulmadığında hangi sorunlarla karşı karşıya kalılabileceği yöneticiye hatırlatılmaktadır. Ahlak ve siyaset irtibatının zorunlu olması sadece yöneticiler hakkında olmayıp, devletin bekası için diğer kademelerde görev yapan kişilerin de görev ve sorumlulukları ayrıntılı olarak belirtilmektedir.

Kutadgu Bilig ve *Siyasetname*'deki siyasal kurgu bir takım ahlaki kavramlar öncelenerek kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle adaletli olmak ve siyasal bir ahlakın gerçekleşme şartları üzerinde durulması önemlidir. Bu da ancak adaletli bir hükümdarın yönetim anlayışı ile gerçekleşebilecektir. Bunun gerçekleşmesi ise akıl/sorgulama yetisi ve bilgi sahibi olmak ön şarttır. Özellikle *Kutadgu Bilig*'de bu hususla ilgili bilgilere daha ayrıntılı yer verilirken, *Siyasetname*'de çeşitli hikâye ve hadisler bağlamında bilgilendirilme yapılmaktadır.

Siyaset ve ahlak ilişkisinin kurulmasında doğruluk ve iyilik temel kavramlardandır. Özellikle *Kutadgu Bilig*'de bu husus üzerinde ayrıntılı bir şekilde durularak yapılan davranışlarda doğru olanı seçip, iyi eylemlerde bulunulması istenilmektedir. Mutluluğun kazanılması noktasında da doğru ve dürüst davranışlara sahip olmanın önemine değinilen eserde; mutluluğun kazanılması için iyi eylemlerde bulunmanın zorunlu olduğu ifade edilmektedir. *Siyasetname*'de ise doğru ve dürüst

davranmanın öneminden kısmen bahsedilmekle beraber siyasal ve ahlaki hayata dair insanların daima doğru ve dürüst olup; iyi davranışlarda bulunmaları temenni edilmektedir. Eserde doğrudan mutluluğun kazanılması ile ilgili bilgilere ulaşamamakla birlikte; doğru ve iyi davranışların yapılmasıyla mutluluğun elde edilebileceğini söyleyebiliriz.

Ahlak siyaset kurgusu içerisinde ele aldığımız sonuncu kavram olan nefse hâkim olma İslam Felsefesi açısından da oldukça önem arz eder. Bu kavram ile ilgili bilgilere her iki eserde de rastlamamız mümkündür. Özellikle siyasal hayat içerisinde hükümdarın bu vafsa sahip olması istenilmektedir. Hükümdarın; nefsinin arzu ve isteklerine boyun eğmeden insani vasıflara uygun davranışlar sergilemesi; bunu yaptığı sürece kendisinin kazançlı çıkacağı, yapmadığı takdirde de sonuçlarına katlanması gerekeceği açık bir şekilde vurgulanmaktadır.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında *Kutadgu Bilig ve Siyasetname* adlı eserlerin İslam felsefesinin teşekkülünde özellikle Ahlak ve Siyaset Felsefesi açısından önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Kutadgu Bilig, ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar dönemiyle başlayan kültürel süreklilik, Siyasetname'nin ise Selçuklu-Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti irtibatının tarihsel ve kültürel temellerini göstermesi açısından her daim farklı okumalara ihtiyaç duyulan iki mihenk taşı eserdir. Siyaset ve ahlak ilişkisi bağlamında gerek yöneticiler ve yönetilenlerin bireysel ahlak oluşturmalarının imkânı, gerekse mutlu/huzurlu bir hayat geçirmek isteyen bireylerden oluşan toplumun kolektif ruhunun analizinde bu ve benzeri eserlerin etkisi yeni ve güncel okumalarla daha da ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Acındı** Özlem, *Kutadgu Bilig ile Siyasetnamedeki Halk Anlayışlarının Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üni., Niğde, 2006.
- Ağa oğulları** Mehmet Ali, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, Vteori Yay., Ankara 1989.
- Akarsu** Bedia, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, 5.Baskı, İstanbul, 1994.
- Akgün** Mehmet, *Kutadgu Bilig'de Ahlak*, Felsefe Dünyası, S.23, Kış, 1997.
- Akgün** Mehmet, *Türklük Dünyası'nın 11.Asırdaki Abide Eseri Kutadgu Bilig'de Akıl ve Bilgi*, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yay., S.19, Kış, 1996.
- Akyol** Aygün, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yay., 1.Basım, Ankara, 2015.
- Akyol** Aygün, *Ahlak-ı Nasırı'de Ahlak ve Siyaset İlişkisi-Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma*, Değerler Eğitimi Dergisi, c.10, S.24, Aralık 2012.
- Akyol** Aygün, *Ailede Değerler Eğitimi- İslam Ahlak Felsefesi Açısından Bir Okuma* II.Uluslararası Değerler ve Eğitim Sempozyumu(16-18 Kasım 2012), Basılmamış Bildiri Metni, İstanbul, 2012.
- Akyol** Aygün, *Farabi ve İbni Sina'ya göre Mead Meselesi*, Hitit Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.9, 2010/2.
- Akyol** Aygün, *İbn'i Haldun'un İlim Anlayışında Felsefe ve Tarih Tasavvuru*, Hitit Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.10, S.20, 2011/2.
- Akyol** Aygün, *Şehrezûri ve Adalet Anlayışı*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.7, sayı: 13, 2008/1.
- Akyol** Aygün, *İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi –İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma-*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi –Değerler Özel Sayısı-, yıl: 9, S. 36, Ankara, Nisan, Mayıs, Haziran 2013.
- Akyol** Elif, *Üzüntüyü Yenmenin Çareleri Kindi Merkezli Bir İnceleme*, Araştırma Yay. 1.Basım, Ankara, Eylül, 2015.
- Altunöz** Yavuz, *Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamül-Mülk'ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hâkimiyet Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005.
- Anat** H.Yakup, Almaz Ahmet, *Karahanlılar Tarihi*, Oku Yay., İstanbul, 2003.

- Atay** Hüseyin, *Farabi ve İbn Sina'ya Göre Yaratma*, Kültür Bakanlığı Yay., 1.Baskı, Ankara, 2001.
- Aristoteles**, *Eudemos'a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Dost Kitabevi, Ankara, 1999.
- Aristoteles**, *Metafizik*, (Çev.: Ahmet Arslan), Sosyal Yay., İstanbul, 1996.
- Aristoteles**, *Politika*, (Çev. Mete Tuncay), Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- Arsal** Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Yay, No:336, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947.
- Arslan** Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., 4.Baskı, Ankara, Eylül, 1999.
- Arslan** Mahmut, *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987.
- Aster** Ernst Von, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Yay., 2.Baskı, İstanbul, Mart, 2000.
- Aydın** Mehmet, *Ahlak mad.*, İ.A., T.D.V., c.2., İstanbul, 1989.
- Banarlı** Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar) Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, c.1, İstanbul, 1971.
- Başer** Sait, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, İrfan Yay., 5.Baskı, İstanbul, 2011.
- Bayraktar** Mehmet, *İslam Felsefesine Giriş*, T.D.V., Yay, Ankara, 1999.
- Bombacı** Alessio, *Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülahazalar*, Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953.
- Canatan** Kadir, *Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu olarak "Siyasetname"*, *Büyük Devlet adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı üzerine*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/7 Fall 2009.
- Cevizci** Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, 3.Basım, Bursa, 2001.
- Cevizci** Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., 4.Basım, İstanbul, Eylül, 2000.
- Çağrıci** Mustafa, *Ahlak mad.*, İ.A., T.D.V., c.2., İstanbul, 1989.
- Çağrıci** Mustafa, *İyilik mad.*, İ.A, T.D.V, c.17, İstanbul, 1998.
- Çağrıci** Mustafa, *Sıdk mad.*, İ.A., T.D.V., c.37, 2009.
- Çelik** Haydar Seçkin, *Kutadgu Bilig'de Halk-Devlet İlişkileri: Karşılaştırmalı Bir Bakış*, Türk Dünyası Araştırmaları S.188, Ekim, 2010.
- Çiçek** Kemal, **Koca** Salim, *Devlet Geleneği ve Teşkilat*, Türkler Ansk., Ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yay., c.2, Ankara, 2002.

- Çüçen**, A. Kadir, *Bilgi Felsefesi*, Asa Kitabevi, 1.Basım, Bursa, 2001.
- Davutoğlu** Ahmet, *Devlet mad.*, İ.A., T.D.V., c.9, İstanbul, 1994.
- Dilaçar** Agop, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara, 1995.
- Dilaçar** Agop, 900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig incelemeesi, T.D.K., Yay., No:340, Ankara, 1972.
- Ebu Bekir Zekeriya** er-Razi, *Ruh Sağlığı*, (Çev. Hüseyin Karaman), İz Yay. İstanbul, 2005.
- Ebu İshak** Kindi, *Aristoteles Kitaplarının Sayısı Üzerine*, Felsefi Risaleler içinde, Çev.: Mahmut Kaya , İz Yay., İstanbul, 1994.
- El-Farabi**, *El Medinetül Fazıla* (Çev. Nafiz Danışman), M.E.B. Yay., Ankara, 2001.
- El- Farabi**, İdeal Devlet, *El Medinetül Fazıla* (Açıklamalı Çeviri. Ahmet Arslan), Divan Kitap, 5. Baskı, Ankara, 2013.
- El-Farabi**, *İhsau 'l- 'Ulum*, Çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan Divan Kitap Yay. 3. Basım Ankara, 2011.
- El- Farabi**, *Es-Siyasetü 'l –Medeniyye veya Mebadi 'ül- Mevcudat*, Çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M.Rami Ayas, Büyüyen Ay Yay., 2. Baskı, İstanbul, Temmuz, 2012.
- El- Farabi**, *Fususul-Medeni*, (Çev. Hanefi Özcan), Marmara Üni. İfav Yay., İstanbul, 2005.
- El-Farabi**, *Mutluluğun kazanılması*, (Çev: Ahmet Arslan), Vadi Yay., Ankara, 1999.
- El-Farabi**, *El-Farabi 'nin Üç Eseri, Mutluluğu Kazanma (Tahsilu 's- Sa 'ade) Eflatun Felsefesi ve Aristo Felsefesi* (Çev. Hüseyin Atay), Kültür Bakanlığı Yay., 1.Baskı, Ankara, 2001.
- El- Farabi**, *Uyunu 'l- Mesail*, thk. Muhittin Hatib-Abdu'l- Fettah Geylan, Kahire, 1910.
- Eraslan** Kemal, *Yusuf Has Hacib mad.*, İ.A., T.D.V., c.13, İstanbul, 1986.
- Ercilasun** Ahmet Bican, *İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat*, Türkler, c.5, Ankara, 2002.
- Ercilasun** Ahmet Bican, *Yusuf Has Hâcib Ve Kutadgu Bilig*, Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri, c.1, Ötüken, İstanbul, 1985.
- Ergin** Muharrem, *Orhun Abideleri*, Neşreden: Boğaziçi Yay., İstanbul, 2011.
- Fahri** Macit, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Çev.: Kasım Turhan) Birleşik Yayıncılık, 5. Basım, İstanbul, 2000.

- Gazali**, “ *Devlet Başkanlarına, Nasihat-ül-Mülük*”, Tercüme: Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul, Kasım, 1969.
- Gazali**, *İhyau Ulumu'd-Din*, Çev.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, trs, c.3/1, 4/1.
- Gazali**, *Munkız min'ed- Dalal*, Çev.: Hilmi Güngör, M.E.B. Yay., İstanbul, 1990.
- Genç Reşat**, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, T.T.K., s. XVIII, Ankara, 2002.
- Güngör Erol**, *Tarihte Türler*, Ötüken Yay, 5.Basım, İstanbul, 1995.
- Hançerlioğlu Orhan**, *Devlet mad.*, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
- Hançerlioğlu Orhan**, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Hacib**, Yusuf Has, *Kutadgu Bilig*, Günümüz Türkçesine Aktaran: Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008.
- Hacib**, Yusuf Has, *Kutadgu Bilig*, Viyana Nüshası Tıpkı Basımı, c.1, Ankara, 1942.
- Hacib**, Yusuf Has, *Kutadgu Bilig*, Fergana Nüshası Tıpkı Basımı, c.2, Ankara, 1942.
- Hacib**, Yusuf Has, *Kutadgu Bilig*, Mısır Nüshası Tıpkı Basımı, c.3, Ankara, 1943.
- Hacib**, Yusuf Has, *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig)*, A Turko Islamic Mirror for Princes, translated with an introduction and notes by Robert Dankoff, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1983.
- İbn Miskeveyh**, *Ahlaki Olgunlaştırma/ Tenzibu'l- Ahlak*, Çev.: Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983.
- İbn Rüşd.**, *Faslu'l-Makal*, (Çev. Doç. Dr. Bekir Karlığa), Şaret Yay., İslam Düşünce Klasikleri 1, İstanbul, 1992.
- İbn Rüşd**, *Fasulu'l-Makal*, (Çev: Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 2004.
- İbn Sina** Ebu Ali, *İşaretler ve Tembihler*, (Çev. Ali Durusoy, Muhuttin Macit, Ekrem Demirli), Litera Yay., İstanbul, 2005.
- İbn Sina** Ebu Ali, *Kitabu,ş Şifa/Metafizik II*, (Çev. E. Demirli, Ö. Türker), Litera Yay., İstanbul, 2005.
- İbn Sina** Ebu Ali, *Metafizik I/ Kitabu'ş Şifa*, met. ve Çev.: Ekrem Demirli, Ömer Türker, Litera Yay., İstanbul, 2004.
- İbn Sina** Ebu Ali, *Necat*, thk.: Macit Fahri neşr. Daru'l-Afaki'l- Cedide, Beyrut, 1985.
- İbn Sina** Ebu Ali, *Nefs Kitabu's Şifa*, tahk.: Jan Bafkos, Prag, 1956.
- İbn Sina** Ebu Ali, *Kitabu'l Hudud/ Tanımlar Kitabı*, ed.: Mevlüt Uyanık, met. ve Çev.: Aygün Akyol, İclal Arslan, Elis Yay., Ankara, 2013.

- İnalçık Halil**, *Kutadgu Bilig’de Türk İnan Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adalet İçinde*, Eren Yay., İstanbul 2000.
- İnan Abdulkadir**, *Yusuf Has Hacib ve eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar*, Türk Kültürü S.98, yıl, IX, Ankara, 1970.
- İslam Ansiklopedisi**, *Kutadgu Bilig mad.*, T.D.V., c.26, İstanbul, 2002.
- Kabaklı Ahmet**, *Türk Edebiyatı (İlk Destanlar Çağından 1908’e kadar Türk Edebiyatı Tarihi-İslamıktan Önce ve Sonra Anadolu Dışı Türk Edebiyatları-İslamık ve Tasavvuf-Divan, Halk ve Tekke Edebiyatları-Batıya Yöneliş-Tanzimat Ve Servetifü’nun Edebiyatları)*, c.2, Türkiye Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, 1973.
- Kafesoğlu İbrahim**, *Büyük Selçuklu Veziri Nizamü’l-Mülk’ün eseri Siyasetname ve Türkçe Tercümesi*, Türkiyat Mecmuası, c. XII., 1955.
- Kafesoğlu İbrahim**, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, 16.Basım, İstanbul, Kasım, 1997. *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 1998.
- Kafesoğlu İbrahim**, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Türkler Ansiklopedisi içinde, (ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yay., c.5., Ankara, 2002.
- Karaman Hüseyin**, *İslam Felsefesi Tarihi içinde. Dehriyyun ve Tabiiyyun Ekolleri*, ed: Bayram Ali Çetinkaya, Grafiker Yay., 1.Baskı, Ağustos, Ankara, 2012.
- Kılavuz Ahmet Saim**, *Akıbet Mad.*, İ.A, c.2, İstanbul, 1989.
- Kindi**, Ebu Yusuf Ya’kub b. İshak, *Tarifler Üzerine/ Fi’l Hudud ve’r- Rusum, Felsefi Risaleler içinde*, metni çev. Mahmut Kaya, Klasik Yay., İstanbul, 2014.
- Kindi**, Ebu Yusuf Ya’kub b. İshak, *Nefis Üzerine/Risale fi’n-Nefs, Felsefi Risaleler içinde*, metni Çev. Mahmut Kaya, Klasik Yay., İstanbul, 2014.
- Köse**, Hızır Murat, *Siyaset Mad.*, İ.A., T.D.V., Yay., c.37, İstanbul, 2009.
- Köymen**, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk ve Tarihi Rolü*, Türkler, c.5, Ankara, 2002.
- Kur’an-ı Kerim**, *Al-i İmran Suresi*, 69. Ayet, 114. Ayet, 117. Ayet, 135 Ayet, 148. Ayet, *A’raf Suresi*, 9. Ayet, 23. Ayet, *Bakara Suresi*, 54. Ayet, 90. Ayet, 195. Ayet, 207. Ayet, *Hucurat Suresi*, 6. Ayet, *İsra Suresi*, 29. Ayet *Leyl Suresi*, 5. Ayet, 17. Ayet, *Maide Suresi*, 85. Ayet *Nisa Suresi*, 59. Ayet, 64. Ayet, 107. Ayet, 113. Ayet, *Şuara Suresi*, 214. Ayet, *Tevbe Suresi*, 42. Ayet, 70. Ayet, 71.

Ayet, *Furkan Suresi*, 21. Ayet, *Yusuf Suresi*, 53. Ayet, *Yunus Suresi*, 44. Ayet, *En'am Suresi*, 12. Ayet, 26. Ayet, *Mu'minun Suresi*, 103. Ayet, *Hud Suresi*, 101. Ayet, *Seb'e Suresi*, 19. Ayet, *Rum Suresi*, 9. Ayet, *Ankebut Suresi*, 40. Ayet, *Nahl Suresi*, 33. Ayet, *İbrahim Suresi*, 45. Ayet.

Külekçi Numan, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig'ten Seçmeler*, Toker Yay., 3.Baskı, İstanbul, 2005.

Mahmud Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati'tü Türk*, Tercüme eden: Besim Atalay, c.1, Ankara, 1939.

Menekşe Ömer, *İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı, Maverdi ve Nizamülmülk Örneği*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V, S.3, 2005.

Mütefferika İbrahim, *Usûl'ül-Hikem Fî Nizâm'il-Ümem (Milletlerin Düzeninde İlmî Usûller)*, (Sadeleştiren, Ömer Okutan), M.E.B. Yay. İstanbul, 1990.

Niyazi Mehmet, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2001.

Nizamülmülk, *Siyasetname*, (Çev. Mehmet Altay Köymen), T.T.K., Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. XIX. Dizi- S.16, T.T.K., Basımevi, Ankara, 1999.

Nizamülmülk, *Siyasetname (Siyeru'l-müluk)* Türkçesi: Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yay., 10.Baskı, İstanbul, Mart 2014.

Okumuş Ejder, *Ahlak ve Siyaset*, Bahar, sayı.114, 2011, <http://www.köprüdergisi.com/> erişim: 07/04/2015.

Ögel Bahaddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara, 1982.

Özaydın Abdülkerim, *Nizamülmülk Mad.*, İ.A., T.D.V., c.33, İstanbul, 2007.

Özaydın Abdülkerim, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Redak: H. Dursun Yıldız),c.VIII., İstanbul, 1992.

Özcan Hanifî, *Farabi'nin İki Eseri Fusulül Medeni-Tenbih'i Ala Sebili's Sa'ade*, Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. Nu.196.,1.Basım, İstanbul, Kasım, 2005.

Özdemir Gürbüz, *Türklerde Egemenlik Anlayışı ve Yöneten Yönetilen İlişkisi (Osmanlı Dönemi'ne Kadar)*, Uludağ Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. XXV, S.2, 2006.

Özden Hilmi, *Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Etkisi*, Ötüken Neşriyat Yayın Nu:686, İstanbul, 2007.

- Öztuna** Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi (Başlangıcından Zamanımıza Kadar) Türkiye'nin Siyasi, medeni, kültür, teşkilat ve sanat tarihi*, c.I, Ötüken Yay., İstanbul, 1977.
- Parmaksızoğlu** İsmet, *Nizâmülmülk Mad.*, Türk Ansiklopedisi, c.25, Ankara, 1977.
- Platon**, *Devlet*, (Çev. Sabahattin Eyupoğlu- M.Ali Cimcoz), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 3.Basım, İstanbul, Ekim, 2001.
- Platon**, *Menon*, (Çev. Adnan Cemgil), *Diyaloglar1*, Remzi Kitabevi. ,5.Basım, İstanbul, Eylül, 1998.
- Platon**, *Phaidon*, (Çev. Hamdi Ragıp Ata demir, Kemal Yetkin), Sosyal Yay., İstanbul, 2001.
- Portlakkaya** Talat, *Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig'in Türk Devlet Yönetimindeki Yeri ve Önemi*, Dumlupınar Üni. S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2009.
- Razi**, Ebu Bekir, *et-Tıbbu'r-Ruhani, Resailu Felsefiyye(içinde)*, nşr. Paul Kraus, Beyrut, Daru'l- Afaki'l- Cedide, 1982.
- Sevim** Ali, **Merçil** Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilat ve Kültür*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yay., XXIV. Dizi-S.19, Ankara,1995.
- Şahin** Mustafa, *Sirâcu'l Mülûk, Siyâset-Name, Ahkâmü's-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması*, Gazi Osman Paşa Üni., S.B.E, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2007.
- Şeref** Abdurrahman, (Günümüz Türkçesine Aktaranlar: Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol), *Ahlak İlmi*, Elis Yay., 1.Basım, Ankara, Eylül, 2012.
- Tepe** Harun (Editör), *Siyaset Felsefesi-I*, Anadolu Üni. Yay., 1.Baskı, Eskişehir Ağustos, 2011.
- Toktaş** Fatih(Çev.), *Kitabu'l-Mille*, Divan Dergisi, yıl:7, S.12, 2002/1.
- Tuğral** Oğuz, *Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Devlet Anlayışı*, Niğde Üni., S.B.E., Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2008.
- Uyanık** Mevlüt, *Adalet Kavramı Merkezinde Eşitlik ve Özgürlük İlişkisinin Felsefi Analizi*, İstanbul Barosu ve Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi (HFSA). İstanbul Barosu yayınları, Kitap 21., İstanbul, 2010.

- Uyanık** Mevlüt, *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999.
- Uyanık** Mevlüt, *Bireysel Ahlak, Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak içinde*, ed.: Recep Kaymakcan, Mevlüt Uyanık, Dem Yay., İstanbul 2007.
- Uyanık** Mevlüt, *Felsefe'yi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak, İslam Felsefesinin Günümüzdeki Anlamı Üzerine Bir Deneme*, İslamiyat, c.8, S.4, 2005.
- Uyanık** Mevlüt, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Elis Yay., 3.Basım, Ankara, Ekim, 2012.
- Uyanık** Mevlüt, *Fikirlerle Hadiselerin Coğrafya ile İrtibatı-I*, <http://www.haberlotus.com/2014/06/18/hadari-özgürlükçü-söylem-maturidilik/#.VpdMjraLTMw> (Erişim Tarihi: 29.01.2016).
- Uyanık** Mevlüt, *Fikirlerle Hadiselerin Coğrafya ile İrtibatı- II*, <http://www.haberlotus.com/2014/06/19/din-ve-riyaset-arasindaki-cizgi/#.VpdMjLaLTMw> (Erişim Tarihi: 29.01.2016).
- Uyanık** Mevlüt, *İslam Akaidinde Karşıt Fikirler*, Ankara Üni. S.B.E., Kelam ve İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989.
- Uyanık** Mevlüt, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması Gazali Örneği*, Araştırma Yay., Ankara 2005.
- Uyanık** Mevlüt, *İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik Kavramı, Hasan El Basri Örneği*, Kaknüs Yay., 2.Basım, Eylül, İstanbul, 2001.
- Uyanık** Mevlüt, *Küreselleşme Olgusu ve İpek Yolu Medeniyetinin Yeniden Dirilişi*, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.18-19, 2013.
- Uyanık** Mevlüt, *Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Dini Değerler*, Elis Yay., 1.Basım, Nisan, Ankara, 2010.
- Uyanık** Mevlüt, Akyol Aygün; *İslam Ahlak Felsefesi*, Elis Yay., 1.Basım, Ankara, Eylül, 2013.
- Uydu**, Mualla: *Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i İle Nizamülmülk'ün Siyasetnamesinin Karşılaştırılması*, Türk Milli Kültürü, S.351, Ankara, 1994.
- Vural** Mehmet, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yay., 2.Basım, Ankara, Nisan, 2011.
- Yavuz** Yusuf Şevki, *Şer Mad.*, İ.A., T.D.V., c.38, İstanbul, 2010.
- Yazıcı** Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, T.D.V., 3.Baskı, Şubat, Ankara, 2004.
- Yeni Türk Klasikleri, Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, c.1, İstanbul 1985.

